MÉDIATUDOMÁNYI KÖNYVTÁR

MÉDIA ÉS IDENTITÁS

NEMZETI MÉDIA- ÉS HÍRKÖZLÉSI HATÓSÁG

MÉDIATUDOMÁNYI INTÉZET

Média és identitás

Médiatudományi Könyvtár

11.

Sorozatszerkesztő:
Koltay András – Nyakas levente

Média és identitás

Tanulmányok

Szerkesztette:

Apró István

Médiatudományi Intézet

2014

Minden jog fenntartva.

© Apró István, Daru Gábor, Hódi Sándor, Horváth István, Kitta Gergely, Kulin Zoltán, Papp Z. Attila, Povedák István, 2014
© Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság Médiatanács Médiatudományi Intézete 2014

Tartalom

Szerkesztői bevezető 9

Identitások a tömegmédiában

Papp Z. Attila: A kisebbségi média és identitástermelés viszonyrendszere 13
Horváth István: Nyelvi dominancia, nyelvváltás és médiafogyasztás
a romániai magyarok körében 41
Kitta Gergely: Fiatalok, újmédia, identitás 57
Daru Gábor: Identitások a tömegmédiában 71
Kulin Zoltán: Magyarul az ukrán elekronikus médiában 81

Kik vagyunk?

Apró István: Média és nemzeti identitás 117
Povedák István: Múlékony hősök és igaz sztárok nyomában 141
Hódi Sándor: Kik vagyunk? 181

Szerkesztői bevezető

„Egész Európa az identitását keresi" – állítja kötetünk egyik tanulmányírója és ezt az állítást nem cáfolja a felvonultatott többi szerző sem. A kötet alapját egy, a Médiatanács Médiatudományi Intézete által szervezett, Média és identitás című konferencia anyaga adta, a most közzétett írások azonban nem egyszerűen az ott elhangzott előadások szerkesztett változatai, hanem önálló, kifejezetten publikálásra készült tanulmányok, elemzések, esszék. A műfaji változatosság mögött a szerkesztő szándéka és reményei szerint gondolati változatosság is rejlik, hiszen kifejezetten arra törekedtünk, hogy a szakmai körökben és a hétköznapi médiadiskurzusokban is meglehetősen élénk vitákat kiváltó kérdéskört több megközelítésből is megmutassuk. Ennek a diskurzusnak kifejezett sajátossága, hogy a nézőpontok és a megközelítési módok legkisebb változtatása is jelentősen módosíthat a levonható következtetéseken – akár homlokegyenest ellenkező álláspontra juttatva a kutatót és a befogadót egyaránt. A téma irodalma nem csupán könyvtárnyi – ahogy mondani szokás – hanem szinte napról-napra gyarapszik könyvtárnyi mennyiségű új publikációval. Ennek puszta áttekintése, értékelése is komoly feladat, igazán újat mondani pedig végképp nagyon nehéz. Ennek ellenére úgy gondoljuk, hogy az elméleti vitákon túl (de azokat persze nem megkerülve és figyelmen kívül hagyva) mégis rendkívüli fontos az elméleti kutatás és valóság találkozásának azon kicsiny felülete, ami az adott térben és időben számunkra meghatározó. Vagyis amikor a megrendülni látszó értékrendek és identitások korában arra keressük a választ, milyen tényezők, milyen mechanizmusok alakítják az egyes közösségek értékrendjét, és ezek a változások milyen hatással vannak ugyanezek identitására, akkor legcélszerűbb, ha saját közösségi létünket vesszük alapul, azt használjuk kiindulópont gyanánt.

A fentiek értelmében kötetünk legtöbb szerzője a határon túli magyar közösségekben találta meg ezt a kiindulópontot, ez az alapállás tehát a leggyakoribb, de nem kizárólagos. Hasonlóképpen az identitás vonatkozásában is legtöbb esetben a nemzeti identitásra szűkül a kutatás fókusza, de ez sem jelenti azt, hogy ne lenne jelen a szélesebb kérdésfelvetés és értelmezés.

A konferencián elhangzott, de a kötetben nem szerepel Dobos Ferenc előadása a Médiatudományi Intézet által koordinált, 2011-es, célzottan a határon túli magyarság médiafogyasztását vizsgáló kutatás eredményeiről. Miközben ez a felmérés valójában alapvetése volt a tanácskozásnak és több későbbi előadás, tanulmány kifejezetten ezen eredmények és megállapítások ellentételezésére vagy éppen megerősítésére született, mégsem vállalkoztunk a kiterjedt anyag bármilyen rövid változatának, a kötetbe való bezsúfolására, hiszen a teljes elemzést közzétettük már a Médiatudományi Könyvtár előző köteteiben[1]. A konferencián elhangzott vitaindító azonban már épített ezen felmérés eredményeire és nem utolsó sorban ezek az eredmények sugallták azokat a gondolatokat, amelyeket a konferencia visszhangjában esetenként „vitatható kijelentésekként" aposztrofált a sajtó. A vitaindító – funkciójának megfelelően – tudatosan vállalta a sarkosabb megfogalmazásokat bizonyos, akár „érzékenynek számító" kérdésekben, mintegy kijelölve azt a szellemi küzdőteret, amit aztán a kötet szerzői

1 Médiatudományi Könyvtár 2.: Dobos Ferenc: Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében 1999–2011.; Médiatudományi Könyvtár 9.: Dobos Ferenc – Megyeri Klára: Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében 2.

saját szakterületük, vérmérsékletük és meggyőződésük szerint birtokba vehettek. Nem voltak megkötések a „fegyverzet", a műfajok tekintetében sem. A kötetben szerepel szociológiai elemzés, tanulmány és esszébe hajló értekezés is, ami meggyőződésünk szerint semmiképpen sem hátrány, hiszen a jelzett témakör nem csupán elviseli, hanem egyenesen megköveteli a megközelítések sokféleségét.

A műfaji sokféleség egyedül a kötet szerkesztési koncepcióját nehezítette meg, végül úgy döntöttünk, hogy az első részben a konkrét kutatásokra épülő, a média működését közvetlenül érintő tanulmányokat adjuk közre, és a második blokkba kerültek az általánosabb, műfajilag is kötetlenebb írások, így a nemzeti identitás bizonyos eszmetörténeti vonatkozásaival kiegészült vitaindító, továbbá a modern mítoszképzésről és az identitás-keresés szélesebb aspektusairól értekező anyagok.

A szerk.

Identitások a tömegmédiában

A kisebbségi média és identitástermelés viszonyrendszere[1]

Papp Z. Attila*

Tanulmányomban támpontokat kívánok adni a kisebbségi sajtó működésének megértéséhez. Az általam felvázolt elméleti keretek egyrészt a vonatkozó szakirodalom (óhatatlanul szelektív) áttekintésére, másrészt saját vonatkozó kutatásaink általánosítható eredményeinek ismertetésére épülnek. A tanulmány második fő részében empirikus eszközökkel vizsgáljuk, hogy a kisebbségi médiafogyasztás és a (szubjektíve megvallott) kisebbségi/etnikai identitás között milyen összefüggéseket állapíthatunk meg.

1. A sajtó (média) működésének néhány fontos jelensége

A sajtó működését, illetve a megjelenített tartalmakat, akár a kisebbségi(etnikai), akár a többségi (*mainstream*) média vonatkozásában, egyfajta sajátos *médialogika* befolyásolja. A médialogika fogalmát Philip Elliott nyomán David L. Altheide és Robert P. Snow vezette be, és a hírek szelekcióját és gyártását, egyszersmind az információk hírformába öntésének módját meghatározó vezérelvekre vonatkozik.[2] A médialogika alapján dől el, hogy egy szerkesztőség az önmaga számára meghatározott hatékonysága[3] szempontjából mely híreket és milyen módon jelenít meg nagyobb valószínűséggel. A többségi (és nyugati) sajtóban ez főképp a forma tartalom fölötti uralmát jelenti, a konkrétumok megjelenítését az elméleti összefüggések tárgyalásával szemben, és az audiovizualitásban (de részben az írott sajtóban is) a személyességet részesíti előnyben az intézményi objektivitással szemben. Elliott ezt a tömegkommunikáció paradoxonjának, a kifejezés belső önellentmondásának nevezi, hiszen a tartalomtól való eltávolodás éppen a kommunikáció lényegét kérdőjelezi meg.[4] A médialogika következménye

* MTA TK Kisebbségkutató Intézet, igazgató

1 Jelen tanulmány elméleti része egykori PhD disszertációm részfejezeteire épül. Az itt tárgyalt tematikákat lásd részletesebben: Papp Z. Attila: *Keretizmus. A romániai magyar sajtó és működtetői 1989 után*. Csíkszereda, Soros Oktatási Központ, 2005.

2 Philip Elliott: *The Making of a Television Documentary*. London, Constable, 1972. David L. Altheide – Robert P. Snow: *Media Logic*. Beverly Hills, Sage, 1976.

3 Azért használom az önmaga számára meghatározott hatékonyság kifejezést, mert egy médium működésének szempontjából nem feltétlenül a piaci részesedés növelése a fő cél. Ez még inkább így van a kisebbségi sajtó esetében.

4 Philip Elliott: Media organizations and occupations: An overview. In James Curran – Michael Gurevitch – Janet Woolacott (szerk.): *Mass Communication and Society*. London, The Open University Press, 1982. 142–173. E jelenséget Elliott már a korábban említett, ma már klasszikusnak számító művében is leírta, amelyben kimutatta, hogy a dokumentumfilmek készítése során a tartalmi kérdések egyre kevéssé fontosak, a hangsúlyok pedig elsősorban más médiumokban megjelent anyagokra, a különböző szervezetek és nyomásgyakorló csoportok figyelembe vételére, illetve a személyes kontaktusokra helyeződnek. Elliott i. m. (2. lj.).

tehát az igazi kommunikáció megszűnésének veszélyét hordozza magában, és a látványszerűség, a spektákulum[5] térhódítását eredményezheti.[6]

A média (sajtó) és a nemzeti identitás megerősítésének összefüggései jól ismert témakörök.[7] A sajtó által használt nemzeti szimbólumok, vagy már magának a sztenderdizált nemzeti nyelv elterjesztése mindenképp hozzájárult az identitás kialakításához és megerősítéséhez. E folyamatban az olvasó a különböző (nem csak nemzeti) ideológiákra 'kódolt', a domináns kódok által megalkotott világból nehezen kilépő (a dekódolást annak keretein belül elvégző) médiahasználóvá válik.[8] Colin Sparks és Mitchell Campbell azt is kimutatja, hogy a nemzeti identifikációra való hivatkozás, a nemzeti érzés felemlegetése gyakrabban fordul elő, mint a más típusú közösségekre való utalás, amely a közönség eleve bevésettségét (*inscribed reader*) eredményezi.[9] Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy a sajtónak/médiának kizárólagos hatalma lenne a közönség fölött, és Stuart Hall is elismeri, hogy a közönség lehet önfejű is. Ez éppen az afro-amerikaiak esetében volt a leglátványosabb, ahol egy szűkebb aktivista csoport sikerrel vívta végig azt a harcot, amelynek az volt a tétje, hogy a 'fekete szép', és ezáltal a média szótárából kikerültek az előítéleteket hordozó 'néger' és 'színesbőrű' szavak.[10]

Külön szakirodalma van a médiahatás vizsgálatának. Noha e kutatások elsősorban a televíziózás és a (politikai) reklámipar elterjedésével bontakoztak ki, úgy gondoljuk, érdemes további értelmezéseink szempontjából vázlatosan érinteni a fontosabbakat. Az első híresebb kutatások Paul Lazarsfeld nevéhez fűződnek, aki cáfolta a közvetlen hatást feltételező 'injekciós tű' modellt, és felállította kétlépcsős kommunikációs modelljét (*two step flow of communication*), amelyben kitüntetett szerepe van a helyi véleményvezérnek is.[11] Úgy is fogalmazhatnánk, hogy ebben a modellben az új médium és az interperszonális viszonyok még egyensúlyban vannak. George Gerbner híres *kultivációs elmélete* szerint azonban ez az interperszonális mozzanat már mintha háttérbe szorult volna, és amellett érvel, hogy a megszál-

5 „A spektákulum nem képek együttese, hanem az egyes emberek között létrejött olyan társadalmi viszony, amelyet képek közvetítenek. (…) Sokkal inkább maga egyfajta *Weltanschauung*, amely megvalósult, anyagszerűvé vált." (Guy Debord: *A spektákulum társadalma*. Budapest, Balassi – BAE – Tartóshullám, 2006. 6. Erhardt Miklós fordítása). Nem nehéz belátni, hogy e gondolatmenet hasonlóságot mutat a frankfurti iskola (Theodor W. Adorno, Max Horkheimer, Erich Fromm, Walter Benjamin, Herbert Marcuse, Jürgen Habermas stb.) kultúrakritikájával, amelyet röviden a 'valami' (demokrácia, kommunikáció, nyilvánosság, emberi kapcsolatok és tulajdonságok, műalkotás aurája stb.) elvesztésével jellemezhetünk.

6 Uo.

7 L. például Benedict Anderson: *Imagined Communities. Reflexions on the Origin and Spread of Nationalism*. London/New York, Verso, 1991. Monroe E. Price: *A televízió, a nyilvános szféra és a nemzeti identitás*. Budapest, Magvető, 1998.

8 Stuart Hall: Encoding/decoding. In Meenakshi G. Durham – Douglas M. Kellner (szerk.): *Media and Cultural Studies. Key Works*. Oxford, Blackwell, 2001. 166–176.

9 Colin Sparks – Mitchell Campbell: The 'inscribed reader' of the British quality press. (1987) 2 *European Journal of Communication* 4, 455–472.

10 Stuart Hall: The whytes of their eyes: Racist ideologies and the media. In Georges Bridges – Rosalind Brunt (szerk.): *Silver Linings*. London, Lawrence and Wishart, 1981. Érdemes lenne végiggondolni, milyen címkével (címkékkel) lehetne illetni pl. a romániai magyar *kisebbséget*, annak érdekében, hogy az óhatatlanul alacsonyabb státuszt sugalló 'kisebbség' kifejezés eltűnjön. A határon túli magyarságra vonatkozó különböző fogalmak, kifejezések korszakonkénti és szakma szerinti használatos címkéit l. Bárdi Nándor: *Tény és való. A budapesti kormányzatok magyarságpolitikája és a határon túli magyarok társadalomtörténete*. Pozsony, Kalligram, 2004.

11 Paul Lazarsfeld – Bernard Berelson – Hazel Gaudet: *The People's Choice*. New York, Duell – Sloan, Pearce, 1994.

lott televíziózás és az emberek világképe között szoros kapcsolat van, a televízió a 'társadalmi mesemondó' szerepét tölti be, így nagymértékben hozzájárulhat az erőszakos cselekvések létrejöttéhez.[12] Minderről nagy, gyakran módszertani részleteket feszegető viták alakultak ki, amelyeket Michael Morgan és James Shanahan foglalt össze. Kifejtik, hogy a módszertani szőrszálhasogatás éppen az elméletet erősítette meg, és a televízió tényleges szerepéről sokkal kevesebb szó esett.[13]

A média befolyásolási képességét hangsúlyozza ki a Gerbner-féle modellhez képest talán valamivel szelídebb elképzelés is, az ún. *témameghatározás* (*agenda setting*, napirend-hatás) elmélete. E szerint a média/sajtó nem azt mondja meg, *mit* gondoljunk, hanem azt, hogy *miről* gondolkodjunk.[14] Igen ám, de ha a felajánlott napirendi pontokon belül kell mozogni, ez óhatatlanul arra is visszahat, hogy hogyan gondolkodunk egy témáról. Maxwell E. McCombs később úgy látta, hogy nemcsak egyszerűen a napirendi pontok kialakításáról van szó, hanem egy tényleges *körülhatárolásról*. A körülhatárolás – mondhatjuk – nemcsak a tematikus kínálatot, hanem a kognitív szférát is befolyásolja. James Tankard kifejezésével élve, valóságos '*médiakeret*' [15] jön létre, amely „a híranyag központi szervezési elve, ami a *kiválasztás, hangsúlyozás, kirekesztés* és az *elaboráció* segítségével kontextusba helyezi, majd megfogalmazza számunkra a központi kérdést."[16] Röviden, a téma-meghatározásnak két szintje van: első lépésben a sajtó (és működtetői) fontossági sorrendet állítanak fel a szóba jöhető témák között, és ezt közvetíti is a közvélemény irányába, a második lépésben pedig, bizonyos hangsúlyok és jellemző szempontok kiemelésével, sajátos látásmódot, értelmezési kereteket is közvetít.

A sajtónyilvánosság működésében fontos szerepet betöltő médiakeret az újságírók hírszelekciójára és az olvasók 'hírolvasataira' is egyaránt kihat. William A. Gamson és Andre Modigliani[17] a média diskurzusait olyan 'értelmező csomagokként' gondolják el, amelyek értelmet, jelentést adnak egy eseménynek. Az értelmező csomagoknak belső szerkezetük van, amelyek középpontjában szervező eszmeként a *keret* található. Valójában ez a keret szabja meg az események értelmét, és azt is, melyek ezek az események. A keret különböző, mindenképp egynél több pozíció meglétét feltételezi, és bizonyos mértékben lehetővé teszi az azonos kerettel rendelkezők közötti konfrontációt. A hírcsomagok kereteit vagy 'sűrített (kondenzált) szimbólumait' úgy kell elképzelnünk, mint a gyorsírást, amely lehetővé teszi, hogy egy

12 George Gerbner – Larry Gross: Living with television: The violence profile. (1976) 26 *Journal of Communication* 2.

13 Michael Morgan – James Shanahan: Two decades of cultivation research: An appraisal and a meta-analysis. In Brant Burleson (szerk.): *Communication Yearbook 20*. Thousand Oaks, Sage, 1997. 1–45.

14 Maxwell E. McCombs – Donald L. Shaw: The agenda setting function of mass media. (1972) 36 *Public Opinion Quarterly* 176–187.

15 A keret fogalmát eredetileg Gregory Bateson használta (Gregory Bateson: Steps to an Ecology of Mind. New York, Ballantine Books, 1955), innen pedig Goffman szociálpszichológiai írásai tették szélesebb körben ismertté (magyarul: Erving Goffman: *A hétköznapi élet szociálpszichológiája. Tanulmányok*. Budapest, Gondolat, 1981). A hírek termelésének résztvevő megfigyeléseken alapuló vizsgálataiban a már említetteken kívül Fishman, Gamson és Gitlin is használja a fogalmat. (Mark Fishman: *Manufacturing the News.* Austin, University of Texas Press, 1980; William A. Gamson: *What's News: A Game Simulation of TV News.* New York, Free Press, 1984; Todd Gitlin: *The Whole World is Watching.* Berkeley, University of California Press, 1980)

16 Idézi Em Griffin: *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Budapest, Harmat, 2003. 376.

17 William A. Gamson – Andre Modigliani: Media discourse and public opinion on nuclear power. (1989) 95 *American Journal of Sociology*.

találó metaforával, egy jó jelszóval vagy valamilyen szimbolikus eszközzel megjeleníthessük az Egészet.[18] Azt is mondhatnánk, hogy a keret tartalmazza az Egész tulajdonságát és lehetőségét, virtualitását. Ha a médiadiskurzus, a tartalom jellegzetességeit meg akarjuk tudni, akkor ehhez a 'kemény maghoz' kell hozzáférnünk. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy az újságírók sem passzívan fogadják el a kereteket, hanem aktívan hozzájárulnak a környezet (társadalom) kultúrájának alakításához. A keretek némileg átalakulnak, ha a társadalomban nagyobb horderejű strukturális változások állnak be. A szimbólumok olvasók, hallgatók számára elfogadott módon történő újratermelése a szöveg preferált olvasatát (*preferred reading*) hozzák létre.[19]

1.1. A sajtóban megjelenített tartalmakat befolyásoló tényezők

A sajtóban megjelenő tartalmak vizsgálata a média tükörhatása problematikájához kapcsolódik. A központi kérdés az, hogy a sajtó a valóság tükre-e vagy sem? Mindaz, ami a sajtóban megjelenik reális eseményekről szól-e? Egyáltalán, milyen mértékben objektív a sajtó? És minek van hírértéke? Ha elfogadjuk azt a hipotézist, hogy a sajtóban megjelenő információk és a valóság tényei eltérnek egymástól, felmerül az a kérdés, hogy ez a torzítás (*bias*) szándékolt, vagy szándékolatlan-e? Léteznek-e strukturális hatások a hírszelekcióban? Az efféle kérdések megválaszolása nagyon szerteágazó empirikus vizsgálódásokat feltételezne, hiszen nemcsak az újságírók és szerkesztőségek szelekciós mechanizmusait, hanem a ténylegesen megjelent hírek tartalomelemzését, és a tartalom közönségre gyakorolt hatását is kutatás tárgyává kellene tennie. Az 'objektivitás' meghatározása sem lenne könnyű feladat,[20] ami csak továbbá nehezítené a fogalomnak egy esetleges kutatás szempontjából történő releváns operacionalizálását.

A hírek előállítását több tényező befolyásolja, és ezek a tényezők tovább hatványozódtak a tömegkommunikációs eszközök elterjedésével. Míg a korai (tömegkommunikációs korszak előtti) sajtó objektivitását a 'józan bizalom légköre' lengte be, addig a későbbiekben, a televízió elterjedésével, az objektivitás relativizálódott, mert megváltoztak a közvélemény formálódásának feltételei. Az új médiumok már más médialogikát követnek, azokban a nézettség és a reklámbevételek maximalizálása érvényesül.[21]

A médiatartalmat befolyásoló tényezők vizsgálata az ún. *kapuőr vizsgálatok* vonulatába sorolható. A kutatási hagyomány David M. White nevéhez fűződik,[22] aki már a negyvenes évek végén arra a megállapításra jutott, hogy a szerkesztőség, illetve az újságírók szűrőkként működnek, ugyanis a hírek szelektálásában a kapuőr szerepét ellátó személy szubjektivitásának, szakmai felfogásának, előítéleteinek, státusának, szakmai felfogásának

18 Uo.

19 Gaye Tuchman: Media institutions. Qualitative methods in the study of news. In Klaus B. Jensen – Nicholas W. Jankowski (szerk.): *A Handbook of Qualitative Methodologies for Mass Communication Research.* London, Routledge, 1993.

20 Például meg kellene válaszolni, mi számít objektívnak: a hírbe foglalt tényszerűség, vagy a közönség hír által generált átélése?

21 Angelusz Róbert: *A láthatóság görbe tükrei*. Budapest, Új Mandátum, 2000. 78–103.

22 A fogalom azonban Kurt Lewin antropológustól származik, aki a háztartások élelemmel való ellátásának elemzése során használta. Kurt Lewin: Forces behind food habits and methods of change. In *The Problem of Changing Food Habits. Bulletin of The National Research Council*, 108 (October). Washington, National Research Council and National Academy of Sciences, 1943.

meghatározó szerepe van.[23] E szelekciós mechanizmusok a munkahelyi szocializáció által tovább hagyományozódnak, így a hírgyártásban fontos tényező a szerkesztőség szakmai és politikai 'irányvonala' is.[24] A későbbi kutatások egyebeket is a befolyásoló tényezők közé sorolnak, mint például a finanszírozókat, a tulajdonosokat, a hirdetőket, a nyomásgyakorló csoportokat, és nem utolsó sorban a közönségről alkotott képet, illetve az olvasókkal való kapcsolattartás miként jét is.[25] Érdekességképpen, a közönségről alkotott képet vizsgáló kutatások az újságírók ellenséges, lenéző, cinikus, arrogáns viszonyulását szokták kiemelni, amelynek gyökere az újságírók – úgymond – autista módon önmagukba vetett hitükkel függ össze.[26] Az újságírók hajlamosak „azt gondolni, hogy ők jobban tudják, mi a jó a közönség számára."[27]

A kapuőr elmélet átfogó rendszerezését Herbert Gans és Todd Gitlin műveiben,[28] az erre vonatkozó egyfajta elméleti keret megalkotásának kísérletét Pamela J. Shoemaker és Stephen D. Reese munkáiban találhatjuk.[29] Az előbbi kettő egybehangzó véleménye az, hogy a médiatartalom befolyásolásának módozatait a következő öt tétel magyarázza:

1) a tartalom (több-kevesebb torzítással) a társadalmi valóságot tükrözi;
2) a tartalmat a sajtóban dolgozók szocializációja és attitűdjei befolyásolják;
3) a tartalmat a médiarutin befolyásolja (a szervezeti rutin fordított piramisként működik, és elsősorban az újságíró számára legfontosabb témák kerülnek terítékre);
4) a tartalmat egyéb (szerkesztőségen kívüli) társadalmi szervezetek és erők is befolyásolják;
5) a tartalom ideológiafüggő és a *staus quo* megőrzésére irányul: a tartalmat a hatalmon lévők ideológiája határozza meg.

Shoemaker és Reese átveszik a fenti tételeket, ugyanakkor precízebb definíciós sorozatba és elméletalkotásba kezdenek. A médiatartalmat tágan értelmezik, beleértenek minden, a tömegkommunikációs eszközök által közvetített vizuális és verbális, kvantitatív és kvalitatív információt. A tartalmat befolyásoló tényezőket egymásra épülő szintekként képzelik el (l. 1. ábra), és részletesen elemzik lehetséges hatásukat.

23 David M. White: The „gatekeeper": A case study in the selection of news. (1950) 27 *Journalism Quarterly*, 83–390.

24 Warren Breed: Social control in the newsroom. A functional analysis (1955) 33 *Social Forces*, 326–355.

25 Denis McQuail: *Mass Communication Theory. An Introduction.* London, Sage, 1994.

26 Tom Burns: Public service and private world. In Paul Halmos (szerk.): *The Sociology of Mass Media Communicators*. Keele, University of Keele, 1969. David L. Altheide: *Creating Reality.* Beverly Hills, Sage, 1974. Elliott i. m. (2. lj.).

27 McQuail i. m. (25. lj.) 209.

28 Herbert J. Gans: *Deciding What's News.* New York, Pantheon Books, 1979; Gitlin i. m. (15. lj.).

29 Pamela J. Shoemaker – Stephen D. Reese: *Mediating the Message. Theories of Influences on Mass Media Content*. Longman, 1991; Pamela J. Shoemaker: *Gatekeeping.* Newbury Park, Sage, 1991.

1. ábra: A médiatartalmakat befolyásoló tényezők
Forrás: Shoemaker–Reese (29. lj.) 54.

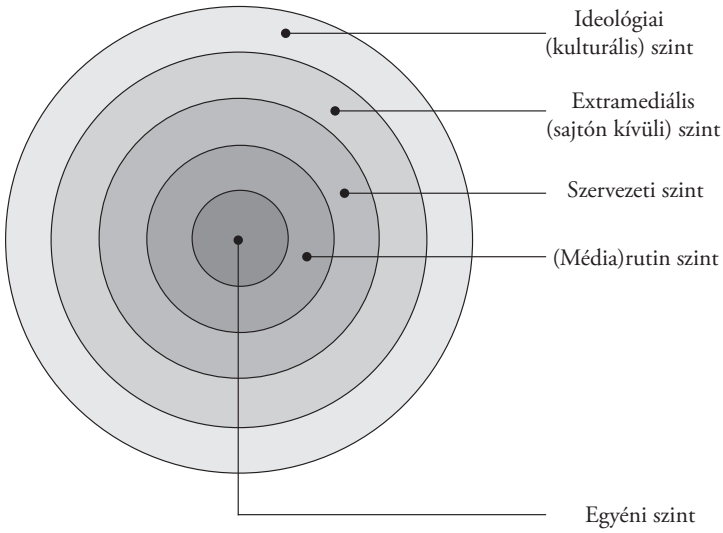

– *Egyéni szint*: az újságírók hírszelekcióra kifejtett közvetlen hatását jelenti. Az újságírók gondolkodásmódja, az eseményeket értelmező és újraértelmező (*second guessing*), illetve döntéshozó képessége, szakmai szerepfelfogása, értékrendszere és szociodemográfiai hatása egyaránt befolyásolja a média tartalmát.
– *Médiarutin szintje*: azokat az ismétlődő, bevett szokásegyütteseket jelenti, amelyeket az újságírók mindennapi munkájuk során használnak. A rutinok alakítják ki azt a *keretet*, amely lehetővé teszi az információk gyors felismerését, kognitív csoportokba sorolását és megfelelő módon való csomagolását.
– *Szervezeti szint*: a szerkesztőség egészének, a szervezeti kultúrának szűrő és szelektáló képességét jelenti. Az újságírók egy része munkahelyi szocializáción esik át, amelynek során elsajátítja a munkáját befolyásoló szervezeti kultúra elemeit.
– *Extramediális szint*: mindazokat a sajtón kívüli intézményeket jelenti, amelyek közvetett vagy közvetlen (pozitív vagy negatív) módon befolyásolják a szerkesztőség munkáját. A legfontosabbak ezek közül: a forrás, a közönség, a piac, a hirdetők, a kormányzat, a nyomásgyakorló csoportok, a sajtószóvivők és a többi sajtóintézmény.
– *Ideológiai, kulturális szint*: a társadalom azon kulturális értékeit és hatalmi érdekeit foglalja magába, amelyek kihatnak a megjeleníthető tartalmakra.

Az elmélet kiteljesítése érdekében hipotéziseket fogalmaznak meg az egyes szintekre vonatkozóan.[30] Tanulmányunk későbbi részében részletesebben kitérünk az egyéni és ideológiai szintekre.

30 Shoemaker–Reese i. m. (29. lj.).

2. A kisebbségi sajtó értelmezési kísérletei

Úgy gondoljuk, hogy a fentiekben jelzett folyamatok (kultiváció, témameghatározás, médiakeret működése, kapuőr-effektus) hatványozottabban jelen vannak, jelen lehetnek egy kisebbségi média esetében. Ennek fő oka a kisebbségi sajtó egyfajta 'előzetes lehatároltságából', sajátos funkciójából fakad. A kisebbségi (etnikai) média ugyanis nemcsak informál, hanem a közösségiség (a képzelt etnikai közösség) kifejezője is. Társadalmi funkciója nem merül ki *watchdog* szerepében (feltételezhetően ez kisebb mértékben érvényesül), hanem kulturális, identitásközvetítő és -megerősítő célokat is ellát.

De vajon mi lehet a kisebbségi sajtó *differentia specifica*ja? Milyen tényezők járulnak hozzá sajátos médialogikájának kialakításához? Már említettük, hogy ilyen irányú szakirodalommal meglehetősen elvétve találkozhatunk. Noha a különböző kisebbségek sajtóban való megjelenítésére jócskán akad példa, magának a kisebbségi sajtónak a működtetésére már ritkábban. Az e témakört tárgyaló írásokra két dolog jellemző: egyrészt ezekben is felmerül, hogy a kutatások szempontjából mennyire elhanyagolt e terület, másrészt leszögezik, hogy a kisebbségi (etnikai) sajtó vizsgálatának a kisebbség jellege, illetve a szélesebb társadalmi-politikai környezet elemzésével kell elkezdődnie.

A tömegkommunikációs elméletekről adott kiváló összegzéseiről híres Denis McQuail is[31] elismeri, hogy feltűnően kevés munka született a kisebbségi, etnikai média témaköreiben, és ő is belátja, hogy a kisebbségi média (állapotának és hatékonyságának) értékelése a kisebbség sajátos igényeinek számbavételével történhet.[32] Megközelítésében az (etnikai) kisebbségi médiát a társadalmi szolidaritás és identitás, valamint a lokális média kontextusába helyezi. A társadalmi rend önkéntességi, azaz szolidaritási elve (*voluntaristic principle of social order*) a média területén szerinte három dologra vonatkozik: 1) a médiának a társadalmi alcsoportok aspirációit és identitását kell támogatnia (a közös tapasztalattal rendelkező kulturális és társadalmi kisebbségek információval való ellátásáról van szó, amely mintha azt sejtetné, hogy a kisebbséget a többségnek 'kulturálisan segíteni kell'); 2) a rászoruló egyénekkel és csoportokkal szembeni média általi szimpátia és együttérzés kifejezése; 3) a 'pro-szociális', a társadalmilag jónak gondolt értékek megerősítése.

A kisebbségi identitás, csoport-hovatartozás és média (ahogyan azt már jeleztük, eléggé ritkán vizsgált) viszonyát a kisebbség önszerveződési képessége és identitásának kialakultsága határozza meg, amely kapcsán McQuail szerint négy fontosabb kérdés merül fel:

- A kisebbségi csoport belső kommunikációja, ami által a tagok tudatosítják közös tapasztalataikat (sorsközösségüket).
- A kisebbség országos médiához való hozzáférése.
- A kisebbségnek a nagyobb, országos média által történő beemelése.
- A kisebbség saját médiareprezentációs képessége.[33]

31 McQuail i. m. (25. lj.), McQuail, Denis (ed.) 2002. *McQuail's Reader in Mass Communication Theory*. London – Thousands Oaks – New Delhi, Sage.

32 McQuail, Denis 1992. *Media Performance. Mass Communication and the Public Interest*. London – Newbury Park – New Delhi, Sage.

33 McQuail 1992. i.m. (32. lj.) 264–265.

Látható, hogy McQuail a kisebbségi média kapcsán a csoporton belüli kommunikációnak és a többségi médiához való viszonyulásnak tulajdonít kiemelkedő szerepet. Ez már előrevetíti azt is, hogy nem minden kisebbség képes saját médiát fenntartani, valamint azt, hogy a kisebbségi csoport különböző sajátosságai határozzák meg, egyáltalán igényt tart-e valamilyen mértékű tömegkommunikációs rendszerre. McQuail szerint ez az igény egyrészt az izoláció és különbözőség tudatától (*distinctiveness*), illetve a politikai és kulturális autonómia mértékétől, másrészt a befogadó társadalomba való integráltság fokától, harmadrészt pedig a kisebbségi csoport gazdasági helyzetétől függ. E feltételekkel összefüggésben például minél erősebb gazdaságilag egy kisebbségi csoport, annál inkább képes meghatározni saját médiakínálatát, és azok a kisebbségi csoportok, amelyek nagyobb mértékben törekednek autonómiára és identitásuk felmutatására, kevésbé akarnak a többségi médiában részt venni, és önálló csatornák kialakításában gondolkodnak. Megjegyzendő, hogy McQuail koncepciója mindenféle kisebbségi csoportra vonatkozik, és nem korlátozódik kizárólag az etnikai kisebbségekre.

Mindebből arra következtethetünk, hogy a kisebbségi média (állapotának és hatékonyságának) értékelése a kisebbség sajátos igényeinek számbavételével történhet. Másképp fogalmazva, valamely kisebbségi média működését elsősorban a kisebbségi csoport történelmi, politikai, szociális feltételrendszere által érthetjük meg, azaz meg kell vizsgálni, milyen típusú kisebbségről van szó.

Stephen H. Riggins az általa szerkesztett, az etnikai kisebbségek médiájáról szóló szöveggyűjteményének bevezető tanulmányában már messzemenően figyelembe veszi a kisebbségek sajátosságait, és a média szerepét az asszimiláció kérdéskörével hozza összefüggésbe.[34] Érvelése szerint az etnikai kisebbségek médiájának egyrészt az etnikai összetartozást és kohéziót, a kulturális fennmaradást kell szolgálnia, másrészt pedig – még ha nem is feltétlenül tudatosan – közönségének a szélesebb társadalomba való integrálódását kell elősegítenie. Az etnikai kisebbségeket két nagyobb csoportba sorolja: az őshonos kisebbségi lakosokéba és a bevándorlókéba. Véleménye szerint a kisebbségi csoportok jellegének függvényében különböző módokon lehet megítélni a (többségi) hatalomnak a kisebbségi sajtóval szembeni viselkedését. Az azonban minden esetben teljesen nyilvánvaló, hogy a kisebbségi sajtó hosszú távon nem maradhat fenn a többség (vagy a többségi hatalom) támogató beállítottsága nélkül.[35]

Riggins szerint a kisebbségi, etnikai média fennmaradását és fejlesztését támogató állam (a többségi hatalom) ún. multikulturális stratégiáját a következő öt modell segítségével írhatjuk le:

- *Integracionista modell*: az állam a kisebbségi médiát a többségibe integrálja, szerves részének tekinti, és a többségihez hasonló módon kezeli.
- *Gazdasági modell*: az állam támogatja a kisebbségi médiát, e támogatásnak azonban az a (nem feltétlenül bevallott) célja, hogy a megvásárolt kisebbségi lojalitásból előnyt kovácsoljon.
- *Megosztó (divizív) modell*: az 'oszd meg és uralkodj' elvének etnikai médiára alkalmazott megnyilvánulása, miszerint az államnak esetenként érdekében állhat az etnikai kártya kijátszása, mivel így olyan mértékű feszültségeket generálhat, amelyek éppen az ő saját céljai megvalósításához szükséges társadalmi kontrollt teszik lehetővé.
- *Megelőző modell*: az államnak érdekében állhat saját kisebbségi sajtót létrehoznia, mert

34 Stephen H. Riggins: *Ethnic Minority Media: An International Perspective.* London, Sage, 1992.

35 E támogató magatartás természetesen nem föltétlenül jelent anyagi támogatást.

ezáltal megakadályozhatja, hogy a kisebbség az államtól független (és ezért nehezen ellenőrizhető) intézményeket hozzon létre.
– *Térítő (prozelita) modell*: az állam saját igazát propagáló sajtót hoz létre, amelynek kimondott célja a többség értékrendjének elfogadtatása, így az etnikai elemek háttérbe szorulnak.

Azonban a fenti modellek mindegyikében mindvégig figyelembe kell venni a kisebbségi sajtó többé-kevésbé bevallott sajátos szerepét is, nevezetesen azt, hogy megelőzze, vagy legalábbis késleltesse a többségi kultúrába való beolvadást. Az etnikai túlélés azonban nemcsak a média függvénye, hanem az azt körülvevő politikai környezeté is. Azt is mondhatnánk, hogy sajátos harc zajlik a (többségi) hatalom előbbiekben említett multikulturális, illetve a kisebbség asszimilációját késleltetni óhajtó stratégiák között. E harc során a többséghez tartozó elit kulturális (domináns) ideológiája ellenében kitermelődik a kisebbség saját ellenideológiája. A kisebbségi ellenideológia részben eredményezheti a többségi sajtóból való kimaradást, de visszahathat saját médiájára is, ennek során a kisebbségi témákra való túlzott odafigyelés érthető módon részrehajlást és etnikai öncenzúrát eredményezhet. Ugyanakkor az is belátható, hogy a kisebbségi média nem tekinthet el az előbb említett domináns ideológiáktól, és ezekhez valamilyen módon viszonyulnia kell. Ez tartalmi szinten olyan szelekciós mechanizmusokat indíthat el, amelyek végeredménye a többség ellenében történő 'önodafigyelés'. Ez komoly veszélyekkel is járhat, ezek közül Riggins hármat sorol fel:
– *Amatőrizmus*: a kisebbségi média előbb vázolt működési sajátosságai nem mindenben tesznek eleget a modern tömegkommunikáció működtetési elvárásainak.
– *Elitizmus*: a kisebbségi etnikai elit kizárólagosságra törekedhet.
– *A hírek újszerűségének megkérdőjelezése*: ez részben arra utal, hogy kisebb közösségekben nehezebb újszerűséget sajtóban megjeleníteni (ugyanis lehet, hogy már a megjelenés előtt tudott dologról van szó, azaz a sajtó nyilvánossága lemaradhat a közvéleményhez képest), másrészt a kisebbségi elit által propagált intellektuális gettósodás érdektelenséget termelhet, főképp a fiatalabb generációk körében.

Említettük már, hogy Riggins a kisebbségi etnikai médiát az asszimiláció lehetőségének témakörében vizsgálja. Az alábbi táblázatban összefoglaljuk a kisebbségi sajtónak az asszimilációt elősegítő és hátráltató sajátosságait.

1. táblázat: A kisebbségi média asszimilációt elősegítő és hátráltató sajátosságai

Az etnikai kisebbségi média asszimilációt elősegítő sajátosságai	Az etnikai kisebbségi média asszimilációt hátráltató sajátosságai
Domináns ideológia jelenléte	A kifejezett ellenideológia: az asszimiláció elkerülése (a kisebbség tagjainak elkötelezett beállítódása)
Kulturális, technikai sztenderdek (minták) átvétele (*borrowed genres*)	Kisebbségi nyelv használata
Intellektuális gettósodás (kontraproduktív lehet, mert unalmat termel, ezért a fiatalok elfordulhatnak a kisebbségi sajtótól)	Kisebbségi hírválaszték (*agenda setting*)
A célközönség befogadó (széleskörű) meghatározása	Közösségi események propagálása, amely által erősödhet a kisebbségi csoportkohézió
A többségi nyelv használata	Hirdetések etnikai jellege
A kommunikációs eszközök társadalmi hatása (a technológia nem kultúra-független[36])	Kisebbségi média szimbolikus erőssége
	Kisebbségi médiaintézmények és újságírók aktivizmusa

A korábban felsorolt veszélyek belátása arra sarkallta Rigginst, hogy felhívja a figyelmet a kisebbségi etnikai sajtó legnagyobb kihívására. Noha a kisebbségi sajtó végső célja a politikai és gazdasági fenyegetettség közepette a kulturális és nyelvi identitás békés úton történő megőrzése, mégis „bizonyos feltételek mellett a kisebbségi média trójai falóként működhet, és hosszú távon ő maga szüntetheti meg azokat az értékeket, amelyek megőrzésére létrejött."[37] Másképp fogalmazva, ha a kisebbségi sajtó professzionalitása nem tud lépést tartani a többségi médiával, illetve, ha működése során nem veszi figyelembe a közönség reális igényeit, akár önmagát is felszámolhatja.

Riggins megközelítésének talán két nagyobb korlátja van: egyrészt az etnikai kisebbséget esszencialista módon egységesnek tételezi, másrészt pedig nem számol a kisebbségeknek az anyaországgal való viszonyával, és csak a kisebbség-többség relációkat veszi figyelembe.

Az etnikai kisebbség egységes tételezése általánosításokkal és sztereotípiák kialakításával, illetve fenntartásával is együtt jár, egyszersmind a szimbolikus elnyomás újabb formájának tekinthető. Ám ezen túlmenően a kisebbségi média működésének megértése elé görget akadályokat. A kisebbségi csoportok is rétegzettek, és ez a számszerűleg nagyobb kisebbségi csoportok esetében a saját média működésére is kihat. Noha a média sajátos funkcióinak tekintetében konszenzus lehet, a sajtón és környezetén belül különböző értékeket valló elitek alakulhatnak ki. Ugyanakkor a kisebbségi sajtó fogyasztóit is rétegzettnek kell elképzelni. A kisebbségi kultúra egységes megbélyegzése, az alávetett helyzetben lévő kisebbségi kultúra ellenállásának báját és patologikus megítélését egyaránt előhozza. Ezek pedig a szimbolikus uralom újabb formáinak tekinthetők: „az emberek harcának empatikus csodálata elhomályosítja az elnyomásukban való folyamatos részvételt."[38] A nyugati multietnikus társadalmak vonatkozásában e

36 A romániai magyarok esetében például fennáll annak a lehetősége, hogy ha a kisebbségi sajtó nem engedi be a populáris kultúrát, akkor a fiatalok a többségi médiát használják. Az újszerűséggel bíró kommunikációs eszközöknek rétegzett etnikai kulturális igényeket is ki kell elégíteniük, ellenkező esetben az újszerűség etnikai határokat legyőzve magával ragadhat fogyasztói csoportokat.

37 Riggins i. m. (34. lj.) 287.

38 Husband, Charles (ed.) 1994. A *RICHER VISION. The development of ethnic minority media in Westerndemocracies*. London, Paris, Rome, UNESCO Publishing, John Libbey.

tények Charles Husband szerint azonban két médiapolitikai következménnyel járnak: 1) ha a közönség egységes és minden információt saját szubkultúráján belül értelmez, az etnikai túlfűtöttséghez vezet; 2) ha viszont a közönség fragmentált, akkor az ideológiai egységességet felmutató rasszizmus lesz megbélyegezve mint perverz és politikailag beteges álláspont.

A nyugati demokráciák etnikai kisebbségeinek médiáját vizsgálva Husband – aki szintén megjegyzi, hogy e témakör elhanyagolt – belátja azt is, hogy tekintve e médiarendszer kisebb volumenét (*small scale media*), óhatatlanul felmerül az anyagi függőség (függetlenség) kérdése, és annak lehetősége, hogy a menedzseri és pénzügyi szakértelem az etnikai gettósodás veszélyének kitett környezetbe kerül. Az etnikai kisebbségi média tehát korántsem csak politikai vagy az 'ellenkultúra' gyártásának kérdése.

Méretéből fakadóan a kisebbségi sajtó gyakran csak valamely lokalitás kifejeződésének tekinthető. A korábbiakban már említett etnikai és intellektuális gettósodások mellett Lemert felhívja a figyelmet továbbá az ún. *afganisztanizmus* veszélyére is. Ez a helyi sajtó önbefordulásának az a formája, amikor hajlik arra, hogy miközben a távoli, nem saját ügyekkel szemben nagyon kritikus, a saját területén mellőzi a konfliktusok tárgyalását és felvállalását.[39]

A kisebbségi etnikai sajtó (média) ugyanakkor regionális törekvésekhez is kapcsolódhat: vagy úgy, hogy e törekvéseknek alakítója lesz, vagy úgy, hogy az ilyen irányú törekvések (politikai) kiteljesedése után jön létre (mint történt például a katalánok és baszkok esetében). Az európai regionalizmus térhódításával a kisebbségi elektronikus sajtó felértékelődik. A skót televíziózás kialakulásának[40] vizsgálata kapcsán Mike Cormack posztmodern jelenségnek nevezi, hogy a nemzetállamok válságával a lokalitások és a globalizáció egyszerre megerősödik, ez pedig a kisebbségi nyelvek – média által is lehetséges – fennmaradásához vezet.[41]

A korábbiakból már kiderült, hogy a kisebbségi sajtó működésére vonatkozó koncepciók mind megemlítik e sajtó professzionalizálódásának kérdését (azaz hiányát), működésének hatékonyságát. Ez a tematizálás szembetűnően sok hasonlóságot mutat a harmadik világbeli sajtó professzionalizálódása kapcsán született kutatások eredményeivel. A média a modernizáció eszközének tekinthető, hiszen a mindenkori sajtó éppen a modern, polgári demokráciák kialakulásának része volt, ezekben a társadalmakban fejlődhetett ki 'negyedik hatalom' szerepe, a döntéshozók és a tömeg közötti közvetítésének funkciója. A sajtó nagymértékben hozzájárult a tradicionális értékű társadalmakból a modern társadalmakba való átmenethez, multiplikáló és sztenderdizáló képessége folytán egyszersmind a modernizáció fő csatornájává vált.[42] E közvetítés során maguk az értékek is átalakultak: deritualizálódtak, személytelenné váltak és delokalizálódtak, ami lehetővé tette a hatalom nagyobb mértékű befolyásolását és ellenőrzését.[43]

A harmadik világ országainak modernizálódása többek között szintén a média térhódítása által történik, ám ennek a modernizációnak egyik fontos eleme az újságíró társada-

39 James.B. Lemert: *Criticizing the Media*. London, Sage, 1989.

40 A folyamatosan megerősödő skót média kezdetben nagyon alacsony színvonalú kulturális műsorokat közvetített, majd fokozatosan egyre több aktualitás és oktató jellegű, majd pedig (enyhébb) szórakoztató műsorokat sugárzott.

41 Mike Cormack: Problems of minority language broadcasting: Gaelic in Scotland. (1993) 8 *European Journal of Communication* 1. 101–117; Mike Cormack: Broadcasting and the politics of cultural diversity: The Gaelic Television debate in Scotland. (1995) 2 *The European Journal of Cultural Policy* 1. 43–54.

42 Daniel Lerner: T*he Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*. Glencoe, Free Press, 1958.

43 John B. Thompson: *The Media and Modernity. A Social Theory of the Media*. Cambridge, Polity Press, 1995

lom professzionalizációja.[44] Peter Golding nigériai elemzése során rámutat arra, hogy e professzionalizáció első lépése a (nyugati) szakmai értékek definiálása és elfogadtatása, amelynek természetszerűleg fontos tartozéka a megfelelő intézményi transzfer és képzés kialakítása.[45] A szakmai ethosz meghonosítása azonban önmagában nem elég, hiszen amíg a már létező hagyományos tömegkommunikációs rendszerben dolgozó újságírók közel állnak a politikai szférához, addig az üzenetek átvétele és továbbítása, a hírgyártás folyamata csak külső jóváhagyások vagy valamilyen egyezség, alku által lehetséges. És bármennyire is professzionalizálódtak az újságírók, piaci és munkahelyi helyzetük nem teszi lehetővé az intézményi semlegességet, így a hagyományos és modern értékeket valló újságírók összefonódnak a társadalmi és politikai folyamatokkal.[46] Golding továbbá folyamatszerű receptet is ad arra vonatkozóan, hogyan lehet sikeres a szakmai értékeken nyugvó újságírás: első lépésben a hírek (sajtó) nevelő funkcióit kell kihangsúlyozni; másodsorban olyan híreket kell közölni, amelyek valamilyen társadalmi igényre válaszolnak, és kiválthatják a hatalom, politika reakcióját; harmadik lépésben helyi sikersztorikat kell közölni, amelyek akár más helyi közösségekre is kihatnak; végül pedig speciális, kényes, különösképpen az elit korrupcióját érintő témákat kell közölni. E folyamat során alakulhat ki a sajtó munkásainak legfontosabb kelléke: az újságírói autonómia, a pragmatikus, ideológiamentes szakmai hatékonyság.

2.1. Különös házasság? Kapuőrség a kisebbségi sajtóban

E részben megpróbáljuk 'összeházasítani' a kapuőr-elmélet néhány vonatkozását és a kisebbségi sajtó – korábban tárgyalt – jellegzetességeit. Ugyanakkor igyekszünk figyelembe venni azokat a felvillantott jelenségeket is (napirend-hatás, kultiváció, médiakeret), amelyek bármilyen sajtó működése kapcsán valamilyen formában megmutatkoznak. A kapuőr-elmélet szintéziséből egyrészt láttuk, hogy a sajtóban megjelenő tartalmakat különböző szinteken szerveződő tényezők befolyásolják, amelyek az egyéni szinttől a tágabb társadalmi, kulturális szféráig terjednek. Másrészt a kisebbségi sajtóra vonatkozó leírások mindegyikénél azt tapasztaltuk, hogy e sajtó sajátosságainak megértése feltételezi annak a szélesebb értelemben vett politikai, kommunikációs, történelmi környezetnek az ismeretét, amelyben működik.

Innen fakad az a megállapítás, hogy ha meg akarjuk érteni teljes egészében a kisebbségi sajtó működését, akkor végig kell követnünk azokat a főbb társadalmi-politikai mozgásokat, amelyek meghatározzák az etnikai kisebbség jelenbeli politikai, ideológiai, kommunikációs kontextusát. A politikatörténetbe ágyazott sajtótörténet célja a kisebbségi sajtót körülvevő politikai, hatalmi 'aura' körülírása kell legyen, hiszen ez az 'aura' is kihat a kisebbségi sajtó tematikus kínálatára (napirendhatás).

A sajtóban megjelenő tartalmakat továbbá a kapuőr-hatás egyéni szinten beazonosítható mechanizmusai is befolyásolják. Említettük már, hogy Shoemaker és Reese a tartalmat befolyásoló különböző szintek kapcsán hipotéziseket fogalmazott meg minden egyes szintre vonatkozóan.

44 Lucian W. Pye (szerk.): *Communications and Political Developments.* Princeton, Princeton University Press, 1963.

45 Peter Golding: Media professionalism in the third world: The transfer of an ideology. In Curran–Gurevitch–Woolacott (4. lj.) 291–308.

46 Uo. 300–301.

Ezek részletesebb ismertetésétől eltekintünk, ám az egyéni szintre korlátozott hipotéziseket adaptáljuk a kisebbségi sajtó működésére vonatkozóan. A szerzőpáros az egyéni szintű tartalmi befolyásolás kapcsán azt is állítja, hogy az ezen a szinten érvényesülő tényezők egymással is összefüggnek. A különböző tényezők modelljük szerint a következő lehetséges befolyásolási utakat rajzolják ki.

2. ábra: A médiatartalmak befolyásolása egyéni (újságírói) szinten

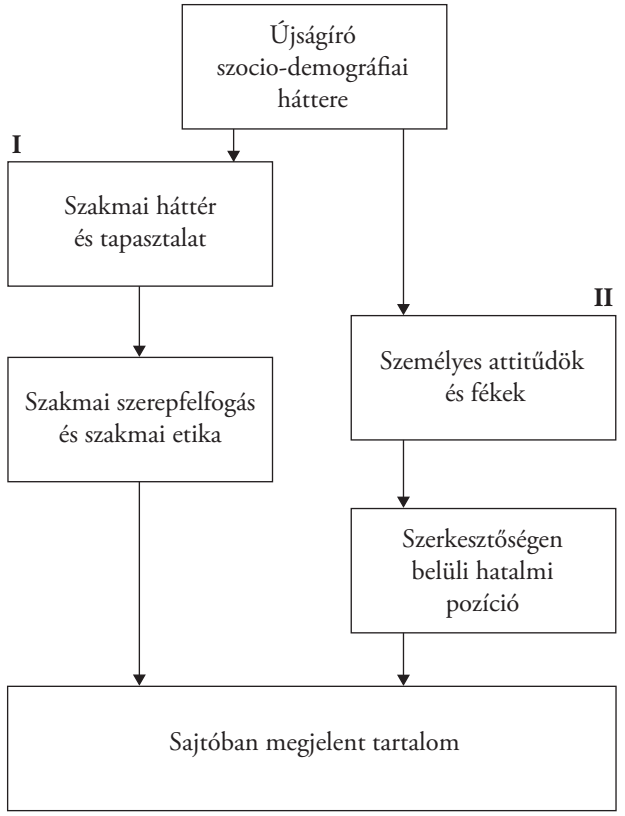

Forrás: Shoemaker–Reese (29. lj.) 55.

Az újságíró-társadalom vizsgálata lehetővé teszi a tartalmat befolyásoló utak kisebbségi kontextusban kialakuló mintázatának felvázolását. A fenti modell kisebbségi szempontból 'neutrálisnak' tekinthető, ám éppen a kisebbségi nyilvánosság politikai- és sajtótörténetből leszűrhető jellegzetességei alapján feltételezhető, hogy a megjelenő tartalmakat valamilyen 'kisebbségi hatás' is befolyásolja.[47] Ez adódhat a szakmai koncepciók sajátos felfogásából,

47 Azt azonban mindvégig szem előtt kell tartanunk, hogy a befolyásolásnak közvetlen és közvetett formái léteznek, és ezek között nem mindig egyszerű meghúzni a határvonalat, mert a médián kívüli és belüli hatalmi szerepek is összemosódhatnak. Vö. Michael Gurevitch – Jay G. Blumler: Linkages between the mass media and politics: A model for the analysis of political communications system. In Curran–Gurevitch–Woolacott (4. lj.) 270–290.

ám a kisebbségi társadalom önszerveződő jellegzetességeiből is. Shoemaker és Reese egyéni szintre vonatkozó hipotéziseit kisebbségi környezetbe ágyazva, a következő hipotéziseket állíthatjuk fel:[48]

- A médiatartalom sajátosságait az újságírók szociodemográfiai jellegzetességei (életkor, végzettség, nem), érdeklődési köre, szakmai felfogásai magyarázzák.
- Az újságíróhoz hasonló háttérrel és jellegzetességgel rendelkező személyek nagyobb valószínűséggel jelennek meg a sajtóban (pl. a magyarokról több hír jelenik meg).
- Az újságíró extramediális kötődései kihatnak a tartalomra. Kisebbségi sajtó esetében az extramediális kapcsolat elsősorban a kisebbségi önszerveződéssel kapcsolatos szervezetet jelenti.
- A megjelenített, megjeleníthető tartalmakat a szerkesztőségen belül elfoglalt pozíció befolyásolja.
- Minél inkább kívül esik érdeklődési területén és etikai felfogásán egy esemény, az újságíró annál kevésbé vesz részt azon (és nem tudósít róla). A kisebbségi sajtó szerepéből következően feltételezhető, hogy a kisebbség–többség helyzetet részletező események nagyobb arányban jelennek meg.

Mivel azt gondolom, hogy a kisebbségi sajtó működésének megértése szempontjából rendkívül fontos az ideológiai szint is, tekintsük meg a szerzőpáros milyen hipotéziseket fogalmaz meg erre a dimenzióra vonatkozóan:

- minél inkább eltér a megszokottól egy személy vagy esemény, annál inkább a médiatartalom része lesz, és megjelenítése annál sztereotipikusabb;
- egy ország politikai, kulturális, gazdasági értelemben minél inkább fontos egy másik ország számára, az előbbi annál inkább megjelenik az utóbbi médiatartalmaiban;
- az újságírók nem mérlegelnek, amikor egy téma a legitimnek, konszenzuálisnak gondolt határt átlépi;
- amikor az ideológiai alapelvek sérülnek, az elitek egységesen ('kasztszerűen') lépnek fel;
- a szakmai paradigmák megsértését a paradigma fenntartása érdekében kiküszöbölik;
- a televíziós tartalmak ideologikusabbak, mint a nyomtatott sajtó tartalmai.

E hipotéziseket a kisebbségi sajtóra vonatkoztatva, a médiatartalmak sztereotipikus jellege különösen érdemes a vizsgálatra. A kisebbségi sajtóban (és a mindennapokban) a jelöletlen kategória 'a magyar', míg a jelölt kategória a román. Ez a médiatartalmak szintjén az információk óhatatlan sztereotipizálásával, illetve az interetnicitás folyamatos felvállalásával jár. A fenti második hipotézis alapján megjósolható, hogy a kisebbségi sajtóban éppen a nyelvi, kulturális rokonság okán, az anyaország fokozott relevanciát kap. A kisebbségi médiakeret létét a továbbiakban mondhatni előrevetíti Shoemakerék következő hipotézise, amely kisebbségi kontextusban a képzelt kisebbségi világ határainak mentális kijelölésére utal: az újságírók mint a kisebbségi elit része összezárnak, ha valamilyen szempontból kényesebb téma kerülne napirendre.

48 E hipotézisek tesztelését a romániai magyar sajtó működtetői körében részletesebben lásd Papp i.m. (1. lj.)

2.2. Médiakeretek a kisebbségi sajtóban

Korábbi elméleti, szakirodalmi áttekintésünk arra szolgált, hogy értelmezni tudjuk a határon túli magyar kisebbségi sajtó működését is. A határon túli magyar kisebbségi sajtó történetének egyik fő tanulsága az, hogy a jelen nyilvánosságának működtetésében számolni kell valamilyen állandóan, szelektíven visszatérő örökséggel. Ez az 'örökség', amely meghatározza az újságíró mozgásterét, szoros összefüggésben áll a kisebbségi helyzet puszta létével. Kisebbségben értelmiségiként alkotni nagy valószínűséggel feltételezi valamilyen kisebbségi ideológia (tudatos vagy tudattalan) elfogadását. Ez az elfogadás hozzájárul a kisebbségi sajtó kvázi állandó kereteinek kijelöléséhez. Ezt a jelenséget 'keretizmus'-nak nevezhetjük.

Az '-izmus' utótag azt sugallja, hogy a keret léte valamilyen ideológiai meghatározottságot feltételez. Az újságíró önmagát mint a legavatottabb 'keretismerőt' határozza meg, helyzettudatából fakadóan pedig e kerethez igazítja cselekvéseit. A keretek kialakításához önmaga is hozzájárul, hiszen éppen a keretek megléte könnyíti meg mindennapi munkáját. A keretek által vezérelve nem kérdőjelez meg olyan kérdéseket, amelyek a keret egységét megzavarnák. Kisebbségi újságírók esetében a keret a saját etnikai csoport védelmét (is) szolgálja, valamilyen kapcsolatot feltételez közte és képzelt olvasói közösségével. A keret működtetése néha ellentmondásba kerülhet a szakmai érvekkel vagy a lelkiismerettel, ám mégis folyamatosan fenntartják. Ennek oka részben a munka rutinizáltsága, ám nagyobb részben éppen a keretek által generált kisebbségi sajtóban érvényesülő *agenda setting* (napirendhatás). Az újságíró nagyobb valószínűséggel fordul olyan témák irányába, amelyek a munkáját irányító kereteket megerősítik.

A szakmai logika és kisebbségi ethosz gyakran egymásnak feszülnek, egymást kizáró beállítódásokként csapódnak le. Noha kimutatható, hogy a kilencvenes évek vége felé, többek között az internetes lapok beindulásával, elterjedésével, illetve a határon túli magyar érdekképviselet pluralizálódásával, beindult valamiféle konfrontatív professzionalizáció, ez nem jelent egyértelmű elmozdulást a szakmai logika térhódítása irányába. Ennek legfőbb oka pedig éppen a fent leírt 'keretizmus' léte.

A szakmai letisztulás ugyanis nem jelenti azt, hogy a nyilvánosságot működtetők körében megszűnne az a kisebbségi erkölcsiség, amely a kisebbségi magyar közgondolkodást születésétől kezdve áthatja. A kizárólag professzionális és kisebbségi erkölcsi értékeket olyan egymás mellett létező értékhalmazoknak kell elképzelnünk, amelyek talán megkülönböztetik az egyes újságírókat, ám az is valószínűsíthető, hogy egy adott személy esetében valamilyen hibrid alakzatban jelennek meg, amely tartalmazza mindkét halmaz elemeit, és az újságírót egyensúlyteremtésre készteti.

A szakmai logika térhódítása nem jelenti azt, hogy megszűnnének azok a mélyebb gyökerű 'keretek', amelyek a nyilvános diskurzusnak helyet adó sajtó működését meghatározzák. A 'keretizmus' érvényesülése következtében megmaradnak azok az ideológiai, kulturális keretek, amelyeknek főbb vonásait különböző mechanizmusokban, elsősorban a tabusítás folyamataiban tudjuk majd körülírni. A kisebbségi újságíró késztetést érez képzelt közössége (a kisebbség maga) védelmére, ezért a keret működtetése néha ütközhet a szakmai logikával is.

A jelenlegi sajtónyilvánosságot működtető keretek tehát ideologikus meghatározottságúak, amelyeknek politikai, kulturális, interetnicitást feltételező dimenziói egyaránt léteznek.

E dimenziókat részben belső szakmai okok, részben más típusú interakciók (mintakereső, mintaátvevő viszonyulás a többségi és a magyarországi sajtóhoz) folyamatos átalakulásra késztetnek. A sajtórendszer pluralizálódása és többszintűsége más és más kereteket hoz létre az egyes szinteken, de a közösségiség normái és a szakmai elvárások harca mindenhol jelen van. Ennek talán sosem lesz győztese, és ez adja a kisebbségi nyilvánosság önmagát folyamatosan újratermelő sajátosságát: ha a szakmai logika 'állna nyerésre', akkor a kisebbségi etikát megtestesítők hívnák fel a figyelmet a (honnan jöttünk, hova tartunk kérdésre alapuló) kisebbségi küldetéstudatra, ha pedig a kisebbségi érzület uralkodik, a szakma előbb-utóbb kikezdi ennek egysíkúságát.

3. Médiahatás-e a kisebbségi identitás?

A médiahatás-hipotézis perspektívájában felmerülhet az a kérdés, hogy vajon a kisebbségi média működésének és tartalmának szintjén megjelenő keretek milyen mértékben csapódnak le az identitás megélésében. Központi kérdés lehet, hogy a kisebbségi újságírók által megteremtett ideológiai keretek erősítik-e a kisebbségi identitást, vagy a kisebbségi identitás megléte rezonál a kisebbségi sajtó fogyasztására.

3. ábra: A kisebbségi média és identitás lehetséges viszonyrendszere

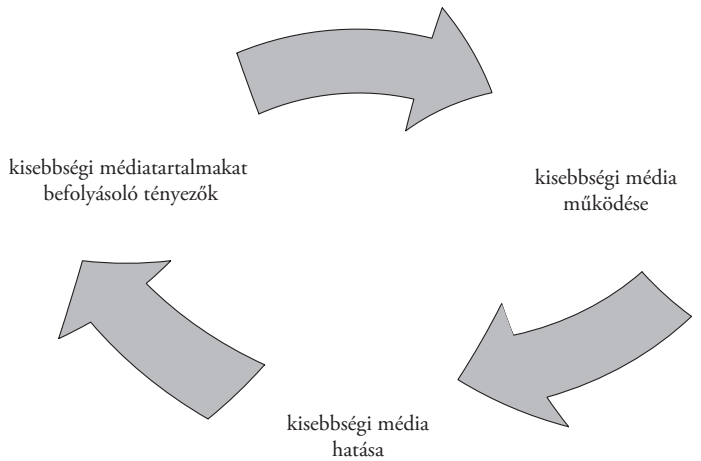

Ha a médiahatást e kontextusban szűkebben értelmezzük, azt feltételezhetjük, hogy a kisebbségi média fogyasztása képezi azt a csatornát, amely kitermeli azokat a kulturális kódokat, amelyek hozzájárulnak a kisebbségi identitás erősödéséhez. Ha ez így van, akkor viszont ez a kialakult identitás a maga módján hozzájárulhat a médiatartalmakat befolyásoló tényezők megszilárdulásához, és ezáltal a kisebbségi sajtó működési sajátosságainak, a 'keretek fennmaradásának' állandósulásához. (l. 3. ábra)

A korábbiakban ismertetett elméleti megfontolásokra épülő médiahatás-hipotézist megpróbáljuk empirikusan is tesztelni a 2007-es *Kárpát Panel* kutatás[49] adatbázisán. A médiahatás hipotézise tehát azt jelenti, hogy a médiafogyasztás hozzájárul a kisebbségi identitás nagyobb mértékű vállalásához (4. ábra). A médiafogyasztást operacionalizálva a hipotézis úgy módosítható, hogy a rendszeresen tévét néző, rádiót hallgató, újságot olvasó vagy internetezők körében szignifikánsan magasabbnak kell lennie a magyarság fontosságával egyetértők arányának. (5. ábra) A felmérésben több módon mértük a nemzeti identitást, jelen elemzésben azonban csak a magyarság fontosságának elismerésére vonatkozó kérdést használjuk.[50]

4. ábra: A médiahatás hipotézise

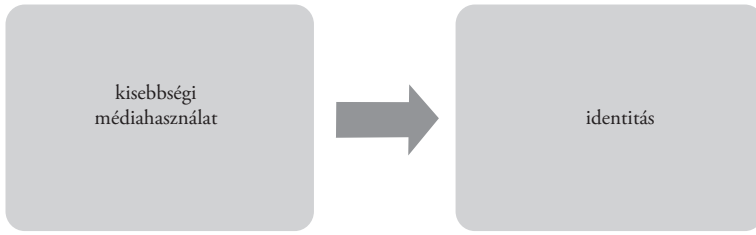

49 A kutatás célja a nagyobb létszámú magyar közösségekkel rendelkező országokban reprezentatív, szociológiai, kérdőíves panelkutatás-sorozat elindítása. Ennek keretében a Kárpát-medence magyarságának társadalmi struktúráját, munkaerő-piaci viszonyait, jövőtervezését, migrációs potenciálját, iskolázottsági helyzetét, nemzeti identitását, a kisebbségi magyar közösségek Magyarországhoz és a többséghez való viszonyát vizsgáltuk. A projektet a MTA Etnikai és Kisebbségkutató Intézet (Magyarország, jelenlegi nevén: MTA Társadalomkutató Központ Kisebbségkutató Intézet) és a Max Weber Társadalomkutató Alapítvány (Kolozsvár, Románia) kezdeményezte, a partnereink országonként a Fórum Társadalomkutató Intézet (Szlovákia), a LIMES Társadalomkutató Műhely (Kárpátalja-Ukrajna), Magyarságkutató Tudományos Társaság (Vajdaság-Szerbia). Ennek értelmében a kutatás az alábbi országokra terjed ki: Románia, Szlovákia, Szerbia, Ukrajna és Magyarország. A megkérdezett minta elemszáma 3350 fő, amelynek országonkénti eloszlása a következő: Magyarország 900 fő, Erdély 900 fő, Szlovákia 650 fő, Vajdaság 500 fő, Kárpátalja 400 fő. A mintavétel a háztartások többlépcsős véletlen kiválasztásával történt, a háztartásokban a válaszadók szabad kvótás módszerrel lettek kiválasztva. Részletesebben l. Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.): *Kárpát Panel 2007. Gyorsjelentés. A Kárpát-medencei magyarok helyzete és perspektívái.* Budapest, MTA ENKI, 2007. 308.

50 A későbbiekben használatos 'magyarság fontosságát' a különféle értékeket vizsgáló kérdésblokkon belül mértük, a kérdés pontosan így hangzott: „Milyen mértékben fontos az Ön számára a magyarsága?" *1 – nagyon fontos; 2 – fontos; 3 – igen is, meg nem is; 4 – nem fontos; 5 – egyáltalán nem fontos*. A nemzeti identitás és a magyarság fontossága ugyan szignifikánsan összefügg, de fontos hangsúlyozni, a kettő nem fedi egymást teljesen. A rendszeres médiahasználók beazonosítása a következő kérdésekkel történt: „Szokott-e Ön rendszeresen … (tévézni/rádiózni/újságot olvasni/internetezni/számítógépezni)." *1 – igen; 2 – nem.*

5. ábra: A médiahatás operacionalizált hipotézise

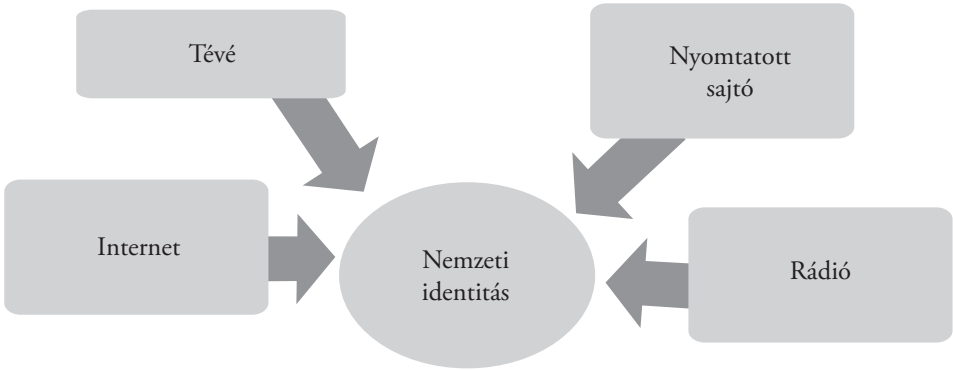

Vizsgáljuk meg először, hogy a 2007-es adatok[51] szerint e különféle médiafogyasztási szokások hogyan jelentek meg az egyes régiókban. Összességében talán semmi meglepő nincs abban, hogy a tévénézés a legelterjedtebb, ugyanakkor láthatjuk azt is, hogy a rendszeres rádióhallgatók aránya már 2007-ben is felülmúlta a nyomtatott sajtó olvasottságáét (6. ábra). A regionális eltérések szintjén az körvonalazódik (2. táblázat), hogy az eddig említett három médium rendszeres használata éppen a legnagyobb magyar közösségen belül, az erdélyi magyarok körében a legkisebb mértékű. 2007-ben a számítógép-használat, illetve az internetezés elterjedtsége adataink szerint a felnőtt populációban mintegy egyharmados volt a Kárpát-medencében.

51 A médiahasználat természetesen időben változik, változhat. Kárpát-medencei szintű adatokat l. Dobos Ferenc: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében 1999–2011.* Budapest, Médiatudományi Intézet, 2011; illetve Papp–Veres i. m. (49. lj.) 308. Részletes erdélyi adatokat l. Márton János: Médiafogyasztás és politikai aktivitás Erdélyben. In Veres Valér – Papp Z. Attila (szerk.): *Szociológiai mintázatok. Erdélyi magyarok a Kárpát Panel vizsgálatai alapján*. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet – Max Weber Társadalomkutatásért Alapítvány, 2012. 163–220.

6. ábra: Rendszeres médiahasználók, Kárpát-medencei összesítés (Kárpát Panel 2007)

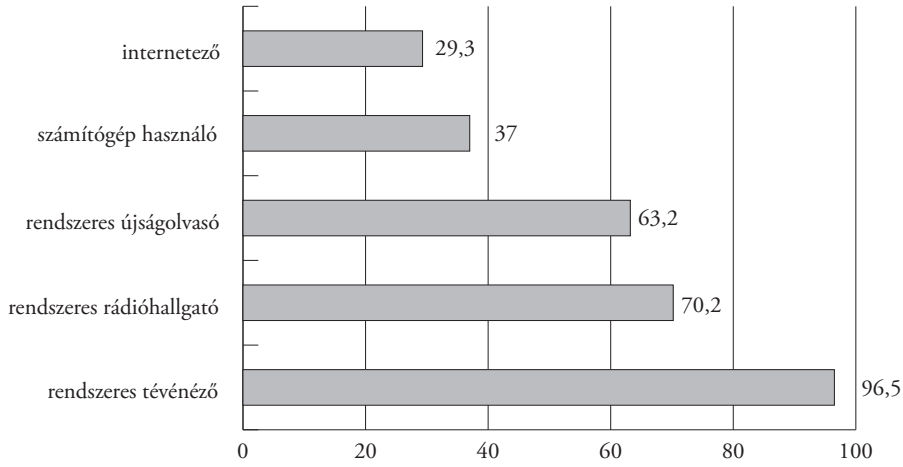

2. táblázat: Rendszeres magyar médiahasználók a Kárpát-medencében országonként

	Szokott-e rendszeresen…? *(„igen" válaszok százalékban)*				
	Tévézni	**Rádiózni**	**Újságot olvasni**	**Számítógépet használni**	**Internetezni**
Magyarország	97,0%	70,8%	62,6%	39,5%	33,2%
Románia	95,0%	59,2%	53,8%	30,4%	22,7%
Ukrajna	97,7%	74,2%	78,1%	24,6%	15,7%
Szlovákia	96,9%	80,3%	69,9%	54,2%	45,1%
Szerbia	97,4%	77,0%	63,6%	34,0%	26,1%
Összesen	**96,5%**	70,2%	63,2%	37,0%	29,3%

Vizsgáljuk meg a következőkben, hogy a magyarság fontosságának elismerése milyen összefüggéseket mutat az előbbiekben részletezett különféle médiahasználati formákkal. Ha elemzésünkből kihagyjuk a magyarországi válaszadókat (hiszen központi kérdésünk a határon túli magyarok identitásának vizsgálatára vonatkozik), akkor azt állapíthatjuk meg, hogy a legelterjedtebb médiahasználati formák, azaz a televíziózás és a rádióhallgatás nincs szignifikáns kapcsolatban a magyarság fontosságával (l. 3. táblázat fejléc alatti első sora). Ezt úgy értelmezhetjük, hogy e két médium oly mértékben elterjedt, hogy már nem járul hozzá az identitás megélésének mértékéhez, míg az újságolvasás, illetve az internetezés és számítógép-használat – eltérő mértékben ugyan, de – szignifikánsan jelen van. Fontos regisztrálnunk a korrelációs együtthatók előjelét is: míg az újságolvasás együtt mozog a magyarság fontosságának szubjektív megélésével, addig az új médium mintha ennek ellenébe hatna.

Regionális/ország szerinti bontásban még két további fontos tényező lehet szembetűnő: ha a Kárpát-medencét egészében vizsgáljuk, akkor láthatjuk, hogy enyhe mértékben a rádióhallgatásnak is van szignifikáns hatása. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy a rádió hatása Magyarországon és Szlovákiában is pozitív hatással van a nemzeti identitásra. Érdekes mó-

don a szlovákiai magyarok körében a hagyományos médiumok (tévé, rádió, újság) mutatnak szignifikáns hatást a nemzeti identitásra, míg Vajdaságban statisztikai bizonyossággal nem jelenthető ki, hogy bármilyen összefüggés lenne a médiafogyasztás és az identitás között.

3. táblázat: Pearson-féle korrelációs együtthatók a 'magyarság fontossága'[52] változó és az egyes médiahasználati szokásokkal

	Szokott-e rendszeresen… ?				
	Tévézni	**Rádiózni**	**Újságot olvasni**	**Számítógépet használni**	**Internetezni**
Kárpát-medence (Mo. nélkül)	,000	,032	,110**	-,076**	-,061**
Kárpát-medence	,016	,049**	,107**	-,083**	-,063**
Magyarország	,064	,100**	,103**	-,107**	-,077*
Románia	-,058	,006	,091**	-,086*	-,077*
Ukrajna	,042	,029	,179**	-,187**	-,071
Szlovákia	,100*	,108*	,181**	-,013	-,015
Szerbia	,009	,067	,054	-,061	-,091

** Szignifikáns 0.05-ös szint alatt.*
*** Szignifikáns 0.01 szint alatt.*

Mivel a különféle médiahasználati szokások feltételezhetően változhatnak az életkorral (például az internethasználók nagyobb arányban a fiatalabb korosztályból, az újságolvasók az idősebbek közül kerülnek ki), ezek a kapcsolatok sokszor generációs törésekre utalnak. Az internet- és számítógép-használat például azért mutathat negatív kapcsolatot a magyarság fontosságával, mert e szokások inkább a fiatalokra jellemzők, akik körében amúgy is alacsonyabb a nemzeti identitás szubjektív fontosságának mértéke. E torzító hatás kiküszöbölése érdekében parciális korrelációk számításával megnézhetjük az ún. tiszta hatásokat is, azaz a fenti korrelációs összefüggéseket megvizsgálhatjuk úgy is, hogy az életkor-változót kontrollt alatt tartjuk. (4. táblázat)

52 A változó leírását l. az 50. sz. lábjegyzetben.

4. táblázat: Parciális korrelációs együtthatók a 'magyarság fontossága'[53] változó és az egyes médiahasználati szokásokkal

	Szokott-e rendszeresen… ?				
	Tévézni	**Rádiózni**	**Újságot olvasni**	**Számítógépet használni**	**Internetezni**
Kárpát-medence (Mo. nélkül)	,009	,032	0,110**	,027	,038
Kárpát-medence	0,021	0,053**	0,104**	0,003	0,021
Magyarország	,060	0,112**	0,095*	-,070	-,037
Románia	-,048	,021	0,090**	,006	,002
Ukrajna	,066	,037	0,116*	-,051	,079
Szlovákia	0,105*	,081	0,185**	,086	0,090*
Szerbia	,010	,047	,067	,032	-,010

** Szignifikáns 0.05-ös szint alatt.*
*** Szignifikáns 0.01 szint alatt.*

Az életkor hatásának kiszűrésével megállapítható, hogy a nemzeti identitás a Kárpát-medencei magyarok körében pusztán csak az újságolvasással mutat szignifikáns összefüggést, az internet hatása az életkorral, mondhatni, felszámolódott. Ha az elemzésben benne hagyjuk Magyarországot is, láthatjuk, hogy a rádió hallgatottsága is kis mértékben szignifikánsan összefügg a nemzeti identitással. Az országok/régiók szerinti konstellációkban, Vajdaságot leszámítva, mindenhol összefüggés tapasztalható az újságolvasás és identitás között, és láthatjuk azt is, hogy ez a kapcsolat a szlovákiai magyarok esetében a legszorosabb. E közösségben egyedülálló módon a tévénézés és az internezetés is pozitív szignifikáns kapcsolatot mutat. Ezt úgy értelmezhetjük, hogy a felvidéki magyarok körében tétje van az identitás vállalása, fenntartása során a különféle médiumok használatának. Talán történeti okoknál fogva is, a felvidéki magyarok polgárosultságát jelzi, hogy a nyilvánosságnak meghatározó szerepe van egy olyan kisebbségi közügy vonatkozásában, mint amilyen a nemzeti identitás felvállalása lehet. A többi régióban – bizonyos értelemben hagyományos módon – csak a nyomtatott sajtó olvasása erősíti az identitást. Avagy – mivel még nem irányított kapcsolatokról beszélünk – mindez fordítva is érvényes lehet: az identitás megléte valószínűsíti az újságolvasást. Mindezen mintázatoktól teljesen eltér a vajdaságiak esete, ahol az életkor kontroll alatt tartása mellett sem mutatható ki összefüggés a média és a nemzeti identitás vállalása között.

Eddigi elemzésünkben a különféle médiahasználati szokásokat csak általánosságban vizsgáltuk, és nem néztük azt, hogy milyen nyelvű médiumokról is van szó valójában. A kérdőív nyelvhasználati blokkjában találunk két kérdést, amelyek a tévénézés, illetve az újságolvasás nyelvét firtatják.[54] (l. 7. és 8. ábra)

53 A változó leírását l. az 50. sz. lábjegyzetben.

54 Mivel e kérdések a nyelvhasználati blokkban voltak, más médium nyelvhasználatára sajnos nem tért ki. Azonban mivel láttuk azt is, hogy a nemzeti identitás összefüggésében az újságolvasás statisztikailag a legmeghatározóbb, azt gondolom, az ennek nyelve szerinti elemzés relevanciával bír.

7. ábra: Tévénézés nyelve a magyar közösségekben, országok szerint (Kárpát Panel 2007)

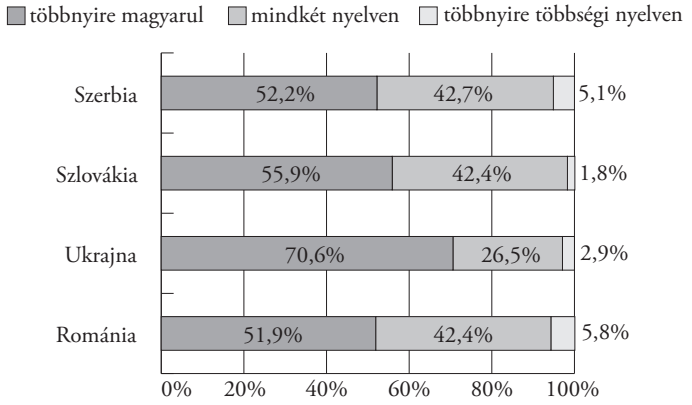

8. ábra: Újságolvasás nyelve a magyar közösségekben, országok szerint (Kárpát Panel 2007)

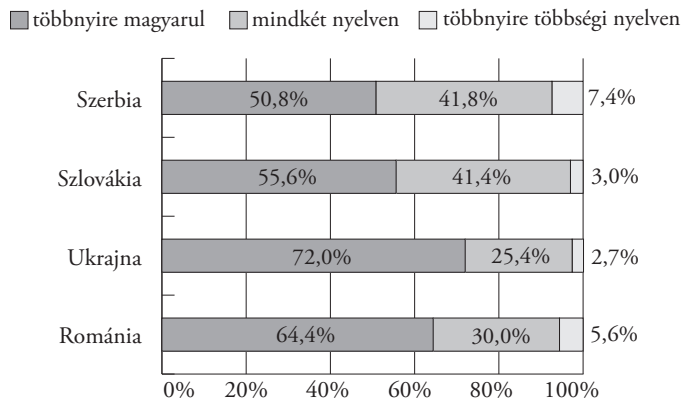

Mindkét médiumot a kárpátaljaiak sokkal inkább anyanyelven használják, és mindkettő vonatkozásában az erdélyi és vajdasági magyarok körében relatív magas azok aránya, akik kizárólag csak többségi román vagy szerb nyelven néznek tévét vagy olvasnak újságot. A többségi és magyar, azaz mindkét nyelven történő újságolvasás legmagasabb mértékű a vajdasági és felvidéki magyarok esetében (41,8, illetve 41,4 %), az erdélyi magyarok körében ezek aránya közelíti a kárpátaljaiak szintjét (25,4, illetve 30 %). Ezzel ellentétben a tévénézés területén az erdélyi magyarok körében is jelentős a kétnyelvűek aránya (mint jeleztük, a kárpátaljaiak a tévét is elsősorban magyar nyelven nézik).

E nyelvhasználati kérdésekre adott válaszok alapján a továbbiakban megvizsgálhatjuk azt is, milyen összefüggések vannak a médiahasználat nyelve és a nemzeti identitás között. A határon túli magyarok összessége szintjén vizsgálva kijelenthetjük, hogy a tévénézés és újságolvasás nyelve szignifikánsan összefügg a magyarság vállalásával. Mindkét médium esetében megállapítható (l. 9. és 10. ábra), hogy a nem anyanyelvű médiafogyasztók körében csökken az identitás erőssége, ugyanakkor azt is láthatjuk, hogy a csak magyarul, illetve magyarul és

többségi nyelvű médiafogyasztók között minimális a különbség. Ezt úgy értelmezetjük, hogy míg a kétnyelvűség együtt jár a nemzeti identitás szinten tartásával, addig a kizárólag többségi nyelvű tévénézés vagy újságolvasás biztosan csökkenti a nemzeti identitásba vetett hitet.

9. ábra: Magyarság fontossága[55] a tévénézés nyelve szerint

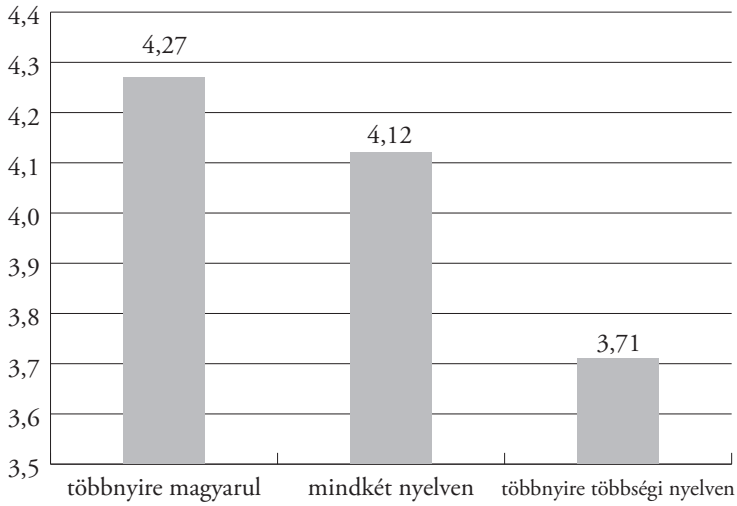

10. ábra: Magyarság fontossága[56] az újságolvasás nyelve szerint

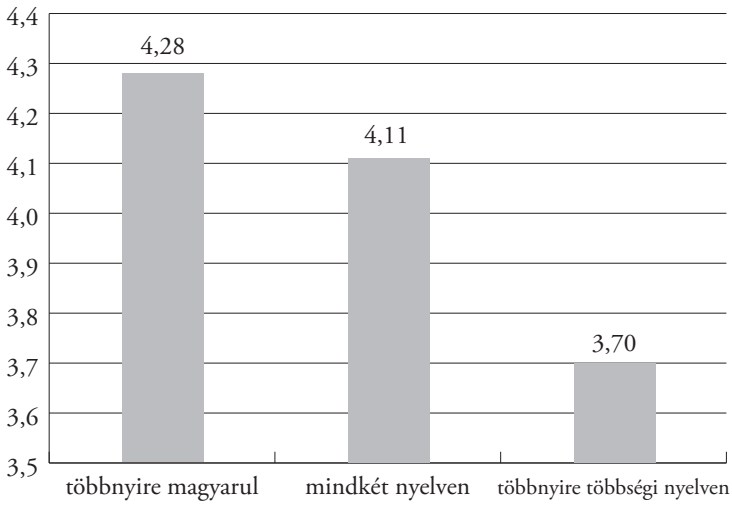

55 Az ábrázolás érdekében a skálaértékeket megfordítottuk: 1 – egyáltalán nem fontos… 5 – nagyon fontos. ANOVA szign. 0.000, eta-négyzet:0.025.

56 Az ábrázolás érdekében a skálaértékeket megfordítottuk: 1 – egyáltalán nem fontos… 5 – nagyon fontos. ANOVA szign. 0.000, eta-négyzet:0.030.

Kérdés persze továbbá, hogy a nemzeti identitás vállalása szintjén a kizárólag magyar, illetve a kétnyelvű médiafogyasztók között vannak-e szignifikáns eltérések. Ennek megválaszolása érdekében, ha eltekintünk a kizárólag többségi nyelvű médiafogyasztóktól, összevethetjük a teljesen és a részlegesen magyar (és többségi nyelvű) médiafogyasztókat. E vonatkozásban megállapíthatjuk, hogy az újságolvasás területén kárpát-medencei szinten, de az egyes országokon belül is kimutatható, hogy a kizárólag magyar nyelvű termékeket fogyasztók körében szignifikánsan magasabb az identitás megvallásának mértéke. A tévénézés szintjén viszont már két részre osztható a vizsgált régiók magyarsága: Erdélyben és Vajdaságban a kizárólag magyar nyelvű csatornákat követők körében magasabb a magyar identitást mérő skála értéke, míg Kárpátalján és Felvidéken nincs szignifikáns eltérés az identitás mértéke között a két (magyar és kétnyelvű) tévénéző csoporton belül. Ezt úgy értelmezhetjük, hogy Kárpátalján és Felvidéken az a tény, hogy valaki nem csak magyarul követ műsorokat, nem jár az identitás mértékének csorbulásával, míg a másik két régióban – ugyan csak kis mértékben, de – a kétnyelvű tévénézők szignifikánsan kisebb mértékben tartják fontosnak a magyarságukat. Másképpen fogalmazva, Erdélyben és Vajdaságban a többségi nyelven is történő tévénézés és újságolvasás kis mértékben asszimilációs kockázatokat rejt, míg Felvidéken és Kárpátalján ez csak az újságolvasás kapcsán jelenthető ki.

Mivel a korábbiakban láttuk, hogy a különféle médiahasználati formák közül csak az írott sajtónak volt szignifikáns kapcsolata az identitással (4. táblázat), felmerülhet az a kérdés is, milyen más extramediális tényezők járulhatnak hozzá az identitás vállalásához. Magyarázó modellünkben ezért az extramediális tényezők mellé néhány szociodemográfiai háttérváltozót emelünk be: az anyanyelvű iskolázottságot,[57] a település jellegét (falu vagy város), a család gazdasági hátterét,[58] illetve az életkort. E modell a határon túli magyarok vonatkozásában mintegy 8%-os magyarázottsággal bír, és a nyomtatott sajtó identitásra gyakorolt hatásán kívül felhívja a figyelmet az anyanyelvű minél magasabb iskolázottság hatására, illetve az életkor identitást befolyásoló szerepére is. (l. 5. táblázat)

57 E változó azt fejezi ki, hány iskolai szintet végzett magyarul a megkérdezett (0 – egyetlen szintet sem tanult magyarul… 6 – 6 iskolai szinten tanult magyarul).

58 20 gazdasági állapotot jelölő item (autóval, nyaralóval, dvd-vel stb. való rendelkezés) összevont változója.

5. táblázat: A magyarság fontosságát[59] magyarázó tényezők

		Kárpát-medence (Mo. nélkül)	
		Standard béta	**Szignifikancia**
Média[60]	Szokott tévézni?	,015	,515
	Szokott rádiózni?	-,029	,210
	Szokott számítógépezni?	,060	,166
	Szokott internetezni?	-,037	,376
	Szokott rendszeresen újságot olvasni?	-,084	,000
Szociodemográfiai háttér	Magyarul tanult	,172	,000
	Falu vagy város	-,013	,588
	Családi gazdasági háttér	-,022	,455
	Életkor	,222	,000
	R-négyzet	**,077**	

Az egyes tényezők többiektől függetlenített hatását vizsgálva (l. a standardizált béták oszlopát) megállapíthatjuk azt is, hogy valójában a szociodemográfiai tényezőknek jóval nagyobb hatása van, mint a médiának: az anyanyelvű iskoláztatás mintegy kétszeres, az életkor pedig közel háromszoros erővel hat az identitás fontosságának elismerésére, mint a rendszeres újságolvasás (0,172 és 0,222 a 0,084-hez képest).

A magyarság fontosságának szubjektív elismerését magyarázó tényezők hatása viszont markáns regionális jellegzetességekkel is bír. (l. 6. táblázat) Először is észrevehetjük, hogy a modell magyarázottsága két régióban, a kárpátaljai és felvidéki magyarság körében jóval magasabb, mint amit az összesített külhoni magyarokra vonatkozó modellben láthattunk. E néhány változó Kárpátalján 21, míg Felvidéken 12%-os magyarázottsággal bír. Kárpátalján a nyomtatott sajtó parciális hatása megszűnik, és a médiahatás dimenzióból az internet és a számítógép ellentétes hatása domborodik ki: a számítógép elterjedtsége mintha az identitás ellenében hatna, az internetezés pedig az identitás erősítéséhez vezetne. A szlovákiai magyarok körében az összesített modellben beazonosított három tényezőn kívül (nyomtatott sajtó, életkor, anyanyelvi iskoláztatás) az elfogadott szignifikancia-értékhez közeli dimenzióban[61] a rádiózásnak és a településtípusnak is hatása van: a rádióhallgatás mintha erősítené az identitást, ugyanakkor kismértékben mintha a városi lakosság körében erősebb lenne az általunk mért identitás (szemben a kárpátaljai tapasztalattal, ahol a rurális közegben már-már szignifikánsan[62] magasabb az identitás skálaértéke). Az erdélyi magyarok válaszaira épülő modellben az eredeti három változó (újságolvasás, anyanyelvi iskola és életkor) mellett két másik változó fejt ki szignifikáns hatást: a tévénézés csökkenti az identitás fontosságát,[63] ugyanakkor ez az egyetlen régió, ahol az identitás szociálisan is rétegződik – úgy tűnik, hogy a tehetősebbek

59 Az eredeti kódoláshoz képest a skálaértékeket megfordítottuk: 1 – egyáltalán nem fontos… 5 – nagyon fontos.

60 Az itt szereplő változók kétértékű változók: 1 – igen; 2 – nem.

61 93,7, illetve 90,5%-os valószínűséggel.

62 0,087-es szignfikanciaszinten (91,3%-os valószínűséggel).

63 Láttuk korábban is, hogy Erdélyben a többségi nyelvű tévénézés asszimilációs perspektívát hordoz.

számára kevéssé fontos a magyarság, mint az alsóbb társadalmi osztályba sorolhatók körében. A vajdasági adataink újra arra utalnak, hogy a kisebbségi identitást nem befolyásolják a különféle médiahasználati szokások, itt csak az anyanyelvi oktatás, illetve az életkor előrehaladta járul szignifikánsan hozzá a magyarság szubjektív fontosságának elismeréséhez.

6. táblázat: A magyarság fontosságát[64] magyarázó tényezők

		Románia		Ukrajna		Szlovákia		Szerbia	
		Standard béta	Szig.	Standard béta	Szig.	Standard béta	Szig.	Standard béta	Szig.
Média	Szokott tévézni	,080	,026	-,056	,284	-,073	,107	,007	,907
	Szokott rádiózni?	-,026	,462	-,034	,515	-,085	,063	-,025	,662
	Szokott számítógépezni?	,043	,508	,197	,018	,109	,282	-,079	,456
	Szokott internetezni?	,023	,715	-,208	,010	-,104	,297	,109	,288
	Szokott rendszeresen újságot olvasni?	-,071	,052	-,076	,166	-,153	,001	-,024	,684
Szocio-demográfiai háttér	Magyarul tanult	,122	,001	,231	,000	,224	,000	,130	,035
	Falu vagy város	-,013	,733	-,096	,087	,077	,095	-,011	,861
	Családi gazdasági háttér	-,091	,044	-,046	,460	-,005	,934	-,020	,796
	Életkor	,216	,000	,367	,000	,183	,001	,176	,012
	R-négyzet	**0,069**		**0,214**		**0,123**		**0,045**	

A határon túli magyarokra vonatkozó összesített adatok értelmezése (l. 11. ábra) felhívja a figyelmet arra, hogy a külhoni magyar kisebbségi média és identitás viszonyrendszerének megértése feltételezi az oktatás fontosságának a belátását is. Feltételezhetően az oktatási rendszer termeli ki azokat az etnikai-ideológiai premisszákat, illetve értékeket és kompetenciákat, amelyeket majd később, az egyéni életút során a különféle médiumok felerősíthetnek. Erre utal egyrészt az, hogy az életkornak szignifikáns hatása van a nemzeti identitásra, másrészt pedig az sem véletlen, hogy a nyomtatott sajtónak van legnagyobb hatása a médiumok közül, hiszen éppen ez az a csatorna, amely leginkább egybecsenghet a kisebbségi oktatás rejtett tantervével: azaz az identitás kitermelésével és fenntartásával. A család mellett az oktatás adja azt a szó konkrét és átvitt értelemben is használatos 'kisebbségi nyelvet', amelyet a média használata feltételez majd. Megkockáztathatjuk azt is kijelenteni, hogy a nyomtatott sajtó és az anyanyelvi oktatás azért rímel egymásra, azért haladnak mondhatni párhuzamosan a kisebbségi identitás megerősítése irányába, mert sok vonatkozásban ezt a közös kisebbségi nyelvet használják. Az elektronikus médiumok ebben az összefüggésben talán nem tudnak kellő mértékben 'ráhangolódni' az iskolai oktatásra, vagy fordítva: az oktatási rendszer tehetetlensége miatt kevésbé képes a kisebbségi ideológia termelésébe bevonni az új típusú médiumokat (internet, Facebook stb.).

64 Az eredeti kódoláshoz képest a skálaértékeket megfordítottuk: 1 – egyáltalán nem fontos… 5 – nagyon fontos.

11. ábra: Anyanyelvi oktatás, identitás és média lehetséges kapcsolódási pontjai

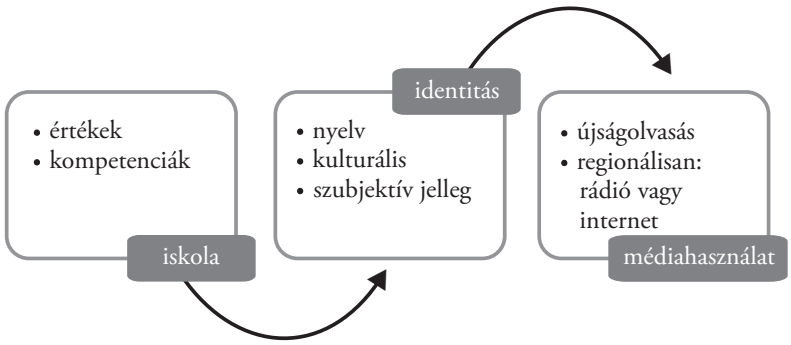

4. Összegzés

Tanulmányomban áttekintettem a kisebbségi média működésére vonatkozó fontosabb elméleteket, majd pedig empirikusan megvizsgáltam, hogy a határon túli magyar kisebbség médiafogyasztása hogyan függ össze a magyarság vállalásával. Az elméleti megfontolások legfőbb tanulsága az, hogy a kisebbségi média egyfajta értelmezési keretként működik: ezt a keretet a kisebbségi újságírók mint a kisebbségi értelmiség szerves része termelik ki, és ezek az értelmezési csomagok közvetítődnek a kisebbségi fogyasztók felé. A médiatartalmak azonban sokfélék lehetnek, és az internet, számítógép vagy a nem magyar nyelvű tévécsatornák elterjedésével kisebbségi szempontból alternatív világértelmezési sémák is megjelenhetnek és meg is jelennek.

E lehetséges sokszínűség ellenére a *Kárpát Panel 2007* adatai arra hívják fel a figyelmet, hogy a magyarság fontosságának elismeréseként értelmezett kisebbségi identitást kárpát-medencei szinten továbbra is a hagyományos, nyomtatott sajtó befolyásolja leginkább. Regionálisan ugyan más médiumok is szerepet játszhatnak az identitás megerősödésében, de összességében tekintve a nyomtatott sajtó hordozza azokat az értékeket, amelyek a kisebbségi identitás konstellációját is adják. E 'nyomtatott kisebbségi identitás' kitermelésében azonban az anyanyelvű iskoláztatás még nagyobb szereppel bír, és ezek az értékek az egyéni életút során, az életkor előre haladtával még fontosabbá válnak.

Az empirikus elemzés arra is választ akart adni, hogy a kisebbségi médiahatás hogyan érvényesül a kisebbségi identitás vonatkozásában. Az adatok alapján ugyan ki tudtam mutatni a nyomtatott sajtó hatását, ám éppen a szociodemográfiai adatok statisztikai jelentősége jelzi, hogy nehéz ezt egyértelmű hatásként értelmezni. Az adatok inkább arra utalnak, hogy a kisebbségi média és identitás más alrendszereken keresztül (mint például az oktatás) kölcsönösen erősítik egymást. Ezt értelmezhetjük úgy, hogy egy olyan spirál alakul ki, amelyben a média, az identitás a különféle társadalmi alrendszerekkel kölcsönhatásban vannak, és az igazi tét az, hogy mely médiumok használata tud beépülni a kisebbségi identitás termelésébe és fenntartásába, és ezt a folyamatot más társadalmi alrendszerek támogatják-e, vagy sem.

Nyelvi dominancia, nyelvváltás és médiafogyasztás a romániai magyarok körében

Horváth István*

Az asszimiláció kérdéskörét az erdélyi magyarság számának alakulásában több szinten és számos megközelítésben is elemezték. Mindenekelőtt a népszámlálási adatsorok feldolgozása alapján készült elemzések említendők, például Varga E. Árpád szintézise az erdélyi magyarság asszimilációs mérlegéről,[1] vagy Szilágyi N. Sándornak a 2002-es népszámlálásra fókuszáló számításai.[2] Az asszimilációra vonatkozó statisztikai elemzések fokozatosan összekapcsolódtak a vegyes házasságok dinamikájának és a vegyes házasságokon belüli etnikai szocializáció trendjeinek elemzésével.[3] Számos empirikus asszimilációvizsgálat a házasság és a családon belüli szocializáció problémáját az etnikai vegyes házasságokon túlmutatóan, az oktatással, pontosabban az iskolaválasztás folyamatával is összekapcsolta. Igaz, itt már kevésbé álltak rendelkezésre átfogó empirikus adatok – a kutatók alapvetően a nagypopulációs felmérések adataiból indultak ki.[4]

Az asszimiláció vizsgálatában a nyelvi dominancia és a nyelvváltás elemzése is szerepet kapott, legyen szó akár kis, helyi helyzetleírásokról, amelyek a szórványon belüli nyelvi folyamatokat reflektálják a többé vagy kevésbé szisztematikus szociolingvisztikai elemzések keretén belül,[5] vagy éppenséggel olyan módszeres szociolingvisztikai elemzésekről, amelyek empirikus alapját nagymintás szociológiai felmérésekre alapozták.[6]

---

* Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, igazgató, Kolozsvár

1 Varga E. Árpád: Az erdélyi magyarság asszimilációs mérlege a XX. század folyamán. *Regio*, 2002/1. 171–205.

2 Szilágyi N. Sándor: Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra. *Magyar Kisebbség*, 2002/4. 64–96. Szilágyi N. Sándor: Az asszimiláció és hatása a népesedési folyamatokra. In Kiss Tamás (szerk.): *Népesedési folyamatok az ezredfordulón Erdélyben*. Kolozsvár, Kriterion, 2004. 157–235.

3 Gyurgyík László – Horváth István – Kiss Tamás: Demográfiai folyamatok, etno-kulturális és társadalmi reprodukció. In Bitskey Botond (szerk.): *Határon túli magyarság a 21. században. Konferenciasorozat a Sándor-palotában*. Budapest, Köztársasági Elnöki Hivatal, 2010. 69–119. Gyurgyík László – Kiss Tamás: *Párhuzamok és különbségek. A második világháború utáni erdélyi és szlovákiai magyar népességfejlődés összehasonlító elemzése*. Budapest, EÖKIK, 2010. Horváth István: Az etnikailag vegyes házasságok az erdélyi magyar lakosság körében 1992–2002. In Kiss i. m. (2. lj.) 235–256; Horváth István: The incidence of intermarriages in Transylvania between 1992–2005. Inclinations and patterns of intermarriage. In Petru Iluț (szerk.): *Dimensions of Domestic Space in Romania*. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2008. 107–126; Varga E. Árpád: *Fejezetek a jelenkori Erdély népesedéstörténetéből*. Budapest, Püski, 1998. 298–335.

4 Sorbán Angella: „Tanuljon románul a gyermek, hogy jobban érvényesülhessen." Az asszimiláció természetrajzához. *Magyar Kisebbség*, 2000/3 (21); Sorbán Angella – Dobos Ferenc: Szociológiai felmérés a határon túl élő magyar közösségek körében az asszimiláció folyamatairól. *Magyar Kisebbség*, 1997/3–4, 293–323.

5 Péntek János: *A nyelv ritkuló légköre*. Kolozsvár, Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, 2001; Péntek János – Benő Attila: *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban*. Kolozsvár, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, 2003; Vetési László: *Juhaimnak maradéka. Anyanyelv, egyház, peremvilág: sorskérdések a nyelvhatáron*. Kolozsvár, Komp-Press – Korunk Baráti Társaság, 2001.

6 Gereben Ferenc: *Identitás, kultúra, kisebbség: felmérés a közép-európai magyar népesség körében*. Budapest, Osiris, 1999; Horváth István: Az erdélyi magyarok kétnyelvűsége: nyelvmentés és integráció között? *Erdélyi Társadalom*, 2003/1. 7–24; Horváth István: Nyelvi készségek, nyelvi viselkedés és etnokulturális reprodukció az erdélyi magyar népesség vonatkozásában. In Spéder Zsolt (szerk.): *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*. Budapest, KSH Népességtudományi Kutatóintézet, 2009. 153–182; Sorbán – Dobos i. m. (4. lj.).

Jelen tanulmány is a kisebbségi nyelvhasználat kérdéskörét tárgyalja, fő témája a médiafogyasztás nyelve, illetve a médiahasználat nyelvi mintázatainak viszonya más kommunikációs színterek nyelvhasználati mintázataihoz.

1. Vizsgálat és vizsgált populáció

Az ebben a tanulmányban feldolgozott *Demográfia, rétegződés, nyelvhasználat. Második hullám* elnevezésű kutatást a kolozsvári székhelyű román állami intézmény, a Nemzeti Kisebbségkutató Intézmény kezdeményezte és finanszírozta, szoros szakmai és intézményes partnerségben a KSH Népességtudományi Kutatóintézetével és a Max Weber Társadalomkutató Alapítvánnyal. Az adatfelvételre 2008–2009-ben került sor. A többlépcsős véletlenszerű mintavételi eljárással kialakított minta végső elemszáma 4058, és reprezentatívnak tekinthető az erdélyi felnőtt (18 év fölötti), a magyar nyelvet legalább küszöbszinten (önálló nyelvhasználó szintjén) ismerő népesség viszonylatában. A kutatás, mint a címe is mutatja, kiemelten a többnyelvű társadalmi szituációkon belüli nyelvhasználati szokások, mintázatok vizsgálatára irányult. A tanulmány megírása során felhasználtunk más kutatásokból származó adatokat, amelyek jellemzőit (amennyiben primer adatok feldolgozásáról volt szó) a megfelelő helyeken pontosítjuk.

2. Kétnyelvűség, nyelvhasználat a kiegyensúlyozottság és a dominancia között

A kétnyelvűség korai kutatása során felállított dichotómia, a kiegyensúlyozott és a domináns/aszimmetrikus kétnyelvűség közötti különbségtétel,[7] meghatározta a vizsgálatok módszerét, és egyre inkább megjelenik a kisebbségi nyelvpolitikákról szóló közéleti és politikai beszédben is. A kiegyensúlyozott kétnyelvűség azt jelenti, hogy az egyének a két nyelven mind a hangzó, mind az írott szövegeket egyformán megértik, ugyanilyen szinten tudnak írott és beszélt szövegeket produkálni, és ez a teljesítményük független attól a témától, illetve kontextustól, amelyben a szövegek recepciója és létrehozása történik. Ez a nyelvpolitikai ideál mind a kisebbségek, mind a többség számára eszményi állapot lenne, hiszen a többségi nyelv ilyen szintű ismerete a többségi társadalom elvárásaihoz való idomulást jelenti, kisebbségi szempontból az anyanyelvmegtartás, a kisebbségi nyelv vitalitásának elengedhetetlen előfeltételét teljesíti. Habár a fogalomnak a nyelvpolitikai gyakorlatban van értelme, mivel a nyelvi szabályozás és a nyelvpolitika számára követendő célt jelöl ki, a szociolingvisztika nagyon szkeptikus azt illetően, hogy léteznek-e olyan társadalmi helyzetek, amelyekben tömegesen kitermelődik, és huzamos ideig fennmarad a kiegyensúlyozott kétnyelvűség.[8] Joshua Fishman és munkatársai egyenesen úgy fogalmaznak,

7 Elizabeth Peal – Wallace E. Lambert: The relation of bilingualism to intelligence. (1962) 76 *Psychological Monographs* 1–23.

8 Hugo Beatens Beardsmore: *Bilingualism: Basic Principles*. Clevedon, Multilingual Matters Ltd., 1986. 9; François Grosjean: *Bilingual: Life and Reality*. Cambridge, Massachusets, Harvard University Press, 2010. 34–36.

hogy minden társadalmi szinten működő kétnyelvűség csak úgy működik, hogy a két használt nyelv között fennáll egy funkcionális differenciáció.[9] Ez nem egyszerűen annyit jelent, hogy az egyik nyelvet általában jobban ismerjük, a másikat pedig általában kevésbé (jobb a nyelvi kompetencia), hanem azt, hogy a mindennapi kommunikáció során az egyik nyelvet inkább használjuk bizonyos kommunikációs színtereken, míg a másikat más kommunikációs helyzetekben vesszük elő. Vagyis, a Fishman által használt szakkifejezéssel élve, a kétnyelvű nyelvhasználat általában kompartimentalizált, fülkésített módon működik,[10] vannak olyan nyelvi színterek, amelyeken belül az egyik, mondjuk „A" (pl. a kisebbségi, anya-)nyelv használata a domináns (egyenesen kizárólagos), más helyzetekben a „B" (többségi) nyelv használata az inkább jellemző gyakorlat. Tehát a nyelvi készségek az adott színtereken belüli domináns nyelvhasználat irányába tolódnak el, a gyakorlás miatt jobbak lesznek a kommunikatív kompetenciáink a második nyelven, adott szituációkban és adott témákra vonatkozóan, még akkor is, ha általában véve jobbak a nyelvi és kommunikatív kompetenciáink az „A" (első-, anya)nyelven. Életszerű példát hozva, egy kolozsvári magyar anyanyelvű ügyvéd a hivatásával kapcsolatos szakzsargont domináns módon románul használja, és a szakmai életén belül ezen a nyelven érzi magát kompetens kommunikátornak, ám a barátokkal, a családtagokkal már magyarul tárgyal, hitéletéről vagy magánügyeiről inkább magyarul tud beszélni. Vagyis a nyelvhasználat a kétnyelvű társadalmakban általában aszimmetrikus módon szerveződik. A kódválasztás attól függ, hogy – Fishman klasszikussá vált cikkének címét idézve) – ki beszél, kinek és miről,[11] vagyis a téma, a helyzet és a résztvevők által dominánsan használt nyelvi kód függvénye.[12]

A kétnyelvű kisebbségi közösségek esetében tehát a két lehetséges nyelvi kód közötti választás nem kizárólag az egyének nyelvi készségeitől függ, hanem attól, hogy milyen nyelvhasználati mintázatok érvényesülnek azokon a színtereken, amelyeken belül adott személyek kommunikálnak.

3. Többnyelvűség, színterek és nyelvi dominancia

A színtér fogalmát a kétnyelvű társadalmakon belüli kódválasztás szabályszerűségeivel kapcsolatosan használjuk. A nyelvhasználati színterek olyan meghatározott fizikai színterekbe beágyazott társadalmi szerepviszonyok és kommunikációs helyzetek, amelyekben jellemzően:

– a nyelv egy sajátos rétegét (a szótár meghatározott részét) használják;
– a nyelvi megformálás sajátos szabályai érvényesülnek (például formális, vagy éppen közvetlen társalgási stílus a kötelező);
– a többnyelvű társadalmakban sajátos kódválasztási, használati szokások érvényesek.[13]

9 Joshua A. Fishman – Robert L. Cooper – RoxanaMa: *Bilingualism in the Barrio*. Bloomington, Indiana University Press, 1971. 560.

10 Joshua A. Fishman: *Language and Ethnicity in Minority Sociolinguistic Perspectives*. Clevedon, Philadelphia: Multilingual Matters Ltd, 1989.

11 Joshua A. Fishman: Who speaks what language to whom and when? In Li Wei (szerk.): *The Bilingualism Reader*. London / New York, Routledge, 2000. 82–98.

12 Beatens Beardsmore i. m. (8. lj.) 49.

13 Joshua A. Fishman: Domains and the relationship between micro- and macro-sociolinguistics. In John J. Gumperz – Dell Hymes (szerk.): *Directions in Sociolinguistics: The Ethnography of Communication*. New York, Holt, Rinehart and Winston, 1972. 435–453; Fishman i. m. (11. lj.).

A színterek elkülönítése két párhuzamos logikának megfelelően történik: az adott színtérre jellemző viszonyok természete és a szabályozottság formája szerint. Ez alapján három jelentős kommunikációs tartomány: az intim szféra, a publikus szféra, valamint az intézményesült közszféra különíthető el, amelyeken belül tobb színtér is lehet. Ami a szabályozási forma osztályozási logikáját illeti, a szokványos tipológiák az informális és a formális dichotómiájába sorolják a különböző nyelvhasználati tartományokon belüli kódválasztást. Az intim szférában, és egyáltalán a publikus szférán belül, a kódválasztásra és -használatra vonatkozó formális szabályozás elvétve jelenik csak meg. A formális szabályozás tipikusan hatalmilag (például a nyelvhasználatot szabályozó törvények formájában) megerősített nyelvi allokáció. Ezek a szabályozások tételesen meghatározzák, hogy adott színtereken milyen nyelv, milyen feltételek mellett használható. Ilyen például a román közigazgatási törvény, amely a kilencvenes évek elején lehetővé tette a kisebbségek szóbeli anyanyelvhasználatát, de csak abban az esetben, ha a hivatalnok ismerte az adott nyelvet. Amennyiben nem ismerte, akkor tolmács közreműködését lehette kérni, de az ügyfél költségén. Az ezredfordulót követően a közigazgatási törvény előírta, hogy azokon a településeken, ahol a kisebbségek aránya meghaladja a 20%-ot, az önkormányzatnak kell biztosítani annak a lehetőségét, hogy az intézményes kontaktusok során a kisebbségek használhassák, szóban is és írásban is, az anyanyelvüket.[14] Az informális szabályozás során a kódválasztás az adott szituációra érvényesnek elfogadott társadalmi norma szerint történik. Például a publikus szférában Erdély bizonyos településein az a morális elvként megfogalmazott norma érvényesül, hogy (függetlenül a beszélgetés tárgyától vagy a jelenlevő személy kommunikációs érintettségétől) „nem illik" magyarul beszélni egy a magyart nem ismerő román anyanyelvű személy jelenlétében.[15] Ezt az informális normát a román anyanyelvűek gyakran kérik számon a kutatók által „nyelvi rendőrködés" által leírt formában, például úgy, hogy az autóbuszon rászólnak két, egymás között magyarul beszélő személyre, hogy használják a román nyelvet.[16]

Az intim kommunikációs tartományhoz tartozó színterek a családon, a szűk közösségen illetve a baráti társaságon belüli kommunikáció. A publikus tartomány tipikus színterei az utca, a különböző szolgáltatások (bevásárlás, orvosi ellátás stb.), illetve ide sorolhatók még a munkahelyi tevékenységek kapcsán felmerülő kommunikációs helyzetek is. Az intézményesült közszféra számos olyan színtérre vonatkozik, amelyen belül a kommunikáció legtöbb esetben formálisan is szabályozott, beleértve a kódhasználatot, kódválasztást is. Ilyen például a rendőrség, a kormányzat és a közigazgatás különböző intézményei (például a rendészet, illetve a mindennapi életvitel szempontjából fontos önkormányzati intézmények), az igazságszolgáltatás és nem utolsósorban az iskola. Természetesen a felsorolás nem kimerítő, hiszen különböző színtereken belül eltérő kommunikációs kontextusok alakulhatnak ki, amelyeken belül az átfogó kommunikációs tartományétól eltérő logikák szerint szerveződik a nyelv-

14 Horváth István: *Facilitating Conflict Transformation: Implementation of the Recommendations of the OSCE High Commissioner on National Minorities to Romania 1993–2001*. Hamburg, Core, 2002; Horváth István: Kisebbségi nyelvi jogok és kisebbségi nyelvhasználat Romániában. *Magyar Tudomány*, 2009/11. 1304–1312.

15 Horváth István: *Elemzések a romániai magyarok kétnyelvűségéről* (No. 8). Cluj-Napoca, Institutul de Studiere a Problemeleor Minorităţilor Naţionale, 2008.

16 Horváth István: A romániai magyarok kétnyelvűsége: nyelvismeret, nyelvhasználat, nyelvi dominancia. Regionális összehasonlító elemzések. *Erdélyi Társadalom*, 2005/1. 171–200; Kontra Miklós: „Don't speak Hungarian in public!" A documentation and analysis of folk linguistic rights. In Kontra Miklós – Robert Phillipson – Tove Skutnabb-Kangas – Várady Tibor (szerk.): *Language: A Right and a Resource. Approaching Linguistic Human Rights*. Budapest Central European University Press, 1999. 81–97.

használat, pontosabban a kódválasztás. Például az iskolákban az oktatási nyelv szabályozása nagyrészt az osztálytermen belül érvényesül, azaz adott tárgyak tannyelve megfelel az oktatási törvény által meghatározottnak, ám a szünetben, a diákok között használatos nyelv ettől eltérő lehet. Például a bukaresti Ady Endre Elméleti Líceumban, habár az oktatás nyelve a magyar, szünetben a tanulók zöme inkább a román nyelvet használja.[17] Vagyis, annak ellenére, hogy az adott színtéren a magyar nyelv a domináns, az iskolán belüli baráti, közösségi jellegű kommunikációs kontextusokban túlnyomóan a román nyelvet használják.

Anélkül, hogy ezeknek az árnyalatoknak a fontosságát megkérdőjelezné, a szakirodalom a dominancia-konfiguráció fogalmával próbálja megragadni az adott színtéren belüli kódhasználati jellemzőket – azt, hogy minden (fentebb is példázott) sajátos nyelvhasználati variáción túl, többnyelvű társadalmak esetében melyik az a nyelv, amelynek használata inkább jellemző (például statisztikailag a leggyakoribb) egy adott nyelvhasználati színtéren,[18] illetve, egymás viszonylatában a különböző színterek milyen dominancia-konfigurációs mintázatot körvonalaznak, vagyis mely színtereken jellemző az „A" (jelen elemzésben a magyar) nyelv, mely színtereken a „B" (itt: a román) nyelv használata. A kisebbségi anyanyelvmegtartás, kétnyelvűség huzamosabb fennmaradása annál valószínűbb, minél jobban kompartimentalizált a nyelvhasználat,[19] azaz ha a használt nyelvek funkciói stabilan és huzamosan elkülönülnek. A fokozatos funkcióvesztés az intézményesült közszférában és a publikus kommunikáció tartományába sorolt színtereken részben az anyanyelv presztízsének az átértékelését és fokozatos térvesztését vonja maga után az intimebb jellegű kommunikációs események során is, valószínűsítve az intergenerációs nyelvváltást, végső soron a nyelvi asszimilációt.[20]

Tehát a nyelvváltás kockázatának a vizsgálata során nem annyira az elvont nyelvismeretet, hanem sokkal inkább a két nyelv mindennapi használata kapcsán kialakuló dominanciakonfigurációkat kell vizsgálni. Azt, hogy bizonyos, főleg a bensőségesebb családi és közösségi kapcsolatok kommunikációs színterei milyen mértékben behatároltak, milyen mértékben jelenik meg ezeken belül a kettős nyelvhasználat, esetleg a másodnyelv fokozatos térnyerése.

4. A média mint használati szintér sajátosságai (fókusz a kisebbségi kontextusra)

Több oka van annak, hogy a tömegkommunikáció mint szintér kimaradt az előbbi felsorolásokból. Elsősorban kiemelendő, hogy a klasszikus nyomtatott és elektronikus média pusztán receptív (írott, vagy beszélt szöveg) kommunikációt feltételez, tehát *stricto sensu* csak fenntartásokkal kezelhető kommunikációs színtérként. (Itt nem térünk ki az új, pontosabban a közösségi média kérdésére, amelyek interaktív és a dialogikus jellegük okán már sokkal inkább megfelelnek a kommunikációs színtér itt használt fogalmának).

De nemcsak a kommunikáció egyirányúsága, hanem a médiafogyasztás más jellegzetességei okán is némi problémát okoz a média mint kommunikációs színtér elemzése, ugyanis

17 Sz. K.-nak, a bukaresti Ady Endre Elméleti Líceum pedagógusának személyes közlése.
18 Fishman i. m. (11. lj.) 90–93.
19 Fishman i. m. (10. lj.) 474.
20 Vö. Susan Gal: Mi a nyelvcsere és hogyan történik? *Regio*, 1991/1. 66–76.

a legtöbb kommunikációs színtér nem pusztán a fizikai interaktivitás kontextusában működik, hanem koordinált szerepviszonyt is feltételez. Ugyanis egy adott színtéren az egyének jól meghatározott célok megvalósítása érdekében, jól behatárolt szerepkészletekre alapozva kommunikálnak, ebből következik, hogy egy adott színtéren belül korlátozott és jól meghatározott szövegesemény és szövegtípus fordulhat elő. A médiafogyasztás során felmerülő szövegek bármely színtér viszonylatában messzemenően változatosabbak, emellett relevánsak lehetnek akár leszűkített egyéni önreflexióink tekintetében (pl. horoszkóp, önsegítő tanácsok), szakmai érdeklődésünk, illetve politika vagy közéleti aktív részvételünk vonatkozásában is, de szórakoztató funkciójuk sem elhanyagolható (sőt!). Tehát a média az egyén személyes és társadalmi énje vonatkozásában számos olyan szöveget tálal, amelyek egy nagyon is szerteágazó szempont- és szereprendszer alapján relevanciával bírnak. Ebből következik, hogy a média által közvetített szövegek egyszerre tekinthetők a belső nyelv (gondolkodás, önreflexió stb.) részének[21] és az intim, családi, baráti, közösségi szféra részének is (pl. családi tévézés), ugyanakkor lehet nyilvános beszédeseményen történő részvételként is tekinteni rá (például egy híradó nézése és kommentálása egy kocsmában), azaz nem sorolható be egyértelműen valamely kommunikációs tartományba.

Természetesen ha a szabályozottságát tekintjük, a média bizonyos értelemben a publikus szféra része, hiszen a média nyelvére vonatkozó nyelvpolitikai szabályozások meghatározhatják azt, hogy egy adott állam területén élő egyének milyen nyelven férhetnek hozzá különböző médiatermékekhez. De a média-nyelvszabályozási rezsimek eléggé széles skálája ismeretes a korlátozó, hivatalos nyelvet egyedi kommunikációs médiumként érvényesíteni próbáló nyelvpolitikáktól a liberálison (mindet a piacra bízó) keresztül egészen a kisebbségi nyelveken termelt médiatartalmakat támogatókig.

A romániai média-nyelvszabályozási rezsim csak néhány olyan rendelkezést tartalmaz, amely a hivatalos (a román) nyelv pozícióját erősíti a kisebbségi média viszonylatában. Például a törvény előírja, hogy a közszolgálati televízióban közvetített kisebbségi nyelvű műsorokat (az élőben közvetített televíziós műsorok, a helyi és regionális televíziók vallási, néprajzi és szórakoztató műsorai kivételével) román nyelven kell feliratozni,[22] ám alapvetően nem korlátozza a kisebbségi nyelvű médiumok piaci feltételek között történő terjesztését, sőt néhány támogató jellegű rendelkezés is érvényben van. Például azokon a településeken, ahol a kisebbségek számaránya jelentős, a kábeltelevízió-társaságokat a törvény kötelezi arra, hogy az adott kisebbség nyelvén sugárzó, szabadon újraközvetíthető televízió-csatornákat is felvegyék a kínálatukba.[23] Következtetésképpen a romániai esetben a média-nyelvszabályozás nagyrészt piaci feltételek mellett, inkább a kereslet–kínálat szabályai szerint működik. Ez *de facto* azt jelenti, hogy a legtöbb településen hozzáférhető magyar nyelven sugárzott elektronikus média (rádió, televízió), mi több, a csatornakínálat (legalábbis a kábeltelevíziót tekintve) jelentős, megközelíti a román nyelven hozzáférhetőt. A nyomtatott médiumok esetében a helyzet már árnyaltabb, a magyar nyelvű médiatermékek terjesztése gazdasági szempontok szerint történik. A kis lélekszámú vagy alacsony részarányú magyarlakta településeken gyakorlatilag csak postai előfizetéssel lehet hozzájutni magyar nyelvű lapokhoz. Romániában a szélessávú

21 William F. Mackey: The descriprion of bilingualism. In Wei i. m. (11. lj.) 27–54, 32.

22 Bogdán Andrea – Mohácsek Magdolna: *Nyelvi jogok útmutató*. Kolozsvár, ISPMN – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2012. 52.

23 Uo. 53.

internetlefedettség meghaladja a 90%-ot, és ezen belül is a magyarlakta régiók nincsenek feltétlenül hátrányos helyzetben,[24] tehát a különböző magyar nyelvű internettartalmakhoz történő hozzáférésnek sem politikai, sem technikai akadályai nincsenek. Néhány kivételtől eltekintve (helyi lapok, helyi rádió és televízió, illetve romániai ügyekkel kiemelten foglalkozó magyar nyelvű hírtelevízió), a magyar nyelvű médiatermékek kínálata közelít a románhoz.

Ezt látszik alátámasztani egy nemrég megjelent, televíziózási szokásokat összegző idősoros felmérés is, amely látványosan mutatja, hogy amellett, hogy általában megnőtt a hozzáférés a különböző (román és magyar nyelven sugárzó) televízióadókhoz, a növekedés kiemelkedően nagy volt a magyarországi tévéadók vételezési lehetőségeit illetően is.

1. táblázat: A romániai magyar népesség hozzáférési lehetőségei különböző román és magyar nyelven sugárzó tévéadókhoz 1999-ben és 2013-ban[25]

	Nem fogható 1999	Nem fogható 2013
Duna TV (HU)	21,9	1,6
PRO TV (RO)	25,8	1,5
RTV1 (RO)	3,6	1,4
RTV magyar adás	4,4	3,2
Antena1 (RO)	33,8	6,5
M1, M2 (HU)	56,7	2,8 M1 4,4 M2
RTL Klub (HU)	63,6	3,8

Vagyis a média-nyelvhasználat esetében alig érvényesül a kódválasztásra ható hozzáférhetőségi kényszer: ez csak kismértékben differenciálódik nyelvi alapon. Ebből kiindulva, legalábbis elvben, az erdélyi magyar kisebbség médiafogyasztásában a kódválasztás nyelve nagymértékben tükrözheti az egyének nyelvi preferenciáit. Egy példával érzékeltetve ez utóbbi tézist: egy kolozsvári magyar anyanyelvű személy bevásárláskor objektív és normatív értelemben is korlátozott a nyelvi preferenciáinak érvényesítésében. Egyrészt mert a kiszolgálók 80%-a valószínűleg nem tud magyarul, tehát az esetleges román nyelvi hiányosságai ellenére is kénytelen román nyelven kommunikálni, ami egyértelműen a kódválasztás objektív meghatározottságaként hat, másrészt ebben a városban a publikus nyelv a román, vagyis a személytelen nyilvános interakciók során (mint amilyen a vásárlás is) a kiszolgáló (még ha tud is magyarul) románul fogja köszönteni a betérő magyar vásárlót, és az interakció (annak ellenére, hogy mindkét fél bírja a magyar nyelvet) románul fog lezajlani (azaz informális normatív elvárás érvényesül a román nyelvi kód választásában). Viszont ugyanaz a személy, ha tájékozódni akar a helyi hírekről, megvásárolhatja a magyar nyelvű helyi napilapot, bekapcsolhatja a magyar nyelven sugárzó helyi kereskedelmi vagy közszolgálati rádiót. Ha valamilyen egészségügyi probléma érdekli, kereshet az arra szakosodott magyar honlapokon. Az esti kikap-

24 Eurostat: Percentage of households with broadband access in relation to households with Internet access, by NUTS 2 regions (letöltve 2013. június. 3).

25 Kiss Tamás – Barna Gergő: *Erdélyi magyarok a romániai és a magyarországi politikai térben. Kutatási jelentés*. Kolozsvár, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2013. 42, 44.

csolódása is megoldható egy magyarországi kereskedelmi csatorna által közvetített filmmel. Tehát a médiafogyasztás esetében messzemenően nagyobb tere van, és a kódválasztás során messzemenően nagyobb szabadságfokkal rendelkezik a nyelvi preferenciái érvényesítésében, mint a bevásárlása (általában a napi ügyes-bajos dolgainak intézése) során.

Pontosan ezért, a médiafogyasztás esetében, a kódválasztási helyzetről azt feltételezzük, hogy ezekben a szituációkban kevésbé érvényesülnek a publikus nyelvi környezet fentebb bemutatott, objektív és normatív korlátai, és sokkal nagyobb tere van az egyének nyelvi preferenciáinak. Lényeges kérdés, hogy beszédközösségekre jellemző dominancia-konfiguráció esetében (pl. ha a publikus kommunikációs tartományban a román nyelvhasználat a domináns, míg a privát szférán belül a magyar) hogyan alakul a médiafogyasztás nyelve. Fő kérdésünk: egy adott dominancia-konfigurációs tapasztalat meghatározza-e a médiafogyasztásban a kódválasztást. Ennek érdekében egyszer empirikus elemzés alapján elkülönítjük a különböző dominancia-konfigurációval jellemezhető beszédközösségeket, majd a médiafogyasztás nyelvi sajátosságait vizsgáljuk meg, ezután elemezzük, minként függ össze a kettő.

5. Színterek és dominanciakonfigurációk

A nyelvhasználatra, pontosabban az adott kommunikációs színtérre jellemző kódhasználatra egy skálával kérdeztünk rá, amelyen belül a határértékek 1 és 5 között voltak: az 1-es azt a helyzetet jelentette, amikor az alanyok kizárólag magyarul, a 3-as azt, hogy hozzávetőleg fele-fele arányban magyarul és románul, az 5-ös pedig azt, hogy csak románul beszéltek. Így könnyen vizsgálhatók és összehasonlíthatók különböző kategóriák nyelvhasználati jellegzetességei, ugyanis amennyiben egy kategória jellemző skálaátlaga nem sokkal nagyobb mint 1, akkor az azt jelenti, hogy az adott színtéren belül az adott kategóriában domináns módon a magyar nyelvet használják.[26] Ha három körül van, akkor feltehető, hogy az adott szituációkra a magyar és a román valamilyen logika szerinti alternatív, de hozzávetőleg azonos mértékű használata a jellemző. Értelemszerűen az e fölötti értékek a román nyelv különböző mértékű dominanciájára utalnak.

2. táblázat: A különböző kommunikációs színterekre jellemző rangátlagok

Kommunikációs tartomány	Kommunikációs színtér	N	Rangátlag	Szórás
Privát	Milyen nyelvet használ otthon?	3559	1,27	,818
	Milyen nyelven beszél a barátaival?	3539	1,80	,924
Publikus	Milyen nyelvet használ bevásárláskor?	3548	2,29	1,197
	Milyen nyelvet használ az orvosnál?	3533	2,58	1,607
	Milyen nyelvet használ a munkahelyén?	2243	2,51	1,323
Intézményesült Közszféra	Milyen nyelvet használ a polgármesteri hivatalban?	3360	2,86	1,648
	Milyen nyelvet használ a rendőrségen?	3349	4,09	1,283

A magát magyar nemzetiségűnek valló érvényes válaszokat adó népességen belül.

26 A főbb adatsorokra vonatkozó százalékos megoszlásokat az adatmellékletben közöljük.

Az erdélyi magyarságra vonatkozó összkép valamelyes mértékű kompartimentalizációra utal. Elég jelentős mértékben elkülönül a privát szféra az intézményesült közszférától, az előbbire dominánsan a magyar, az utóbbira, főleg olyan színtereken, mint a rendőrség, sokkal inkább a román nyelv dominanciája, markáns jelenléte jellemző. A publikus szféra inkább átmeneti jellegűnek értékelhető, vagyis statisztikai átlaga alapján még magyar-dominánsnak tekinthető, de ahogyan azt a privát kommunikációs tartománnyal összehasonlítva a magasabb szórásértékek is mutatják (és ahogyan az a 3. táblázatban is látható), a publikus kommunikációs színtérre változatos nyelvi strukturáltság jellemző.

Főleg a publikus szférában érvényesülnek olyan objektív meghatározottságok, amelyek a kommunikációs színtéren belüli nyelvi készségek megoszlására vonatkoznak. Vagyis annak a valószínűsége, hogy a kisebbségi nyelvet ismerő személlyel lépjünk kapcsolatba, a településre jellemző etnikai, anyanyelvi megoszlások függvényében változik. Látványosan átalakul a kép, ha ennek a változónak a függvényében számoljuk újra a kommunikációs színterekre vonatkozó rangátlagot.

3. táblázat: A különböző kommunikációs színterekre jellemző rangátlagok a településen lakó magyar anyanyelvűek aránya szerint (1–50%)

Magyarok aránya	1–10%		10,1–20%		20,1–30%		30,1–40%		40,1–50%	
Milyen nyelven beszél…	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Otthon	1,56	1,129	1,66	1,201	1,70	1,353	1,15	,515	1,14	,533
A barátaival	2,44	,772	2,66	,837	2,27	,909	1,87	,866	1,93	,903
Bevásárláskor	3,31	1,084	3,60	,819	3,20	1,077	2,52	,823	2,73	,771
Az orvosnál	3,83	1,435	4,15	1,166	3,89	1,363	3,07	1,403	2,83	1,130
A munkahelyén	3,54	1,189	3,84	1,105	3,24	1,190	2,95	1,046	2,89	,948
A polgármesteri hivatalban	4,25	1,262	4,68	,642	4,49	,896	3,73	1,156	3,60	1,285
A rendőrségen	4,80	,504	4,86	,395	4,76	,671	4,25	,982	4,22	1,043

4. táblázat: A különböző kommunikációs színterekre jellemző rangátlagok a településen lakó magyar anyanyelvűek aránya szerint (50,1–100%)

Magyarok aránya	50,1–60%		60,1–70%		70,1–80%		80,1–90%		90,1–100%	
Milyen nyelven beszél…	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Otthon	1,12	,457	1,12	,531	1,16	,612	1,13	,423	1,02	,203
A barátaival	1,82	,917	1,63	,816	1,65	,907	1,64	,842	1,19	,475
Bevásárláskor	2,16	,940	2,01	,935	2,13	,966	1,74	,856	1,32	,675
Az orvosnál	2,51	1,407	2,32	1,518	2,03	1,302	1,99	1,450	1,36	,776
A munkahelyén	2,67	1,356	2,35	1,098	2,31	1,028	2,37	1,011	1,45	,817
A polgármesteri hivatalban	2,75	1,395	1,92	1,142	2,36	1,343	2,18	1,183	1,37	,770
A rendőrségen	4,39	1,142	4,47	1,057	3,95	1,350	3,78	1,307	3,28	1,481

Ha a településen élő magyar népesség részaránya szerinti bontásban szemléljük a rangátlagot, szembeötlők a nyelvhasználati mintázatok eltérései.

A privát tartomány (otthon, barátok) minden településtípuson (tehát ott is, ahol a magyarok aránya nagyon alacsony) megmarad dominánsan magyarnak. Igaz, azokon a településeken, ahol a magyarok aránya 40% alatt van, a családon belüli román nyelvhasználat mértéke valamivel nagyobb az átlagosnál, és a barátokkal folytatott kommunikáció közelít a középértékhez (vagyis meghatározó, majdnem fele arányban használják a román nyelvet). A publikus tartományon belüli nyelvhasználat esetében a 30% alatti magyarlakta településeken egyértelmű a román nyelv dominanciája, de ahol a magyarok aránya 40,1–60% között van, az ebbe a tartományba tartozó rangátlagok megközelítik a középértéket. Az intézményesült közszférába sorolt színtereken (önkormányzat, rendőrség stb.) is hasonló a kép. Magától értetődő, hogy a rendőrség megmarad egyértelműen domináns román nyelvű kommunikációs színtérnek, de az önkormányzaton belül csak a legalább 60%-ban magyarlakta településeken egyértelmű a magyar nyelv használatának dominanciája.

Vagyis a magyarok részaránya függvényében felállított nyelvhasználati minták strukturálódása a következő összképet körvonalazza.

Azokon a településeken, ahol a magyarok aránya 30–40% alatt van a publikus és az intézményesült közszférában, majdnem kizárólagosan a román nyelv a domináns, és ez valamelyes mértékben megjelenik a privát szférában is, főleg, ami a barátokkal folytatott kommunikációt illeti, amely nagymértékben kétnyelvűsödött színtérként működik.

Azokon a településeken, ahol a magyarok aránya 30/40–60/70% között van, átmeneti a helyzet. A privát szféra egyértelműen és (néhány statisztikai kivételtől eltekintve) jól lehatárolt, a publikus szférán belül a magyar nyelv használata a domináns, de viszonylag gyakoriak a román nyelvű kommunikációs helyzetek is. Az önkormányzaton belül nem jellemző a magyar nyelv gyakori használata – ez az intézményesült közszféra dominánsan román nyelvű.

A 60–70%-ban magyarlakta településeken már mind a privát, mind a publikus szféra dominánsan magyar nyelvű, a román nyelv használata kivételes a publikus szférában. Az intézményesült közszférára a hatalmi alárendeltség függvényében érvényesülő kettősség a jellemző, az önkormányzati alárendeltségben működő intézmények esetében domináns a magyar nyelv használatának a lehetősége, amíg a közvetlen állami alárendeltségben működő intézményeknél (pl. a rendőrségnél) a román nyelv használata a jellemző.

6. A médiafogyasztás nyelve

Ezeknek a mintáknak az ismeretében vizsgáljuk meg a médiafogyasztás jellemzőit, és azt, hogy hol helyezkedik el a médiafogyasztásra jellemző rangátlag más színterek, kommunikációs tartományok viszonylatában. A médiafogyasztás összetett jelenség, és módszertanilag hibás lett volna általánosságban kérdezni rá a médiafogyasztás nyelvére – az ez irányú kérdéseket külön-külön a különböző médiumokra (tévézés, rádiózás, lapok olvasása) vonatkozóan tettük fel. A százalékos megoszlások (6. táblázat), illetve a rangátlagok (7. táblázat) elemzése alapján a következő általános összefoglalás adható.

Mind az egész erdélyi magyarság, mind a magyarok aránya alapján elkülönített elemzési egységek vonatkozásában minden médium (amely kapcsán rákérdeztünk a használat nyelvére) esetében a domináns használati nyelv a magyar.

Trendszerűen érvényesül, hogy a nyomtatott sajtó esetében elenyésző a román nyelvű termékek fogyasztása, míg a román nyelvű rádiózás és annál nagyobb mértékben a román nyelvű tévéadók nézése elterjedtebb.

Habár a magyar lakosság település szintű arányának csökkenésével nő a román nyelvű médiafogyasztás, az átlaghoz viszonyított variancia mértéke viszonylag alacsony, és semmilyen konkrét médium, illetve elemzési egység vonatkozásában nem éri el a kritikus küszöbnek számító 3-as átlagot.

Mielőtt összehasonlítanánk a médiafogyasztás jellegzetességeit más tartományok, színterek által körvonalazott nyelvhasználati mintázattal, a különböző vizsgált médiumokra vonatkozó nyelvhasználati jelzetességeket egy mutatóval fejezzük ki: a médiahasználat nyelvi jellegzetességének összesített mutatójával. Nyilvánvaló, hogy ezeknek az adatsoroknak egy mutatóvá történő összevonása nem történhet mechanikusan, ugyanis felvetődik a kitettség gyakoriságának a kérdése (mennyi időt és milyen gyakorisággal tévézik, hallgat rádiót, olvas lapot). Életszerű helyzettel példázva: lehet, hogy valaki teljes mértékben román nyelven olvas napi sajtót, de az csak egy helyi lap tíz-tizenöt perces átfutására szorítkozik. Ugyanaz a személy napi 2,5 órát nézi a tévét, és kizárólag magyar adókat néz. Ha ezt a két helyzetet kell összesíteni egy egységes médiafogyasztási mutató formájában, akkor az adott médiafogyasztási nyelvhasználatnak megfelelő mutató értékét súlyozni kell a kitettség gyakoriságának értével.

A kutatás során, terjedelmi megfontolásokból, nem volt arra lehetőségünk, hogy a kitettség gyakoriságára is rákérdezzünk. Az adatfelvétel hiányosságát úgy hidaltuk át, hogy más vonatkozó kutatások adataiból kiindulva megbecsültük, hogy mekkora lehet az összes médiafogyasztáson belül a különböző médiumok részaránya. Ehhez egy 2010-es adatfelvételt, a *Kulturális fogyasztás 2010*-et[27] használtuk fel, amely szerint a médiafogyasztásra szánt idő a különböző médiumok között a következőképpen oszlik meg.

5. táblázat: Milyen gyakran és mennyit tévézik, rádiózik, olvas sajtót, használja az internetet

	Naponta, több mint 3 órát	Naponta, 1-3 órát	Naponta, kevesebb mint egy órát	Egyszer-kétszer hetente	Egyszer-kétszer havonta	Egyszer-kétszer évente / soha nem
Néz tévét	35,5	44,1	9,5	6,1	1,0	3,5
Hallgat rádiót	18,8	18,1	10,7	9,9	4,7	37,6
Olvas újságot, folyóiratot	6,1	14,1	24,0	14,4	8,9	32,0
Tölt átlagosan a számítógép/ internet előtt – szakmai célból	8,8	11,7	6,2	5,8	3,7	60,4
Tölt átlagosan a számítógép/ internet előtt – szórakozás céljából	8,0	18,4	11,3	8,6	4,0	46,6

27 A 2010-ben elvégzett kutatás megrendelője a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet. A többlépcsős véletlenszerű mintavételi eljárással kialakított minta végső elemszáma 1118, és reprezentatívnak tekinthető az erdélyi, felnőtt (18 év fölötti) magát magyarnak valló népesség viszonylatában.

A fentebbi adatokból kiindulva, a kitettség gyakoriságára a következő viszonyértékeket számoltuk: a legkisebb mértékű kitettség az újság- és folyóirat-olvasásé (1), ehhez viszonyítva az emberek 3,6-szor annyi tévét néznek, 2-szer annyit számítógépeznek/interneteznek (összesítve a szakmai célból és a szórakozásból eltöltött időt), és 1,8-szor annyit rádióznak. Ellenőrzésképpen összevetettük adatinakat az átlagos európai mintázattal, a 2012 Mediascope felmérés eredményeivel,[28] amelyektől azok jelentősen eltérnek. Például az ugyancsak 1-nek tekintett újság- és folyóirat-olvasás viszonylatában a tévézés aránya csak 2-es. Értsd, az átlag európai csak kétszer annyi időt szán a tévézésre, mint amennyit a klasszikus nyomtatott médiumok fogyasztására! Ám ez nem jelenti azt, hogy számításainkba valami hiba csúszott volna, hiszen az erdélyi magyarok médiafogyasztási mintái jelentős mértékben az országos, romániai médiafogyasztási mintákhoz hasonlítanak, amelyeket ugyancsak az említett kutatás mutat be. Ezeknek megfelelően Romániában a televíziózásra szánt átlagos idő heti 21,6 óra, ami messze meghaladja a 16,8 órás összeurópai, vagy a 17,7 órás közép-kelet-európai átlagot.[29] Ennek jegyében a különböző médiumoknak való kitettségre vonatkozó becsült viszonyértékek helytállónak minősíthetők.[30]

6. táblázat: A médiahasználat nyelvi jellegzetességeit tükröző összesített rangátlag össznépesség és a településen lakó magyar anyanyelvűek aránya szerinti bontásban

Magyarok aránya a településen	Rangátlag
Egész minta	2,05
1–10%	2,59
10,1–20%	2,79
20,1–30%	2,64
30,1–40%	2,05
40,1–50%	2,21
50,1–60%	1,71
60,1v70%	2,08
70,1–80%	1,89
80,1–90%	1,86
90,1–100%	1,50

Összevetve a más nyelvhasználati tartományok által körvonalazott nyelvhasználati mintázatokkal, elmondható, hogy a médiafogyasztás nyelve sajátosan idomul ezekhez a mintázatokhoz. Vagyis ott, ahol a magyarok településszintű aránya 30–40% alatt van, és a román nyelv a publikus és az intézményesült közszférában domináns, ott a médiafogyasztás nyelvi

28 MEDIASCOPE Europe 2012 Pan-European Launch Presentation Summary, http://www.iabeurope.eu/files/6813/6852/2640/mediascope_2012_paneuropean_summary20launch20presentation.pdf, letöltve 2013. július 3.
29 MEDIASCOPE Europe Romania Launch Presentation Summary, http://www.iabeurope.eu/files/8413/7224/0300/MEDIASCOPE_2012_ROMANIA_SUMMARY_LAUNCH_PRESENTATION.pdf letöltve 2013. július 3
30 Ebből kiindulva a televíziózás 0,56-os, a rádiózás 0,28-as, a nyomtatott sajtótermékek 0,16-os súllyal számítottak bele a médiahasználat nyelvi jellegzetességeit tükröző összesített mutatóba.

mintázata inkább a magánszférára jellemző nyelvi mintázat szerint alakul. Vagyis statisztikai értelemben véve domináns a magyar nyelv, de nem számít kivételesnek a román nyelv (a magyar nyelv használatát semmiképp nem meghaladó) használata. Ez jellemző más településtípusok esetében is, ám azokban a helyzetekben a kódhasználati jellegzetességeket illetően nincs akkora törés a publikus szféra és a privát jellegű kommunikációs helyzetek között.

Úgy tűnik, hogy a médiafogyasztás esetében a nyelvi kód választását csak kismértékben befolyásolja az adott dominancia-konfiguráció. A médiafogyasztás nyelvi jellegzetességei csak kismértékben térnek el azokon a településeken, ahol a magyar nyelv zömében visszaszorult a privát szférába, azoktól a településektől, ahol más a dominancia-konfiguráció (a magyar nemcsak a privátszférában van hangsúlyosan jelen, hanem a személytelen nyilvánosság kódjaként is működik).

7. Következtetések

Az erdélyi magyarok nyelvi helyzetét sajátos dominancia-konfigurációk jellemzik. Ezt leginkább az adott beszédközösségek nyelvi összetétele határozza meg, azaz hogy mekkora az arány a magyar nyelvet beszélő populációnak egy adott településen belül. Ahol kisebbségben vannak (30–40% alatt), a magyar nyelv többnyire a privát szférán belül dominál, más kommunikációs tartományokon (személytelen nyilvánosság, a hatalmilag ellenőrzött intézményes szférán) belül a román nyelv használata a jellemző (bizonyos színtereken kizárólagos módon). A másik póluson (ott, ahol 70%-on felüli a magyarok aránya) egyértelműen más a dominancia-konfiguráció. Mind a privát, mind a publikus kommunikációs tartományok dominánsan magyar jellegűek, és még a hatalmilag ellenőrzött, kormányzati szférára is egy sajátos kettős nyelvi strukturálódás jellemző: az önkormányzati hatáskörbe tartozó intézményes szférán belül nagymértékben biztosított és működik a magyar kódhasználat lehetősége, ami sokkal kisebb mértékben jellemző az államilag közvetlenül ellenőrzött intézmények esetében.

A médiafogyasztás során felmerülő kódválasztási szituációkra messzemenően nem jellemző ez a jelentős polarizáció. Általában véve a médiafogyasztás nyelvhasználata dominánsan magyar. A helyzet valószínűleg új keletű, abban az értelemben, hogy ez a média, mindenekelőtt a televíziózás (az internetre nem tértünk ki a tanulmányban) technológia által lehetővé tett, hatalmilag nem megakadályozott piacosodására vezethető vissza. Az utóbbi évtized során bekövetkezett médiapiaci átalakulások olyan nyelvi strukturális lehetőségeket teremtettek, amelyek esélyt adnak az egyéni nyelvi preferenciák eddig nem tapasztalt érvényesülésének.

8. Adatmelléklet

7. táblázat: Milyen nyelven és hol beszél általában magyarul és/vagy románul (%)

	Otthon	Barátok	Bevásárlás	Orvos	Munkahely	Polgármesteri hivatal	Rendőrség
Csak magyarul	88,0	51,8	37,4	41,7	33,6	34,5	9,2
Nagyrészt magyarul	4,1	18,4	14,6	11,6	12,9	12,3	3,8
Fele-fele	3,7	27,8	34,1	15,2	32,5	14,2	11,6
Nagyrészt románul	1,7	1,6	8,7	9,6	10,9	11,0	19,3
Csak románul	2,5	0,4	5,1	21,9	10,2	28,0	56,1

A magát magyar nemzetiségűnek valló érvényes válaszokat adó népességen belül.

8. táblázat: Milyen nyelven tévézik, rádiózik, olvas sajtót (%)

	Televízió	Rádió	Nyomtatott sajtó
Csak magyarul	36,8	43,8	53,7
Nagyrészt magyarul	23,5	21,2	21,5
Fele-fele magyarul	32,8	26,7	20,8
Nagyrészt románul	3,6	4,3	2,1
Csak románul	3,3	4,0	1,9

A magát magyar nemzetiségűnek valló érvényes válaszokat adó népességen belül.

9. táblázat: A különböző médiafogyatás nyelvére jellemző rangátlagok a településen lakó magyar anyanyelvűek aránya szerint

Magyarok aránya		Televíziónézés	Rádióhallgatás	Újságolvasás
Egész minta	Átlag	2,13	2,03	1,77
	Szórás	1,059	1,111	0,974
1–10%	Átlag	2,72	2,62	2,07
	Szórás	1,171	1,221	0,92
10,1–20%	Átlag	2,8	2,88	2,59
	Szórás	0,925	1,123	1,025
20,1–30%	Átlag	2,74	2,57	2,39
	Szórás	1,233	1,191	1,097
30,1–40%	Átlag	2,09	2,16	1,68
	Szórás	0,845	0,999	0,851
40,1–50%	Átlag	2,28	2,21	1,93
	Szórás	0,954	0,953	0,904
50,1–60%	Átlag	1,76	1,78	1,41
	Szórás	0,91	0,996	0,731
60,1–70%	Átlag	2,18	2,09	1,68
	Szórás	0,863	1,197	0,922
70,1–80%	Átlag	2,01	1,83	1,57
	Szórás	0,915	0,873	0,836
80,1–90%	Átlag	1,95	1,81	1,64
	Szórás	0,932	0,975	0,88
90,1-–00%	Átlag	1,58	1,47	1,25
	Szórás	0,821	0,784	0,571

Ajánlott irodalom

Barth, Fredrik (szerk): *Ethnic Groups and Boundaries*. Prospect Heights, Waveland, 1969. 9–38.
Csepeli György – Székelyi Mária – Örkény Antal: *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Budapest, Balassi, 2002
Eriksen, Thomas H.: *Ethnicity and Nationalism: Anthropological Perspectives*. London, Pluto, 1993.
Horváth István: Az etnikai kategóriák és a klasszifikáció változó logikái – fogalmi rendszerezési kísérlet. *Erdélyi Társadalom*, 2006/2. 101–118.
Jenkins, Richard: *Rethinking Ethnicity*. Los Angeles, Sage, 2008.
Kiss Tamás – Kapitány Balázs: Magyarok Erdélyben: A minta kialakítása és az adatfelvétel. In Spéder Zsolt (szerk.): *Párhuzamok. Anyaországi és erdélyi magyarok a századfordulón*. Budapest, KSH – NKI Kutatási jelentések, No. 86., 2009. 31–54.
Veres Valér: *Nemzeti identitás Erdélyben – szociológiai olvasatban*. Budapest, Akadémiai, 2005.

Fiatalok, újmédia, identitás

Kitta Gergely*

1. Egy közismert jelenség, ami magyarázatra vár

A Századvég Alapítvány médiafogyasztási trendjelentése szerint a 18–29 év közötti fiatalok 94 százaléka aktív internetező, ami azt jelenti, hogy a fiatalok ezen csoportjának tagjai mindennap vagy majdnem mindennap használják a webet valamilyen céllal. A kutatóintézet vizsgálatai szerint minél fiatalabb valaki, annál fogékonyabbnak mutatkozik az internet nyújtotta szolgáltatások alkalmazására, az idősebb korcsoportok képviselői pedig inkább a tradicionális médiatípusok használatára nyitottak. Mondhatjuk úgy is: minél régebbi találmány egy adott médiaeszköz, annál kevésbé találják azt a fiatalok vonzónak. A 18–29 évesek 71 százaléka televíziózik, 46 százalékuk hallgat rádiót, és 26 százalékuk olvas újságot napi szinten, azaz az ifjúság köreiben jóval több aktív internetezőt látunk, mint ahány aktívan tévézőt, rádiózót, újságolvasót. Mindez természetesen fordítva is igaz: minél idősebb valaki, annál valószínűbb, hogy jobban ragaszkodik ahhoz, amit mi régi médiának nevezünk.[1]

1. ábra: Naponta vagy majdnem minden nap médiát használók (Aktív médiafogyasztók, %)

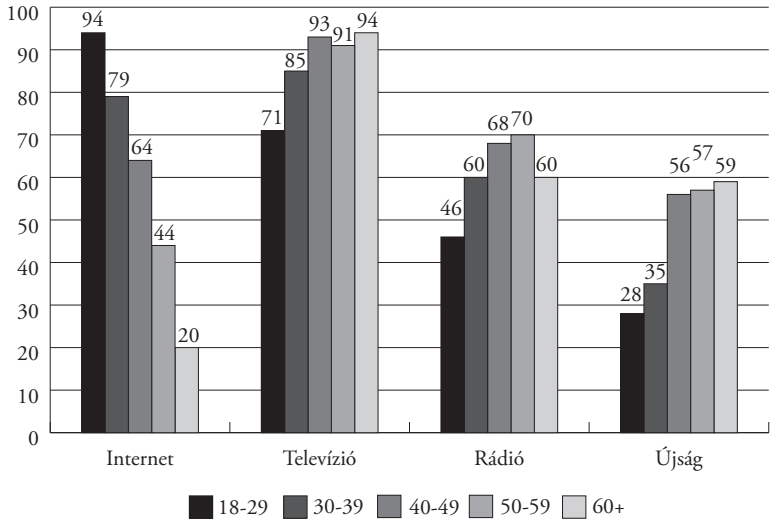

Az adatfelvétel szempontjából módszertanilag még megbízhatóbb eredményekkel szolgáló *Magyar Ifjúság 2012* kutatás hasonló megfigyelésekre vezet. A Magyarországon egyedülálló méretű, nyolcezres mintán végzett ifjúsági közvélemény-kutatás tanúsága alapján a 15–29 évesek

* Médiaüzletág-vezető, Századvég Alapítvány

1 *Századvég, Médiafogyasztási Trendjelentés* – 2012, telefonos, kérdőíves, CATI módszerű, reprezentatív kutatás 800 fős mintán elvégezve. Hibahatár +/- 3,8 százalék. Adatfelvétel időpontja: 2012. október 24–28.

esetében az internetezés a legjellemzőbb szabadidős tevékenység. A web használata a fiatalok körében fontosabb, mint a médiafogyasztói társadalomban vezető szerepet betöltő televíziózás, de a netezés a preferencia sorrendben voltaképpen mindennemű más hétköznapi elfoglaltságot is megelőz.

1. táblázat: Mit csinál leggyakrabban a szabadidejében?

Tevékenység	2008	2012
Internetezik	54%	56%
Tévét néz	65%	49%
Barátaival lóg, beszélget stb.	37%	33%
Zenét hallgat	38%	24%
Csak úgy elvan	18%	23%
Olvas	31%	22%
Sportol	18%	15%
Gyereket nevel	12%	8%
Kirándul, túrázik	Na.	2%

Még szembetűnőbb, hogy 2008 és 2012 között szinte majdnem minden szabadidős aktivitás gyakorisága csökkent, miközben az interneté tovább nőtt. Nagy Ádám szerint „amíg 2008-ban a fiatalok többségének hétköznapi és hétvégi szabadidejét a televízió uralta (hétközben 65 százalék, hétvégén 68 százalék), addig 2012-ben már kevesebb mint felükre (hétközben 49 százalék, hétvégén 49 százalék) igaz ugyanez. Ezzel együtt a szabadidő legfontosabb tevékenysége a számítógép- és internethasználat lett."[2]

Az átfogó ifjúságvizsgálat továbbá empirikus adatokkal alátámasztva állapítja meg, amit sejtettünk eddig is: az ifjúság tagjai jellemző módon egyre inkább a weben fogyasztják a hagyományos médiát, vagyis az interneten keresztül hallgatnak zenét, néznek filmet, televíziós műsort vagy olvasnak olyan híreket, cikkeket, amelyekhez az idősebbek még az eredeti hordozó felületeken jutnak hozzá.[3] Ugyanakkor a *Századvég – Médiafogyasztási Trendjelentés* és a *Magyar Ifjúság 2012* vizsgálatokon kívül is penetrációs és médiafogyasztási kutatások egész sorát idézhetnénk annak igazolására, amit a szociológusok már az évtized közepén dokumentáltak[4]: az ifjúság körében az internet dominanciája fokozatosan növekszik.

A kérdés tehát voltaképpen ma már egyáltalán nem az, hogy a fiatalok számára mi az elsődleges információs forrás. Ezt már tudjuk. Ennél fontosabb, hogy a miért kérdésére kapjunk feleletet. A miért kérdésének megválaszolására ugyanis a piackutatások nem vagy csak ritkán vállalkoznak. A legtöbb friss felmérés különösebb meglepetések nélkül dokumentálja a web fokozatos térnyerését a médiafogyasztók legújabb generációjának körében, de a penetrációs adatok száraz bemutatásán ezek a vizsgálatok többnyire nem mutatnak túl.

Természetesen léteznek tudományos magyarázatok is, a feltárt okok ráadásul sokrétűek lehetnek. Vannak, akik a digitális bennszülötteknek is hívott fiatalok magas szintű techno-

2 Nagy Ádám: Szabadidő. In Székely Levente (szerk.): *Magyar Ifjúság 2012*. Budapest, Kutatópont, 2013. (kézirat).
3 Kitta Gergely: Médiafogyasztás. In Székely i. m. (2. lj.)
4 Székely Levente: Másvilág – Fiatalok az információs társadalomban. *Új Ifjúsági Szemle*, 4. évf. (2006), 3. szám.

lógiai tudásával, eltérő médiaszocializációs környezetével magyarázzák az ifjúság figyelemre méltó internetes aktivitását. Vannak olyanok is, akik ökonómiai szempontból közelítik meg a jelenséget. Azt állítják, hogy a rurális területeken élő, elöregedő lakosság eleve kisebb vásárlóerővel bír az internetes szolgáltatások igénybevételéhez. Megint mások még gyakorlatiasabbak: műszaki problémaként nyúlnak a kérdéshez. Azzal állnak elő, hogy az egyetemes szolgáltatók vidéki hálózataikat nem fejlesztik eléggé, így a gyérebben lefedett területeken élők, a mobilitásra kevésbé képesek nem is választhatnak az internetelérések olyan széles kínálatából, mint a városokba áramló fiatalok.

Az ilyen és az ehhez hasonló magyarázatok mellett a következőkben az internet fiatalok körében történő egyre keresettebb médiaeszközzé válásának egy olyan lehetséges olvasatát mutatom be – alkalmanként esszéisztikus formában –, amely a konvencionális indokolások között a szokásosnál ritkábban kap helyet, mindazonáltal illeszkedik a jelen kötet témájához. Az értelmezés ugyanis a fiatalok médiafogyasztásának és identitáskeresésének keresztmetszeteit térképezi fel.

2. Az új média mint identifikációs erő

A rend kedvéért tegyük fel ismét a kérdést. Miért éppen az internet hódít a fiatalok körében? Mi a titka a netnek; miért a weben való időtöltés az ifjúság egyik kedvenc szabadidős elfoglaltsága? A válasz tömören, egy mondatban akár a következőképpen is hangozhatna – írjuk így, nagybetűvel: AZÉRT, MERT CSAK…

A válasz elsőre nem vall akadémiai kidolgozottságra, és minden bizonnyal második olvasatra sem tűnik túl szofisztikáltnak. Egy ilyen válasz egyesek szemében pökhendi, másokéban nihilista, de minimum szakítani látszik azokkal az elvárt sztenderdekkel, amelyek a tudományos igénnyel megírt közlések hagyományos kereteit megteremtik.

A lényeg pedig éppen ez. Az internetet a fiatalok egész egyszerűen azért (is) kedvelik annyira, mert az más. Mert szakítani mer a kötöttségekkel, a megszokottal, és mert a web eltér a média fogyasztásának korábban megismert, hagyományos módozataitól. Az új média teljesen újat kínál a mai ifjúságnak, ahhoz képest, amit a tradicionális platformok tudnak nyújtani. A web technológiai és tartalmi értelemben vett formanyelve, az abban rejlő műfaji lehetőségek képesek szakítani azzal, amit az idősebb korosztály mindennaposnak és megszokottnak érez az információszerzés vonatkozásában.

Az „AZÉRT, MERT CSAK…" válaszon tehát hangsúly van. Szimbolikus értelmet kap, ha azt vesszük, hogy a stílus szándékosan emelkedik el a konvencionalitás szintjétől. S hogy miként kapcsolódik mindez az identitás kérdéséhez? A válaszadáshoz mélyebbre kell ásnunk, és meg kell néznünk a téma pszichológiai vonatkozásait. Van egy magyar mondás: „jó pap holtig tanul." Ezt a bölcsességet pedig komolyan kell vennünk, mert annak igazságtartalmát nemcsak a magyar észjárás, de komoly empirikus kutatások és az azokra épülő szakirodalom egész garmadája igazolja.

A fejlődéspszichológia korai vezéralakja, Erik Homburger Erikson azt állította, hogy az ember identitása élete során folyamatosan csiszolódik. Énképük a változó társadalmi elvárásokon, értékrendszereken, szocializációs színtereken és szerepeken keresztül érlelődik, ahogy újabb és újabb, önmeghatározásunkat is befolyásoló helyzettel szembesülünk életünk során.

Ezzel együtt az egyén identitása fiatalkorban nagyjából azért már kialakul.[5] Az identitás ifjúkorra jellemző, teljesség közeli érettségi fokát azonban nem éppen könnyű időszak előzi meg. A fiatalok személyiségfejlődése krízisekkel és állandó feszültségekkel teli életszakasz. Karikó így ír erről a periódusról: „hosszan tartó, gyötrelmes, fájdalmas, önmagukat elvesztő vagy még nem megtaláló, nagy ütközéseket hozó drámai kor az ő ifjúságuk. Nagyon is komoly erőfeszítéseket kell tenniük azért, hogy megtalálják önmagukat, nemzedéki sajátosságaikat, s identitásukat".[6] Identitásuk keresése során az ifjúság fokozatosan leválik a szülők világáról. A fiatalok sokszor lázadnak, áthágják a fennálló játékszabályokat, kikezdik azokat a hagyományokat, amelyekkel a szülői környezetet leírhatóvá válik. Dacolnak a konvenciókkal; céljuk persze nem az önmagában vett rombolás, éppen fordítva, valami új felállítása a régi dolgok talapzatán. Mindezt a fiatalok úgy teszik meg, hogy miközben kétségtelenül tanulnak is a szülőktől, generációjukat igyekeznek megkülönböztetni a felnőtt nemzedéktől és annak szokásvilágától. Egész egyszerűen mások akarnak lenni.

A fiatalok szokatlan, sokak számára oda nem illőnek vagy nem helyénvalónak tűnő „csakazértis" vagy „AZÉRT, MERT CSAK…" magatartása tehát a megkülönböztetés, a figyelemfelkeltés stratégiájának része, olyan attitűd, amely önmagunk felfedezésének és megértésének természetes velejárója. A már idézett Karikó ezt a következőképpen fogalmazza meg:

> „Az ifjúkor már nem csupán a felnőttek világára, a társadalmi rendre való felkészülést jelenti. Nem az a rendeltetése, hogy beilleszkedjen valamibe, hanem önálló létformát hozzon létre, saját, csak rá jellemző törvényszerűségekkel. Új utakat, értékeket s kultúrát teremt, éppenséggel a fennálló világ tagadásaként, nem pedig a hozzá való igazodás céljából. Önmagát nemzedékként fogalmazza, szervezi meg."[7]

Karikó szavait olvasva is feltűnik, hogy miközben személyiségfejlődésről, identitáskereséséről beszélünk, olyan fogalmakról kell szükségképpen szót ejtenünk, mint érték, norma, szabály, hagyomány, konvenció stb. Amellett, hogy ezek a kategóriák a társadalmi magatartáslényegi vetületei, a tágabban értelmezett kulturális viselkedés kereteit is kijelölik. Azt, hogy pontosan mi a kultúra, számos módon megközelíthetjük. Némi túlzással azt is mondhatjuk, annyiféle meghatározás lelhető fel a kultúra vonatkozásában, ahány érdemi leágazását találjuk a társadalomtudományoknak. Számunkra ezek közül azonban most csak az egyik érdekes: a kommunikációelmélet. Érvelésünk szempontjából fontos, hogy a kommunikációtudomány uralkodó felfogása szerint a nyugati világ mindennapjait átszövő és meghatározó média fajsúlyos kulturális tényező, sőt arra akár kulturális paradigmaként is tekinthetünk.[8]

Mit jelent ez? Ha elfogadjuk, hogy a média kulturális, identifikációs tényező, akkor e logika mentén elismerhetjük azt is, hogy a médiaválasztás és -fogyasztás módja is az. Vagyis amikor a fiatalok elfordulnak a hagyományos médiától és nyitnak az új média felé, akkor ezt identifikációs céllal is teszik. Azért teszik, mert meg akarják különböztetni magukat a felnőttek médiahasználati tradícióitól. Az internet melletti döntés ekképpen lesz érték- és

5 Erik H. Erikson: *Gyermekkor és társadalom*. Budapest, Osiris, 2002.

6 Karikó Sándor: Az „ifjúság" elvétele vagy trónra emelése? *Iskolakultúra*, 5. sz. (1999), 16.

7 Uo. 11.

8 Pl. Knut Holtan Sørensen et. als: Against linearity – On the cultural appropriation of science and technology. I. M. Dierkes és C v. Groete (szerk.): *Between Understanding and Trust. The Public, Science and Technology.* Amsterdam, Harwood, 2000. Illetve: Douglas Kellner: *Media Culture*. New York, Routledge, 1995.

stílusválasztássá, így lép elő kulturális tényezővé. Livingstone szerint a fiatalok a szülők médiaízléséről leválva „médiaérdeklődésük barátokkal való megosztásának új útjait kutatják, ezzel megteremtik a lehetőségét annak, hogy a lehető legkorábban elmerüljenek abban a médiakultúrában, amelynek középpontjában a fogyasztás és az identitás áll."[9] A web előnyben részesítése és fokozott használata olyan kulturális kód, amellyel egy új generáció végzi el saját maga azonosítását a korábbi nemzedékekhez képest.

Az internet azonban más tekintetben is a fiatalok segítségére van identitásuk megtalálásában. A következőkben néhány olyan műfaji és technológiai sajátosságot mutatok be, amelyek külön-külön és együttesen is indokolják az internet önmagát kereső ifjúság körében vett népszerűségét.

3. Digitális írástudás és identifikáció összefüggései

Ahhoz, hogy használjunk egy médiaeszközt, először meg kell azt ismernünk, el kell sajátítanunk az alkalmazásához szükséges ismereteket. Ez egy analóg televízió, rádió vagy az újság és általában a tradicionális médiatípusok esetében egyszerű, még az idősebb korosztályok számára sem okoz túl nagy gondot. Az emberek általában tudják, mire figyeljenek, mit tegyenek, ha újságot akarnak olvasni, televíziót szeretnének nézni vagy be akarják kapcsolni a rádiót. Az új médiával már egészen más a helyzet. Főleg az idősebb médiafogyasztók jelentős része számára az új technológiák és médiaszolgáltatások idegenül hatnak. Minél idősebb valaki, annál valószínűbb, hogy nehezebben tud lépést tartani a hírközlés, a szórakoztató elektronika és az információtechnológia villámgyors fejlődésével. Bár az idősebb korcsoportok képviselői közül is egyre többen interneteznek, a web hatékony használatához elengedhetetlen kiegészítő tudás megszerzése (pl. telepítések, frissítések, szűrések, egyéb beállítások) már jóval nehezebb feladat a szépkorúak számára. Ez magyarázza az úgynevezett digitális szakadék társadalmi jelenségét[10], és szolgál adalékul annak megértéséhez, miért ragaszkodnak az idősebbek a hagyományos médiához: mert azt szokták meg, mert az ad számukra biztonságot, kiszámíthatóságot és stabilitás.

A helyzet a fiatalokkal egészen más. Az ifjúság beleszületett az információs korba, ezért többnyire autodidakta módon szerzi meg az internet, az okostelefonok, a számítógépek szolgáltatásainak teljes körű használatához szükséges tudást, mindezt pedig olyan játszi könnyedséggel teszi, hogy afelett az idősek értetlenül állnak. A többször idézett Karikó ezzel kapcsolatban úgy fogalmaz: „A modernitás szüntelenül változó és kitáguló világa az ifjúság számára nem idegen, nem feldolgozhatatlan. Ellenkezőleg: nekik természetes közeget jelent a megújuló világ, a kritikai gondolkodásmód, a korszerűtlent bátran elhagyó s új értékeket teremtő életstratégia."[11] A fiatalok tehát olyat tudnak, amit az idősebb korosztály kevésbé ért. Ez túlzás

9 Sonia Livingstone és Moira Bovill: *Young People, New Media. Report of the Research Project. Children, Young People and the Changing Media Environmen*t. London, London School of Economics and Political Science, 1999. 368.http://eprints.lse.ac.uk/21177/1/Young_people_new_media_(LSERO).pdf

10 A digitális egyenlőtlenség és digitális szakadék témakörében kitűnő összefoglalót elméleti kitekintést nyújtó mű: Nagy Réka: Új lencsék egy társadalmi jelenség vizsgálatában: a digitális egyenlőtlenségek kutatásának átfogó szemléletéről. *Szociológiai Szemle,* 2007/1–2., 16–28.

11 Karikó i. m. (6. lj.) 17.

nélkül olyan momentum, ami történelmi jelentőségű a mai fiatal generáció identifikálódása szempontjából. Tulajdonképpen ez az első olyan eset, hogy nem a felnőttek mondják el a ifjaknak, hogyan kell valamit csinálni, hanem az ifjúság ülteti le maga mellé felmenőit, hogy megtanítsa nekik, hogyan boldogulhatnak a modern médiaeszközökkel. A fordított szocializáció[12] támogatást ad ahhoz, hogy a fiatalok sikeresnek érezzék magukat a felnőttek világában. Azzal, hogy az ifjúság az új technológiák „háziasításában"[13] élen jár, nemcsak a családon belüli digitális egyenlőtlenségeket csökkenti, hanem bizonyítja, hogy valamiben eredményesebb is, mint az idősebbek. A felnőttek világában megszokott sikerminták, az eredményesség forrásai (anyagi jólét, karrier, szakmai elismertség) a fiatalok számára láthatók, de még nem elérhetők vagy értelmezhetők. A fiatal nem lehet jobb a felnőtteknél szakmai életútban, életismeretben, jövedelmek előteremtésében és így tovább. Márpedig ha ahhoz képest nem sikerül jobban teljesítenem, amit meg akarok haladni, akkor attól nem is tudom magam függetleníteni. Ezt a belső feszültséget az internet képes oldani. A net az ifjúság sikerességének letéteményese, erő, amely a megkülönböztetés stratégiáját támogatja a fiatalok körében.

4. Internet és önmegvalósítás

Az identitáskeresés során az önmegvalósítás a legfontosabb a fiatalok számára. Az önmegvalósítás a Maslow-féle emberi szükséglet-piramis csúcsa. A belső indíttatás, amit Maslow önaktualizációnak is nevez, arra sarkallja a fiatalokat, hogy egyéniségüket, képességeiket kibontakoztatva, fokozatosan önálló személyiséggé váljanak. De hogyan tud ebben az internet a fiatalok segítségére lenni? Vegyük sorba a különböző lehetőségeket.

4.1. Participáció

A fiatalok személyiségfejlődését kettős kép jellemzi. Identitásának kutatása során az ifjúság néha arra vágyik, hogy kitűnjön, hogy megmutassa magát. Néha pedig inkább menekülne a megfelelési kényszerek hozta bizonytalanság elől, elrejtőzne. Akár a nyilvánosságot habzsolva, akár búvkálva, de a fiatalok önmagukat keresik és valósítják meg a neten való jelenléttel. Erre a weben fellelhető „csináld magad" műfajok széles tárháza biztosítja számukra a lehetőséget.

Henry Jenkins volt az első olyan teoretikus, aki az új technológiák terjedésével és a web 2.0. korának beköszöntével olyan „részvételi kultúráról" kezdett értekezni, ahol a felhasználó egyszerre lehet a médiatartalmak előállítója és fogyasztója.[14] Van Dijck pedig azt állította,

12 Csepeli György és Prazsák Gergő: *Örök visszatérés? Társadalom az információs korban.* Budapest, Jószöveg Műhely, 2010. 145.

13 A média háziasításával társadalmi, közösségi súlyával könyvtárnyi szakirodalom foglalkozik. Egy médiaeszköz először mint ismeretlen, szelídítetlen tárgy érkezik az háztartásokba, aztán a beüzemelés rutinná válásával, a használathoz szükséges ismeretek elsajátításával az ember elkezd a médiaeszközre támaszkodni, s akár arra irányuló ragaszkodás kialakulhat benne. A berendezés az otthon részévé válik, és fokozatosan megszűnik hideg, élettelen instrumentumként funkcionálni. Az internet és a legújabb technológiák domesztikálásban a fiatalok játsszák a főszerepet a családon belül. L. például Thomas Berker et. als. (szerk.): *Domestication of Media and Technology*. Maidenhead, Open University Press, 2006.

14 Henry Jenkins: *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. Cambridge, MA, MIT Press, 2006.

hogy az új média által felkínált participáció személyiségünk építésének, identitásunk megszilárdításának egyéni és közösségi szinten is erős mozgatórugója.[15] A helyzet valóban az, hogy minden, például egy közösségi portálra kiposztolt gondolat, hangulat vagy már elkészült médiatartalom az azt közlő fiatal személyiségére reflektál, abból merít, és az arra érkező reakciók segítségével alakítja is az énképet. Egy blogbejegyzés, egy közösségi fórumon való hozzászólás, egy fájlmegosztó csatornára feltöltött tartalom minden fiatalnak lehetőséget ad arra, hogy a nyilvánosság előtt méretesse meg magát és megmutassa: én ez vagyok, én ilyet tudok csinálni. Az internet tehát úgy segíti a fiatalok önmegvalósítását, hogy lehetőséget ad nekik kitűnni. Ez a hagyományos médiára nem igaz.

Van olyan helyzet is, amikor az önmegvalósítás, az identitáskeresés a nyilvános szerepvállalástól való távolságtartás és a nagyobb intimitás igényével párosul. Jól tudjuk például, hogy a tinédzserek sokszor elégedetlenek testi énképükkel. Serdülőkorban a fiatalok több izmot, kevesebb pattanást, vékony lábakat, más szemszínt, hosszabb hajat és még ki tudja, mit szeretnének magukon változtatni, ami miatt szégyellik magukat, nehezen vállalják fel adottságaikat nyilvánosan. A weben viszont el tudnak rejtőzni. A világháló kiváló terep arra, hogy név nélkül teszteljük, mit gondolnak rólunk mások, de arra is jó, hogy szabadon beszélhessünk a hasonló problémákkal küzdőkkel, és csökkentsük a magunkban lévő feszültséget. A beazonosíthatatlan felhasználónevekkel való csetelés, a név nélküli fórumozás, az online videojátékokban választott és ott fejlesztgetett karakterek módot adnak arra, hogy a fiatalok tét nélkül teszteljenek különböző én-variánsokat a neten, hogy aztán a virtuális közösségek kortárs képviselőitől kapott visszajelzéseket begyűjtve egyszer csak a valós térbe is kimerészkedhessenek személyiségük leginkább bevált oldalával. Az internet tehát abban segít a fiataloknak, hogy a kockázatviselés alacsony szintje mellett kísérletezzenek különböző szerepekkel, és erről számukra ne a fizikai térben formálódó szociális viszonyok esetleges kudarcossága szolgáltasson keserű tapasztalatot.[16]

A személyiség kibontakozásához asszisztáló participáció lehetősége a hagyományos médiatípusokon igen korlátozott mértékben van jelen. Az írott sajtóban legfeljebb az olvasói levél, a rádiós és televíziós műfajban a betelefonálások, az sms-szavazások és még néhány, kevésbé hatékonynak vagy átütőnek nevezhető módon történhet meg az, hogy a tartalom gyártásába, szerkesztésébe a médiafogyasztói bevonódjon. Az interneten ez a lehetőség nemcsak, hogy adott, de burjánzik.

4.2. Testreszabhatóság

A testreszabhatóság a posztmodern kor egyik legellentmondásosabb jelensége. Ambivalens, mert miközben életünk minden részletét és pillanatát áthatja, átfogó természetét tudatosan alig érzékeljük. Pedig a testreszabhatóság a gyártási és kereskedelmi folyamatok minden fázisában jelen van, az előállítástól egészen a marketinging mindenütt ott van. Egy autót úgy rendelhetünk meg a szalonból, hogy kiválasztjuk színét, a motor teljesítményét, beleszólhatunk műszaki és kényelmi felszereltségébe. A világ egyik legnagyobb sportszergyártó cégénél egyedi

15 José van Dijck: Users like you? Theorizing agency in user-generated content. *Media, Culture & Society.* 31. évf. (2009), 1. szám., 44.

16 Andrea Ritter: A serdülők és az internet. *Serdülő- és Gyermekpszichiátria,* 2 évf. (2002), 1 szám., 44–49.

elvárásainknak megfelelő cipőt rendelhetünk. A legtöbb bútorgyártónál dönthetünk a pác színéről, a beépülő anyagok minőségéről. De egy közönséges pizza rendelése esetén is határozhatunk a tészta vastagságáról, összeválogathatjuk magunknak a feltétet, további kiegészítőket kérhetünk ételünkre. Nevünkre szóló Coca-Colát vehetünk a szupermarketben, egyedi rendszámtáblát rakathatunk autónkra, kedvenc családi fotónkat ruhánkra vagy akár a bankkártyánkra is tetethetjük. Mindezt természetesnek vesszük, a személyre szabható szolgáltatásoktól nem érezzük magunkat kiváltságosnak, mert a perszonalizáció életük szerves részévé vált.

A média világában a testreszabás minden más ágazatban tapasztaltnál jellemzőbb módon van jelen. Különböző kábelcsomagok és előfizetések közül választhatjuk ki a nekünk megfelelő távközlési- és médiaszolgáltatásokat. Cserélhetjük a mobiltelefonunk hát- és előlapját, tokot vehetünk neki, saját csengőhangot szerkeszthetünk rajta. A számítógépen létrehozhatjuk saját háttérképünket, egyedi képernyőkímélőt alkothatunk, de a televíziónkon is több paramétert személyes ízlésünknek megfelelően beállíthatunk. A sort hosszan lehetne folytatni.

A média személyre szabhatóságának aranyszabálya szerint, minél újabb egy technológia, annál testreszabhatóbb; persze minden fordítva is igaz. Minél régebbi találmány az adott médiatípus, annál kevésbé formálható a mi ízlésünk szerint. Az újság a legkevésbé sem perszonalizálható; a rádión egy-két jellemzőt már saját igényeink szerint alakíthatunk (hullámsáv, hangerő stb.), a televízión pedig még szélesebb körű variálhatósággal találjunk magunkat szembe, a digitális és okos tévék testreszabásának legkülönfélébb módozatairól nem is beszélve.

A leginkább személyre szabható technológia ugyanakkor minden kétséget kizáróan a web, számos médiaeszköz testreszabása pedig szintén csak internetes bekötés útján képzelhető el. Mobiltelefonunkra az interneten keresztül töltünk le alkalmazásokat, otthoni digitális videórögzítőnk távbeállítása is csak netes támogatással működik és így tovább. A lényeg azonban nem ez, hanem, hogy a tisztán webes műfajok a személyre szabásnak olyan tágas tárházát nyújtják, amely a fiatalok számára hatványozottan fontos.

Az identitásukat kereső fiatalok önmegvalósításuk során egyrészt a kortárs csoporttagok szokásait követik, másrészt rálépnek egyéniségük megtalálásának rögös útjára. Az egyéniség hangsúlyozásának terepe manapság viszont a mindennapok fizikai valóságából (öltözködés, beszédstílus, szabadidős tevékenység) a virtuális térbe hajlik át. A különböző személyes profilok, a fájlmegosztó oldalra összegyűjtött zenei és videó anyagok, a *Facebook*on posztolt és lájkolt tartalmak mind-mind egyedi, a testreszabhatóság útján létrejövő ismertetőjegyek. Az ifjúság szándékosan az interneten hagyott digitális újlenyomatai, amelyekkel a fiatal azt üzeni: nézzétek ez vagyok én, így kell engem elképzelni.

A virtuális tér személyre szabása más szempontból is komoly jelentőségű az ifjúság számára. A személyes tér kontrollálása és az abban való megjelenés sajátossága, az ottani viselkedés a magánszférát működtetik.[17] Privátszférára a fiataloknak nagy szükségük van. Kell egy kedvenc hely, ahováelvonulhatnak, hogy oldják belső feszültségeiket, leküzdjék kétségeiket, hogy felszabaduljanak a társas elvárások alól, amelyek személyiségfejlődésük elengedhetetlen részei.[18] A fiatalok környezeti önszabályozásának eszköze, a kedvenc hely, lehet akár az internet is – akár egy videójáték, akár egy személyes *Youtube* csatorna, ahol például kedvenc zenéit meghallgathatja.

17 Irwin Altman: *The environment and social behavior. Privacy, personal space, territory and crowding*. Monterey, California, Brooks/Cole, 1975.

18 Kalevi M. Korpela: Adolescents' favourite places and environmental self-regulation. *Journal of Environmental Psychology*, 12. (1992), 249–258.

5. Az internet a különbözni akarás szolgálatában

5.1. Formai és tartalmi csábítások

Azt állítottuk tehát, hogy a fiataloknak olyan dolgok kellenek, amelyek elszakadnak a megszokottól, és amelyek eltávolítják őket a felnőttek világának konvencionalitásától. Az internet témakészlete, nyelvezete és felkínált stílusrétegei több tekintetben szembe is mennek a hagyományossal. Nem úgy a régi média. Gondoljunk csak bele: egy televíziós műsornak nagyon szigorú formanyelvi keretei vannak. Az adott műsoridőt mindig pontosan és meghatározott módon kell kitölteni. A régi média esetében a fizikai tér és idő erősen behatárolt kereteinek (híradók, riportok, újságcikkek stb.) rendszerszerű kitöltése tartalommal napi szükséglet. A versenytársak által már közölt, tegnapi hír már nem hír, azzal előrukkolni a szakmai konvenciói alapján egyenlő a bukással. Részben a médiapiaci versenyhez társuló napi közlési kényszer az oka az információk gyakran előforduló hírregénnyé fűzésének, rotálásának, felnagyításának vagy felszínen tartásának a tradicionális média esetében, ami erodálja a régebbi médiaformátumok hitelességét. A hagyományos média tehát strukturális és funkcionális értelemben is hemzseg a kötöttségektől, és gyakran saját korlátaiba ütközik. Ennél sokkal nagyobb szabadságot nyújt az internet. Kétségkívül a weben is vannak olyan műfajok, amelyek esetében a hírverseny nem megkerülhető, de a közösségi portálok, játékoldalak, blogok, fórumok, tematikus gyűjtőszájtok, tartalommegosztó oldalak – amelyek az információ átadásának innovatív módozatait jelenítik meg – nem arról szólnak, hogy ki közöl valamit elsőként. Az internet ezért nem szenved annyira az említett strukturális és funkcionális akadályozottságtól. Nagyobb a mozgástér a weben, ezért a fiatalok az interneten inkább képesek az önmegvalósításra és az önkifejezésre[19], amely oly fontos identitáskeresésük szempontjából.

A nyelvi standardok szintén adottak, a közlés lehetőségei ezért szűkre szabottabbak a régi médiánál. Ha egy híradós műsorvezető túlzottan gesztikulál, modulál a hangjával, a szakmabeliek megszólhatják, mondván, az érzelmi reakció műfajidegen. Az internet tele van olyan elhíresült felvételekkel, amikor valamelyik csatorna műsorvezetője nem tudván, hogy adásban van, elszólja magát, oda nem illőt mond, valami olyat, ami szembemegy az elvárttal, a nyelvi standardokkal.[20] A tradicionális médiában az alkalmazott stílusrétegbeli mozgástér tehát nagyon szegényes. Még a szerzőnek nagyobb szabadságot biztosító műfajok: a tárca, a publicisztika, a rádiós jegyzet stb. is messze elmaradnak attól a nyitottságtól, amit a web biztosít számunkra. A világhálón ugyanis megtalálható az obszcén, a humoros, a polgárpukkasztó, a flaszternyelv, a szleng és minden olyan stíluselem, amit a régi média közismerten szűk marokkal mér, és ami a fiataloknak éppen azért tetszik, mert lázadó, és mert jóleső fricska az a felnőttek világának kimértségére, szabályozottságára.

A Kapitány házaspár közismert könyveinek egyikében arról értekezik, hogy a rétegnyelvi elkülönülés státusjelzés, társadalmi helyzetünk szimbóluma lehet. A nyelv ebben a funkciójá-

19 Kitta Gergely: Az internetes napló szerepe a politikai kommunikációban – „A média Dávidja a mainstream Gólitok ellen.” *Kommunikáció, Média, Gazdaság*. 2007/I. szám, 106.

20 A dolgozat készítésének időszakában éppen Szebeni Istvánnak kellett távoznia a közmédiától, mert a *Híradó* vezetése közben, egy technikai malőrt kritizálva, élő adásban oda nem illő módon beszélt 2013. május 14-én. L. http://www.youtube.com/watch?v=Q0LPSoNrkSw. Letöltés dátuma: 2013. június 6.

ban már nem kizárólag a megértést szolgálja, akár arra is jó lehet, hogy kulturálisan kódoljon, elrejtse bizonyos információk értelmét azok elől, akiktől különbözni akarunk.[21] Példájuk szerint „szülők is élnek a nyelvi elkülönülés eszközével, amikor gyerekeik elől titkolni kívánnak valamit, és átváltanak egy csak általuk beszélt, a gyerekek számára érthetetlen nyelvre".[22]

Ugyanerre viszont a fiatalok is képesek, például a szlenggel. A szleng megújításában mindig is az ifjúság vállalt vezető szerepet[23], annak szókészlete a különböző korokon keresztül folyton úgy aktualizálódik, hogy a legfrissebb betoldásokat, értelmezésbeli finomságokat minél idősebb az ember, annál kevésbé fogja fel. Kapitányék felismerésből kiindulva a szleng szintén lehet az elkülönülés eszköze a fiatalok generációja számára. Kulturális szignál, amely segíti az új generáció identifikálását. De ezen kívül is hasznos. Használatának magyarázatait Eric Patridge lélektani motivációkra vezeti vissza.[24] Szerinte a rétegnyelvi elemek alkalmazásának okai lehetnek például: 1) az egyediség és az újszerűség bizonyítása; 2) a figyelem felkeltése, a megdöbbentés, a tabuk ledöntése; 3) az elvont feltöltése valószerűvel, a magasztos, az ünnepélyes szétzilálása; 4) a közösségi kapcsolatok ápolása, a csoportképző erő megteremtése; 5) a szórakoztatás és mulattatás. Tehát a szlenget eszközként használva sok minden megtehető, amiről korábban szóltunk, és ami a fiatalok személyiségfejlődésének, identitáskeresésének szerves részét képezi.

Az új és régi média által felkínált témák tekintetében hasonló szakadék tátong. Ma Magyarországon közel száz magyar nyelvű televíziós csatorna fogható az egyes szolgáltatók nagyobb csomagjaiban. Egyrészt, azonban, a tematikus csatornák teljes körű elérése drága, másrészt még száz televíziós adón keresztül sem lehetséges egyes, nem konvencionális témák olyan nyíltságú feldolgozása, mint amilyenre az internet képes. Az egyik ilyen kézenfekvő kérdés a fiatalokat felettébb érdeklő szexualitás. A médiahatóság még felügyeli is a hagyományos médiaszolgáltatókat abból a szempontból, hogyan nyúlnak azok a nemiség témájához. Az internet azonban nemcsak szabadságot ad ezeknek a kérdéseknek a feldolgozáshoz, de arra is lehetőséget biztosít, hogy a kortárs csoportok tagjai egymással osszák meg gondolataikat. Tágabb, a megszokottól vagy az elvárhatótól eltávolodó témaparkjával így csábítja el az internet a fiatalokat. Az, hogy az interneten olyat szabad tenni, ami máshol tiltva van, komoly vonzerő a fiatalok szempontjából, hiszen nekik minden korban fokozott függetlenség igényük van, az önállóságra való törekvést a net pedig minden tekintetben támogatja.[25]

5.2. Interakcionalitás

A web átszabta az információ megszerzésének és használatának időbeliségét – mégpedig alapvető módon. A felnőttek világát szimbolizáló hagyományos média lassú, képtelen felvenni a tempót a web-alapú szolgáltatásokkal. A mai felnőttek gyermekként hozzá kellett, hogy

21 Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor: *A tömegkommunikáció szimbolikus üzenetei – Kommunikáció, demokrácia, média*. Budapest, Dialóg Campus, 2006.

22 Uo. 49.

23 Kovalovszky Miklós: Az ifjúság nyelvéről. *Valóság*. 5. szám. (1963), 67.Kolozsvári Grandpierre Emil: *Négy–öt magyar összehajol*. Budapest, Magvető, 1976. 45.Karinthy Ferenc: *Nyelvelés*. Budapest, Gondolat, 1964. 8.

24 Eric H. Patridge: Szleng. In Fenyvesi Anna, Kiss Tamás, Várnai Judit Szilvia (szerk.): *Mi a szleng? Tanulmányok a szleng fogalmáról*. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1999. 214.

25 Don Tapscott: *Growing up digital. The rise of the net generation*. New York, McGraw-Hill, 1999.

szokjanak, csak bizonyos napokon vagy napszakokban volt adás a televízióban. Esetleg nem is jutottak hozzá semmilyen médiatartalomhoz, jól megvoltak anélkül is. A mediatizált és technologizált századunkban a médiatartalom folyamatosan, sokszor kéretlenül érkezik hozzánk; az információszolgáltatás és -befogadás kölcsönfolyamatai szüntelennek tűnnek. Aki azt akarja, hogy kevesebb információ zúduljon rá, annak el kell menekülnie, ahhoz, hogy az információszolgáltatás non-stop világából kikapcsolódhasson.

Mindent összevetve, az elmúlt 20–30 évben a minket érő információs impulzusok száma megsokszorozódott, a mai fiatalok pedig már beleszülettek az ingergazdag médiakörnyezetbe. Ma már nem kell megvárni, hogy újra megjelenjen a kedvenc lapunk, jelentkezzen kedvelt rádióműsorunk, vagy hogy megismételjék a nekünk tetsző televíziós programot. A weben mindent megtalálunk, és azonnal, koncentrált módon megkapunk, aminek az előnyeit az internetkultúra „őslakosai", a fiatalok tudják a leginkább kiaknázni. A közösségi portálok azonnali üzenetküldő programjai, a mobiltelefonokra és a számítógépekre installálható csevegő alkalmazások mind képesek a másokkal és a minket körülvevő világgal való gyors interakcióra. Köszönhetően a technológia fejlődésének, a kor legnagyobb kincsét, az információt az ifjúság minden korábbinál gyorsabban képes begyűjteni, rendszerezni és problémáinak megoldása során alkalmazni. Erről Tregova a következőkképpen ír: „Az internet rohamos terjedése következtében nagy mértékben gyorsult fel a kommunikáció, magával vonva a hétköznapok tempójának felgyorsulását is. Az a generáció, amely együtt nőtt fel az internettel, beleszületve ebbe az információ dús közegbe, beépítette mindennapjaiba a technikai vívmányok használatát, természetesnek tekintve azt."[26]

Az internet tehát egyrészt azért is népszerű a fiatalok szemében, mert hatékonyabbá teszi őket a felnőtteknél az információ feldolgozásában, másrészt, mert segít megkülönböztetni őket a lassabb szülői médiakörnyezetétől.

6. A jelenség tesztelése a használat-kielégülés modellen

Elképzelésünket egy a kommunikációelmélet diszciplínáján belül széles körben elfogadott modellen is teszteljük.

Van egy még lezáratlan diskurzus, amely annak eldöntéséről szól, hogy a média mennyiben befolyásol minket. A leginkább tisztázatlan kérdés, hogy a média használata a tudatosság és az egyén kritikai autonómiájának milyen szintjén van jelen. A média alakít-e minket vagy fordítva: az ember nincs is kiszolgáltatott helyzetben, és képes határozni arról, mire használja a médiát. Ez előbbi, normatív felfogás szerint a média az úr, az utóbbi pozitivista megközelítés alapján mindenki a saját maga ura, a médiafogyasztó a médiarendszerhez viszonyítva nincs alárendelt szerepben.

Anélkül, hogy módunkban állna ezt a vitát meggyőző módon eldönteni, le kell szögezni, hogy a bemutatott jelenség, vagyis a fiatalok internethez való vonzalma, illetve a népszerűségre felkínál pszichológiai magyarázatok, mint a participáció, a testreszabhatóság, a stíluscsábítás és az interakcionalitás, ez utóbbi gondolkodásmód érvényességét alátámasztják.

26 Tregova Anita: Internet és társadalom. A magyarországi internetes populáció sajtosságai. In Kőrössy Judit és Kőváry Zoltán (szerk.): *Fiatalok biztonságkeresési stratégiái az információs társadalomban*. Szeged, Primaware, 2012. 139.

A pozitivista, médiacentrikus megközelítések egyik klasszikus elmélete a használat-kielégülés modell, amely sokan eredeti nevén, a „*uses and gratification*" elnevezésen ismernek. A teória szerint, amelyről Jay Blumer és Elihu Katz publikált elsőként a '70-es évek közepén, az embereket nem szabad a tömegek akaratlan, passzív masszájának tekinteni. Ugyanis a médiafogyasztó annak megfelelően szelektál az egyes tartalmak és médiaeszközök között, hogy belső szükségleteit melyikkel tudja a leginkább kielégíteni, és melyik az, amellyel erre kevésbé képes.[27] Ezek a szükségletek, amelyek kielégítésre várnak – és ez az egyik pont, ami összeköti érvelésünket a használat-kielégülés modell témájában tett kitérőnkkel – olyan pszichológiai gyökerekkel rendelkeznek, amilyenekről a fiatalok fokozott internethasználata kapcsán ejtettünk szót. A használat-kielégülés nézőpontjából nem az a kérdés, mit tesz a net az ifjúsággal, hanem hogy a fiatalok mit és miért cselekszenek azzal. Az internet ebben a tekintetben nem csupán a kommunikáció eszköze, hanem lehetőség is a személyiségünkben rejlő elvárások és társas igények kielégítésére. Ezen a paradigmán keresztül szemlélve a webet, annak használata az ifjúság körében egyenlő az olyan, identitáskeresésünkre jellemző folyamatokkal, mint az önmegvalósítás, a különbözni vágyás, a szülői világtól való elszakadás vagy éppen a konvenciók megsértése. Ugyanezen okból az ifjúság azért nem keresi a kapcsolatot a régi médiával, mert annak használatával a sajátos, korosztályra jellemző, személyiségfejlődését érintő szükségleteit nem képes kielégíteni.

8. Összegzés, egy záró kérdés és a végkövetkeztetés

Se szeri, se száma azoknak a hazai és nemzetközi kutatásoknak, amelyek rögzítik, hogy a fiatalok körében egyre népszerűbb médiaeszköz az internet. Ugyanakkor a miértre adott mélyebb magyarázatokkal ezek a vizsgálatok adósok maradnak. Én ennek a hiánynak a részleges pótlása érdekében igyekeztem adalékokkal szolgálni a fiatalok és a net szofisztikált kapcsolatának megértéséhez. Az ifjúság webhez való vonzódásának indoklására egy olyan pszichológiai megközelítést alkalmaztam és teszteltem egy befogadáselméleti modellen, amely a net korcsoporton belüli elterjedtségének egy klasszikustól eltérő ok-okozati összefüggésére világít rá. Fő állításom, hogy az internet előnyben részesítése az ifjúság identitáskeresésének, személyiségfejlődésének természetes velejárója. A fiatalok önmegvalósításra, a szülői világtól való különbözni vágyásuk hangsúlyossá tételére használják a webet.A két nevezett cél elérése érdekben a fiatalok áthágják a meghaladni kívánt szülői környezet szabályait, lázadnak a normák és konvenciók ellen, a megszokott értékek kérdőjelezésére buzdítanak. A fiatalok az új médiával új kultúrát építenek, olyat, amelyik a leginkább generációjuk sajátja, amelynek ismerete biztonságot és társadalmi sikereket nyújt számukra, és amely élesen szembeállítható azzal a kulturális környezettel, amelyet az idősebbek által gyakrabban használt tradicionális média fémjelez.

Egy lehetséges vitapont lehet ugyanakkor, hogy kell-e a fiatalok ezen viselkedése ellen bárkinek bármit is tennie. Hiszen a már meglévő értékek lekicsinylése, a hagyományokkal való szakítás, a normák semmibevétele, az AZÉRT, MERT CSAK attitűd gyakran fájó és értelmetlennek tűnő. Én ebből a szempontból megengedő álláspontón vagyok. A progressziót

27 Jay G. Blumer és Elihu Katz (szerk.): *The Uses of Mass Communications: Current Perspectives on Gratifications Research*. Beverly Hills, California, Sage, 1974.

szolgáló forradalmakat a függetlenedni vágyó fiatalok csinálják. A valami új megteremtését megelőző lázadás az ifjúság sajátja. A magyar történelmet nézve 1848-at a márciusi ifjakhoz szokás kötni, az 1956-os és az 1989-es változásokban is a fiatal generációnak volt oroszlánrésze. Ha nemzetközi példát akarunk hozni, mondhatjuk azt is, hogy az Európa mai szellemiségét meghatározó 1968-as korszakos változások is diákmozgalmaktól indultak ki. Sokan próbáltak ezeknek a változásoknak az útjába állni, de igyekezetük meddő maradt.

A fiatalság a médiafogyasztások keresztül is vívja forradalmát. A fiatalok furcsa viselkedése miatt méltatlankodó idősebbek is lázadtak médiaválasztásukon keresztül a fennálló rend és kultúra ellen, csak ez nem biztos, hogy akkor tudatosult bennük. Lázadtak, amikor megvették első újságjukat vagy mozijegyüket, vagy megszerezték első bakelitlemezüket, a Rock and Rollt a szülők viszont túl vadnak tartották.

Hagyni kell tehát a mai fiatalokat is, hogy csinálják meg saját forradalmukat az internet segítségével. Ami jó és hasznos a régi médiában, az úgysem megy kárba, az a médiaeszköz pedig, ami szép lassan eltűnik az életünkből, egyébként sem életképes, ezért menthetetlen. Sokan ültek már tort a Gutenberg-galaxis felett, a könyv ma mégis él és virul, ellenben a bakelit lemezjátszó, a flopi, a wap, a cd, vagy a mobil TV is eltűnni látszanak a mindennapos használatból. Az internet forradalma és a fiatal generáció lázadása tehát egybeesik, ami egyben a társadalmi evolúció és a civilizációs előrelépés velejárója.

Identitások a tömegmédiában

Daru Gábor*

„The public media is the factory in which a country defines itself."
Ben Hammersley[1]

1. Három példa

Az egyik, a 2000-es évek elején bemutatott magyar játékfilm egy fiatal pár kapcsolatának alakulását mutatja be, akiknek története – a hollywoodi filmes konvencióknak megfelelően – sok viszontagság után happy enddel végződik.A film zárójelenetében a pár kimondja a boldogító igent – méghozzá a szintén amerikai filmekből ismert kerti, esküvői parti-díszletben.

Halottak napi összeállítás az egyik vezető magyar tévécsatornán: a négy perces anyag a temetőbe látogatás praktikus kérdéseit járja körül. A téma történeti vagy spirituális, esetleg vallási vonatkozásai nem kerülnek említésre. A képanyag, amellyel a témát illusztrálja – és az „ünnepi" atmoszférát megteremti a szerkesztő: sírból kibújó kezek, éjszakai temetőben portyára induló élőhalottak, vagyis horrorfilmekből ismert klisék.

Karácsonyi klip egy másik magyar tévécsatornán. A bensőséges hangulatot teremtő zenei klip az otthon melegét, a karácsonyi készülődés izgalmát, a várakozás hangulatát érzékelteti. A klipben végig a gyermek szemével látjuk a történéseket, az otthoni környezetet. Egy hangsúlyos jelenetben a nappaliba lépünk, ahol a kandalló fölött kilógatott színes térdzoknik jelzik, hogy az otthon lakói a karácsonyi Mikulást várják.

Mindez három kiragadott eset három különböző populáris médiatermékből, amelyek bemutatásuk idején több millió magyar nézőhöz jutottak el. Apró jelek, amelyek a kritikus néző számára azt mutatják, hogy különböző nemzeti hagyományok, egymástól távoli kulturális motívumok kavarognak ezekben az alkotásokban és minden valószínűséggel a szerkesztők, műsorgyártók számára sem egészen világos, hogy mikor melyik tradícióból merítettek. Az, hogy ennek a nagyon erős, széles rétegek számára otthonos populáris kultúrának a jelenléte milyen hatással van az emberek nemzeti önazonosságára és közösségi identitására, bonyolult, több tudományterületet érintő kérdés – és nem ennek az írásnak a feladata megválaszolni. Az viszont biztos, hogy aki bármilyen médiaszolgáltatást nyújt, az egyben – akarva akaratlanul – szimbolikus médiaszolgáltatást is nyújt, és ebben a helyzetben kiemelt jelentősége van annak, hogy a közmédia csatornáin keresztül milyen más, a kereskedelmi trendektől eltérő programokkal és struktúrával találkozhat a néző.[2]

---

* Duna Televízió, programigazgató, intendáns

1 Keynote Ben Hammersley on Trends Conference, 31 May 2013.
http://www.youtube.com/watch?v=dPKDwfvW-Sw&feature=c4-overview-vl&list=PLWfpLt7T6QEsI5Z0qY3JfGvwDSLRiLK2T

2 „Sok különböző tényező hatására – amelyek közül a kultúra területén talán a legfontosabb a tömegmédia elterjedése és az amerikai média-, film- és zeneipar térhódítása – a 20. században a nemzeti önazonosságot gyengíteni képes folyamatok indultak el. A közszolgálati média oly módon ellensúlyozhatja e folyamatot, és erősítheti a közösségi összetartozást, hogy olyan műsorokat készít, amelyek potenciálisan az egész közösséghez, nemzethez szólnak, és amelyek kifejezik tagjai együvé tartozását. Ez a „szimbolikus médiaszolgáltatás" minden nemzeti közösség alapvető érdeke, hiszen egy társadalom csak akkor működhet jól, ha az adott közösség tagjai együttműködnek egymással. Ennek előfeltétele a közös kulturális alapok megléte, és ennek megteremtésében kell segédkeznie a közszolgálati médiaszolgáltatásnak." *Közszolgálati Kódex. A magyar nemzeti közszolgálati médiaszolgáltatás alapdokumentuma*. 8.
http://mediatanacs.hu/dokumentum/1802/1309355237kozszolgalati_kodex.pdf

2. A közmédia Európában

Ha körbenézünk Európában, azt látjuk, hogy országonként nagyon eltérő a közmédia helyzete, de a három legnagyobb médiapiacon, Németországban, Olaszországban és Nagy-Britanniában a közszolgálati média masszívan őrzi vezető szerepét. Természetesen nem egy-egy médiumról van szó, hanem több –hagyományos és digitális platformon megjelenő – közszolgálati adóból álló csatornacsaládról.[3] Így például Olaszországbanaz állami médiavállalat, a RAIösszesen 14 televíziós csatornát működtet műholdas, kábel és digitális platformon, a RAI World pedig az egész világon fogható. A lengyel TVP három fő hazai, egy nemzetközi és hat tematikus csatornával összesen 10 csatornával jelenik meg a lengyel médiapiacon.

2011-hez képest 2012-ben Németországban a két nagy csatorna közül a ZDF növelte piaci részesedését, az ARD pedig szinten tartotta, miközben a német közmédia digitális csatornái is növekedni tudtak.[4] Olaszországban masszívan vezetik a nézettségi versenyt a RAI csatornái, immár a digitális tematikus csatornák körében is.[5]

Az az út, amelyen a BBC a '90-es évek elején kezdett járni, felismerve az átalakuló nézői szokásokat és az átrendeződő médiapiaci viszonyokat, néhány évvel a megújulás után már meghozta gyümölcsét.[6] A brit közmédia a '90-es évek közepén bizonyos csatornáin meghatározott műsoridőben olyan szórakoztató műsorokat is felvállalt, amelyek egy-két évvel korábban még idegenek lettek volna profiljától. A médiacég akkori vezetői mégis úgy gondolták, hogy amellett, hogy a BBC őrzi a brit társadalomban betöltött morális és kulturális szerepét, meg kell újítania eszköztárát – többek között azzal, hogy az innovációra helyezi a hangsúlyt, és azzal, hogy tanul a kereskedelmi médiamodelltől is. Ma már a BBC-re nem csak úgy tekintünk, mint az európai újságírói alapelveket megalkotó és azokat következetesen megvalósító erős médiamodellre, hanem úgy is, mint egy olyan, sok lábon álló médiakonglomerátumra, amely amellett, hogy őrzi az angol nyelvű és a globális piacon ismertségét és nézettségét, képes jövedelmező kereskedelmi csatornákat üzemeltetni a világ különböző részein.[7] Ezen kívül a brit médiaóriás töretlenül piacvezető a dráma-sorozatgyártás területén, és már régóta formátumgyártóként is működik – a házon belül fejlesztett műsortípusokat és sorozatokat a világ minden részén képes értékesíteni.

Franciaországban a nemzeti közmédiumok az utóbbi években is megőrizték erős piaci pozíciójukat. A francia közmédia zárt, erősen domesztikált, belső piacra termelő – természetesen óriási piacról van szó! –, és még filmkínálat és műsorgyártás szempontjából is sokszínű, bőséges és professzionális. A nézők ismerik és kedvelik a francia gyártású televíziós műsorokat és sorozatokat.[8]

3 „To fulfill their public remit, state broadcasters need more than one channel, ideally a family of channels." Jay Stuart: Public&Proud.*World Screen*, April 2013., 148.

4 A ZDF és az ARD együtt 24.9%-os átlagos napi *share*-t produkált 2012-ben. A digitális csatornák közül a KiKA 1.4, ZDFneo 0.6, ZDFinfo 0.4, a ZDFkultur 0.1, a 3sat 1, a Phoenix 1.1, az Arte 0.8%-os piaci részesedést ért el. Stuart i. m. (3. lj.) 148–150.

5 A RAI csatornák 39.8%-os napi átlagos napi *share*-t produkáltak, ezen belül a digitális RAI Premium, RAI4, RAI Movie, RAI YoYo együtt összesen 6.4%-ot. Stuart i. m. (3. lj.)148–150.

6 A BBC évről évre növekvő piaci részesedése a 2011-es 20.7%-hoz képest 21.3% volt 2012-ben. Ugyanekkor a digitálisan fogható BBC Three 1.4, a BBC Four 1, a CBeebies 1.2, a CBBC 0.6, a BBC News 1.1%-ot produkált. Stuart i. m. (3. lj.) 148–150.

7 Így például az Egyesült Államokban a BBC Americát vagy a *franchise* rendszerben brit műsorokat sugárzó csatornákat Dél-Amerikában.

8 Az állami France TV csatornáinak együttes piaci részesedése 30.3% volt 2012-ben az előző évi 29.9%-hoz képest. Stuart i. m. (3. lj.) 150.

Közép-Európa posztkommunista országaiban ettől eltérő a helyzet. Abban a régióban, amelybe Magyarország is tartozik, egy kivételtől eltekintve, a rendszerváltás minden országban a közmédia jelentős visszaesését hozta, a kereskedelmi média pedig megjelenésével egyidejűleg átvette és azóta is tartja a piacvezető pozíciót. Ez a helyzet Csehországban, Szlovákiában, Romániában, Szlovéniában és Magyarországon is. Az egyetlen kivétel Lengyelország, ahol a közszolgálati média csatornái a piacnyitás után is megtartották erős pozíciójukat, köszönhetően részben a sajátos lengyel médiapiaci struktúrának, és részben a lengyel társadalom eltérő beállítottságának.[9]

A folyamatosan változó piaci szerkezet, a különböző közmédiumok időszakos sikerei és visszaesései, a költségvetési megszorítások, illetve a hatékonysági és nézettségi gyengeségek ellenére nem mondott le egyetlen állam sem a közmédia erősítéséről. Azt, hogy milyen szerepet tölt be egy adott ország közmédiája, több tényező együttállása határozza meg. A hagyományok, a társadalmi szokások, a médiapiaci struktúra és az adott közmédiára jellemző szerkezet mellett talán a legfontosabb az, hogy az utóbbi évtizedekben az adott közmédia innovatív módon tudott-e reagálni a médiafogyasztási szokások változására és a versenyhelyzet kihívásaira.[10]

3. A magyar médiapiac

Egy rövid kitérő: ahhoz, hogy a közszolgálati média helyzetét világosan lássuk, fontos, hogy a teljes magyar médiapiac viszonyrendszerében vizsgáljuk meg a közcsatornák helyzetét.

Az 1990-es évek vége óta – a régió többi országához hasonlóan – a magyar médiapiacon is a kereskedelmi csatornák vezetik a nézettségi versenyt, ahol piaci szempontok határozzák meg a programingot, a filmvásárlást és a műsorkészítést. Amerikai filmcsomagok, a világ több médiapiacán már bizonyított sorozatok, általában a német médiapiacon már teljesített, Magyarországon még ismeretlen formátumok – a cél az, hogy a lehető legszélesebb közönséghez jusson el a csatorna az adott műsorsávban. Azon kívül, hogy a kereskedelmileg hasznos célcsoport hol van jelen, és mivel fogható meg, vajon milyen egyéb szempontokra kell figyelniük a kereskedelmi csatornáknak? Nem sok mindenre, például arra, hogy az NMHH vonatkozó rendeleteit betartsák az egyes műsoroknál: például a főműsoridőben sugárzott műsorban a fiatalok ne igyanak alkoholt, csak a kezükben tartsák az alkoholos italt. Ez pedig a legtöbb esetben nem okoz gondot, hiszen a műsorkészítés közismerten kreatív szakma. A mai magyar médiapalettán a kereskedelmi médiumok világos célokkal, egyszerű struktúrában működnek.

Sokkal összetettebb, bonyolultabb a helyzet a közmédia esetében. A közszolgálati csatornáknak egyrészt őrizniük kell a magyar televíziózás legjobb hagyományait, azokat az eredményeket, amelyeket az utóbbi 55 évben a kulturális televíziózás, a tévéfilmgyártás, az országot megmozgató vetélkedők, az ismeretterjesztő műsorok, dokumentumfilmek terén elért. Mindezek mellett a megváltozott nézői igényekhez igazodó új sorozatokat, filmeket és szórakoztató műsorokat is műsorra kell tűzni a nézettség megtartása érdekében.

9 A két fő lengyel állami televíziós csatorna közül a TVP1 2012-ben 15.4%-os piaci részesedéssel piacvezető volt, a TVP2 pedig 12.56%-kal a harmadik legerősebb szereplő volt a lengyel médiapiacon. L. *INFORMACJA 2012*, Krajowa Rada Radiofonii i Telewizji, 38.
http://www.krrit.gov.pl/Data/Files/_public/Portals/0/sprawozdania/spr2013/informacja_krrit_2013.pdf

10 Európában látni próbálkozást azon a területen is, hogy jellegzetesen közszolgálati feladatokat kereskedelmi műsorszolgáltatók lássanak el. Dániában egyes rádiós közszolgálati feladatokat kereskedelmi rádiók látnak el közpénzből egyfajta fél-privatizációs rendszerben. Stuart i. m. (3. lj.) 146.

Az új típusú programing eredményei látszanak akkor, amikor az M1 számos esetben – egyébként a nyugat-európai közszolgálati csatornák gyakorlatához hasonlóan – sport és szórakoztató programjaival, illetve filmjeivel főműsoridőben átveszi a piacvezető szerepet a kereskedelmi csatornáktól.[11]

Továbbra is speciális feladatokat látnak el a Duna-csatornák. A Duna TV szimbolikus ereje változatlanul jelentős a határokon belül és a Kárpát-medence különböző régióiban.[12] Ugyanakkor annak a küldetésnek a hatékonyságát, amelyet a Duna TV betölt, tehát a kulturális értékőrzés, a kortárs kultúra bemutatása és ismeretterjesztés, valamint a határon túli közösségek életének bemutatása, nem lehet százalékokban mérni.

A Duna World-nek – a Duna TV második számú csatornájának – nemcsak küldetése, hanem közönsége is speciális, hiszen elsősorban nem a Kárpát-medencei magyar közösségekhez, hanem a világ különböző kontinensein élő magyarokhoz kíván szólni. Ennek ellenére az itthoni nézettsége is folyamatosan emelkedik, köszönhetően az alapvető célkitűzéseket szem előtt tartó, de a nézői igényekhez is alkalmazkodó programing koncepciónak.[13]

4. Jeles napok és ünnepnapok a vezető tévécsatornák programkínálatában

Ha ugyanabban az időpontban vizsgáljuk meg a különböző médiumok programrácsait, műsorkínálatát, akkor feltűnő, hogy a kereskedelmi médiumok számára egy-egy nemzeti, vallási ünnep idején nincs olyan kényszerítő erő, amely arra késztetné őket, hogy műsorstruktúrájukban megjelenítsék az ünnepet. Az egyetlen ünnep, amelyre valóban filmvásárlással is készül az összes nagy magyar médium, a karácsony – az ünnep hetében a karácsonyhoz ilyen-olyan formában kapcsolódó amerikai és európai filmek tucatjait vetítik a kisebb és nagyobb csatornák. A vallási ünnepek esetében látványos, hogy mennyire nem tud mit kezdeni a média a húsvéttal vagy a pünkösddel – ezek az ünnepek esetleg a népszokások szintjén kapnak említést valamelyik tabloid jellegű műsorban vagy a híradóban kétperces anyag formájában.[14]

11 Az Eurovíziós Dalfesztivál döntője 1 millió 133 ezer fős nézettséget ért el, közönségaránya pedig a teljes népesség (4+) körében 32.6% volt 2013-ban a 20. héten. A sportközvetítések területén sikersorozat az m1-en a Forma 1: a versenysorozat hatodik futama a felnőtt népesség körében (18+) 38.9%-os, a 18–49 évesek férfiak körében 51.9%-os nézettséget produkált 2013 21. hetében. Forrás: Nielsen Közönségmérés.

12 A B-Fókusz Intézet által készített nagyívű, több mint egy évtized adatait összehasonlító reprezentatív Kárpát-medencei kutatás szerint 2011-ig „Mindent egybevetve, a vizsgált időszakban a közszolgálati televíziócsatornák közül egyértelműen a Duna TV mondható a legdinamikusabban fejlődőnek a határon túli magyarság körében". Dobos Ferenc: *Nemzeti Identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében 1999–2011.* Budapest, Médiatudományi Intézet, 2012. 54.

13 Bár a 2010. év végéig Magyarországon még „láthatatlan", 2011 első negyedévében pedig még alig ismert közszolgálati csatorna, a Duna World elsődleges célközönsége nem a határokon belül élő nézőközönség, a tengeren túli főműsoridők eltérő időpontjai lehetővé teszik, hogy a magyarországi főműsoridőben is értékes programokat kínáljon a csatorna. A Duna World hazai átlagos közönségaránya a felnőtt népesség körében a 2013-as év 27. hetében .,6% volt – ez a csatorna 2013-as addigi legjobb eredménye, egyben megegyezik a csatorna azt megelőző legjobb eredményével. Forrás: Nielsen Közönségmérés.

14 2013-ban – a korábbi évtizedben kibontakozó trendnek megfelelően – a két fő magyarországi kereskedelmi televízió, az RTL Klub és a TV2 húsvéti programjai között nem jelenített meg a vallási ünnephez kapcsolódó önálló műsorelemet.

Egészen más a helyzet a közmédia csatornáin, különösen a Duna csatornákon. A Duna TV indulásakor éppen ez volt az egyik nóvum a programkínálatban: a jelentősebb vallási ünnepek az utóbbi két évtizedben évről évre töretlenül központi helyet foglalnak el a műsorstruktúrában[15]. A Duna csatornákon éppen a vallási ünnepekhez igazodva jelennek meg azok az olasz, francia, német koprodukciós filmek és sorozatok – például bibliai történeteket, szentek életét feldolgozó olasz, spanyol, francia, német játékfilmek – amelyek nem közszolgálati csatornákon csak elvétve tűnnek fel.

A nemzeti identitás és a közszolgálati műsorszórás szempontjából is lényeges kérdés a nemzeti ünnepek megjelenése a médiumokban. Ebben az esetben is egyértelmű, hogy a piros betűs állami ünnepek a közmédia csatornáin szinte kötelezően tematikus nap formájában jelentkeznek. Március 15., augusztus 20. vagy október 23. megjelenítése azonban nem merül ki az állami ünnepségek közvetítésében, az ünnephez kapcsolódó stúdióbeszélgetésekben, és egyéb műsoros megjelenésekben. A magyar filmművészet és televíziós filmkészítés alkotásai is képernyőre kerülnek ezeken a jeles napokon[16].

Ha eljátszunk azzal a gondolattal, hogy egy a magyar kultúrában és történelemben járatlan barátunk először érkezik Magyarországra – tegyük fel, hogy egyik jeles nemzeti ünnepünkön –, és az első nap csak a szállodai szobájában talált műsorújságból tudna tájékozódni, akkor a magyarországi vezető kereskedelmi tévécsatornák főműsoridős kínálata alapján közelítőleg sem tudna képet alkotni arról, hogy milyen emléknapok, jeles napok és vallási ünnepek határozzák meg az ország történelmét, jelenét és a közgondolkodást. Ellenben, ha végignézné az MTV kínálatát a fontosabb nemzeti ünnepeken, a Duna TV programajánlatait a jeles napokra, történelmi évfordulókra és vallási ünnepekre, szinte teljes mélységében bepillantást nyerhetne azokba a meghatározó történelmi és kulturális eseményekbe, amelyek fontos elemei a nemzeti identitásnak.[17]

Mindezek alapján talán nem túlzás azt állítani, hogy ahhoz a tudáskészlethez, amely a nemzeti identitás alapja, a mai magyar televíziós palettán szinte kizárólag a közszolgálati médiumokon keresztül lehet hozzáférni. Ha a jelenlegi programing tendenciák fogják jellemezni a jövőben is a magyar médiapiacot, azokat a pszichológiai erőforrásokat, amelyeket a nemzeti érzés képes életre hívni a társadalom tagjaiban – és a legújabb kutatások azt bizonyítják, hogy Közép-Európában az erre való fogékonyság változatlanul erős[18] –, akkor ezt az érzésvilágot, ezt a tudáskészletet a médiapiaci szereplők közül jelenleg csak az állami fenntartású médiumok képesek eljuttatni széles nézői rétegekhez.[19]

15 A Duna TV műsorstruktúrájában indulásától fogva központi helyen szerepel például a Csíksomlyói Búcsú élő közvetítése, amelyre először 1993-ban került sor a televízió képernyőjén. Az azóta Közép-Európa legnagyobb vallási rendezvényévé növekvő, a Kárpát-medencei magyarság egészét megmozgató zarándoklatot 2013-ban huszonegyedszer követhették figyelemmel tematikus hétvégi program keretében a nézők.

16 Igaz, ezeknek az alkotásoknak a száma korlátozott, de éppen ezekből meríthetnének egy-egy nemzeti ünnep, jeles nap alkalmából egyéb, nem közszolgálati médiumok is.

17 Nagy adóssága a rendszerváltás utáni magyarországi médiakutatásnak, hogy végre világosan rámutasson azokra az alapvető összefüggésekre, amelyek a médiahasználat és a nemzeti identitás között vannak. Ebből a szempontból úttörő mű a Dobos Ferenc kötete, különösen annak a Kárpát-medencei médiahasználatra vonatkozó kutatási eredményei: Dobos i. m. (12. lj.) 54.

18 „[A] nemzeti érzés és tudatvilág pszichológiai tartalékai korántsem merültek ki, akár a világ nyugati, akár a világ keleti felére eső országokról volt szó." Csepeli György, Örkény Antal, Székelyi Mária, Poór János: Nemzeti identitás Magyarországon az ezredfordulón. In Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2004*. Budapest, TÁRKI, 471.

19 Elsősorban a televíziós médiapiacra értve mindezt, hiszen – bár a nemzeti identitás kialakulásának, megszilárdulásának elsődleges terepe nem a média, továbbra is sokkal fontosabb szereplők a család, az iskola és az egyház – a média fontos szerepet játszhat a kialakult minták megerősítésében vagy gyengítésében.

5. A minőség kontra nézettség paradoxon

A kritikusok rendszeresen felteszik a kérdést, hogy bár kétségkívül fontos az értékközpontú médiaszolgáltatás, mindenki elismeri a jelentőségét és hosszútávú – társadalmi, morális és nem utolsó sorban gazdasági –előnyeit, de mit ér az egész, ha nézettségben ritkán tudják megközelíteni ezek a programok a kereskedelmi média főműsorainak nézettségét.

Számos példát lehetne említeni arra, hogy a közmédia értékteremtő műsoraival nem csak egy réteg nézői csoportot ér el, hanem szélesebb tömegeket. Az utóbbi években ilyen az m1-en futó *Magyarország szeretlek*, vagy a Duna TV *Felszállott a páva*ja.[20] Ezek a műsorok országosan, illetve a Kárpát-medence hatókörében is milliókat mozgattak meg, és több százezres nézettséggel futottak.

Természetesen a közmédia sem térhet ki a televízió-nézési szokások átalakulása elől. Érdekes kérdés, hogy van-e különbség a magyarországi és a Kárpát-medencében, illetve a világ más részein diaszpórában élő magyarok tévénézési szokásai között? Bár erre vonatkozó kutatás nem készült, valószínűsíthető, hogy nagy eltérések nincsenek. Annak ellenére, hogy az anyanyelvű tévézés iránti igény megnő idős korban, a nemzeti büszkeség-faktor is erősebb lehet idegen nyelvi környezetben, a televíziós műsoroktól a néző Magyarországon és Ausztráliában nagyjából ugyanazt várja. A hazai kutatások szerint a nézők nagy része szórakoztató műsorok, valamint hírek fogyasztására használja a televíziót, és kisebb része az, amelyik ismeretterjesztő vagy kulturális tartalmakat keres.

Azt is el kell ismerni, hogy a kereskedelmi média számos olyan műsorformátumot alkalmaz, amelyek – más tartalommal, más tematikában – alkalmazhatók a közmédia valamelyik csatornáján is. Az fentiekben említettem a brit közmédiát, amely a '90-es évek elején az innovációra helyezte a hangsúlyt. Amennyiben versenyben akar maradni, és meg akar újulni, Közép-Európa egyetlen közszolgálati médiuma sem tehet mást, minthogy meglévő bástyái – az értékcentrikus műsorpolitika, a hosszú életű kulturálisa alkotások készítése, az erős hír és hírháttér szolgáltatás, illetve a legtágabb értelemben vett, sokszínű kulturális műsorpaletta – megtartása és gazdagítása mellett új formátumok, új műsortípusok keresésére és megvalósítására is egyre nagyobb hangsúlyt helyez.

6. Ugyanaz más fénytörésben: az anyanyelvi tévézés mint létkérdés

Ma már egyértelmű bizonysággal mondható, hogy a Duna TV létrehozása a magyar médiatörténet megkerülhetetlenül fontos pillanata – az alapítók szándéka szerint válasz a XX. század eleji történelmi események miatt az anyaországtól elválasztott magyar közösségek létére. A csatorna 1992. karácsonyától – az alapítók szavaival élve – „égi köldökzsinórként" kötötte össze a Kárpát-medence különböző országaiban élő magyar közösségeket. A következő évektől az öröm és a büszkeség forrása volt minden határokon túl élő magyar számára, hogy ahol addig tiltották vagy éppen csak tűrték a magyar kultúrát, ott egy televíziós csatorna segítségével otthonukba érkezett a bíztató, erősítő magyar szó. Ez az elsőrangú és alapvető küldetése a Duna Televíziónak azóta is, és ez jóval több, mint szimbolikus válasz egy történelmileg

20 2012 50. hetében a *Fölszállott a páva* döntőjét az m1-en, a Dunán és a Duna Worldön összesen 583 ezren nézték, a tévénézők 12.1 százaléka. Forrás: Nielsen Közönségmérés.

meghatározott szituációra: a résztvevők – alkotók és közönség – számára valóságos bekapcsolódás ez az anyaország és a külhoni magyar közösségek életébe.[21] A Duna TV kulturális, közéleti és vallási műsorain, a Kárpát-medence különböző országaiban élő magyar közösségek életét, problémáit és örömeit bemutató anyagain keresztül több mint húsz éve a nemzeti összetartozás médiuma. Fontos kiemelni, hogy a csatorna elérése és nézettsége még az utóbbi tíz évben is nőtt a Felvidék, Délvidék, Kárpátalja területein, és nézettsége Erdélyben a kereskedelmi televíziók egyre erőteljesebb jelenléte ellenére sem csökkent számottevően.[22]

A magyarországi és Kárpát-medencei tévénézők számára teljesen új, a tengeren túli magyar közösségek számára pedig alapjaiban átalakult csatornaként jelentkezett a második Dunacsatorna, amikor 2012. január 1-én új névvel és struktúrával kezdte meg adását a Duna World.[23] A minőségi megújulást az tette lehetővé, hogy a közmédia szerkezeti átalakításának eredményeként lehetőség nyílt arra, hogy a csatorna ne csak a Duna TV, hanem az MTV csatornáinak kínálatából és az archívumból is válogasson. Az új programing koncepció eredményeként létrejött a magyar közmédia prémium nemzetközi csatornája – műsorkínálat tekintetében soha még ilyen bőséges választékkal nem találkozhatott a tengeren túli magyar néző a magyar nyelvű csatornán.

Rögtön az induláskor pozitív visszhangot kapott az új adó a tengeren túli magyarság körében a nézői levelek tanúsága szerint is. Ausztráliában például egy idős hölgy ragadott tollat januárban, és fejezte ki háláját amiatt, hogy az egykori Duna Autonómia, majd Duna 2 csatorna helyén jelentkező Duna World programkínálata minden korábbinál gazdagabb. Az ausztráliai magyar hölgy külön hangsúlyozta, hogy az otthonában fogható magyar nyelvű tévéadó minőségi műsoraira annyira büszke, hogy unokáit, sőt dédunokáit is leülteti a tévé képernyője elé. A Duna World csatorna elsődleges célkitűzése pontosan ez: vagyis, hogy a Kárpát-medencén kívül élő magyarokat elérje és szülőföldjükön, illetve választott hazájukban segítse nyelvi, kulturális megmaradásukat[24]. A Duna World ezen közösségek számára a helyi időzónákhoz igazodva – Ausztrália: +8 óra, Egyesült Államok -6, és -8 óra – nyújt 24 órás televíziós szolgáltatást magyar nyelven.

A Duna TV által szervezett, 2013 tavaszi közönségtalálkozók eredményeit összesítve az derült ki, hogy az ausztráliai magyarság az egyik legelkötelezettebb nézői csoportja a Duna World csatornának. Sokak, főleg az idősek számára a nyelvi, kulturális megmaradás egyetlen

21 „A határon túli magyarság médiafogyasztása szempontjából feltétlenül indokolt a harmadik magyarországi közszolgálati televízió, a Duna TV külön kategóriaként való kezelése, amelynek pozíciói a vizsgált időszakban határozottan megerősödtek." Dobos i. m. (12. lj.)58.

22 A legutóbbi nagy, Kárpát-medencei kutatás eredményei szerint a magyarországi kereskedelmi tévék dominanciája figyelhető meg a Felvidéken, Kárpátalján és Délvidéken. Az egyetlen kivétel Erdély, ahol „a Duna TV nagyságrendileg hasonló mértékű nézettséggel bír, mint a magyarországi kereskedelmi televíziók." Dobos i. m. (12. lj.) 54.

23 Elődje, a Duna Autonómia 2006. április 16-án, húsvét vasárnapján kezdte meg a műsorszolgáltatást – eleinte Európában, valamint Kis-Ázsia és Észak-Afrika egyes részein, azzal a szándékkal, hogy az Európában élő népeket, kisebbségeket és etnikai csoportokat közelebb hozza egymáshoz. Hat évvel később 2002. december 24-én beindult a magyar nyelvű sugárzás Észak-Amerikában, 2003. március 15-től pedig Ausztráliában és Új-Zélandon. 2007. novemberétől pedig a Duna Televízió a dél-amerikai kontinensre is sugározta műsorát.

24 2012-es adatok alapján csak az Egyesült Államokban több mint 1.5 millió ember vallotta magát magyar származásúnak, tehát ez a szám jelentős – több mint 150 ezres – növekedést mutat 2000-hez képest. Kanadában egy 2000-es felmérés szerint közel negyed millió ember vallotta magát magyarnak. Nagyobb, 30–60 ezres magyar közösségek élnek Ausztrália különböző részein, és Dél-Amerikában is jelentős a magyarok száma.

kapaszkodója a csatorna, büszkék erre a magyar csatornára, és – érdekes módon – nemcsak a magyarországi történésekről akarnak tájékozódni, nemcsak saját életüket, saját értékeiket akarják viszontlátni a csatornán, hanem arról is hallani akarnak, hogy hogyan élik életüket az amerikai, a kanadai, a dél-amerikai magyar közösségek és tagjaik.

A Duna World nem csak úgy köti össze az anyaországgal a tengeren túl élő magyarságot, hogy friss információkat ad Magyarországról, minőségi szórakoztató, ismeretterjesztő programokat, új gyártású és régi magyar filmeket, sorozatokat sugároz. Ugyanilyen stratégiai célja a csatornának az is, hogy a különböző kontinensek magyar közösségei egymás életébe is bepillanthassanak, egymásról is tájékozódhassanak, és a Magyarországon élő magyarok tudomást szerezzenek azokról a honfitársaikról, akik a világ különböző részein élnek magyarként[25].

7. Több mint televízió

A Duna Televízió nemzetrészek közötti szimbolikus és a magyar közösségeket összekötő valóságos integráló szerepét bizonyítják azok az akciók, amelyek egy-egy nemes ügy érdekében mozgósították a világ magyarságát. A 2010. júniusától szeptemberig tartott *Összefogás Napok* című akció során a Nemzet Televíziója 350 millió forintot gyűjtött össze a magyarországi árvízkárosultak javára nézői, valamint céges felajánlások révén. Jól jelzi ez az akció a Duna TV mozgósító képességét és beágyazottságát a világ magyar közösségeinek körében, hiszen ekkora adományt televíziós felhívásra és egyáltalán bármilyen jótékonysági felhívásra ez előtt a Duna-akció előtt nem gyűjtöttek össze Magyarországon[26].

Ugyanilyen sikeres akciók voltak azok, amelyeket a Duna Televízió a székelyföldi árvízkárosultak megsegítésére vagy a Kassai Thália Színház támogatására indított. A 2012-es év végén a Duna Televízió kezdeményezésére a közmédia Böjte Csaba árvaházai számára indított gyűjtést. Az egész napon keresztül a Duna TV-n és az m1-en párhuzamosan futó műsorfolyam során a nézői és céges felajánlásokból 92.5 millió forint gyűlt össze.

Más szempontból, de szintén a globális Duna World-filozófia működőképességét mutatják azok az interaktív műsorok, amelyek során a nézők a telefonos szavazataikkal kapcsolódhattak be az élő adásba a világ minden részéről. 2012-ben ilyen volt a *Dal* című műsor, valamint a *Felszállott a páva* tehetségkutató műsor. Az m1 csatornával párhuzamosan a Duna Worldön sugárzott 2012-es *Eurovíziós Dalverseny* során a világ minden részéről lehetett szavazni. A közel 50 ezerszavazat közül több száz érkezett Európából (Ausztria, Belgium, Bosznia-Hercegovina stb.), Afrikából (Algéria, Egyiptom stb.), Ázsiából (Egyesült Arab Emírségek, Irak, Szíria, Katar), Észak-Amerikából (Egyesült Államok, Kanada), Dél-Amerikából (Chile, Argentína, Brazília) és Ausztráliából.

25 Ezeket a célokat szolgálják a Duna World egyedi műsorai, műsorelemei: az archív fényképekből készült unikális csatorna ID-k, a világ különböző részein élő magyarokkal készült multikulturális klipsorozat, a napi gyártású rövidhírek Magyarországról angol nyelven (*Duna World News*) és a világ különböző részein élő magyar közösségek életét bemutató magazinműsor (Öt kontinens).

26 Az adományból a Magyar Ökumenikus Segélyszervezet szervezésében négy falu – Szendrő, Ócsanálos, Tolcsva és Erdőhorváti – összes házának felújítását, és a berendezési tárgyak beszerzését sikerült fedezni, majd Felsőzsolcának és Rakacának is jutott a gyűjtésből.

8. Konklúzió helyett

Ahogyan az európai nemzeti közszolgálati médiumok helyzete is mutatja, ma már a fő törésvonal nem a piaci és a közmédiumok között van, hiszen a nagy nézettségű nyugat-európai közcsatornák műsorpolitikában már alkalmazkodtak a nézői elvárásokhoz. Ma Európában a televíziós vezetők és döntéshozók a fő veszélyt a digitális technológiák előretörésében látják. Természetesen fontos kérdés a televíziós disztribúció átalakulása (online aggregátorok), a programok multiplatform elérése (web2-es elérések), a második és harmadik képernyő használata, a perszonalizáció (navigációs rendszerek), a lineáris tévézés helyett a letöltések növekedése (IPTV, VOD, OTT stb.), valamint az új, online médiaszereplők által előállított új típusú tartalmak jelentette konkurencia. De tartalmi szempontból a közszolgálati média létjogosultságát továbbra is éppen az az űr indokolja, amelyet a főbb általános és a kisebb tematikus kereskedelmi televíziók hagynak maguk után a médiapiacon.

Tegyük hozzá: az, ami ma a legnagyobb veszélynek látszik, tehát a digitális világ, az online médiafogyasztás előretörése a lineáris tévézés ellenében, óriási esély is lehet a közmédia számára. Hiszen növekszik a potenciális közönség különböző rétegeihez vezető elérési utak és lehetőségek száma, ami a közmédia valódi erősségét jelentő egyedi, minőségi tartalmak szempontjából kulcsfontosságúnak bizonyulhat.

Az viszont egyértelműen és határozottan állítható, hogy a nemzeti értékekre és a maga sajátos hagyományaira építő, a folyamatos megújulásra képes, az innovációra egyre nagyobb hangsúlyt helyező, a piaci formátumokból is tanulni képes, az alapvető irányt a különböző nézői rétegek különböző platformokon való elérésében látó, „tartós" és minőségi kulturális termékeket előállító közmédiára nagy szükség van. A közszolgálatiság eredeti alapértékeihez visszatérő, a társadalom igényeiből kiinduló, a közösség felé egyértelműen pozitív üzenetet megfogalmazó közmédia alapvető szükséglete minden nemzeti közösségnek. Ahogy a független brit médiakritikus Ben Hammersley fogalmazott 2013. május 31-én az EBU brüsszeli konferenciáján (*Media Summit – Vision 2020*) tartott előadásában: az európai közszolgálati televízióknak nem a kereskedelmi tévékhez képest kell meghatározni önmagukat, és nem szabad megijedniük a *social media* előretörésétől sem. A közmédiának Európában mindent alá kell rendelnie annak, hogy hogyan tudja eredeti célkitűzéseit kitartóan és színvonalasan teljesíteni, hiszen valódi teljesítményét az utókor fogja megmérni.[27]

27 „You're not judging yourselves against Google and Facebook – they're playing a completely different game. You should be judging yourselves on what your grandchildren will say when they see what you have left behind." Hammersley i. m. (1. lj.)

Magyarul az ukrán elekronikus médiában

Kulin Zoltán*

1. Bevezetés

A nemzeti identitás olyan sajátos, közösséghez kapcsolható élmény, amelyet önmagában is megélhet az ember. Tudatosan vagy spontán a politikai, kulturális, gazdasági, történelmi vagy társadalmi hagyományok, vonzalmak, normák, kötődések alapján. Nem feltétlenül kell társaság ahhoz, hogy tapasztaljuk, átéljük ezt az érzést. Ilyen alkalom lehet, ha felcsendül a nemzeti himnusz, kifut a pályára a válogatott focicsapatunk, de felébreszthetti bennünk többek között a televízió vagy rádió, ha nem háttérzajként, hanem célirányosan „élünk vele".

A tudatos tévénéző és rádióhallgató érdeklődési körének megfelelően választja ki kedvenc műsorait, témáit, vannak kedvelt média személyiségei, akiket igyekszik megkeresni a különböző csatornák műsorfelületein. Gyakran nem az anyanyelvén készült műsorokra is kíváncsi, ha azok a nemzetiségét érintő információkat, véleményeket hordoznak.

A kisebbségi létben hatványozott szerepe lehet a nemzeti identitás fenntartásában az anyaországi, illetve az adott határon túli térségben működő anyanyelvi médiának. Az elcsatolt területeken a határ közelségének köszönhetően az analóg (földfelszíni) sugárzás mellett szinte mindenütt foghatók a magyar közszolgálati és országos kereskedelmi csatornák műsorai.

Kárpátalján vannak olyan falvak, ahol még a fiatal nemzedék is nehezen érti vagy egyáltalán nem beszéli a többségi nemzet nyelvét, az idősebbekről nem is szólva. Ez az a réteg, amelynek erősen rögzült televíziózási és rádiózási szokásaik vannak: ha televízió, akkor a „Duna" vagy az „M1", ha meg rádió, akkor a „Kossuth". Az internetet alig használják információszerzésre, inkább a rokoni, családi, baráti kapcsolatok ápolására, fenntartására. Megjósolható, hogy a magyarországi digitális átállás földindulással felérő trauma lesz számukra. Az anyaországi nyomtatott sajtó elvesztését követően két évtizeddel a kárpátaljai magyarság az anyanyelvű elektronikus médiától is megválhat. Ukrajna más rendszert használ a digitális jelek továbbítására és vételére, mint az Európai Unió.

A kárpátaljai regionális magyar nyelvű médiának ezt az átmeneti időszakot arra kell majd felhasználnia, hogy magára fordítsa a helyi lakosság figyelmét, és a digitális vákuumból felszippantsa a potenciális nézőket és hallgatókat. De vajon megvannak-e ehhez a jogi, tárgyi és személyi feltételek?

Ukrajnában 2012 júliusáig, a *Nyelvtörvény*[1] („Ukrajna törvénye az állami nyelvpolitika alapjairól") elfogadásáig *A televízióról és rádióról*[2] (1993. december 21.) szóló jogszabály határozta meg a tömegkommunikációs eszközök nyelvét. Eszerint az összműsoridő nem kevesebb, mint felét nemzeti, vagyis ukrán audiovizuális termékek vagy ukrán szerzők, előadók

* Kárpátaljai Megyei Állami Televízió és Rádió Társaság, vezérigazgató-helyettes

1 ЗАКОН України Про засади державної мовної політики. №529-VI, 2012.

2 Закон України Про телебачення і радіомовлення. №3759-XII, 1993.

zeneművei kellett, hogy kitegyék.[3] A nem államnyelven készült műsorok aránya pedig legfeljebb 25 százalék lehetett.[4] Az első követelmény ma is érvényes, az egynegyedesre maximált megszólalási küszöböt pedig az ukrán nyelvtörvény eltörölte. A jogszabály az ukrán rádiókra és televíziókra bízza, hogy belátásuk szerint államnyelven, regionális vagy kisebbségi nyelven készítsenek műsorokat.[5] A korábbi előírásoktól eltérően (a *gyakorlat* kifejezést azért nem használom, mert kevesen tartották be a vonatkozó cikkelyeket Ukrajnában) nem kötelező azok hangalámondása, szinkronizálása vagy feliratozása. A megkötés csupán annyi, hogy „[az] államnyelven, regionális vagy kisebbségi nyelveken történő országos, regionális vagy helyi műsorszórás terjedelmének meg kell felelnie a nyelvi csoportok létszámának, és ezt maguk a műsorkészítők szabják meg".[6] (A *Nyelvtörvény* teljes szövege magyarul a Kárpátaljai Magyar Művelődési Intézet honlapján olvasható.[7])

Tehát Ukrajnában nem működhet a jogszabályoknak megfelelő országos magyar nyelvű televízió vagy rádió. Viszont regionális igen. Ezzel magyarázható a magyar nyelvű elektronikus médiumok hiánya az országban. A meglévők mind Kárpátalján működnek, ahol a magyarság száma 151 ezer fő (12,1%). Ezek közül a legnagyobb a Kárpátaljai Megyei Állami Televízió és Rádió Társaság, amely az 1970-es évek derekától egyesített magyar nyelvű televíziós és rádiós szerkesztőséget hozott létre. 2007-ben alakult a *TV 9 Stúdió – Beregszász*, ez kábeltévés médiaszolgáltató és televíziós műsorkészítő médium is egyben. A Kárpátaljai Magyar Református Egyház 2002-ben létrehozta a *Sion* internetes rádiót, és első fecskeként (a *Nyelvtörvény* hatására) 2013. május 20-án megkezdte műsorainak sugárzását a 92,1 MHz-es sávon a *Pulzus Rádió*. Az új rádió vezetése műsorpolitikáját így fogalmazta meg: „Isten kegyelméből több éves erőfeszítésünk a céljához ért, (…) megszólalhat az a Pulzus Rádió, amely a Kárpátaljai magyarság szolgálatát tűzte ki célul, úgy a napi fontos, s átlag ember számára el nem ért információval, mint a keresztyén értékeken alapuló tájékoztatáson keresztül".[8]

A kárpátaljai magyar „elektronikus médiafogyasztónak" ezek közül a műhelyek közül kell választania, ha anyanyelvén szeretne információkhoz jutni arról a régióról, ahol él. De vajon így van-e ez a gyakorlatban?

A jogi feltételek tehát adottak, vizsgáljuk meg a többi feltétel teljesülését is. Kárpátalján az utóbbi húsz évben (egészen a közelmúltig) nem készült felmérés arról, milyenek a lakosság televíziózási és rádiózási szokásai. 2012-ben a Magyar Országgyűlés, a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság és a Médiatudományi Intézet támogatásával megjelent az a tanulmány, amely Dobos Ferenc kutatásait foglalja össze e témakörben.[9] A kötet alapmű. Igaz, a kutatások 2011-gyel lezárultak, a szerző következtetései mégis évekig helytállóak lesznek, mert olyan folyamatokat tükröznek, amelyeket legfeljebb az ukrajnai digitális átállás módosíthat. Ennek határideje jelenleg (mivel már többször módosult) 2015.

Jómagam nem vagyok tudományos munkatárs, sem klasszikus értelemben vett kutató. Inkább gyakorlati szempontok és a közmédiában eltöltött több mint két és fél évtizedes ta-

3 Uo. 9. cikkely, 1. bekezdés.
4 Uo. 10. cikkely, 4. bekezdés.
5 Закон України Про засади державної мовної політики. №529-VI, 2012. 24. cikkely, 3. bekezdés.
6 Uo. 24. cikkely, 4. bekezdés.
7 http://www.kmmi.org.ua/news?menu_id=2&ar_id=506
8 Ez a szöveg a *Pulzus Rádió* meghívóján szerepel.
9 Dobos Ferenc: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében 1999–2011.* Budapest, Médiatudományi Intézet, 2012.

pasztalatom alapján próbálom összefoglalni, mennyire nézettek és hallgatottak a kárpátaljai magyar elektronikus közmédia műsorai, van-e hatásuk a magyar nemzeti öntudat fenntartására Kárpátalján. Természetesen nem kerülhetem meg az elektronikus közmédia működését szabályozó dokumentumok ismertetését sem.

Mivel hagyományosan értelmezett magyar nyelvű elektronikus közmédium Kárpátalján csak egy van, ezért nagyobb részt a Kárpátaljai Megyei Állami Televízió és Rádió Társaság magyar szerkesztőségének munkáját fogom elemezni, semmivel sem csökkentve ezzel a többi magyar nyelvű médium szerepét és helyét a megyében.

Először nézzük, mit vetített előre a múlt…

2. Történelmi áttekintés

2.1. Előbb volt a rádió…

Az ukrán állami rádió a szovjet rádió részeként 1945 novemberében kezdte meg műsorainak sugárzását Kárpátalján. Több mint egy hónappal azelőtt, hogy 1946. január 22-én hivatalosan is az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság egyik megyéjének kiáltották volna ki. Az adások a cenzúrázott ukrán hír- és propagandaanyagok szöveghű magyar fordításai voltak. Naponta kétszer jelentkeztek 15 perces híradóval, reggel és este. A műsorvezetők élőben olvasták be a szöveget, amit adás előtt legkésőbb fél órával kaptak meg. A papírokon három aláírásnak kellett szerepelnie ahhoz, hogy „adáskész" legyen: a rádióbizottság területi meghatalmazottjáé, a cenzoré és az ungvári városi pártbizottság propaganda osztálya vezetőjéé.

Amíg nem épült fel az Ungvár melletti kereknyei rádióközpont, addig (1954-ig) az adásokat a városi villanytelep mellett elhelyezett két vasúti vagonból közvetítették. Az egyikben kapott helyett a katonai technikán alapuló stúdió, a másikban az áramfejlesztők. Mint minden katonai objektum, ez is a KGB szigorú felügyelete alá tartozott.

A Rádió mai épületének alapjait 1953-ban rakták le, és 1956. április 22-én, Lenin születésnapján adták át. 17 órától éjjeli 2-ig szólt az „Inovescsanyije", a külföldnek szóló propaganda adás. A történelmi események úgy alakultak, hogy az ungvári rádió stúdió még abban az évben kétes nemzetközi hírnevet szerzett. Itt szerkesztették Kádár János 1956-os szolnoki beszédét, innen olvasták be a nyíregyházi rádió hullámhosszán a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány kiáltványát.

A beszédet kontrollszerkesztő Balla László, a *Kárpáti Igaz Szó* c. napilap egykori főszerkesztője, költő, író így emlékezett vissza azokra az időkre:

> „[c]sak híreket mondtunk, természetesen a TASZSZ híranyagát, és többször beolvastuk a *Zsenmin Zsipao* híres cikkét, amely akkor a legautentikusabbnak számított a magyarországi helyzet értékelésében. Ezen kívül még zenét sugároztunk. Az anyagokat magunk fordítottuk és gépeltük, ezeket senki másra nem bízhattuk. Járogattak be hozzánk mindenféle emberek, tisztek is, persze nem mutatkoztak soha be."[10]

10 http://fotolexikon.blogspot.com/2010/11/ki-irta-kadar-szolnoki-beszedet.html

Bevett gyakorlat volt az 1945 utáni kárpátaljai magyar nyelvű rádiózás kezdeti korszakában, hogy újságírókat, tankönyvszerkesztőket, költőket kértek fel a szerkesztői teendők ellátására, akik maguk olvasták be az anyagokat. 1963-ban már szervezettebb formában láthatták el teendőiket, ebben az évben jött létre a rádió magyar szerkesztősége.

1967-ben épült fel Ungváron a kárpátaljai állami televízió stúdiója, amely 1968-tól rendszeresen 15 perces magyar nyelvű hírműsorral jelentkezett. Ez az ukrán kollégák által készített híradó fordítása volt. Az azt megelőző néhány évben a magyar anyagokat Lvovban vágták és rögzítették, és onnan is sugározták. A tévéműsorokat ugyanazok a munkatársak készítették, akik a rádiót is felügyelték. Adásba kerülés előtt a szöveget itt is engedélyeztetni kellett a cenzorral, amit hivatalosan irodalmi szerkesztésnek neveztek (ukránul: *oblit*). A '70-es években az „irodalmi szerkesztőnek" saját szobát is kialakítottak a tévéstúdió épületén belül.

A magyar nyelvű tévéműsorok a kezdetek kezdete óta hétfőnként jelentkeztek. Azért esett erre a napra a választás, mert a Magyar Televízió a hét első napján egészen 1987-ig szüneteltette a műsorsugárzást. Minden adást élőben közvetítettek a szovjet televízió műsorzárása után. Bár a közép-európai idő két órával eltért a deklaratív „moszkvai" időtől, így is előfordult, hogy jócskán éjfél után kezdődött a magyar nyelvű adás. Nemcsak a műsorvezetők és a bemondók, de még a vendégek sem térhettek el az előre megírt, egyeztetett szövegtől. Ennek begyakorlását is szolgálta a főpróba, amelynek során teljes egészében „átvették a leckét".

1974-ben alakult meg az egyesített magyar rádió és televízió szerkesztőség. Legtöbbször a stáb a rádiós adásokat tévésítette, majd amikor a '80-as években a hangsúly a rádióról minél inkább áthelyeződött a televízióra, már a televíziós adások szövegét kezdték „átültetni" a rádióra. Így gyakorlatilag a kárpátaljai magyar néző ugyanazt nézhette meg a tévében, amit már hallhatott a rádióban és fordítva.

Rutinmunkának számított a központi moszkvai lapok, az *Izvesztyija* és a *Pravda* vezércikkeit lefordítani és különböző rovatok alá rendezni. A leggyakrabban a *Kommentár* rovatban olvasták fel a bemondók. Ez biztonságos megoldás volt a megyei pártbizottság éber vezetőivel szemben, mert amit Moszkva ír, az ideológiailag biztosan fedhetetlen. Kialakult egy stabil fordítói gárda a magyar szerkesztőségben. Ezeket a munkatársakat rendszeresen alkalmazták szinkrontolmácsként országos és megyei szintű rendezvényeken, a többi között az SZKP kongresszusain.

A magyar szerkesztőség akkori vezetője a tévés-rádiós pártszervezet titkára volt, egyben az „*oblit*", vagyis a cenzor szerepét is gyakorolta. Ügyelt arra, hogy még a gorbacsovi enyhülés éveiben is vonalas maradjon. Az '50-es, '60-as évekre jellemző magyarországi híradós stílus Kárpátalján, az akkori hivatalos megnevezés szerint a Kárpátontúli területen, tovább „kísértett". Szemléltetésképpen álljon itt néhány anakronisztikusnak ható idézet a korabeli műsorokból.

> „Államunk soknemzetiségű. Az emberek tízmillióinak tudatában meghonosodott a népbarátság megbonthatatlan érzése, a nemzeti kultúra iránti tisztelet, valamennyi nép méltóságának tiszteletben tartása. De a vívmányok nem jelentik azt, hogy a nemzetiségi folyamatok problémamentesek. Még nem mindenütt küszöbölték ki a nemzeti elzárkózottságot, a helyi érdekek előtérbe helyezését, a lokálpatriotizmust." (*Kommentár*. 1987. január 12.)

„A Központi Bizottság áprilisi Plénumának és a párt XXVII. Kongresszusának irányvonalát kötelesek vagyunk következetesen és töretlenül valóra váltani, kötelesek vagyunk előre haladni, s a fejlődés minőségileg új szintjére emelni társadalmunkat. Stratégiánk fő célja, hogy egybeötvözzük a tudományos-műszaki forradalom vívmányait a tervszerű gazdálkodással és mozgásba hozzuk a szocializmus egész potenciálját." (*Kommentár*, 1987. február 2.)

„Terveink nehezek és nagyszabásúak. De teljesíthetők, és teljesíteni is kell azokat. Ennek biztosítéka nagyszerű dolgos népünk. Ennek biztosítéka a párt, a bolsevikok pártja, a kommunisták pártja, amely a harc és a teremtés hatalmas útját tette meg. Ennek biztosítékát képezik a szocializmus óriási lehetőségei, a tömegek eleven alkotása, és az, hogy a párt politikáját az egész szovjet nép támogatja." (*Kommentár,* 1987. február 26.)

Jól jellemzik az adott kor műsorainak tartalmát a beszélő címek: „Pártunk tervei – a mi terveink", „Szovjet élet, szovjet emberek", „Nemzetközi kaleidoszkóp", „A Csukcs-vidéktől a Kárpátokig", „Internacionalisták vagyunk", „Oroszul tanulunk" stb.. Ezekhez a rovatokhoz „előre gyártott" anyagokat használtak. A főszerkesztő asztalán ott tornyosultak a lefordított, tévére vagy rádióra adaptál anyagok egy-két hétre előre. Ha az aktuális politikai helyzet úgy kívánta, akkor a konzerv anyagot kicserélték frissre.

A rádió magyar nyelvű műsorai felvételről kerültek adásba. A tematikus műsorok két-három napra előre le voltak gyártva, címkézve. Az adott napra vonatkozó tekercset egyszerűen csak le kellett venni a polcról, és leadni a központi vezérlőbe.

Ugyanakkor a sztahanovista szellemnek voltak buktatói, megmosolyogtató emlékei is. A szovjet-csehszlovák határon rendszeresen megrendezték a barátság-találkozókat, amelyeket május 9-re vagy a Kelet-Szlovák-országrész felszabadításának évfordulójára időzítették. Ilyenkor a vezérszónokok felszólalásának szövegét jó előre elkészítették a pártbizottságok, és átadták a sajtónak. A rádiósok a pártvezetők beszédének ismeretében összeállították az ünnepi adást, és az esemény előtti napon leadták a vezérlőbe. A cél az volt, hogy a késő délutánig is elhúzódó rendezvényről még aznap, majdnem az eseményekkel egyidőben tudósítsanak, és szerezzenek néhány jó pontot az SZKP megyei pártbizottságánál az operatív munkáért. Másnap viszont kiderült, hogy a csehszlovák küldöttség vezetője, Ján Pirč, a CSKP Kelet-Szlovák országrészi szervezetének titkára betegség miatt nem tudott eljönni, így az egész adást újra kellett vágni és aznapra egy konzerv anyagot leadni.Hasonló rendezvényeket tartottak a szovjet-magyar határon is, a Beregsurány melletti Barátság-kertben. Az almafákkal beültetett gyümölcsösben találkoztak az ungvári és a nyíregyházi rádiósok, később műsort is cseréltek. A műsorcsere általában egy-egy negyven perces műsoros magnószalagot tartalmazó csomag átadása-átvétele volt. A '80-as években ezeket a találkozókat a csap-záhonyi határátkelőn rendszeresítették.

Érdekes fejezete a magyar szerkesztőség munkájának a TASZSZ-anyagok felhasználása. A Szovjetunió Távirati Irodájának fotóit és a hozzájuk tartozó kísérő információkat kötelező volt előfizetnie minden állami televíziónak és rádiónak. Ezeket a fekete-fehér fényképeket később színes képekkel kiegészítve különböző rovatokban mutatták be: „Hazánk térségein", „Egységes, szabad családban", „A testvéri szocialista országokban". A műsorok évről évre ismétlődtek, a szövegen semmit vagy alig változtattak. A félórás magazin adástükre a leggyakrabban így épült fel:

1. táblázat

No	Megnevezés	Időtartam	Forrás/helyszín
1.	Műsorismertetés	1 perc	Stúdió
2.	Kommentár	3 perc	Stúdió
3.	Területünk életéből (hírek)	15 perc	Bejátszó (16 mm-es film, később video: VHS, SVHS, U-Matic)
4.	„Hazánk térségein" (fotóösszeállítás a TASZSZ anyagaiból)	10 perc	Stúdió
5.	Elköszönés	1 perc	Stúdió

Ha az adás egyórás volt, akkor a végén még egy szovjet dokumentumfilmet vetítettek, amelyet előtte a Szovjet Televízió délutáni idősávjában rögzítettek, majd lefordítottak magyarra. A stúdióban a bemondó egy „fülessel" élőszerűen szinkronizálta. Egymaga olvasta fel a narrációt és a megszólalók – nők, férfiak, gyerekek – szövegét. Bakizni és megállni nem volt szabad még akkor sem, amikor már rögzítették a műsorokat, mert akkor előről kellett kezdeni az egészet.

Pártkongresszustól pártkongresszusig élt az ország, az ötéves tervek időszakában a plénumok anyagainak megfelelően élenjáró fejőnőkről, kukoricatermesztőkről, takarékos ipari termelési egyesülésekről, intenzív mezőgazdasági termesztési módszerekről kellett győzelmi jelentéseket tenni. Gyakran olyan embereket szólaltattak meg, akik helytelenül, orosz fordulatokkal beszéltek magyarul, és csak beszajkózott szólamokat mondtak. A növénytermesztésben Ladányi Hanna, az ipari termelésben Pitra Jurij volt a példakép. Ezek a műsorok nem annyira a magyar nemzeti identitást, mint inkább a kommunista, proletár öntudatot erősítették.

A propaganda műsorok sorában azonban voltak üdítő kivételek is, amelyek tömegesen ültették képernyő elé a magyarságot. Ilyen volt a *Szülőföldem* tévés honismereti vetélkedő sorozat Kárpátalja magyar oktatási nyelvű iskolái számára, a *Tollal, ecsettel* című portréműsor kárpátaljai magyar művészekről, írókról a rádióban vagy Petykó Ágnes szerkesztő-riporter faluportréi, riportjai a rádióban.

A tévétársaság rendszeresen vásárolt a szovjet filmkölcsönzőtől magyar gyártású vagy magyarra szinkronizált filmeket. A legnépszerűbbek közé tartozott a *Tenkes kapitánya,* a *Kloss kapitány* vagy a *Négy páncélos és a kutya*. Ezeket a sorozatokat több évfolyamon keresztül vetítették a kárpátaljai televízió magyar adásában.

2.2. Zenei műsorok

A politikai műsorokat zenés összeállításokkal tették színesebbé. Amikor még nehezen lehetett hozzájutni lemezekhez, a szovjet rádió adásából rögzítették a zeneszámokat. A kárpátaljai rádióban a mai napig szinte ugyanolyan állapotban fennmaradt a kis stúdió, mint ahogy a '60-as, '70-es években kinézett. Itt rögzítették a különböző népi kórusok, munkásmozgalmi énekkarok, műkedvelő együttesek programjait. Ezek a felvételek képezték a rádió zenés gyűjteményét.

A magyar szerkesztőség leghallgatottabb zenés műsora a vasárnapi kívánságműsor, a *szívküldi* volt. A magyar nótákat, népdalokat, munkásmozgalmi dalokat a Magyar Rádió Nyíregyházi Stúdiójától kapták az ungváriak, mint ahogy a *Szív küldi szívnek szívesen* című

műsort is a nyíregyházi kívánságműsor mintájára indították el. Rengetegen hallgatták. Magyarországról, Szlovákiából és még Romániából is írtak a műsorba. Megjelentek az állandó levelezők, akik a *Szívküldi* mintájára kezdtek más műsorokba is írogatni.

A kívánságműsor eleinte fizetetlen szolgáltatásként működött, majd mikor a temérdek hallgatói levelet egyre nehezebben tudták feldolgozni, bevezették, hogy fizetni kelljen a kívánságok teljesítéséért. Megcsappantak ugyan a levelek, de a zenei szerkesztőkre ez pótlólagos feladatokat rótt: azt a dalt kellett műsorra tűzni, amit a hallgató kért, mással nem lehetett helyettesíteni. Szükségessé vált az archívum gazdagítása, ebbe a nyíregyháziak mellett Budapest és Debrecen is besegített.

A kívánságműsor volt a kárpátaljai rádió magyar szerkesztőségének egyetlen kifejezetten zenés műsora. A műsorpolitikát úgy alakították, hogy a magyar nóták és dalok között feltétlenül megbújjon egy orosz, ukrán dal is, akár kérték, akár nem. Az általában egyórás szívküldit orosz nótával kezdték és zárták, és adás közben is elhangzott egy-kettő. A napi adások közben vagy végén is zenei összeállítást lehetett hallani. Ezeket leggyakrabban így konferálták fel: *„most dalokat közvetítünk a pártról”*, *„dalokat hallhatnak Leninről”*, *„munkás-mozgalmi dalok következnek”*.

..Miután a ‘70-es évek közepén létrejött a magyar nyelvű televízió- és rádió műsorok egyesített szerkesztősége, a televízió stúdiójába is rendszeresen meghívtak magyar településeken működő műkedvelő együtteseket, kórusokat. A szerkesztési elv ugyanaz maradt, mint a rádió esetében: hazafias dallal kellett indítani, és legalább még egy ilyen nótának kellett szerepelni a repertoárban. Igaz, ezeket már magyar nyelven is elő lehetett adni.

2.3. A kárpátaljai magyar helységnevek használata

Tilos volt a kárpátaljai magyar helységnevek magyar változatának használata mind a nyomtatott, mind az elektronikus sajtóban. A települések orosz vagy ukrán elnevezését, transzkripcióját kellett alkalmazni a beszélt és írott nyelvben. Erre a hatalom nagyon odafigyelt. Ha valaki természetes beidegződése alapján Beregszászt, Ungvárt mondott Berehovo, Uzsgorod helyett, azt akár fegyelmiben is részesíthették vagy megvonhatták a honoráriumát. A látszatát is kerülni kellett annak, hogy valaki utalást tegyen azokra az időkre, amikor Kárpátalja magyar vagy csehszlovák fennhatóság alá tartozott. Ezt legtöbbször csak negatív szövegkörnyezetben engedték meg.

Még csak utalni sem lehetett a magyar névváltozatra. A Mukacsevo Munkacsevóként történő említését irtották a beszédből. Ez a sem nem orosz, sem nem magyar változat volt a leggyakoribb „hiba”. A technika fejlődésével azonban ezt a bakit is kiküszöbölték a többi társával együtt.

1974-ben a kárpátaljai televízióban lehetővé vált az adások rögzítése. Ebben az évben vásárolták az első Elektron 2 típusú videomagnót. Ezt követően, ha valaki elszólta magát, újravették az adást, vagy ha erre nem jutott idő, akkor a szövegkönyv birtokában a hangmérnök kisípolta az ominózus szövegrészt az adás idején. Ez a szabály nemcsak a kárpátaljai magyar településnevekre vonatkozott, hanem a szomszédos országok helységneveinek történelmi magyar elnevezésére is.

Mivel az életben az emberek teljesen másképpen beszéltek, a magyar névváltozatot használták, valójában gyakran azt sem értették, melyik faluról vagy településről van szó.

Az elmozdulást ezen a téren a *glasznoszty* és a *peresztrojka* hozta. Hivatalosan ugyan még nem engedélyezték, de egyre gyakrabban szemet hunytak afelett, ha valaki a történelmi nevet választotta.

A helységnevek reformja 1988-ban kezdődött és napjainkig tart. Nincs ma Kárpátalján olyan írott vagy elektronikus sajtó, amely ne magát tartaná úttörőnek a magyaros névhasználat bevezetésében. De így van ez ebben a kérdésben a politika és a tudomány viszonylatában, ahol szintén egymást licitálják felül az érdemek felsorolásakor a tudós társaságok és az érdekvédelmi szervezetek.

Az igazság az, hogy a sajtó és a törvénykezés versengésében a sajtó áll győzelemre. Míg a szerkesztők, újságírók, riporterek minden összeesküvés elmélet ellenére egymástól függetlenül, mégis egymást erősítve szinte egyszerre kezdték használni a magyar változatot (a kárpátaljai RTV magyar szerkesztősége is), addig a törvénykezés csak lassan követte a gyakorlatot. Az ukrán parlament 1991-ben két magyar falu, 1995-ben további 23 történelmi nevét állította vissza. Összehasonlításképpen: a beregszászi magyar tanárképző főiskola mellett működő LIMES Társadalomkutató Intézet elkészítette a kárpátaljai magyar települések névjegyzékét, amelyben 116 település szerepel.[11] A lajstrom alapkritériuma összecseng a tíz évvel később, 2012-ben elfogadott ukrán *Nyelvtörvénny*el: azokat a falvakat és városokat sorolták fel a gyűjteményben, amelyek lakosságát legalább tíz százalékban magyarok lakták. (A *Nyelvtörvény* szintén 10 százalékos küszöböt szab meg azon települések esetében, ahol egy adott kisebbség regionálisként használhatja anyanyelvét.[12])

2.4. Magyarországra nyíló Ablak

A gorbacsovi nyitásnak köszönhetően lehetővé vált, hogy a Magyar Televízió kárpátaljai bemutatkozó esteket tartson. Az összeállításokat ismert magyar műsorvezetők, Lőrincz Gabriella, Palcsó Brigitta, Endrei Judit konferálták fel helyi műsorvezetőkkel. A Magyar Televízió minden alkalommal több órányi műsort is hozott magával: anyák napi összeállítást, magyar klipeket, humoros összeállításokat Hofi Géza, Gálvölgyi János, Antal Imre, Alfonso közreműködésével, Rockenbauer Pál nagy sikerű sorozatának, a *Másfélmillió lépés Magyarországon* néhány epizódját. Ezek a műsorok lényegesen lendítettek a magyar adások nézettségén Kárpátalján.

Felhívta az ungvári tévé stáb munkájára a figyelmet az a tény is, hogy a Magyar Televízió egyre több (a korábbi évtizedekhez képest mindenképpen) tudósításban számolt be a kárpátaljai eseményekről. Ilyen nagy visszhangot kiváltó riport volt 1989. júliusában a Rákóczi szabadságharc első győztes csatájának helyszínén, a helyreállított turulmadaras emlékműnél készült összeállítás.

Mérföldkőnek számított az *Ablak* szolgáltató magazin ungvári jelentkezése a ‘80-as évek végén. A kárpátaljai magyarság számára olyan ismert tévés személyiségek látogattak Ungvárra, mint Berkes Zsuzsa, Incze Zsuzsa, Bálint gazda (dr. Bálint György), Feledy Péter, Gombár János, Pálfy G. István vagy a későbbi tévé elnök Peták István. Az adást többhetes helyszíni forgatás és előkészületi munka előzte meg.

Természetesen a magyar televízió *Ablak* című szolgáltató magazinja is előbb át kellett essen a pártbizottság rostáján. Ungváron és Kijevben elutasították a kérelmet forgatókönyv hiányában. Egészen Moszkváig jutott el az egyeztetési ügy, ahol végül is zöld utat kapott a műsor. Bálint gazda, az *Ablak* népszerű kertészeti tanácsadó rovatának vezetője így emlékszik az ungvári adásra: „[a]zt tanácsolták, hogy kérdezzük meg Moszkvában a Szovjetunió Kommunista Pártja illetékes osztályának a véleményét a dologról. Úgy látszik, hogy ott már valamiféle újabb lég-

11 Beregszászi Anikó: Magyar helységnevek Kárpátalján (1988–1995). *Forrás*, 1997/5.

12 Закон України Про засади державної мовної політики. №529-VI, 2012. 7 cikkely, 3. bekezdés.

áramlatok indultak meg a »glasztoszty« irányából, mert belementek a tervek megvalósításába. És az ABLAK ungvári adása sikeresnek bizonyult itthon és Kárpátalja tévénézői között is.[13]

A kárpátaljai magyar adások korábban nem tapasztalt mennyiségű telefonhívást és visszajelzést kaptak a nézőktől az *Ablak* sikerével kapcsolatban. Ennek hangot is adott az akkori ungvári műsorvezető a pesti stúdióban, mondván, hogy jó volt magyarnak lenni Kárpátalján azokban a napokban. Válaszként a Budapestről hazafelé tartó műsorvezetőt és rendezőt Nyíregyházán egy fekete Volga várta a kárpátaljai tévé elnökével és párttitkárával, és jött a számonkérés: „csak akkor volt jó magyarnak lenni a Szovjetunióban, máskor nem?"

Ezeknek a műsoroknak a hatására a későbbi tévés intendáns és elnök, Peták István szorgalmazta, hogy minél több kárpátaljai vonatkozású hír, tudósítás jelenjen meg a Magyar Televízióban. Létrejött a Kisebbségi és Határontúli Műsorok Szerkesztősége. Külön határon túli magazinokat és hírműsorokat indított a Magyar Televízió: a *Nagylátószöget,* amelyet évek múltán követett a *Palackposta,* a *Kézfogás,* a *Vándorének,* a *Szórvány,* a *Határátkelő,* a *Héthatár,* a *Kárpáti Krónika,* a *Sírjaik, hol domborulnak...,* az Átjáró. A Magyar Televízió határon túli adásainak az indulásában jelentős szerepet vállaltak az ungvári tévések és a kárpátaljai újságírók. Szerkesztőként Farkas Károly, a kárpátaljai RTV művészeti szerkesztőségének vezető szerkesztője, Bornemissza Eszter, a *Kárpáti Igaz Szó* című lap munkatársa, aki elismert magyar tévés szakember lett. Műsorvezetőként és szerkesztőként Koczák Szilvia, Debreceni Mihály és Kulin Zoltán említhető.

A mai gyakorlat ezzel szemben az, hogy a határon túli tartalmakat megkísérlik integrálni a magyar közszolgálati média többi műsorába. A különböző vonatkozó műsorok a Magyar Televízió műsorfelületéről átkerültek a Duna Televízióéba. Ilyen magazin a *Kárpát Expressz* (felelős szerkesztője az egykori ungvári tévés és rádiós Debreceni Mihály), de újak is létrejöttek, mint amilyen a *Térkép*, a *Székely kapu* a *Magyarlakta – vidékek krónikája,* a *Határtalanul magyar,* a *Hazajáró,* a *Kultikon* stb.

Éppen az idézett műsorok révén (a Magyar Rádióban idesorolandó a *Határok nélkül* és a *Vasárnapi újság)* rögzült a kárpátaljaiakban, hogy létezik Ukrajnában egy ungvári tévés és rádiós stáb, amelynek adásait hétfőnként lehet megtekinteni az esti órákban. Bár már jó ideje más napokon is jelentkezett a magyar adás (hétfőn-szerdán, hétfőn-szerdán-pénteken, hétfőn-csütörtökön, hétfőn-pénteken), ezekhez nem tudott hozzászokni a magyar néző, mert időről időre nemcsak a hét más-más napjaira tették azokat, hanem a műsorok kezdési időpontja is változott.

3. A Kárpátaljai Megyei Állami Televízió és Rádió magyar szerkesztősége Ukrajna függetlenné válását követően

3.1. Műsorpolitika

A Kárpátaljai Megyei Állami Televízió és Rádió Társaság műsorpolitikáját az ukrán médiahatóság (Ukrajna Televízióval és Rádióval Foglalkozó Állami Bizottsága –magyarországi megfelelője a Nemzeti Média és Hírközlési Hatóság) által kiadott engedélyek alapján valósítja meg. Az alábbiakban nyolc ilyen normatív dokumentum (licence) lényegesebb momentumait mutatom be elsősorban a magyar adások szempontjából. Íme, a teljes lista:

13 http://www.balintgazda.hu/balint-gazda/igy-lattam/a-teve-balint-gazdaja.html

2. táblázat

№	Az engedély száma	Az engedély típusa	Az engedély érvényességi ideje	A médiaszolgáltatás terjedelme
Rádió				
1.	HP *№* 0482-M	Földi sugárzású	2015.03.11.	Heti 15 óra 1 perc
2.	HP *№* 1126-M	Földi sugárzású, vezetékes	2020.06.08.	Heti 15 óra 20 perc
3.	HP *№* 1338-M	Műholdas	2016.01.27.	Napi 24 óra
4.	HP *№* 1535-M	Földi sugárzású	2019.01.28.	Napi 12 óra
5.	HP *№* 1750-M	Földi sugárzású	2020.06.02.	Napi 12 óra 30 perc
Televízió				
6.	HP *№* 1127-M	Földi sugárzású	2019.01.28.	Napi 24 óra
7.	HP *№* 1339-M	Műholdas	2016.01.27.	Napi 24 óra
8	HP *№* 1387-M	Többcsatornás (digitális)	2018.09.07.	Napi 24 óra

A megyei állami televízió műsorpolitikáját jelenleg is a kilencvenes években kiadott engedélyek, licencek szabják meg. A későbbi évek folyamán, 2003-ban, 2005-ben, 2006-ban és 2013-ban ezek érvényességét rendszerint némi módosítással meghosszabbították, a médiaszolgáltatás tartalma azonban lényegében nem változott. Mindezeket a módosításokat az ukrán médiahatóság honlapján is meg lehet tekinteni.[14]

1. ábra: Az államilag finanszírozott műsorok aránya a teljes műsoridőhöz képest a rádióban

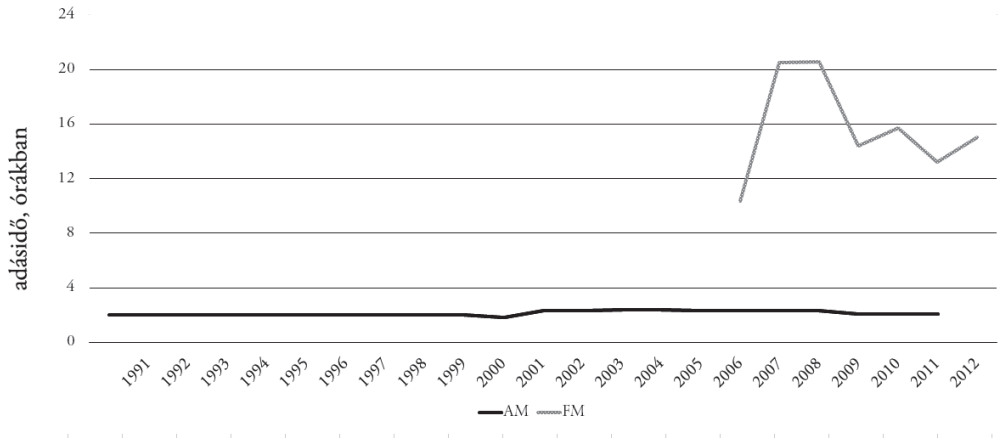

Jelentős változás 2006-tól volt tapasztalható, ezek főleg a műsorterjesztés módját és a médiaszolgáltatás összidejét érintették. Addig ugyanis a televízió napi két és fél órás műsort sugárzott, a rádió pedig két óra tíz percet URH-s frekvencián földfelszíni és vezetékes (a rádió esetében) rendszerben. 2006-tól viszont már műholdon is foghatóvá vált a *Tisza 1*-es tévécsatorna és a *Tisza FM* rádiócsatorna műsora 24 órás terjedelemben. A változás inkább mennyiségi volt, mint minőségi, bár ez utóbbit hiba lenne tagadni. A kárpátaljai tévé és rádió stúdió ugyanolyan műszaki és személyi feltételek mellett kezdett el napi műsort gyártani, akárcsak korábban a kétórás adásokat.

14 http://nrada.gov.ua/ua/derzhavniyreestr/Movniki/ZakarpatsjkaODTRK.html

2. ábra: Az államilag finanszírozott műsorok aránya a teljes műsoridőhöz képest a televízióban

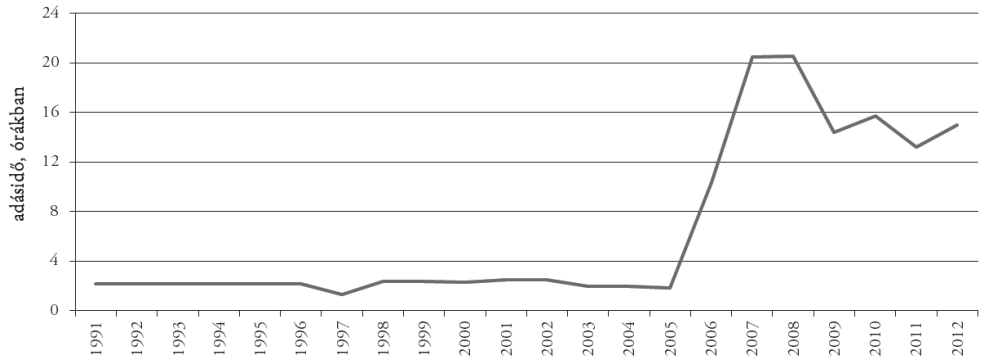

A tartalmi szempontokat illetően a médiaszolgáltatás koncepcióját így fogalmazták meg 1999-ben: „a megye társadalmi-politikai, szociális-gazdasági és kulturális életének mély és sokoldalú bemutatása".[15] Az egy évvel korábbi rádiós engedélyben a „mély és sokoldalú" szavak helyett „objektív, operatív és kompetens"[16] megfogalmazás szerepelt. A médiaszolgáltatás nyelvét illetően mind a rádiós, mind a tévés licence így rendelkezett: ukrán 65%, magyar 12%, román 7%, német 3%, szlovák 3%.

Az állami televíziók és rádiók úgynevezett állami megrendelésre dolgoznak. Általában az előző év végén vagy aktuális esztendő elején (ha csúszott a költségvetés jóváhagyása) fogadták el ezt a tervet, amely előírta a valamivel több mint két órás műsoridő műfajonkénti lebontását is. Az állam finanszírozta ezeknek a műsoroknak a gyártását és a sugárzását.

Ameddig két és fél órás volt a műsoridő (2005 végéig), a központi költségvetés mindent fedezett. Miután azonban a kárpátaljai televízió és rádió 2006-ban, elsőként az ukrán állami megyei médiumok közül, áttért a műholdas műsorterjesztésre, már csak a gyártás és a műsorszórás egy részét tudta fedezni a szaktárca. Ez a rész a gazdasági és pénzügyi válság elmélyülésével egyre kisebb lett. A finanszírozás 2006-ban érte el csúcsot: a 24 órából több mint 20 órát vállalt magára az állam. Ezt követően évről évre folyamatosan csökkent ez a rész. 2013. júniusában, amikor ez a tanulmány készült, még nem lehetett tudni, mennyit fordít a központi költségvetés a kárpátaljai televízió és rádió műsorgyártási és műsorszórási kiadásaira, ezért ez az esztendő nem szerepel a grafikonban.

A kárpátaljai állami rádió a frekvenciaengedélyek alapján a régi (AM) és az új (FM) modulációs jelátvitelben is sugároz műsort. Az előbbiben *Uzshorod Rádió,* az utóbbiban *Tisza FM* néven. Az FM hullámsávok vonatkozásában a szaktárca ugyanannyi műsort rendel, mint a televízióban, ezért a grafikon képzeletbeli görbéje megegyezik. Az erre a sávra vonatkozó engedélyt 2006-ban kapta meg a rádió a tévés műholdas műsorterjesztéssel egyidőben.

Az AM jelátvitelben a kárpátaljai rádió teljes műsorideje napi 2 óra 10 perc, ezért helyezkedik el olyan alacsonyan a grafikonban. Ez a terjedelem nem változott Ukrajna függetlenné válása, 1991 óta. Gyakor-

15 Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення: Ліцензія на право користування каналами мовлення, №000867, 1999.

16 Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення: Ліцензія на право користування каналами мовлення, №000707, 1998.

latilag egy egyenes vonal. 2013-ig a szaktárca teljes egészében fedezte a gyártási és műsorterjesztési költségeket. A válság miatt takarékossági szempontokat követve 2013-ban annak ellenére felmerült az adások megszüntetése, hogy az érvényes engedély 2015. márciusáig szól.[17] Lakossági tiltakozásoknak engedve Ukrajna Televízióval és Rádióval Foglalkozó Állami Bizottsága egyelőre lemondott ezirányú terveiről. Ez azért lényeges, mert ezen a műsorfelületen jelenik meg a magyar szerkesztőség napi magazinja is.

A kárpátaljai állami televízió és rádió közszolgálati feladatokat lát el, és bár a nevében ez nem szerepel, a médiatörvény előírja, hogy bármilyen szervezeti-jogi átalakulás esetén a megyei televíziók és rádiók csak közszolgálati státust vehetnek fel.[18] Vagyis, feladatuk a kiegyensúlyozott, tárgyilagos tájékoztatás, rétegműsorok készítése, a nemzetiségek bemutatkozási lehetőségének biztosítása, olyan műfajok, adások műsorra tűzése, amelyek teljességgel hiányoznak a kereskedelmi médiából.

A jelenleg érvényes engedélyek alapján a Kárpátaljai Megyei Állami Televízió és Rádió programjának koncepciója szerint a televízióban a műsorok nyelve nem kevesebb, mint 75 százalékban ukrán kell, hogy legyen. A 24 órás műsorfolyamon belül a saját gyártású anyagok hossza a 10 óra 45 percet (45%) nem haladhatja meg, a nemzeti audiovizuális termékek műsorideje nem lehet kevesebb 18 óránál (75%), a külföldi gyártású műsorok ideje 6 órában (25%) lett maximálva.[19] A műfaji tagolódás a következő:

3. táblázat

№	**Tartalom**	**Napi teljes műsoridő** *(h/min/nap)*	**Saját gyártású műsorok terjedelme** *(h/min/nap)*	**Nemzeti audiovizuális műsorok terjedelme** *(h/min/nap)*	**Külföldi gyártású műsorok terjedelme** *(h/min/nap)*	**Átvett műsorok közvetítése** *(h/min/nap)*
1.	Információs- és elemző műsorok, publicisztikai adások	3 óra 30 perc	3 óra 30 perc	3 óra 30 perc	-	-
2.	Művelődési-művészeti adások	1 óra 15 perc	1 óra 15 perc	1 óra 15 perc	-	-
3.	Tudományos-ismeretterjesztő adások	2 óra 30 perc	2 óra 30 perc	2 óra 30 perc	-	-
4.	Zenés-szórakoztató műsorok (zenés műsorok, interaktív adások, játékok, kívánságműsorok...)	10 óra 5 perc	1 óra 20 perc	6 óra 35 perc	3 óra 30 perc	-
5.	Gyermekműsorok	30 perc	30 perc	30 perc	-	-
6.	Filmek	3 óra 30 perc	-	1 óra	2 óra 30 perc	-
7.	Egyéb: reklám	1 óra	1 óra	1 óra	-	-
	arculati elemek	20 perc	20 perc	20 perc	-	-
	előzetesek	20 perc	20 perc	20 perc	-	-
	televíziós vásárlás	1 óra	-	1 óra	-	-

17 Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення: Ліцензія на мовлення, Серія НР №0482, 2008.

18 Закон України Про телебачення і радіомовлення. №3759-XII, 1993. 13. cikkely, 6. bekezdés.

19 Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення: Ліцензія на мовлення, Серія НР №1339-М, 2006.

A rádiónál lényeges eltérés, hogy a műsorok nyelve nem 75, hanem 80 százalékban az államnyelv kell, hogy legyen. A saját gyártású műsorok teljes ideje 10 óra 30 perc (44%) lehet. A nemzeti audiovizuális termékek (beleértve a saját gyártású műsorokat is) bemutatására szánt idő nem lehet kevesebb 19 óra 15 percnél (75%), a külföldi műsorok összideje 4 óra 45 perc (20%), ebből fél órát a *Deutsche Welle* adása kell, hogy képezzen.[20] A műfaji tagolódást illetően az alábbi előírásoknak kell megfelelnie kárpátaljai állami rádiónak a műholdas médiaszolgáltatásban:

4. táblázat

№	Tartalom	Napi teljes műsoridő *(h/min/nap)*	Saját gyártású műsorok terjedelme *(h/min/nap)*	Nemzeti audiovizuális műsorok terjedelme *(h/min/nap)*	Külföldi gyártású műsorok terjedelme *(h/min/nap)*	Átvett műsorok közvetítése *(h/min/nap)*
1.	Információs- és elemző műsorok, publicisztikai adások	4 óra 45 perc	4 óra 15 perc	4 óra 15 perc	30 perc	-
2.	Művelődési-művészeti adások	30 perc	30 perc	30 perc	-	-
3.	Tudományos-ismeretterjesztő adások	30 perc	30 perc	30 perc	-	-
4.	Zenés-szórakoztató műsorok (zenés műsorok, interaktív adások, játékok, kívánságműsorok...)	2 óra	2 óra	2 óra	-	-
5.	Zenei válogatások	11 óra 15 perc	-	7 óra	4 óra 15 perc	-
6.	Gyermekműsorok	30 perc	30 perc	30 perc	-	-
7.	Egyéb: reklám	3 óra 30 perc	1 óra 45 perc	3 óra 30 perc	-	-
	arculati elemek	30 perc	30 perc	30 perc	-	-
	előzetesek	30 perc	30 perc	30 perc	-	-
	televíziós vásárlás	-	-	-	-	-

Ebbe a műsorfolyamba illeszkednek a magyar szerkesztőség televíziós és rádiós anyagai. Rájuk nézve is kötelezőek ezek a műfajok. Ezekben a számokban a benne vannak a magyar műsorok is. Hogy hogyan, azt a következő részben kíséreljük meg elemezni. Annyit elöljáróban meg kell jegyeznünk, hogy természetesen sem a néző, sem a hallgató nem fog stopperórával a kezében a készülék elé ülni, hogy megállapítsa az amúgy is szembeötlő tényt: kevés a nemzetiségi műsorokra szánt idő.

20 Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення: Ліцензія на мовлення, Серія НР №1338-М, 2006.

3.1.1. Az adásidő alakulása a műsorterjesztési engedélyek alapján

A megyei RTV frekvencia engedélye értelmében, tehát, Kárpátalján az államnyelven sugárzott műsorok aránya az állami televízióban 75%, az állami rádióban pedig 80%. A teljes műsoridőhöz képest ez 6 óra, illetve 4 óra 48 perc műsoridőt jelent a nemzetiségek számára. A Kárpátaljai Megyei Állami Televízió és Rádió Társaságban hét nemzetiségi szerkesztőség működik: magyar, román, német, szlovák, orosz, ruszin és roma. A teljes műsoridő 25, illetve 20 százaléka közöttük oszlik meg. A *Nyelvtörvény* szerint a lakosság arányainak megfelelően kell ezt végrehajtani. Táblázatba foglaltuk ezeknek a nemzetiségeknek számarányát a 2001-es ukrajnai népszámlálás adatai alapján.

5. táblázat

Nemzetiség	Lélekszám	Százalékarány a megye lakosságán belül
Magyarok	151 516	12,1
Románok	32 152	2,6
Németek	3582	0,3
Szlovákok	5695	0,5
Oroszok	30 993	2,5
Cigányok[21]	14 004	1,1

A ruszinokat nem tüntették fel külön nemzetiségként 2001-ben. Ha ezeket az adatokat vesszük alapul, akkor a magyar adások száma és ideje messze meg kell, hogy haladja a többi nemzetiségét. A románokét például majdnem ötszörösen, a szlovákokét 24-szeresen. Világos, hogy ezt napi lebontásban nem lehet megvalósítani, mert a német vagy szlovák szerkesztőségnek olyan kevés adásideje lenne, hogy – képletesen szólva – elköszönni sem volna módjuk. Ezért nagyobb időegységekben, heti, kétheti vagy havi gyakorisággal lenne célszerű egy-egy hosszabb terjedelmű magazinnal jelentkezniük. Ezzel szemben a nemzetiségi adások műsorrácsa heti lebontásban 2013 első félévében így alakult:[22]

6. táblázat

Szerkesztőség *a műsor címe*	**Adásnapok**						
	hétfő	**kedd**	**szerda**	**csütörtök**	**péntek**	**szombat**	**vasárnap**
Magyar	x	x	x	x	x	x	-
Hírek	14.30-14.35; 17.00-17.05	14.30-14.35; 17.00-17.05	14.30-14.35; 17.00-17.05	14.30-14.35; 17.00-17.05	14.30-14.35; 17.00-17.05	-	-
Látóhatár (magazin)	16.00-16.40	-	-	12.30-13.10 ismétlés	-	-	-

21 A népszámlálási adatlapokon 2001-ben nem a roma, hanem a cigány megnevezés szerepelt.
22 Az időpontokat közép-európai idő szerint adtuk meg.

Szerkesztőség *a műsor címe*	**Adásnapok**						
Nézőpont (magazin)	-	-	16.20-17.00	-	-	12.50-13.30 ismétlés	-
Heti műsoridő	**3 óra 30 perc**						
Román		x	x	x	x		
Román tévéfutár (magazin)	-	16.30-16.40	-	-	13.00-13.10 ismétlés	-	-
Aktuális (hírösszefoglaló)	-	-	8.00-8.10 17.05-17.15 ismétlés	-	-	-	-
Román szó magazin	-	-	-	16.00-16.26	-	-	12.30-12.56 ismétlés
Heti műsoridő	**1 óra 32 perc**						
Orosz			x				x
Orosz idő (magazin)	-	-	12.30-12.56	-	-	-	16.00-16.26 ismétlés
Heti műsoridő	**52 perc**						
Roma	x				x		
Romano Dzsivipen (magazin)	12.30-12.50 ismétlés	-	-	-	16.00-16.20	-	-
Heti műsoridő	**40 perc**						
Szlovák		x		x	x		x
Szivárvány (magazin)	-	16.00-16.20	-	-	12.30-12.50 ismétlés	-	-
Szlovák szemmel (magazin)	-	-	-	16.30-16.56	-	-	13.00-13.26 ismétlés
Aktuális (hírösszefoglaló)	-	-	-	-	8.00-8.10 17.05-17.15 ismétlés	-	-
Heti műsoridő	**1 óra 52 perc**						
Német	x		X	x		x	
Saját szemmel (magazin)	-	-	16.00-16.20	-	-	12.30-12.50 ismétlés	-
Legyen a vendégünk (magazin)	16.40-17.00	-	-	13.10-13.30 ismétlés			
Heti műsoridő	**1 óra 20 perc**						
Ruszin		x	x			X	x
Ruszin család (magazin)	-	13.30-13.56	-	-	-	16.00-16.26 ismétlés	-
Az élet kereke (magazin)	-	-	17.35-17.55	-	-	-	15.20-15.40 ismétlés
Heti műsoridő	**1 óra 32 perc**						

Ha a heti műsoridőből indulunk ki, első ránézésre is látszik, hogy a törvény által előírt arányokat nem tartják be – a legfőbb vesztes:a legnagyobb lélekszámmal rendelkező kárpátaljai magyarság. Ezen nem sokat szépít az sem, hogy a programigazgatóság a magyar

szerkesztőségnek tudja be a 26 perces *Szombattól szombatig* című nemzetiségi információs és hírháttér műsort is, amelyet valójában felváltva szerkesztenek a nemzetiségi stábok. Ezen adatok ismeretében megállapíthatjuk, hogy a nemzetiségi műsorok aránya a teljes műsoridőhöz képest 12,2%. Ez 12,8%-kal marad el az engedélyezett mértéktől, vagyis a hipotetikus műsorfelületnek kevesebb, mint a fele. A további aránytalanságokat most nem elemezzük, mert nem képezik a jelen tanulmány tárgyát.

A szintén 24 órás műsoridővel rendelkező *Tisza FM* műsorrácsa nemzetiségi szempontból még aránytalanabb. A magyar, a román és a német szerkesztőség heti egy alkalommal más-más napokon, de ugyanabban az időpontban, 19 óra 30 perckor 25 perces magazinnal jelentkezik (a magyar adás csütörtökön hallható). Az orosz, ruszin és roma szerkesztőség pénteken kap 8-8 percet a „nemzetiségi idősávban". A magyar és a román magazint megismétlik a hét végén. Tehát a 24 órából naponta 24 perc jut a nemzetiségekre. Ez az összműsoridő 1,66%-a a lehetséges 20%-kal szemben.

Mint ahogy korábban említettem, a kárpátaljai állami rádiónak AM sávra is van sugárzási engedélye, napi két óra tíz perc. A megyei állami rádió az Ukrán Nemzeti Rádió egyes csatornáján kap idősávokat.[23] Ezek így alakulnak:

7. táblázat

Hétfő-péntek	szombat	vasárnap
5.45-5.54	5.10-5.29	5.10-5.29
7.10-7.29	7.10-7.29	7.10-7.29
13.40-13.59	11.40-11.56	14.45-14.59
17.10-17.59	16.45-16.59	17.10-17.59
19.00-19.29	17.10-17.59	19.00-19.29
	19.00-19.29	

Mint láthatjuk, ez a műsorfelület annyira fel van szabdalva és olyan kis idősávok állnak a kárpátaljai rádió (*Uzshorod Rádió*) rendelkezésére, ami teljes értékű rádiózást nem tesz lehetővé. Nehéz megfogalmazni a rádió célközönségét is, mivel ukrán, magyar, román, szlovák nyelvű adások váltakoznak benne. Emellett a kis idősávok (9 perc, 19 perc) eleve befolyásolják a rádiós műfajok megválasztását. Magazin jellegű adásokat például csak a koradélutáni vagy esti sávban lehet tervezni. Interaktív műsorok nincsenek is, valamennyi adást felvételről sugározzák.

Mégis itt már valamivel jobb a nem államnyelvi és ukrán adások aránya, annak ellenére, hogy még ez sem tükrözi „a nyelvi csoportok létszámát", ahogy azt a vonatkozó törvény előírja. A német, a ruszin, az orosz és a roma szerkesztőség például egyáltalán nem készít rádiós műsort:

23 Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення: Ліцензія на мовлення, Серія НР №0482, 2008.

8. táblázat

Szerkesztőség *a műsor címe*	**Adásnapok**						
	hétfő	**kedd**	**szerda**	**csütörtök**	**péntek**	**szombat**	**vasárnap**
Magyar	x	x	x	x	x		
Információs koktél	19.05-19.29	-	-	-	-	-	-
Ember és idő	-	19.05-19.29	-	-	-	-	-
Hétközben	-	-	19.05-19.29	-	-	-	-
Prioritások	-	-		19.05-19.29	-	-	-
Heti műsoridő	**1 óra 40 perc**						
Román	x	x	x	x	x		
Román meridián	14.45-14.58	14.45-14.58	14.45-14.58	14.45-14.58	14.45-14.58	-	-
Heti műsoridő	**1 óra 5 perc**						
Szlovák					x		x
Szlovák kaleidoszkóp	-	-	-	-	19.05-19.29	-	-
Heti műsoridő	***25 perc***						

Figyelembe véve, hogy az AM jelátvitelben a teljes napi műsoridő 130 perc és ebből a nemzetiségi szerkesztőségek 38-at kapnak, akkor itt a százalékos arány 29,23, azaz 9,23%-kal több az engedélyezettnél (a hivatalos éves kimutatásban 21,76% szerepel). Van azonban még egy ennél is érdekesebb frekvencia engedélye a kárpátaljai megyei állami rádiónak, amelyről szintén szót kell ejteni. A 106,8 MHz-es FM sávon Huszton napi 12 órára szól az engedély, az államnyelv arányát itt is 80 százalékban minimálták. Ezen a sávon azonban a kárpátaljaiak egy országos kereskedelmi adóval osztoznak úgy, hogy félóránkét váltani kell a csatornák között. Egy adás maximális terjedelme figyelembe véve a kapcsolási időt 29 perc 50 másodperc lehet. A műsorszerkezetben egyetlen nemzetiségi szerkesztőség sem kapott megszólalási lehetőséget.[24]

Összegezve az adásidő alakulását a Kárpátaljai Megyei Állami Televízió és Rádió Társaságban megállapítható, hogy 2006. októberéig napi két és fél órás televízió műsorral és valamivel kevesebb (2 óra 10 perc) rádiós adással rendelkezett. Adásaival az országos televíziók és rádiók műsorszerkezetében kaptak évente változó „ablakokat", idősávokat. 2006-tól a kárpátaljai RTV áttért a napi 24 órás műholdas műsorszórásra. Ugyanolyan műszaki feltételekkel és ugyanazzal a szakember gárdával, de most már saját műsorstruktúrával és ugyanennyi műsoridővel az FM sávon.

Amíg 2006-ig 58 és 73 óra között mozgott a magyar szerkesztőség éves adásideje a televízióban, addig a napi műsorszórásra történő átállást követően már ez az érték a duplájára, egyes években a triplájára ugrott. A legalacsonyabb a rendszerváltozást követően 2003-ban volt 58 óra 3 perccel, a legmagasabb pedig 2010-ben 231 óra. Az ezt követő két évben drasztikus adásidő csökkenés volt tapasztalható, és 2012-re 130 óra 6 percet tett ki. 2013-ban még júniusban sem volt végleges évi sugárzási terv. Hallgatólagosan a 2012-es adatok voltak a mérvadóak.

24 Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення: Ліцензія на мовлення, Серія НР №1535-М, 2005.

A magyar rádióadások műsoridejének éves mutatója 1991-től 2012-ig 124 óra 48 perc és 262 óra 10 perc között mozgott. A legtöbb műsoridővel 2003-ban rendelkeztek, a legkevesebbel 2009-ben. Mind a két görbe csökkenést mutat.

Az alábbi grafikon ezt a változást szemlélteti:

3. ábra

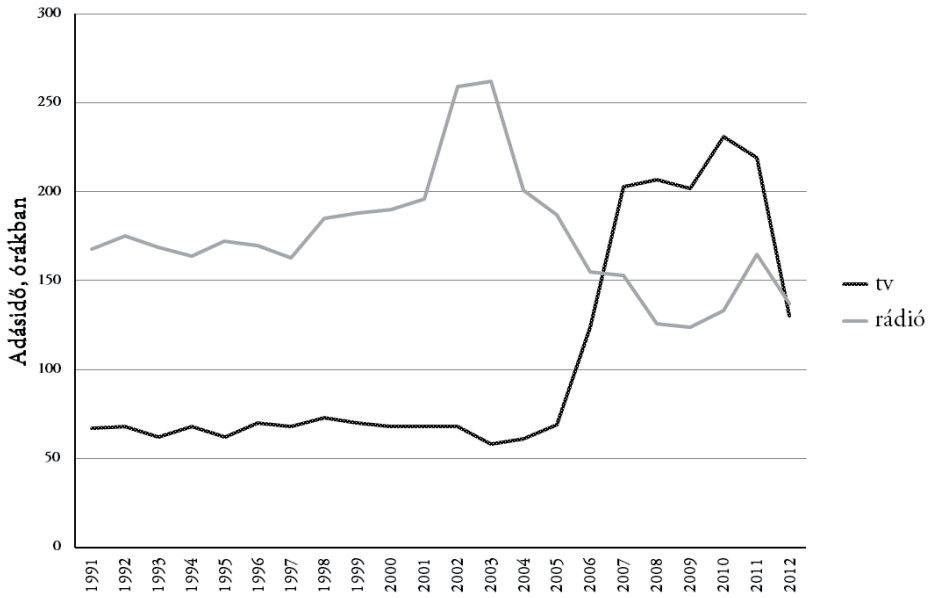

A Kárpátaljai Megyei Állami Televízió és Rádió Társaság műsorideje a többi megyei médiuméhoz hasonlóan két részből tevődik össze: állami megrendelésből és a fennmaradó időből. Az állami megrendelésre gyártott műsorok előállítási és sugárzási díját a szaktárca állja. Az azon felüli rész költségfedezetét a tévé és rádió társaságnak kell előteremtenie. Ez a rész az állami résszel szemben folyamatosan növekszik.

Kárpátalja gazdasága degresszív, állami dotációra szorul. A megyében a Szovjetunió felbomlásával megszűntek a nagy gyárak és üzemek. Erősen beszűkült a reklámpiac. Ilyen körülmények között a megyei televízió és rádió reklámforrásai gyérek, bevételi oldala lyukas. Az állami megrendelésen felüli műsoridőt ki tudja ugyan tölteni, de ennek a műsorterjesztési költségeit állandóan duzzadó adóssághalmazként görgeti maga előtt.

3.1.2. A magyar nyelvű műsorok adásnapja és kezdési időpontja

Ahhoz, hogy egy műsornak állandó nézői vagy hallgatói legyenek, biztosítani kell annak kiszámítható, megjegyezhető idősávját lehetőleg főműsoridőben. Egy hírműsornál számos egyéb tényező mellett (mint amilyen az operativitás és az objektivitás, a kiegyensúlyozottság, a tudósítások száma egy adáson belül, a tudósítások földrajza, a figyelemelterelést mellőző, könnyen elfogadható képi/hangi megjelenés, a tapasztalattal rendelkező, az adott térségben

ismert műsorvezetők alkalmazása, a tartalomhoz illő dinamikus műsorszerkezet stb.) különösen fontos a gyakoriság és a rögzült kezdési időpont. Mind a közszolgálati, mind a kereskedelmi tévék és rádiók esetében megfigyelhető, hogy évek óta ugyanabban az időpontban kezdik fő hírműsorukat. A szakemberek emellett még egymás műsorpolitikáját is figyelik, hogy még véletlenül se legyen ütközés a konkurens tévé vagy rádió azonos tartalmú vagy műfajú adásával.

A kárpátaljai TVR magyar szerkesztőségének műsorait a kezdetektől fogva mindig hétfőre tették, mint ahogy említettük azért, mert a Magyar Televízió adása sokáig ezen a napon szünetelt. Emellett rendszeresen a hét többi napján is jelentkeztek adással, mindig másikon és más időpontban. Kialakult, állandósult műsorrácsot a mai napig nem sikerült létrehozni. Az utolsó öt évben a televízió esetében az alábbi séma volt megfigyelhető:

9. táblázat

№	A műsor címe	Heti műsorbeosztás: időpont				
		2009	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**
1.	*Hírek*	H-P: 7.50-8.00 H-P: 17.45-18.00	H-P: 8.30-8.40 H-P: 11.30-11.40 H-P: 14.30-14.55 H-P: 17.30-17.50	K-P: 5.50-5.55 SZo: 8.00-8.05 H-P: 20.00-20.05	H: 7.00-7.05 H: 10.00-10.05 H-P: 13.30-13.35 H-P: 16.55-17.00	H-P: 13.30-13.25 H-P:17.00-17.05
2.	*Látóhatár* magazin	H:14.00-14.40 CS: 12.00-12.40	SZo:12.30-12.50	SZe:20.05-21.05	H:16.26-16.52 CS: 12.30-12.56	H: 16.00-16.40
	Látóhatár ismétlése	H: 21.20-22.00 CS: 21.20-22.00	V: 17.30-17.50	SZo:17.00-18.00	H: 22.20-22.46	CS: 12.30-13.10
3.	*Nézőpont* magazin			SZe: 11.15-12.00	SZe: 13.00-13.26	SZe: 16.20-17.00
	Nézőpont ismétlése			SZe:16.30-17.15	SZo:16.00-16.26	SZo:12.50-13.30

Egy műsor nézettségének egyik alapvető feltétele a stabilitás. A tartalmi szempontok mellett ez a heti műsorrácsban elfoglalt állandó helyére, kezdési időpontjára is vonatkozik. Ha megnézzük a magyar nyelvű *Hírek*et, azt tapasztalhatjuk, hogy a 2012-es és 2013-as 13 óra 30 perces kezdési időponttól eltekintve az adást mindig más idősávra tolták. Nem volt két egymás követő év, amikor ugyanabban az időpontban kezdődtek volna a *Hírek*. Az egyetlen rögzült műsorkoncepció az volt (2011 kivételével), hogy hétközben valamennyi napon legyen magyar információs műsor. Ezek időtartama általában 5 és 15 perc között mozgott, ellenben az utóbbi három évben stabilan 5 percre korlátozódott.

A magazin műsoroknál az az elv figyelhető meg, hogy a hét folyamán egy későbbi időpontban megismétlik az adást. A *Nézőpont* esetében állandónak látszik a szerdai adásnap és a szombati ismétlés, ezzel együtt a magazin kezdési időpontjára vonatkozóan nem lehet két egyforma évet találni. Ugyanez elmondható a *Látóhatár*ról is azzal a megjegyzéssel, hogy öt év alatt kedd kivételével a hét valamennyi napján szerepelt már a műsorrácsban különböző kezdési és ismétlési időpontokkal.

Mivel a kárpátaljai állami rádió FM sávjaiban (*Tisza FM Rádió)* a magyar adások alulreprezentáltak, jóval elmaradnak a műsorterjesztési engedélyben megadott mértéknél, ezért vizsgáljuk meg ott, ahol ez az arány kedvez a magyar adásoknak, vagyis az AM sávban sugárzó *Uzshorod Rádió* műsorrácsában.

10. táblázat

№	A műsor címe	Heti műsorbeosztás: időpont				
		2009	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**
1.	*Információs koktél*	H: 19.05-19.29	H: 19.05-19.29	H: 19.05-19.29	H: 19.05-19.29	H: 19.05-19.29
2.	*Ember és idő*	K: 19.05-19.29	K: 19.05-19.29	K: 19.05-19.29	K: 19.05-19.29	K: 19.05-19.29
3.	*Hétközben*	SZe: 19.05-19.29	SZe: 19.05-19.29	SZe: 19.05-19.29	SZe: 19.05-19.29	SZe: 19.05-19.29
4.	*Prioritások*	CS: 19.05-19.29	CS: 19.05-19.29	CS: 19.05-19.29	CS: 19.05-19.29	CS: 19.05-19.29
5.	*Az élet sója*	P: 19.05-19.29	-	-	-	-

Ez a nagyobb mérték a magyar adások viszonylatában napi 24 percet jelent évek óta ugyanabban az idősávban. Mégsem lehet azt mondani, hogy a hallgatottsága nagy. Ahogy említettük korábban, a kárpátaljai állami rádió az Ukrán Nemzeti Rádió egyes csatornáján jelentkezik öt különböző időpontban. Ezen sávok közül a második leghosszabb terjedelmű ablakban a magyar adások kaptak helyet. A magyar adások 19 óra 5 perces kezdési időpontja elvben jó műsoridő. Tartalmilag azonban olyan erős, figyelemfelkeltő, közérdeklődésre számot tartó anyagokat kellene napról napra gyártani, amelyek felveszik a versenyt a Magyar Rádiónak ebben az időpontban sugárzott hírműsorával és a *Sportvilág*gal, a kereskedelmi televíziók szenzációhajhász magazinjaival vagy a filmcsatornák kínálatával.

Ha feltételezzük, hogy a kárpátaljai magyarság elsősorban anyanyelvi műsorokat hallgat, akkor ebben az esetben egy 21 óra 50 perces műsorfolyamban kell nap, mint nap megkeresnie a neki szánt és készített magazinokat. Természetesen nem fogja megtenni, inkább más csatornákon szerez tudomást az őt érdeklő eseményekről. Arról nem is beszélve, hogy a térségben végzett kutatások alapján megállapítható, hogy az anyanyelven való rádiózás Kárpátalján is hanyatlóban van, ami egyértelműen gyengíti a magyar szerkesztőség adásainak nemzeti identitás megőrzésében betöltött szerepét.[25]

3.2. Vételi lehetőségek

A kárpátaljai televízió és rádió magyar adásai földi sugárzásban, műholdon, digitálisan és a kábelhálózaton is foghatók. Az analóg műsorterjesztést építették ki Kárpátalján a leghamarabb. Az adótornyokat igyekeztek úgy elhelyezni a Kárpátok karéjában, hogy a lehető legnagyobb lefedettséget biztosítsák. Ez azonban éppen a hegyvidék sajátosságai miatt nem mindenütt sikerült.

25 Dobos i. m. (9. lj.)200–201.

4. ábra

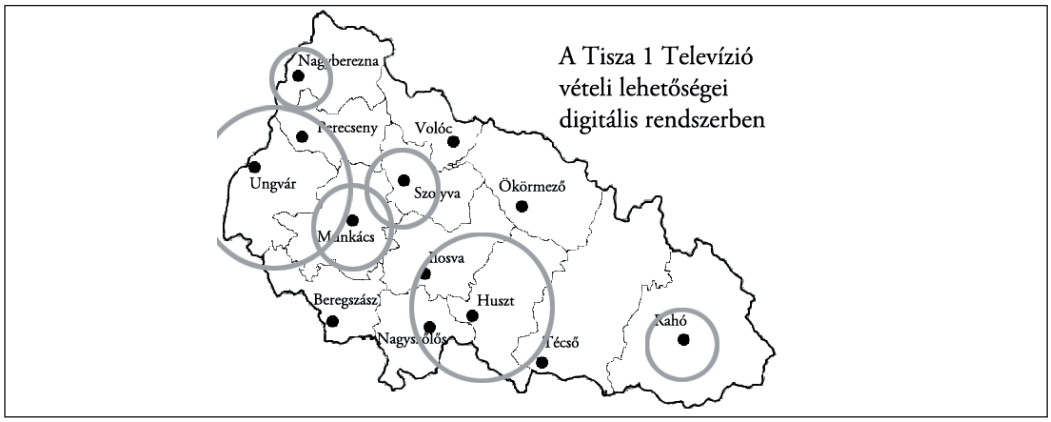

Bár az adók teljesítménye szinte mindenütt egyforma, a völgyeket mégsem tudják egyenletesen besugározni. Hatalmas üres foltok láthatók a kárpátaljai állami televízió vételi lehetőségének térképén, pedig összesen 11 adó hivatott biztosítani a láthatóságot:[26]

11. táblázat

№	**Az adótorony helye** *üzemeltetője*	**Csatorna**	**Az adó teljesítménye (kW)**	**Vételi körzet**
1.	Volóc *Megyei TVR Műsorszóró Központ*	E56	0,1	Volóc és a volóci járás
2.	Dobrjanszke (Nyágova) *Megyei TVR Műsorszóró Központ*	E55	0,1	Nyágova és a técsői járás
3.	Dubove (Dombó) *Megyei TVR Műsorszóró Központ*	E58	0,03	Dombó
4.	Kraszna (Tarackraszna) *Megyei TVR Műsorszóró Központ*	E56	0,03	Tarackraszna
5.	Koszivszka Poljana (Kaszómező) *Megyei TVR Műsorszóró Központ*	E51	0,1	Kaszómező
6.	Liszicsovo (Rókamező) *Megyei TVR Műsorszóró Központ*	E55	0,1	Rókamező és környéke: ilosvai és ökörmezői járás
7.	Lopuhiv (Brusztura) *Megyei TVR Műsorszóró Központ*	E25	0,03	Brusztura
8.	Nyizsnyi Vorota (Alsóverecke) *Megyei TVR Műsorszóró Központ*	E44	0,1	Alsóverecke
9.	Rahó *Megyei TVR Műsorszóró Központ*	E23	0,1	Rahó és a rahói járás
10.	Szolyva *Megyei TVR Műsorszóró Központ*	E52	0,1	Szolyva, illetve a munkácsi és a szolyvai járás egy része
11.	Ungvár	E49	0,1	Ungvár és az ungvári járás

26 A táblázatban az ukrán médiahatóság által kiállított 1127-es számú műsorterjesztési engedély adatai szerepelnek.

Figyelembe véve a magyar lakosság megyei eloszlását megállapíthatjuk, hogy az adótornyok elhelyezése elsősorban az ukrán lakosság igényeit veszi figyelembe. Teljesen kiesik a földi sugárzás alól a beregszászi járás, ahol egy tömbben él a kárpátaljai magyarság. De roszszak a vételi lehetőségek Munkácson és Nagyszőlősön is, illetve ezekben a járásokban, ahol a magyarok lélekszáma szintén jelentős. Az alábbi táblázatban *dőlt* betűvel jelöltük azokat a településeket, ahol a *Tisza 1* csatorna magyar adásai gyengén vagy egyáltalán nem is foghatók analóg rendszerben:

12. táblázat

Közigazgatási egység	A népesség száma	A magyarok száma
Beregszász	*26554*	*12785*
Huszt	31864	1726
Munkács	*81637*	*6975*
Ungvár	115568	7972
Beregszászi járás	*54062*	*41163*
Huszti járás	96960	3785
Ilosvai járás	*100905*	*114*
Munkácsi járás	*101443*	*12871*
Nagybereznai járás	28211	15
Nagyszőlősi járás	*117957*	*30874*
Ökörmező járás	49980	8
Perecsenyi járás	32026	78
Rahói járás	90945	2929
Szolyvai járás	*54869*	*383*
Técsői járás	171850	4991
Ungvári járás	74 399	43489
Volóci járás	25474	25

Ha összehasonlítjuk a kárpátaljai állami televízió vételi lehetőségeit és a magyarság megoszlását a közigazgatási egységekben, akkor már eleve kiesik több mint 105 ezer potenciális magyar ajkú tévénéző. Ez a kárpátaljai magyarok 69,5 százaléka. A legnagyobb jóindulat mellett sem feltételezhető, hogy a maradék 30 százalék az ungvári televízió magyar adásaival ébred és nyugszik.

Részben az analóg tévéműsorok alacsony hatékonysága, részben takarékossági szempontokból 2013-ban Ukrajna Televízióval és Rádióval Foglalkozó Állami Bizottsága elfogadta a Kárpátaljai Megyei Állami Televízió és Rádió Társaság vezetésének javaslatát, és az ungvári kivételével valamennyi földi sugárzású adón megszüntette a műsorszórást. Az így megtakarított pénzeket a digitális és a műholdas műsorterjesztés finanszírozására fordítják.

A kárpátaljai televízió digitális adásainak vételi lehetősége lényegesen jobb az analógénál az adók nagyobb teljesítményének köszönhetően. A digitális földfelszíni műsorszórás DVBT-2 (MPEG4) formátumban történik. A műsorok az MX5-ös multiplexen foghatók.

13. táblázat

№	**Az adótorony helye** *üzemeltetője*	**Csatorna**	**Az adó teljesítménye (kW)**	**Vételi körzet**
1.	Ungvár *Zeonbud Kft.*	E36	2	Ungvár és térsége
2.	Szolyva *Zeonbud Kft.*	E40	1	Szolyva és térsége
3.	Munkács *Zeonbud Kft.*	E55	1	Munkács és térsége
4.	Nagyberezna *Zeonbud Kft.*	E55	0,5	Nagyberezna és térsége
5.	Rahó *Zeonbud Kft.*	E55	0,5	Rahó és térsége
6.	Huszt *Zeonbud Kft.*	E61	5	Huszt és a környező járások

Ukrajnában 2015-ig kell áttérni a digitális földfelszíni műsorterjesztésre. Egyes megyékben, így Kárpátalján is, 2011-től elkezdték a digitális földfelszíni sugárzást az analóggal párhuzamosan. A műsorterjesztési engedélyben[27] az ukrán médiahatóság kötelezte a digitális műsorszórásban résztvevő televízió és rádiótársaságokat, hogy az első két év folyamán naponta legkevesebb öt percben ingyen tájékoztassanak a digitális átállásról (az információ 30%-át főműsoridőben kellett közölni). Ezt a kitételt egyelőre nem vették komolyan. Kárpátalján nagyon kevesen tudják az új sugárzási rendszerben fogni az adásokat. Egyrészt még nem cserélték le a régi analóg készülékeiket újakra, másrészt nem mindenki teheti meg, hogy 17 ezer forintnak megfelelő értékű set-top boxokat vásároljanak a régi készülékeikhez. 2013-ban Magyarországon elindult a digitális átállást ismertető erőteljes kampány. Kárpátalja magyarságát egyre jobban kezdte érdekelni, hogyan nézhetik majd a magyar közszolgálati és kereskedelmi televíziók adásait, különös tekintettel arra, hogy Ukrajnában nem az uniós, hanem a DVBT-2-es szabványt fogják alkalmazni.

27 Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення: Ліцензія на мовлення, Серія НР №1387-М, 2011.

Az alábbi térképen a digitális műsorszórás lefedettségét mutatom be. Az egyes adók paraméterei megtekinthetők az interneten is.[28]

5. ábra

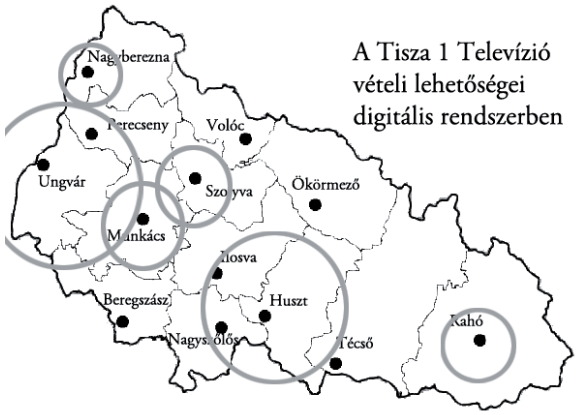

A *Tisza 1* legjobb vételi lehetőségét a műholdas sugárzás biztosítja. A 2006-ban kiállított médiahatósági engedély értelmében a *provider* a svéd SES ASTRA AB cég. A tévétársaságnak nem kevés kitartásába és idejébe került meggyőzni a szaktárcát arról, hogy ez a műhold 5°-os orbitális pozíciójánál fogva hegyvidéki térségben jobban elérhető, mint az állam által preferált Hellas Sat. A műhold paraméterei az évek folyamán többször változtak. 2013. július 1-től az Astra 4A 4,9E; Freq 12669,5; SR 2600; FEC ¾ beállítások érvényesek. Az adások nincsenek kódolva, így nemcsak Ukrajnában, hanem Európa szomszédos országaiban is nézhetők.

Az ukrán médiahatóság 2013. április 8-i adatai szerint[29] Kárpátalján 72 elektronikus média műhely és kábelszolgáltató cég működik. Ezek közül 59 kábeltelevíziós műsorszolgáltató, kettő vegyes, azaz televíziós műsort gyártó és kábeltévés szolgáltató műhely egyben. Az ukrán médiatanács kárpátaljai referensének információi alapján elmondható, hogy valamennyi kábeltelevíziós műsorszolgáltató alapcsomagjában szerepel a *Tisza 1*. Emellett 14 olyan szolgáltató is van, amelyek magyarországi közmédiumok, elsősorban a *Duna Televízió* (11) és az *M1* (6) műsorát is közvetítik.

Ami a rádióműsorok vételi lehetőségét illeti, a hallgatóság jelentős része, főleg az idősebb korosztály még régi típusú URH-s készülékekkel rendelkezik. Ők elsősorban az AM rendszerben sugárzott műsorokat hallgatják. Mint említettem, itt találhatók a magyar szerkesztőség anyagai is. Az adások vételét öt adó biztosítja:[30]

28 http://www.frekvencia.hu/fmlist-ukr.htm

29 http://nrada.gov.ua/ua/13720.html

30 Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення: Ліцензія на мовлення, Серія НР №1126-М, 2003.

14. táblázat

№	Az adótorony helye	Frekvencia (MHz)	Az adó teljesítménye (kW)	Vételi körzet
1.	Ungvár	0,891	150	Ungvár és térsége
2.	Ungvár	69,53	4	Ungvár és térsége
3.	Huszt	70,04	4	Huszt és térsége
4.	Rahó	70,19	2	Rahó és térsége
5.	Nagyberezna	68,42	0,1	Nagyberezna
6.	Ökörmező	72,62	0,1	Ökörmező

A 150 kW-s ungvári középhullámú adót az üzemeltető *Ukrán Nemzeti Rádió* felszámolta takarékossági és hatékonysági okokból. Az *Uzshorod Rádió* frekvencia engedélye 2020. július 8-ig szól. Földrajzi viszonylatban nincs teljesen lefedve a megye, de a nagyteljesítményű adók lehetővé teszik a műsorok vételét a munkácsi és a beregszászi járás magyarlakta vidékein is.

6. ábra

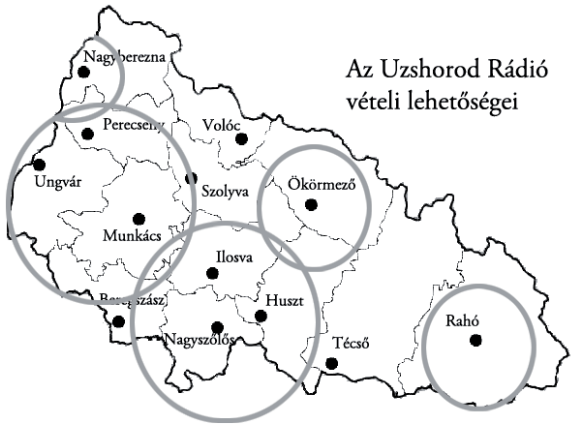

Hangsúlyozom, Ukrajna Televízióval és Rádióval Foglalkozó Állami Bizottsága 2013-ban felvetette, hogy takarékossági szempontból, illetve a meglévő kapacitások hatékonyabb kihasználása érdekében megszünteti a fennhatósága alá tartozó rádiók URH sávú műsorait. Tavasszal egyes megyei rádiók ezt meg is tették, ami hatalmas felháborodást váltott ki a hallgatóság körében, így a szaktárca visszaállította az eredeti állapotokat, mi több, a kárpátaljai állami rádió 2013. júliusában lejáró engedélyét további hét évvel meghosszabbította.

Hogy teljes legyen a kép, bemutatjuk a Kárpátaljai Megyei Állami Televízió és Rádió Társaság FM sávokon (Rahó: 102,2 MHz; Ungvár: 103,0 MHz; Nagyberezna: 104,3 MHz; Ökörmező: 106,6 MHz; Huszt: 106,8 MHz) sugárzott műsorainak területi lefedettségét.

7. ábra

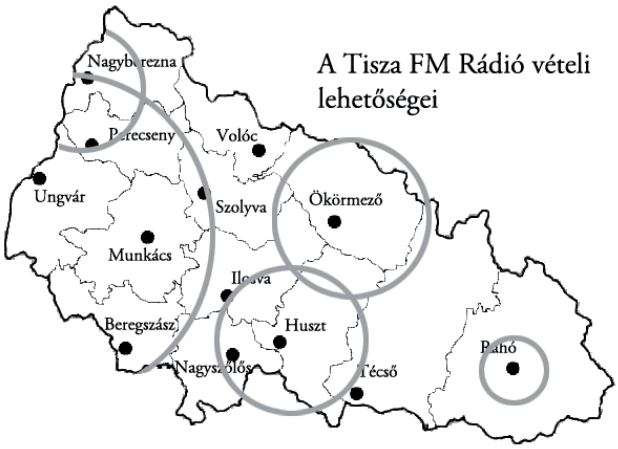

Ennél már csak a *Tisza FM* műholdas rádiónak a lefedettsége jobb. De Kárpátalján egyelőre még nincs nagy hagyománya a műholdas rádiózásnak, akárcsak a műsorok online követésének, pedig utóbbira szintén lehetőség nyílik a megyei televízió és rádió honlapján.[31] Kárpátalján az internetelterjedtség 10 év alatt nyolcvanszorosára nőtt, ennek ellenére a háztartások alig több mint fele rendelkezik internet kapcsolattal. Ezzel a mutatóval a megye még mindig az utolsó helyek egyikén áll a többi elcsatolt régióhoz képest.[32]

3.3. Műszaki fejlesztések

A magyar szerkesztőség a Kárpátaljai Megyei Állami Televízió és Rádió Társaság alegységeként elvben ugyanolyan feltételekkel rendelkezik, mint a többi szerkesztőség. De csak elvben.

Az Ukrajna függetlenné válását követő években a program-lebonyolításnak megfelelően a magyar szerkesztőség heti egyszer vagy kétszer igényelhetett operatőrt, gépjárművet és a forgatáshoz szükséges műszaki eszközöket egy-egy kiküldetéshez. A gépkocsipark és a műszaki eszközpark sokkal lassabban fejlődött, mint azt a folyamatosan növekvő műsorok száma vagy az adásidő és nem utolsó sorban a korszerű televíziózás és rádiózás kívánalmai elvárták volna. 1993-ban a Magyar Televízió elindította az első, határon túliaknak szóló műsorát, a *Nagylátószög*et. A heti kétszeri forgatási lehetőség kevésnek bizonyult az egyre növekvő igények, a műsorok minimálisan elvárható képi világának biztosításához. Szükségessé vált a magyar szerkesztőség műszaki függetlenségének a megteremtése.

Mivel az ukrán államtól a korábbi évek tapasztalatai alapján ezt elvárni hiú ábránd lett volna, ezért a stáb a magyar közalapítványokhoz fordult. 1993-ban az *Illyés Közalapítvány* támogatásával a szerkesztőség megvásárolta az első *Hitachi* SVHS kameráját. A vágás kezdetleges volt, mert az állami televíziónak sem voltak még megfelelő számban SVHS vágómagnói. A képminőség is kívánni valót hagyott maga után, és mivel az MTV határon túli műsora már megállt a saját lábán, mi több, *Palackposta* néven egy minőségileg magasabb színvonalú

31 http://www.tysa1.tv/
32 Dobos i. m. (9. lj.) 202.

magazin műsorrá alakult, az SVHS felvételeket már nem fogadták el. Beta SP rendszerű videofelvételeket a kárpátaljai televízió nem tudott készíteni egyszerűen azért, mert nem volt ilyen kamerája. A Magyar Televízió még a '90-es évek elején leírt U-Matic technikát adott át az ungvári tévének, ami az évtized derekára a napi igénybevétel következtében annyira elhasználódott, hogy már a minőségileg alacsonyabb kárpátaljai elvárásoknak sem felelt meg.

1995-ben vásárolta a kárpátaljai televízió az első digitális kamerát a hozzá tartozó lineáris utómunka szettel. Több mint 80 szerkesztő-riporter jutott erre az egyetlen kamerára és vágóberendezésre. Ez a rendszer lassan, de folyamatosan gyarapodott kétévente egy-egy kamerával. A magyar szerkesztőség a Magyar Televízió határon túli műsorainak minőségi és mennyiségi elvárásait nehezen tudta teljesíteni. (Az ukrán elvárásokról nem volt mit beszélni. 2006-ig a televíziónak és rádiónak alig több mint kétórás napi műsorideje volt. Ezt játszva meg tudták tölteni akár úgy is, hogy „rádióztak" a televízióban. Ma ezt inkább úgy fogalmazhatnánk meg, hogy beszélő arcokkal töltötték meg a műsorokat.) Hasonló helyzet alakult ki más határon túli magyarok lakta térségekben, Erdélyben, Felvidéken, Délvidéken, amire felhívták a magyar kormány figyelmét az MTV határon túli műsorainak szerkesztői.

2001-ben Magyarország *Televízió határok nélkül* címmel átfogó műszaki fejlesztési programot hajtotta végre az *Illyés Közalapítvány* támogatásával. A magyar parlamentben a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség írta alá a szerződést egy 13 millió forint értékű műszaki fejlesztésről. Ennek a kedvezményezettje a kárpátaljai állami televízió magyar szerkesztősége volt. Azért kellett társadalmi szervezetet beiktatni a műszaki eszközök beszerzésébe, hogy az ukrán állam ne tudja rátenni a kezét az eszközökre, és így biztosítva legyen azok célszerű felhasználása.

A fejlesztési csomagban két digitális kamera teljes felszereléssel (DSR-250P és DSR-300APK), egy Telestream videójel továbbító, két non-lineáris vágó a hozzájuk tartozó szoftverekkel, digitális videomagnók, monitorok és mikrofonok voltak. A Telestream nem vált be a képi- és hangjelek továbbítására egyetlen határon túli régióban sem. Viszont az országos kereskedelmi televíziók kárpátaljai tudósítói sem rendelkeztek arra az időre olyan digitális kamerákkal, mint a magyar szerkesztőség.

Most már volt kellő műszaki felszereltség, már „csak" el kellett valahogy jutni a forgatási helyszínekre. A kárpátaljai állami televízió erre a célra alkalmas gépkocsiparkja a Magyar Televíziótól kapott Volga személygépkocsikból és Latvija mikrobuszokból állt.A fennálló belső rendszabályok alapján ezeket egy héttel korábban kellett megrendelni a gyártási osztályon. Operatív anyagok elkészítésére ez a rendszer alkalmatlan volt még a híradó esetében is. Ezért az újabb lépés a magyar szerkesztőség teljes műszaki függetlensége felé egy saját személygépkocsi vásárlása volt.

A lebonyolítási rendszer ugyanaz volt, mint a kamerák és műszaki eszközök beszerzése alkalmával. Az *Illyés Közalapítvány* támogatásával a KMKSZ 2001-ben vásárolt egy Lada 2105-ös személygépkocsit, amelyet meghatározatlan időre átadott ingyenes használatba a magyar szerkesztőségnek.

Nagyjából az ezredfordulón kezdett egyre kevesebb pénz jutni fejlesztésekre, a meglévő kapacitások szinten tartására, az ingatlanok karbantartására, gépkocsialkatrészek és üzemanyag vásárlására az ukrán közmédia megyei stúdióiban. Mindezeket a pénzeket saját forrásból kellett előteremteni. A kárpátaljai TVR azonban csak a választások éveiben tudta tartani a költségvetés bevételi oldalán előírt számokat (a legnagyobb lefedettséggel bíró állami televízióként rendre megkapja a Központi Választási Bizottság engedélyét a választási kampány lebonyolítására).

A beszerzett műszaki eszközöket karban kellett tartani, a videomagnók egyre gyakrabban hibásodtak meg, a gépkocsi fenntartása sokba került. Mindezt a magyar stáb önerőből finanszírozta. A gondok enyhítésére 2005-ben a szerkesztőség munkatársai létrehozták a *Korrespondens Jótékonysági Alapítvány*t, amelynek elsődleges célja a kárpátaljai magyar elektronikus média támogatása lett.

2005-től szinte kivétel nélkül minden eszközbeszerzést ez az alapítvány bonyolít lemagyarországi közalapítványok támogatásával. Gyakorlatilag az első évet leszámítva a napjainkig eltelt időszakban teljesen kicserélték a számítógép-parkot, korszerű utómunka állomásokat szereztek be, a kárpátaljai állami televízió történetében először a magyar szerkesztőség vásárolhatott 16:9-es felbontású HD minőségű videókamerát a hozzá tartozó eszközökkel, vágóprogrammal, mikrofonokat szerzett be, megfelelő munkakörülményeket teremtett a szerkesztők számára. A rádió stúdió vezérlőpultján és bemondó fülkéjén kívül gyakorlatilag minden műszaki eszköz a *Korrespondens Jótékonysági Alapítvány* közreműködésével került a magyar szerkesztőség használatába (ingyen, meghatározatlan időre).

3.4. „A káderek döntenek el mindent…”

A szállóigévé vált kifejezés a történelem egyik vitatott, de kétségtelenül nagyhatású személyiségétől, Joszip Visszarionovics Dzsugasvilitől (Sztálintól) származik. 1935-ben hangzott el először olyan szövegkörnyezetben, amelynek lényege: a technika nem minden, az ember a lényeg. Ha már szót ejtettük a magyar szerkesztőség műszaki felszereltségéről, említsük meg azokat is, akik használják ezeket az eszközöket, vagyis televíziós és rádiós műsort készítenek.

Ukrajna függetlenségét egy önálló, szakmailag a Magyar Televízióban és Rádióban is edződő gárdával köszöntötte a kárpátaljai televízió és rádió magyar szerkesztősége, amelynek 1991-ben még nem volt konkurenciája a megyében. A kilencvenes évek elején az volt a megyei állami TVR vezetésének az elképzelése, hogy Beregszászon egy tudósítói központot hoz létre. Ennek a tervnek a megvalósításában nagy szerepet szántak a magyar szerkesztőségnek. Új embereket vettek fel, hogy a gyakorlatban tanulják meg a szakmát. Ilyen sokan, mint 1995-96-ban, nem dolgoztak korábban a szerkesztőségben. A szaktárca később azonban meggondolta magát és nem támogatta ezt az ötletet. A munkatársakat leépítették vagy elbocsátották.

Évtizedes gyakorlat volt, hogy a magyar szerkesztőség leendő szakemberit az Ungvári Állami Egyetem (most Ungvári Nemzeti Egyetem) magyar filológiai karának végzőseiből válogatták. Tudniillik a legközelebb újságíróképzés Lvivben volt, Ungváron csak 1997-ben nyitottak az egyetemen újságíró szakot, amely köré két évvel később tanszék fejlődött.

A magyar tanszékről érkezett fiatal szakemberek rendszerint előbb fordítóként dolgoztak, majd fokozatosan képernyőre is kerülhettek. A munkatársakat igyekeztek úgy megválogatni, hogy meglegyen a megfelelő hangi adottságuk, fotogének legyenek, tudják jól értelmezni a szöveget, lehetőleg a magyar mellett jól beszéljék az oroszt és az ukránt stb.

A ‘90-es évek második felében mód nyílott arra, hogy a Magyar Rádióval és a Magyar Televízióval kötött együttműködési megállapodás értelmében továbbképző tanfolyamokra küldjék a magyar szerkesztőség munkatársait Budapestre, illetve a Magyar Rádió körzeti stúdióiba: Nyíregyházára, Debrecenbe vagy Miskolcra. A Magyar Rádió *Határok nélkül* című műsorának egyik műsorvezetője és szerkesztője az ungvári stáb tagja, Debreceni Mihály volt, akit a *Vasárnapi újság* is foglalkoztatott alkalmanként. A Kossuth Rádiót szintén a magyar szerkesztőség riportere, Petykó Ágnes tudósította Kárpátaljáról nyugdíjba vonulásáig.

A nyíregyházi és a debreceni rádió stúdiójával kialakult együttműködés gyökerei a Szovjet-

unióba nyúlnak vissza. Ezeket a kapcsolatokat Egressy György kezdeményezte, majd Rohály Gyula, Toronyi Barna és Kulin Zoltán ápolta a rendszerváltozást követően. Ez a kapcsolat szakmai tréningeket, műsor- és zenei anyagok cseréjét jelentette.

A Magyar Televízióval hasonló együttműködés alakult ki Ukrajna függetlenné válása után. Szinte azzal egyidőben, ahogy az MTV-ben létrejöttek a határon túli műsorok, elkezdték foglalkoztatni az ungvári kollégákat. Koczák Szilvia, Debreceni Mihály és Kulin Zoltán műsorvezetőként és tudósítóként is részt vállaltak a magazinokban, a határon túli tartalmakat megjelenítő műsorok gyarapodásával pedig már szerkesztői feladatokat is elláttak.

A Duna Televízió megalakulásával szinte az egész kárpátaljai stáb az új médium tudósítójává vált. A *Világunk* és a Régiók magazin ungvári bejelentkezéseinek egyik műsorvezetője Tótik Enikő lett. Ezek a műsorok előbb élőben, majd felvételről kerültek adásba Ungvárról.

Vass Tamás, a magyar szerkesztőség hangmérnöke a Magyar Rádióban szerzett hangmesteri diplomát 2002-ben és mivel a kárpátaljai stáb elsősorban operatőrként számított rá, egy év múlva a Duna Televízió Dunaversitas képzésén az operatőri diplomáját is megvédte.

Ezek a kapcsolatok azért voltak fontosak az ungvári magyar szerkesztőség tagjai számára, mert pótolták az újságírói tanulmányok, a gyakorlat hiányát. Amit viszont nem tudtak pótolni, az a szakmai szakosodás. A szerkesztőség viszonylag kis létszámú volt mindig. A munkatársaknak televíziós és rádiós műsorokat is kellett gyártaniuk. Egyik napról a másikra hol mezőgazdasági szakemberként, hol kultúrmunkásként bizonyították tudásukat. A leggyakrabban politikai jártasságra volt szükség. Mindenben jónak lenni szinte lehetetlen, csak kevesek képesek rá, a „mindenhez való hozzáértés" a gyakorlatban sokszor rutinszerű megoldásokhoz, felületességhez vezetett.

Ez sajátos kettősségben mutatkozott meg. A Magyarországra küldött tudósításokban egy magasabb követelményrendszernek feleltek meg a magyar szerkesztőség munkatársai, egyfajta profizmusra tettek szert, mert aki nem teljesített az elvárásoknak megfelelően, azt nem foglalkoztatták. A kárpátaljai RTV magazinjaiban ugyanakkor jelentkezett egyfajta hanyagság, „letudomság". Még nem végeztek az egyik munkával, de már a másikra kellett összpontosítani. A napi televíziós és rádiós híradások mellett kevesen voltak ahhoz, hogy a magazinokat mind tartalmi, mind műfaji szempontból rendszeresen színessé tudják tenni.

Az ország gazdasági és pénzügyi válsága szintén rányomta bélyegét a magyar szerkesztőség munkájára. 2013-ban ugyanis azokban a tévé és rádió társaságokban, ahol 200 és 300 fő volt a foglalkoztatottak száma, 10 százalékos leépítést kellett végrehajtani, így Kárpátalján a magyar szerkesztőségnek is meg kellett válnia egy beosztottjától. Az amúgy sem nagy létszámú stáb most 7 embert számlál:

15. táblázat

No	Név	Beosztás
1.	Iváncsik Attila	szerkesztőségvezető
2.	Juhász Andrea	szerkesztőségvezető-helyettes
3.	Tótik Enikő	felelős szerkesztő
4.	Kriczky Edina	műsorvezető
5.	Nyíri Kata	szerkesztő
6.	Varga Katalin	szerkesztő
7.	Vass Tamás	hangmérnök

Némileg javítja a statisztikát, hogy a nemzetiségi műsorok vezetője is magyar és szerződéses alapon egy külsőst is foglalkoztatnak a szerkesztőségben. (Ez a 9 ember készít jelenleg napi kétszer 5 perces híradót, hétfőn és csütörtökön pedig 40-40 perces magazin műsort a televízióban és heti öt 24 perces összeállítást a rádióban.) Emellett ők képezik a Médiaszolgáltatás-támogató és Vagyonkezelő Alap kárpátaljai tudósítói hálózatát: Iváncsik Attila a Magyar Rádió, Kovács Géza és K. Debreceni Mihály a Magyar Televízió és a Duna Televízió

8. ábra

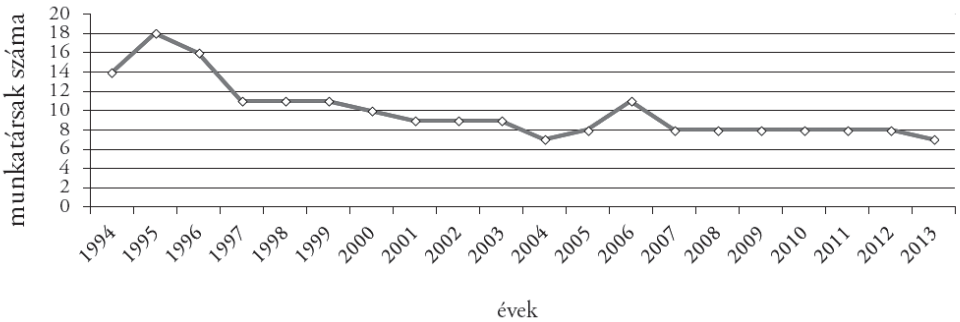

Valamennyi munkatárs „multifunkcionális": maga vágja a televíziós és rádiós adásokat, maguk végzik el az utómunkákat (feliratoznak, elvégzik az anyag zenei szerkesztését, archiválnak), a hangmérnök egyben operatőr, mint ahogy operatőri feladatokat lát el a szerkesztőségvezető is. Emellett a kollégák gyártásvezetői teendőket is végeznek: szerveznek, egyeztetnek, előteremtik a forgatásokhoz és kiutazásokhoz szükséges anyagiakat.

4. Összefoglalás

A Kárpátaljai Megyei Állami Televízió és Rádió Társaság műsorainak vételi lehetőségei a műholdas, kábeles és online műsorterjesztésnek köszönhetően teljes lefedettséget biztosítanak a megyében és annak határain túl, a környező országokban is. Ez gyakorlatilag lehetővé teszi a *Tisza 1* televízió vagy az *Uzshorod Rádió,* illetve a *Tisza FM* műsorainak akadálytalan figyelemmel követését a domborzati viszonyoktól függetlenül.

Ukrajnában nem készült olyan felmérés, amely kárpátaljai TVR nézettségi adatait is kutatná. Az állami televízióhoz és rádióhoz befutó visszajelzések, telefonok alapján azonban elmondható, hogy a közmédium adásait elsősorban a megye ukrán lakossága követi figyelemmel. A legtöbben a reggeli szolgáltató műsorokat és a koraesti interaktív politikai *talk show*kat kedvelik.

A magyar lakosság inkább az anyaországi médiumokból tájékozódik, az ukrajnai eseményekről pedig a többségi nyelvű televíziókból. Ezt támasztják alá Dobos Ferenc kutatásai is: „A legnyilvánvalóbb azonosság a többségi nyelvű műsortípusok nézettsége terén regionális eltérésekre való tekintet nélkül a politikai és közéleti műsorok dominanciájában rejlik. (...) [A] többségi nyelvű politikai/közéleti adások követése mindegyik régióban magasan vezet".[33]

33 Uo. 199.

Van a szerzőnek még egy következtetése, amely magyarázatul szolgálhat arra, miért alacsony a kárpátaljai magyar televízió és rádió adások nézettsége és hallgatottsága. A térségben a tömegkulturális és az értékőrző műsorok népszerűségének növekedése tapasztalható.[34] Ilyen műsortípusokat a kárpátaljai TVR magyar szerkesztősége nem készít. Sportközvetítések, zenés szórakoztató műsorok, vetélkedők, dokumentumfilmek sem szerepelnek, szerepelhetnek a műsorszerkezetben már csak a kevés műsoridő és a munkatársak kis létszáma miatt sem.

Emellett hiányoznak vagy csak kis mértékben vannak jelen olyan tartalmak, mint a portréfilmek, tudományos-ismeretterjesztő műsorok, gyermekadások, természetfilmek, környezetvédelmi adások. Ezek olyan időigényesebb produkciók, amelyekre a szerkesztőség a jelenlegi műsorstruktúra mellett nem nélkülözhet több napra két-három munkatársat.

A kárpátaljai magyar nézőnek vagy hallgatónak többségi nyelvi környezetben kell megkeresnie a magyar adásokat, amit az is nehezít, hogy a magazinok és a hírműsorok kezdési időpontja állandóan változik. Hiába vannak a *Tisza 1*-en vagy a *Tisza FM*-en műsorelőzetesek, ezek többségi nyelven hangzanak el, a kárpátaljai magyarság inkább anyanyelvi közszolgálati vagy kereskedelmi adók műsorait nézik/hallgatják rendszeresen.

Bármennyire is meglepő, a *Tisza 1* csatorna alacsony nézettsége ellenére a magyar szerkesztőség munkatársai által készített tudósítások mégis jelen vannak a köztudatban. Mégpedig a magyar közszolgálati médiumok által. A Kárpátalján forgatott, Kárpátaljáról szóló anyagokról a *Duna Televízió*ból, a *Duna World*ből vagy az *M1*, illetve *M2* műsoraiból szereznek tudomást. A *Magyar Rádióban* ide sorolható a *Határok nélkül,* a *Vasárnapi újság* és a külhoni tartalmak többi műsorba történő integrációja után a *180 perc.* A közösségi összetartozás érzése mégsem dagasztja a kárpátaljai néző/hallgató keblét, mert legtöbbször magyarországi tudósítókkal azonosítja az adott műsorrész készítőjét. Legfeljebb levonják a következtetést: „lám, az anyaország mégis foglalkozik velünk". Ugyanezek a témák, tudósítások, riportok gyakran változatlanul, legtöbbször kibővített formában láthatók a *Tisza 1* műsorán, hallhatók az *Uzshorod Rádió*ban vagy a *Tisza FM*-en.

Az elmúlt években a magyar közmédiumokkal koprodukcióban dokumentumfilmek is készültek. Ezek azonban nem kerültek be az ukrán állami megrendelésbe, így a magyar adások keretében elvben nem is lehetne bemutatni csak egy másik idősávban.

Ha tehát, összegezni kellene azokat a tényezőket, amelyek hatással vannak a magyar szerkesztőség műsorainak alacsony nézettségére, akkor a következőket állapíthatjuk meg:

1) az adásokat idegen nyelvű műsorkörnyezetben kell megkeresni;
2) állandóan változik a magyar adások kezdési időpontja;
3) a magazin műsorok minden évben más adásnapokon nézhetők;
4) a magyar szerkesztőség létszáma kevés ahhoz, hogy a kárpátaljai magyar lakosság körében népszerű műsortípusokat gyártson;
5) hiányzik a munkatársak szakirányú képzettsége egyes műsortípusok elkészítéséhez;
6) az ukrán szaktárca nem tudja teljes mértékben fedezni az állami megrendelésre gyártott magyar nyelvű műsorokat.

34 Uo. 198.

5. Mellékletek

5.1. Magyar nyelvű kereskedelmi és egyházi média Kárpátalján

A kárpátaljai magyar nyelvű médiumok között szerepel még a *Stúdió9 Beregszász,* a *Sion Rádió* és a 2013. májusában indult *Pulzus Rádió*. Ezek a kárpátaljai állami televízióhoz és rádióhoz képest nem regionálisak, hanem helyi médiaszolgáltatók. Mivel azonban a Kárpátalján élő tömbmagyarság szívében, Beregszászon működnek, ezért feltételezhetően több magyar felhasználóhoz jutnak el, mint az állami média. A *Stúdió9 Beregszász,* a *Sion Rádió* és a *Pulzus Rádió* nem látnak el közszolgálati funkciókat, ezért nem képezték a kutatások közvetlen tárgyát. Annál is inkább, mert akad közöttük olyan, amely átmenetileg szüneteltetni működését, és akad olyan, amely jelen összeállítás készítésekor csupán alig több mint egyhónapos múltra tekint vissza.

Haladjunk sorjában!A *Stúdió9 Beregszász* elsősorban kábelszolgáltató, a Beregszász környéki települések egy részén tevékenykedett. Induláskor, 2007-et követően 15 ezer háztartásban voltak jelen, 2012-ben Ukrajna Televíziót és Rádiót Felügyelő Állami Bizottsága kárpátaljai referensének adatai szerint viszont csupán 630-ban. A 2011-ben, a Médiatudományi Intézet által végzett kárpátaljai média felmérés alkalmával a *Stúdió9 Beregszász* közszolgálatiként definiálta magát[35], preferált területük elsősorban a szórakoztatás volt. Hiányzott a közszolgálati médiával szemben fenntartott alapkövetelmények egész sora: hiányzott a társadalmi felügyelet, a műsorszolgáltatás elsősorban nyereségszerzésre irányult, így nem vált függetlenné a gazdasági szférától, emellett hiányoztak olyan közszolgálati médiatartalmak, mint például az oktatási, vallási, környezetvédelmi, az egészséges életmódot propagáló, a hátrányos helyzetűekkel foglalkozó műsorok stb.

Gyakran közvetítettek például sportrendezvényeket, labdarúgó mérkőzéseket, ami közszolgálati médiatartalomnak minősül. Ezeket a stúdió vezetője, az ismert kárpátaljai humorista *ad hoc* módon három nyelven közvetítette egyszerre: ukránul, magyarul és oroszul (a híres grúz kommentátor Kote Maharadze stílusában és hanghordozásában).

A *Stúdió9 Beregszász* fő profilja a kábeltelevíziós műsorszolgáltatás volt. Azért használom a múlt időt, mert 2012-től finanszírozás hiányában átmenetileg szüneteltetik ezt a szolgáltatást, akárcsak a televíziós műsorszolgáltatást is. A vállalat vezetője produceri irodát nyitott és, üzleti alapon folytatja tevékenységét.

A *Sion Rádiót* a Kárpátaljai Református Egyház működteti interneten 2002 óta. Elsősorban az ifjúságot célozza meg műsoraival. Dobos Ferenc a már többször idézett munkájában kitért az internet-felhasználásra is a határon túli magyarság körében. A szerző megállapítja, hogy „[a]z internetet kizárólagos információforrásként a kárpátaljai magyarok közül több mint minden ötödik (…) megkérdezett kívánná igénybe venni”.[36] Ez a megye vonatkozásában 30 ezer felhasználót jelent. Ha a megyei rádió esetében hasonló számnál megállapítottam, hogy ez nem jelent hatékony, kohéziós erőt, akkor ebben az esetben sem tehetek mást.

2013. május 9-én kezdte meg kísérleti adásait és 20-tól már rendszeresen sugározza műsorait a *Pulzus Rádió.* Az ukrán médiahatóság engedélye alapján a rádió kereskedelminek

35 Kulin Zoltán: Kárpátaljai magyar média. In Apró István (szerk.): *Határon túli magyar nyelvű médiumok 2010/2011.* Budapest, Médiatudományi Intézet, 2012. 224.
36 Dobos i. m. (9. lj.) 193.

minősül. Tulajdonosa Barna György, a Pulzus Kulturális és Információs Központ Magánvállalat igazgatója. A rádióban tizenhatan dolgoznak, a stáb gyakorlatilag megegyezik az internetes *Sion Rádió* gárdájával. A *Pulzus Rádió* nagyobbrészt azokat a műsorokat sugározza, amelyeket on line a Kárpátaljai Református Egyház rádióján is hallani lehet. Szakmai segítséget a miskolci *Európa Rádió*tól kapnak, támogatójuk a Kárpátaljai Református Egyház mellett a Kárpát-medencei Református Rádiótanács.[37]

A rádió hivatalos formátuma szórakoztató-kulturális. Műsoraik a 92,1 MHz-es hullámhosszon foghatók. A Beregszászon található adó teljesítménye 0,1 kW. A rádió sugárzási engedélye 2020. február 1-ig szól.[38] Mind a *Sion Rádió,* mind a *Pulzus Rádió* műsorainak programja megtekinthető a http://www.refradio.eu/radio/sion/ honlapon.

5.1.1. A Pulzus Rádió vételi lehetősége

9. ábra

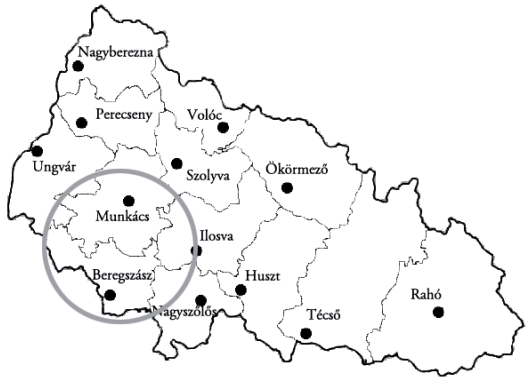

5.1.2. A Pulzus Rádió program-koncepciója

16. táblázat

№	A saját gyártású anyagok aránya	Az ukrán audiovizuális termékek minimális aránya	Külföldi gyártású audiovizuális termékek aránya
	9 óra 19 perc (38,8%)	16 óra 1 perc (66,7%)	7 óra 59 perc (33,2%)

37 http://www.beregihirlap.uz.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2223:pulzus-fm-921&catid=4:kozelet&Itemid=4

38 Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення: Ліцензія на мовлення, Серія НР №1739-М, 2012.

5.1.3. A Pulzus Rádió adásainak műfaji tagolódása

17. táblázat

No	**Tartalom**	**Napi teljes műsoridő** *(h/min/nap)*	**Saját gyártású műsorok terjedelme** *(h/min/nap)*	**Nemzeti audiovizuális műsorok terjedelme** *(h/min/nap)*	**Átvett műsorok közvetítése** *(h/min/nap)*
1.	**Információs- és elemző műsorok, publicisztikai adások**	2 óra 48 perc	2 óra 48 perc	2 óra 48 perc	-
2.	**Művelődési-művészeti adások**	5 óra 59 perc	3 óra	2 óra 59 perc	-
3.	**Tudományos-ismeretterjesztő adások**	7 óra	2 óra	2 óra	-
4.	**Zenés-szórakoztató műsorok (zenés műsorok, interaktív adások, játékok, kívánságműsorok...)**	11 óra	11 óra	11 óra	-
5.	**Zenei válogatások**	3 óra 25 perc	-	3 óra 25 perc	-
6.	**Gyermekműsorok**	40 perc	40 perc	40 perc	-
7.	**Egyéb: reklám**	2 óra 24 perc	-	2 óra 24 perc	-

Kik vagyunk?

Média és nemzeti identitás[1]

Apró István*

1. Nemzeti identitás: a haladás dilemmái

Abban talán nincs vita, hogy az embernek szüksége van valamiféle viszonyítási rendszerre, identitásra, hogy természetének megfelelően, szociális lényként élhesse életét. Ez tehát elemi szükséglet, amit tagadni értelmetlen lenne.

Más a helyzet a nemzeti identitással. Ezt a fajta kötődést több kutató és szerző atavisztikusnak, túlhaladottnak tekinti, következésképpen – legalábbis elméleti szinten – az eltűnését várja, azt látja kívánatosnak.

Abban is viszonylagos egyetértés van, hogy a mai értelemben vett nemzet és vele természetesen a nemzeti identitás a modernitás szülötte, a polgári társadalom, a kapitalizmus velejárója. Logikus tehát a gondolatmenet, hogy a kapitalizmus eltűnésével eltűnnek a nemzetállamok is, velük pedig természetesen a nemzetek és a nemzeti identitás. A marxizmus megnyugtatóan koherens elméletet kínált e tekintetben. A „fejlődés" azonban a 20. század végére és a 21. század elejére zavarba ejtő irányt vett. A kapitalizmus sehogyan sem akar eltűnni, sőt mi több az eddig alternatívát jelentő modellek, a szocializmus különféle válfajai és maga a kommunizmus ideája szenvedtek megsemmisítőnek tűnő vereséget.

Azok a szerzők tehát, akik ezen az alapon bizonygatták a nemzet és a nemzeti identitás elavult, túlhaladott voltát bajba kerültek. A kapitalizmus „saját céljaira" létrehozta a nemzeteket és most azt kellene elhitetni magunkkal, hogy valamilyen okokból kifolyólag meg is szünteti majd őket, miközben ő maga, lényegét tekintve, változatlan célokkal és eszközrendszerrel tovább prosperál.

Hihetőnek tűnt, hogy a kapitalizmus túlhaladásával túlhaladottak lesznek annak ideológiai alapjai és szellemi eszközei is. Jóval nehezebb magunkévá tenni a gondolatot, hogy miért is tűnnének el ezek az eszközök úgy, hogy az őket létrehozó társadalmi rend nemhogy megszűnni, de egyeduralkodóvá válni látszik. A válasz nyilván a globalizmus lehet, mint új eszköz a kapitalizmus új változatának kezében, amely felválthatja a nemzeti eszmerendszert.

---

* NMHH MT Médiatudományi Intézetének munkatársa

1 A szöveg kb. első harmada a Médiatudományi Intézet, 2013 májusában azonos címmel megrendezett konferenciáján hangzott el, a következő felvezetéssel: „Szeretném előrebocsátani, hogy a most következő szöveg ténylegesen egy vitaindító, tehát remélhetőleg vitát generáló és ehhez mérten kellően szubjektív megközelítés. Bizonyos kulcsfogalmakat, amelyekről meg-megújuló szakmai diskurzus folyik, egy bizonyos (esetleg nem is az elfogadottan »legkorszerűbb«) értelmezés szerint, talán némileg leegyszerűsítve használok. Ez nem azért van, mert a már említett más megközelítéseket és diskurzust nem ismerem, vagy teljes mértékben tagadnám a más megközelítések igazságtartalmát és létjogosultságát. Viszont, ha akkurátusan arra törekednék, hogy csak az ebben a teremben ülők számára kielégítően alapos, távolságtartóan korrekt módon beszéljek nemzettudatról, asszimilációról, integrációról, multikulturális kötődésekről, stb., akkor igen hosszúra nyúlna ez a bevezető." A felolvasott jegyzet több pontjának kiegészítésével, továbbgondolásával jött létre a jelen szövegváltozat, amely azonban funkcióját és műfaját tekintve így is azonos maradt önmagával: vitaindító, amely nem kész válaszokat, sokkal inkább kérdéseket és gondolati kihívásokat kíván megfogalmazni a motivált diskurzus elősegítése érdekében.

A marxizmus tehát ebben is tévedett, a nemzetek nélküli világot nem a proletár internacionalizmus, hanem úgy tűnik, a határokat, nemzeteket és egyáltalán semmiféle korlátozást nem ismerő és nem tűrő profit éhség teremti meg. Ennek a kíméletlen, embert és környezetet egyaránt végletesen kizsákmányoló új világrendnek számos híve akadt, még a magát baloldaliként aposztrofáló értelmiség körében is, mondván, hogy a klasszikus baloldali értékek feláldozhatóak a mindennél jobban gyűlölt nemzeti kötődések ellenében. Az ár rettenetesen magas, de úgy tűnik, sokak szerint mégis megéri.

2. Integráció, asszimiláció

A saját közösséghez kötő identitás bármi okból való feladása pszichológiai értelemben soha nem természetes és különösen nem kívánatos folyamat az egyén életében. (Az ezzel ellentétes vélekedések számosak, ámde ezek – álláspontunk szerint – mind a hétköznapi tapasztalatok szintjén, mind elméleti megfontolásokból nehezen védhetőek.)

A nemzeti identitás feladásának folyamata és végső eredménye, a beolvadás, kényes és kényelmetlen téma, ezért az olyan kifejezések, mint az asszimiláció már túlságosan sok negatív konnotációval bírnak ahhoz, hogy a maguk nyers mivoltában elfogadják és használják azok a szerzők, akik valójában elfogadhatónak, sőt egyenesen kívánatosnak tartják a „csak zavart okozó" kisebbségek mielőbbi eltűnését vagy a többségi társadalmakban (minimális cél) vagy valamiféle elképzelt, magasabb, nemzetek feletti kategóriában (végső cél). Ezért aztán a tudományban is kialakulni látszik egyfajta „politikailag korrekt beszéd", amikor is inkább száműzünk a diskurzusokból bizonyos szavakat, kifejezéseket, vagy pedig addig értelmezzük, „pontosítjuk", csűrjük-csavarjuk őket, amíg eredeti, nyers (és nem utolsó sorban mindenki által értett!) jelentése végkép viszonylagossá válik. (Nyilván ezzel nem vitatom el az egyes tudományos diszciplínák elemi jogát saját fogalmaik definiálására, csupán egy olyan járulékos részjelenségre kívántam felhívni a figyelmet, ami időnként éppen témánk kapcsán tetten érhető.) Az asszimiláció egy időre az illetlen kifejezések listájára került, aztán lassan visszalopakodott a megtűrt, használható kategóriába, bár olykor furcsa megkötésekkel. Olyanokkal, hogy „le kell róla hámozni a manapság is közkedvelt depravációs jelentéstartalmat".[2] Mert „különösen Közép-Európában a társadalompolitikai diskurzusokban a kisebbségi és politikai elitek, többnyire még mindig az asszimiláció hagyományos veszteségtapasztalati megközelítését forgalmazzák"[3] – ami ugye abszolút elfogadhatatlan! Ennek az alapállásnak a véleményezésétől ezúttal inkább eltekintek, térjünk át a szociokulturális hasonulás, másik, kevésbé ostromlott fogalmára, az integrációra.

Az integráció, ami eredetileg két vagy több etnikai csoport kölcsönhatásából eredően, nyelvi, kulturális, gazdasági, politikai stb. közeledéshez, esetleg egységesüléshez vezetett, ma már elfogadottan mást jelent: egyoldalú folyamatot, amely során valamely etnikai csoport, kisebbség, nemzeti közösség önként vagy kényszerűen beilleszkedik a többségi csoportba.

2 Biczó Gábor: Az asszimiláció fogalmának műveleti értéke a szociokulturális hasonulási folyamatok értelmezésében. In *Asszimiláció, integráció, szegregáció, az MTA Kisebbségkutató Intézetének évkönyve 8*. Budapest, Argumentum, 2011. 22.

3 Kiss Tamás: A makroperspektíva védelmében. In *Asszimiláció, integráció, szegregáció, az MTA Kisebbségkutató Intézetének évkönyve 8*. Budapest, Argumentum, 2011. 42.

Az önkéntesség mindig viszonylagos, hiszen a kisebbségi helyzetben lévő csoport számára a legdemokratikusabb viszonyok mellett is a társadalmi-gazdasági élet törvényszerűségei kényszerítő erővel hatnak az integráció irányába, az esetek többségében pedig számos ennél jóval konkrétabb és kifejezettebb késztetésekről is beszélhetünk. Ez utóbbi késztetések (a többségi állam és társadalom részéről: eszközök) jellegéből és erélyéből fakadóan számos változata és fokozata lehet az efféle beilleszkedésnek, miközben formálisan vagy ténylegesen a kisebbségbe került közösség számára jó esetben még az autonóm fejlődés lehetőségét is biztosíthatják. Ez utóbbi lényegében a maximum, amit egy adott politikai közösségen (államon) belül bármilyen kisebbség elérhet, és a mi (demokratikusnak mondott) nyugati világunkban is ritka mint a fehér holló, a problematikától fokozottan szenvedő szűkebb régiónkban pedig gyakorlatilag ismeretlen.

A kisebbségek, nemzeti közösségek, elszakított nemzetrészek számára még ez a maximálisan elérhető kollektív megoldás, (ami végeredményben a kulturális, gazdasági és területi autonómiát jelenti) sem biztosítja a történelmi léptékben mért tartós fennmaradást. Nem biztosíthatja, mert individuális szinten az integráció csupán egyik része, ha úgy tetszik állomása az identitásváltás folyamatának, amelynek végső stádiuma a teljes asszimiláció.[4] Ettől függetlenül természetesen mind a határon túli magyar nemzeti közösségek érdekvédelme, mind az anyaország támogató tevékenysége minden eszközzel arra kell törekedjen, hogy ez a modell legyen a mérvadó és az elérendő cél. Egyrészt azért, mert ez teszi lehetővé minden egyéb megoldásnál hosszabb időre az adott közösségek önazonos fennmaradását, másrészt azért, mert egyedül ez nyújthat olyan életminőséget és lelkileg is elfogadható helyzetet, ami mind a határon túli, mind az anyaországi magyarság számára megnyugtató. Számos kutató, közíró és politikus kárhoztatja, ostorozza vagy éppen gúnyolja a magyar nemzettudatot és azon belül is az önsajnálatot generáló Trianon-szindrómát. Rendkívül alapos elméleti munkákban mutatják ki a nemzeti identitás anakronizmusait és romboló hatásait, sötét képet festve a befelé fordulás, az irracionális önkép, a múltba révedés, a sértett önérzet és megannyi azonos tőről (a nemzeti érzésből) eredő nyavalyánk következményeiről. Ezen félelmek és jóslatok jó részének megalapozottságát nem is kérdőjelezzük meg, inkább megoldásaikat, javasolt gyógymódjaikat vitatjuk. Ezek ugyanis jórészt arra irányulnak, hogy törődjünk végre bele a megváltoztathatatlanba, „legyünk tekintettel a szomszéd népek érzékenységére", ne használjuk a határon túli magyarság problematikáját az anyaországi belpolitikában (azaz iktassuk ki a nemzeti identitásunkból ezt a súlyosan traumatizáló momentumot), adjuk fel kultúrnemzeti identitásunkat és mozduljunk el végre egy korszerűbb (államnemzeti) identitás felé[5], illetve lássuk be, hogy a nemzeti identitás egyáltalán anakronisztikus csökevény, aminek előbb-utóbb át kell adnia helyét az új európai identitásnak. Fő ellenérvünk (így elméleti szinten) nem az, hogy a romantikus nacionalizmus talaján állva ab ovo tagadjuk a társadalmi fejlődés valószínű irányait, sem pedig a „prófétai düh"[6] szembeállítása a trianoni traumával. Egészen egyszerűen a megmaradás módozatait keressük, két lábbal a földön és minden tekintetben demokratikus alapokon állva. A lehető leghosszabb ideig való fennmaradás módozatait és ez fokozottan igaz a leginkább veszélyeztetett határon túli nemzetrészekre. Szükséges ezt külön magyarázni? A témát övező meg-megújuló heves diskurzus ismeretében, úgy tűnik igen.

4 Hódi Sándor: *A nemzeti identitás zavarai*. Újvidék, Forum, 1992. 71.
5 Csepeli György: *Nemzet által homályosan*. Budapest, Századvég, 1992.
6 Uo., 101.

Az aligha vitatható, hogy a jelen történelmi pillanatban a nemzetállamok prosperálnak, sőt számos jele van, hogy a már emlegetett, a marxizmus által meghirdetett két nagy „elhalás" (nemzet és állam) pillanatnyilag nem csupán szünetel, hanem a két alany, együtt és külön-külön is a lábadozás, az új életre kelés jeleit mutatja. Ennek egyik jele, hogy miközben gőzerővel folyik a kisebbek integrálása és asszimilációja, az ennek ellenálló régi gócok száma nem csökken, sőt újabbak is megjelennek. (Lásd pl. Skócia az Egyesült Királyságban.) Kétes eredménnyel kecsegtet ezzel szemben a globalizációt érvként kiállítani. Részint mert a globalizáció számos tekintetben maga is kétes megítélésű, másrészt, mert éppen ő maga szolgálhat (és szolgál is) okként a hagyományos identitások megerősödésére. A legegyszerűbb érv tehát azzal szemben, hogy fel kell hagynunk atavisztikus, nemzeti beidegződéseink ápolásával és végre a haladás mellett kell letennünk a voksot, hogy a jelen történelmi pillanatban az önfeladás vagy csupán önazonosság-tudatunk bárminemű önkéntes gyengítése egyenlő az öngyilkossággal. (Sok nemzettársunk számára szó szerint, amint az a statisztikákból köztudott. Ebből a szemszögből nézve tehát, éppen a nemzeti identitás idő előtti feladása látszik végzetes kimenetelű anakronizmusnak, hiszen világos, ha valaki egy ádáz csata közepén, egyszerre eldobja a fegyvereit és leül szalonnázni, azzal, hogy ő bizony ettől a pillanattól kezdve elkötelezett pacifista, nyilvánvalóan azonnal többen és többször felkoncolják. Így van ez akkor is, ha a nemzeti identitás napjainkban már csak afféle placebo, ahogyan Eric Hobsbawm[7] látja. Akkor is, ha mint Habermas[8] állítja, már megjelentek a politikai fragmentáltság első repedései a nemzet falán és egyre több nemzetállami funkciót és kompetenciát vesznek át olyan – a transznacionális gazdaság számára is elfogadható – nemzetközi szervezetek, intézmények, amelyek kezdeményeit máris láthatjuk. Annál is inkább, mert Hobsbawm arra is felhívja a figyelmet, hogy miközben a nemzetállamok külső szuverenitása a globális gazdaság igényeit jobban kiszolgáló nemzetközi szervezetek rovására csökken, amely a kis nemzetállamok érdekérvényesítésének egyenesen kedvez, hiszen a vesztfáliai rendszerben sokkal kiszolgáltatottabbak voltak a nagy gazdasági és katonai potenciállal bíró államokkal szemben. Ez tehát olyan tényező, ami a nemzetállamok megmaradása, sőt máig tartó szaporodása mellett szól. Arról már nem is beszélve, hogy a nemzetközi közösség által is elismerten, a nemzetállam a legfontosabb politikai közösség, a nemzetközi jog alanyát képező, politikai alapegység.[9]) Akik azt kérik tőlünk számon, hogy a realitás talaján álljunk, azt éppen egy teljesen idealisztikus premisszából kiindulva teszik, miszerint a „haladás" útja ez az önfeladás és a „másik oldalon" a megértő népek mosolygó tömege vár minket, végre megtérőket. A realitás talaján állni számunkra (főként a határon túli magyar közösségekre vonatkozóan) sokkal inkább azt jelenti, hogy megmaradni mindenáron – átvészelni ezt az időszakot, amikor változatos eszközökkel, nyílt és fondorlatos módon minden és mindenki a megszűnés irányába próbál taszigálni. (Sajnálatos módon az önfeladás szószólóit is ebbe a halmazba kell sorolnunk.) Kitartani tehát addig, amíg a demokratikus fejlődés szűkebb és tágabb környezetünkben csakugyan eljut arra a szintre, hogy ne ez legyen a

7 Eric Hobsbawm: *Nations and Nationalism since 1780*. New York, Cambridge University, 1992.

8 Jürgen Habermas: *A posztnemzeti állapot: politikai esszék*. Budapest, L'Harmattan–Zsigmond Király Főiskola, 2006. 41–103.

9 Pap András László: Nacionalizmus és nemzetállam: esszenciális vagy esetleges kapcsolat. In *Nemzetfogalmak és etnopolitikai modellek Kelet-Közép-Európában, az MTA Kisebbségkutató Intézetének évkönyve 6*. Budapest, Gondolat, 2007. 44.

központi létkérdés, illetve ténylegesen szülessen egy olyan modell, amely a jelenlegi kényszerpályák valódi alternatívája lehet. Ennek híján jogos a kétkedés bármilyen szirén ének kapcsán a magasabb rendű identitásról, bárhogyan is csomagolja az az ének az integráció, az akkulturáció, adaptáció, akkomodáció vagy éppen a multikulturalizmus, transznacionalizmus, interkulturalizmus, esetleg a hibriditás selyempapírjába a szociokulturális hasonulást, azaz a jelen viszonyok közepette, a minket érdeklő határon túli magyar közösségek számára elkerülhetetlen asszimilációt.

Természetesen azok a nemzetek és nemzetállamok, amelyek a történelem folyamán már „megemésztették" a maguk kisebbségeit vagy azok, akiknek agresszív nacionalista célkitűzései messzemenően (esetleg várakozáson felül) már teljesültek, szívesen eljátsszák a bölcs, kimért tanácsadó szerepét. Esetükben semmi nehézséget nem jelent, ha úgymond felsőbb tudati szintre lépnek és kijelentik, hogy számukra a nemzeti identitásnak már nincs különösebb jelentősége, az legfeljebb állampolgársági kérdés, élje mindenki a maga individuális életét és hagyja a másikat békén. Nem is mulasztják el, hogy időnként jól kioktassanak minket demokráciából, toleranciából, elegáns mozdulattal fátylat borítva a nem is oly távoli múltra, amikor is jelenlegi gazdasági, politikai és egyéb szupremációjukat demokratikusnak és igazságosnak éppenséggel nem nevezhető eszközökkel megalapozták. (Más kérdés, egy megjegyzés erejéig mégis ide kívánkozik, hogy ezek az országok, nem utolsó sorban a nemzetfelfogást is érintő változások kapcsán követett ultraliberális társadalomfelfogás és bevándorlási politika következményeivel most kezdenek szembesülni. Igen érdekes és tanulságos lesz az elkövetkező évtizedekben nyomon követni ezeket a társadalmi folyamatokat.)

3. Pszichológiai aspektusok

Leszögeztük tehát, hogy az identitásváltás különböző módozatai és fokozatai szükségszerűen asszimilációhoz vezetnek. A kiváltó okok, amely az egyén szintjén a folyamat beindításához vezetnek, szintén számosak, azonban jól tipizálhatók. Egyszersmind arra is módot adnak, hogy tetten érjük a fentebb említett módozatok közös nevezőjét vagy akár azonos voltát. Megkülönböztetünk ugyanis természetes, önkéntes és erőszakos asszimilációt, pedig ennek a tipizációnak a lényeget (és különösen a végeredményt) tekintve, nem biztos, hogy van különösebb értelme.

A természetes asszimilációt leginkább a jobb élet, a boldogulás, a karrier motivációs körével összefüggésben szokás emlegetni. Vagyis, ezek az előnyök, az egyén helyzetértékelése szerint csak a kisebbségi identitás feladása árán érhetők el, úgy dönt tehát, hogy a jobb boldogulás érdekében integrálódik a többségi társadalomba. Ez a látszólagos önkéntesség azonban nyilvánvaló kényszert takar.

„Ha abból indulunk ki, hogy minden embernek joga van saját sorsa felől dönteni, s hátrányos helyzetének feladása jogos és ésszerű minden ember részéről, az asszimilációra mint jobb sorslehetőségre kell tekintenünk. S minthogy önként vállalt lépésről van szó, az asszimiláció spontán és természetes folyamatnak tűnik. Ez a gondolatsor azonban kelepcét állít. Ha ugyanis az asszimilációról mint spontán, természetes folyamatról beszélünk, értelemszerűen helyt kell adnunk az asszimilációt kiváltó és serkentő tényezőknek, nemcsak a társadalmi egyenlőtlenségnek, hanem a kisebbségek beolvasztására irányuló politikának is. A kizárólag az egyén döntési szabadságára apelláló nézőpontból ugyanis részletkérdés, hogy a hátrányos

társadalmi, gazdasági helyzet, s más kötöttségek a kisebbségi közösségeket, etnikai csoportokat arányukban hogyan és miként érintik."[10]

Az önkéntesség és kényszer ambivalenciáját nem feszegetjük tovább, a gyakorlati élet amúgy is bőségesen szolgál eligazító példákkal. Viszont a pszichológiai megközelítésnél maradva, felmerül egy igen izgalmas kérdés: miért van az, hogy egyesek hajlamosabbak az asszimilációra másoknál, hogy azonos anyagi hátrányok vagy egyéb kényszerítő körülmények közepette van aki feladja identitását, esetleg vándorbotot fog a kezébe, míg mások kitartanak eredeti kötődésük és közösségük mellett? A pszichológus a közösségben való beágyazottságban, illetve annak zavaraiban és hiányában találja meg a választ.

„A mély érzelmi kötődések, gazdag emberi kapcsolatok, amilyen megerősítést jelentenek identitásunk szempontjából, olyan megtartó erővel bírnak valamely közösségünk számára. Csak érzelmi kötődésünk fellazulásával, interperszonális helyzetünk bizonytalanná válásával kerülnek igazán előtérbe más, a sebzettséget és gyökértelenné válást kompenzáló ambíciók, mint amilyen a hírnévre, hatalomra való törekvés, mások anyagi javakban történő »leköröz ése« stb. Az önmegtagadáshoz, áthasonuláshoz vezető lépések akkor történnek meg, amikor személyi kapcsolataink hálója már nem bírja el a szociális gondokból, távlattalanságból s egyéb konfliktusainkból fakadó megterhelést."[11]

A közösség tehát, jellegétől függően erős megtartó erővel bír és még hátrányos társadalmi-gazdasági helyzet mellett is az asszimiláció ellen hat. A kötődések, amíg épek és erősek, megakadályozzák mind a fizikai elvándorlást, mind a szellemi, lelki „dezertálást". Akik számára ezek a kötődések csak formális jellegűek, érzelmileg nem sokat jelentenek vagy éppenséggel terhesek, azok könnyedén fordítanak hátat nekik. Pontosan ez az a pont, ahonnan kiindulva megérthetjük, miért látszik napjainkban felgyorsulni a kisebbségben élő magyarság erózió ja valamennyi régióban. (Ugyanilyen jogon beszélhetnénk az anyaországi népesség sok tekintetben hasonló erózió járól is, de az egy másik téma.) A ritka értékrend-kutatások már régóta jelzik a határon túli magyar közösségek értékrendjének megrendülését, az újabbak pedig ennek a folyamatnak a vészterhes felgyorsulását.

4. Egy vitatott tényező: a média

Ha az lenne a célunk, hogy valamely közösség asszimilációját szándékosan felgyorsítsuk, a leghatékonyabban akkor járnánk el, ha megbontanánk hagyományos értékrendjét, kimozdítanánk tradicionális életteréből és egyéb körülményeiből. Az utóbbi is folyt és folyik, számos példát láttunk már rá az elmúlt évtizedekben, a drasztikus falurombolásoktól, a modernizációnak álcázott urbanizációig és iparpolitikáig, amikor is mintegy „mellékesen" alapvetően változott meg egy-egy vidék, város etnikai összetétele és minden egyéb életkörülmény. Ez azonban drága és hosszadalmas módszer és még mindig maradnak olyan területek, amelyekhez nem tudunk hozzáférni. Talán nem is kell tovább erőlködnünk, mert bizonyos égből

10 Hódi i. m. (4. lj.) 75.
11 Uo., 77.

pottyant segítséggel az ilyen szigeteket éppen a drasztikus módszerek hiánya miatt kezdi emészteni az erózió: hagyományos értékrendjük felbomlik, már nem lesz elég vonzó, elég erős ahhoz, hogy visszatartsa a közösség tagjait az elszakadástól. Ez a bizonyos égből pottyant segítség, amelyre mindig számíthatunk fentebb vázolt célunk elérésében, pedig – nyilván kitalálták – a tömegmédia.

Tudom, ez ítéletnek hangzik és a „józan paraszt ész nevében" vállalom is, ugyanakkor azzal is tisztában vagyok, hogy egy ilyen kijelentés, ebben a formában nem állja ki a tudományosság kritériumát. Viszont kellően meghökkentő ahhoz, hogy némileg finomítva tárgyát képezze egy diskurzusnak. Olyan diskurzusnak, amely során az egyes megszólalások mögött konkrét empirikus vagy elméleti kutatások és a témát évek, évtizedek óta vizsgáló kutatók állnak. Szándékos provokációm célja tehát a vélemények és ellenvélemények ösztönzése, a vitának kedvező alaphang megpendítése volt.

Eddig a vitaindító. Az élő szóban elhangzott szövegben azonban szándékosan maradtak kitöltetlen rések, vagy csupán érintett részletek, amelyekre vissza kell térnünk. A vázlatosság éppen azt a célt szolgálta, hogy az eleven diskurzus kialakulhasson, a rések a kötődés pontjai is akartak lenni. Kezdjük mindjárt a legutolsó, a konferenciáról tudósítók által vitathatónak titulált állítással, miszerint a tömegmédia hatással lehet az identitásra, azaz elősegítheti az addig többé-kevésbé érintetlen közösségek hagyományos értékrendjének fellazulását. Néha megdöbbentő, mekkora vehemenciával tiltakoznak ezen feltevés ellen a legkülönbözőbb szereplők. Pedig eléggé evidens, hogy a közvetlen külső hatásoktól többé-kevésbé mentes közösségek esetében éppen a tömegmédia az, ami először „kizökkenti" az életet az addig megszokott keretekből. Ha jól belegondolunk, ennél jóval szerényebb „adagokban" is hat ez a szer. A régi időkben is gyakran megesett, hogy egy-egy érdeklődő fiatalember kezébe véletlenül valamilyen könyv keveredett, ami aztán meghatározta az életét és isten háta megetti falujából elindulva úgymond meghódította a világot. „Valaki lett", mégpedig nem egyszer olyan területen, amiről az a bizonyos könyv szólt, híres orvos, botanikus, költő, vadász vagy felfedező. A könyv, az első tömegtermék, ahogyan McLuhan nevezi, már egyetlen példánya révén is képes volt olyan szellemi változásokat előidézni, amelyek megbolygatták egy ember addig szilárdnak hitt értékrendjét. A tömegmédia pedig nyilvánvalóan hatványozottan tudja közvetíteni a tömegtársadalom normáit és kliséit. Ezek a normák pedig már önmagukban is csábítóak, a klisék, a külsőségek pedig egyenesen ellenállhatatlanok. Az évszázados, sok vihart és válságot átvészelt közösségi szellemi konstrukciók recsegve-ropogva omlanak össze, a közösségek, fájdalmas válságjelenségek közepette atomizálódnak, azaz „modernizálódnak". A fogódzók nélkül maradt, az értékrend nélküli világ kaotikus kavargásától megzavarodott egyén pedig számos tekintetben sebezhetővé válik, többek között identitása is megrendül és fokozottan ki van téve a harsányabb, az erősebb, bármiféle előnyökkel kecsegtető hatásoknak, így például a többségi asszimilációnak is.

Csakugyan nem lenne semmiféle hatása a médiafogyasztásnak a nemzeti identitásra, asszszimilációra, stb.?

Akkor mégis mi a helyzet Anderson tézisével, miszerint a nemzet megszületése egyáltalán a népi nyelveken megjelent napilapok elterjedésével hozható összefüggésbe? (Anderson, McLuhan után: a könyv volt az első modern stílusú tömegtermeléssel előállított ipari termék.[12] Továbbá Anderson szerint az újság csak a könyv „extrém formája", egy óriási mennyiségben

12 Benedict Anderson: *Elképzelt közösségek*. Budapest, L'Harmattan–Atelier, 2006. 41.

eladott, de röpke népszerűséggel bíró könyv, egynapos bestseller.[13] A nyomtatás-kapitalizmusnak tehát alapvető szerepe volt a nyomtatott köznyelv, „nyomtatott nemzeti nyelv", annak pedig a modern nemzet kialakulásában. A 19. századi polgárság volt az első osztály, amely olvasni tudott, így elképzelt alapon nyugvó belső szolidaritást alakíthatott ki magának.)

Igaz, a másik feltétel, az anyanyelvű iskolarendszer kiépülése és elterjedése is szükséges, de önmagában elég? Az iskolákban végzett identitás-képzés eredménye, bizonyos tapasztalatok szerint meg is változtatható. Példa: jugoszláv polgárháború! Az iskolákban a szerb gyerekek is a testvériség-egység megkérdőjelezhetetlen alapdogmáján nőttek fel és a nacionalizmus, mint kifejezés, kizárólag a leghatározottabban elítélt negatív jelentésében hangozhatott el. Milosevic rigómezei gyújtó beszéde mégis magával ragadta a szerbeket, akiket akkorra már a média alaposan elárasztott albán ellenes propagandával. A média készítette elő a horvátok elleni háborút is, a televíziós híradók naponta adagolták az uszító elemeket. A horvát média ugyanígy sikeresen felkészítette a maga fogyasztóit a nemzeti függetlenség kivívásához szükséges pszichikai állapotra. (Ennek jómagam is nem csupán tanúja, hanem bizonyos mértékig alanya is voltam!)

5. Veszteségnarratívák

A vitaindítóban szándékosan elnagyolt vagy rövid úton lezárt gondolatmentek némelyikére okvetlenül vissza kell térnünk. Hely és idő hiányában ott eltekintettünk bizonyos fogalmak és jelenségek részletesebb taglalásától, különösen pedig a körülöttük, róluk szóló viták tárgyalásától. Pedig a társadalomkutatásban kevés a mindenki által mozdíthatatlannak elismert vonatkoztatási pont, levert cölöp és határkő. Folyamatos a fogalmak értékelése, újraértelmezése és a körülöttük zajló heves diskurzusok. Bár olykor meddőnek és a kívülállók számára érdektelennek tűnhet ez a sok terminológiai és egyéb okoskodás, valójában számos esetben éppen ezek a viták körvonalazzák leginkább azt a jelenséget, amelynek megnevezésében sem tudnak megegyezni az érintett kutatók.

Ilyen sok vihart megélt fogalom az asszimiláció is. Már szóltunk róla, hogy a nyugati kisebbségkutatók egyszer már valósággal száműzték a maguk szóhasználatából és a „korszerű trendeket" hűen követő hazai szakemberek is hajlandónak mutatkoztak a demonstratív elhantolására. Pedig ha valahol, akkor ezen a területen nagyon is szembetűnő, hogy a nyugati társadalmakban tapasztalható jelenségek és a rájuk kidolgozott kutatási fogalomtár és módszerek nagymértékben különbözhetnek azoktól a viszonyoktól, amelyekkel mi itt a Kárpát-medencében szembesülünk. Vannak persze közös pontok és átvehető, jól alkalmazható elméleti modellek és módszerek, de jelentős, meg nem kerülhető különbségek is.

Biczó Gábor, az asszimiláció fogalmának egyfajta rehabilitációját szorgalmazó, már említett dolgozatában maga is jól láthatóan elhatárolja a nyugati szerzők által leginkább tanulmányozott migrációs folyamatok által előállt helyzetet és a „hazai" kisebbség-problematikát. Már az alapvető meghatározásoknál a 19–20. század migrációtörténetére hivatkozik, amely szerinte azt mutatja, hogy a számtalan konfliktushelyzetet rejtő világjelenség kezelésének a befogadó társadalmak részéről mindig előszeretettel alkalmazott – ösztönös, majd tudatos társadalompolitikai–eszköze volt az asszimiláció.[14] Ezt az eszközt főként az asszimilációra

13 Uo., 42.
14 Biczó i. m. (2. lj.) 21.

hajlók, az elfogadók jutalmazásával tették hatékonyabbá – állítja. Mostanára azonban a migrációban érintett tömegeket nem lehet ezekkel a jól bevált technikákkal kordában tartani. Viszont számunkra két érdekes tény is szembetűnik: egyrészt, hogy az asszimiláció ebben az értelmezésben nem egy jelenség, egy „természetes" folyamat, hanem aktív állami törekvés a többség részéről. Az asszimilációt tehát kívánatosnak tartják és kidolgozott terv alapján végrehajtják. Másrészt az is egyértelmű, hogy a célt pozitív eszközökkel kívánják elérni, kívánatossá téve az integrációt, és erőszakos módszerekről, az asszimilációnak való ellenállás szankcionálásáról nem esik szó. Már ebből a két momentumból is jól látszik, mennyire nem „rólunk", a Kárpát-medence őshonos kisebbségeinek problematikájáról van tehát szó. Errefelé az államilag támogatott és szervezett asszimilációról nem éppen a „mézesmadzag-politika" szokott eszünkbe jutni (bár kétségkívül nyilván erre is akad példa) az asszimilálandó közösségek és egyének oldalán viszont határozottan jelen van a kényszer, a presszió. Amíg Nyugaton a beözönlő bevándorlók tömege egyre reménytelenebbé teszi a folyamatos integrációt, addig a mi őshonos kisebbségeink gyorsuló tempóban fogyatkoznak, közösségeik fellazulnak és végső soron a teljes eltűnésük, beolvadásuk jósolható. Maga a probléma tehát alapjaiban más, ezért is kérdéses, hogy a kutatási módszerek, a fogalmak, az elméleti modellek mennyire kompatibilisek a két területen.

Itt rögtön bele is ütközünk a másik koncepcionális különbségbe, tudniillik, hogy az asszimilációt pozitív vagy negatív konnotációkkal látjuk-e el.

> „…amellett szeretnék érvelni, hogy a szociokulturális hasonulás folyamatainak értelmezésére használatos terminológiában az asszimiláció fogalmának kitüntetett jelentősége van annak ellenére, hogy még manapság is közkedvelt depravációs jelentéstartalma miatt az érintettek szempontjából többnyire hanyatlást, veszteséget termelő társadalmi folyamatként szokás felfogni."[15] – írja Biczó és ezt árnyalja, illetve részben erősíti Kiss Tamás fentebb már idézett megállapítása is, miszerint a Közép-európai kisebbségi és politikai elitek még mindig az asszimiláció hagyományos, veszteségtapasztalati megközelítését forgalmazzák.

Ugyanakkor Kiss arra is felhívja a figyelmet, hogy a közpolitika számára is hasznosítható társadalomtudomány nézőpontjából ez a perspektíva sem vethető el következmények nélkül. Az egyén szempontjából és szintjén talán nincs értelme a veszteségnarratívának (bár más – pl. pszichológiai – megközelítésben ez nem is annyira egyértelmű!), de nem is ez az a perspektíva, ahonnan az asszimilációt, mint társadalmi jelenséget vizsgálni érdemes. (A konkrét felméréseket természetesen az egyén szintjén kell elvégezni, de az elemzés a makroperspektíva szempontrendszere szerint történik.) A demográfiai és szociológiai perspektíva ilyenformán merőben különbözik az antropológiai mikroperspektívától, többek között, a szociokulturális hasonulást sem a mindennapok vagy az egyéni életút összefüggéseiben vizsgálja.

> „…Az asszimiláció makroszinten lehet igazán hasznos fogalom. Ebből a szempontból az asszimiláció a folyamatok összességében megmutatkozó tendencia, nem annak a kérdése, hogy az egyes egyénekkel mi történik. A vizsgálat egysége pedig nem az egyén, hanem egy népesség etnokulturális reprodukciója." – írja Kiss Tamás.[16]

15 Uo., 22.
16 Kiss i. m. (3. lj.) 43.

Azzal folytatja, hogy amennyiben fenn akarjuk tartani a közpolitikával (másként fogalmazva: a való élettel) a kapcsolatunkat, továbbá el szeretnénk kerülni a skizofréniát, akkor a kisebbségi közösségek vonatkozásában nem értelmezhetjük az asszimilációt másként, mint veszteségként. Ezzel pedig maximálisan egyetértünk, hiszen az elméleti és terminológiai okoskodásokon túl mégiscsak leginkább a határon túli magyar közösségek fennmaradási esélyei foglalkoztatják az érintetteket és a kérdéskör iránt érdeklődőket egyaránt.[17]

Mindezen túlmenően, nem túl gyakran beszélünk róla, de a veszteségnarratíva a befogadó, az asszimilációt végző közösség részéről is felmerül. A saját kultúra „felhígulása", a hagyományok, a szokások megváltozása adott esetben aggodalmat válthat ki a többségi társadalom bizonyos szegmenseiben is. (Természetesen ez az aspektus is inkább csak az őshonos kisebbségek és többségi nemzetek viszonylatában jelent külön érdekességet, hiszen könnyen belátható okokból, a bevándorlók és az őket befogadó közösségek esetében nyilván nem jelent különösebb kuriózumot.) Különösen nehéz empirikusan tetten érni olyan finom kölcsönhatásokat, amelyek például az egyes utódállamokban az ottani magyar közösség, különböző szinten asszimilálódott tagjainak „fogadtatását" írnák le a többségi társadalom mikro- és makroszintjén. Ilyen felmérések ritkán készülnek (ha egyáltalán), de tegyük hozzá, valószínűleg nem is létezik hozzájuk megfelelő kutatási metodika. [Hiszen alkalmasint még a kvantitatív kutatók „legkeményebb" stratégiai fegyvere – amit minden további eszközhöz és művelethez kiindulási alapnak használunk – a népszámlálási statisztika sem tekinthető maradéktalanul objektívnak. A pszichológus, asszimilációkutató, Hódi arra figyelmeztet, hogy az agy színérzékelése nagymértékben függ a háttérszíntől, azaz még a legegyszerűbb idegi érzékelés sem független az egyéb környezeti hatásoktól. Szerinte egy olyan összetett kognitív konstrukció, mint az identitás (és annak megvallása!) még hatványozottabb mértékben függ az egyént körülvevő ezernyi társadalmi ingertől és körülménytől. Mivel ezek a befolyások jórészt nem láthatóak, még kevésbé mérhetőek, a kapott kép mindig esetleges. Az esetlegesség mértéke értelemszerűen szintén ismeretlen!]

Minél inkább közelítünk a szociokulturális hasonulás forró zónájához, annál inkább feszegetjük a rendelkezésünkre álló eszközök határait. (Aki már végzett terepmunkát efféle „ingoványos területen" az jól tudja, mennyire nem könnyű bekopogtatni egy vegyesházasságban élő családhoz és megkérdezni többek között, hogy milyen tannyelvű iskolába adták a gyerekeiket és miért? A kérdezőbiztos sokszor már annak is örülhet, ha nem vérző orral távozik – olykor ezt közlik is vele.) Éppen ezért talán érdemes a szociológia és az antropológia mellett, más diszciplínák segítségét is igénybe venni az asszimilációs jelenségek értékelésénél, értelmezésénél. Például az asszimilációhoz kötődő veszteség- vagy hanyatlásnarratíva kérdésében. Biczó többek között azzal indokolja az asszimilációhoz kötődő veszteségnarratívák tarthatat-

17 Kiss úgy véli, hogy az újraértelmezett asszimilációfogalmat nem a veszteségnarratívától, hanem ellenkezőleg, a Nyugaton rárakódott pozitív, „asszimilációpárti mellékzöngéktől" kell megtisztítani: „A fogalom az utóbbi évtizedekben történő újraértelmezése ellenére ugyanis a nemzetközi szakirodalomban – illetve megkockáztatom, a modern nemzetállamban – az asszimiláció egy olyan *analitikus és normatív modellként* jelenik meg, amely a hozzá fűzött remények szerint szavatolja a társadalmi és kulturális tér folytonosságát, és egyben megszünteti a kisebbségi (eredendően bevándorló) csoport marginalitását, és bekapcsolja azt a társadalmi mainstreambe. Ez pedig inkább egy emancipációs, mint egy veszteségnarratíva." Kiss i. m. (3. lj.) 42. Biczó ellenben úgy véli, hogy a nyugati társadalomtudományi diskurzusokban ezek az „asszimilációpárti mellékzöngék" elhalkulóban vannak (bár kétségkívül bizonyos irányzatokban tovább élnek), viszont a *Cultural pluralism* típusú, főként az Egyesült Államokban uralkodó elméletek többsége egyértelműen az asszimiláció depravációs olvasatával való nyílt szakítást hirdeti. Biczó i. m. (2. lj.) 22.

lanságát, hogy az erdélyi szórványban végzett évtizedes kutatásai során azt tapasztalta, hogy családi és egyéni szinten a nyelv és identitásváltást nem mint romlást, hanyatlást élik meg az érintettek. Szögezzük le, különösebb pszichológiai elmélyülés nélkül, csupán némi empátia segítségével is beláthatjuk: különös lenne, ha másként lenne. Az érintettek ugyanis – már puszta megjelölésükből is érthetően – már hoztak bizonyos döntéseket, amelyekkel elindultak egy irányba, egy (többé-kevésbé) maguk választotta úton. Különös lenne, ha ezt a döntést ők maguk bármilyen módon megkérdőjeleznék, és önmagukat „depraválnák". Azaz különös lenne, ha ezt egy idegen, egy kérdezőbiztos előtt tennék, egy olyan speciális helyzetben, mint amit egy mégoly oldott antropológiai vagy szociológiai felmérés során a kutató teremteni tud. Hiszen valójában önmaguk előtt sem mernék megkockáztatni egy ilyen döntés utólagos megkérdőjelezését, mert az a személyiség integritását veszélyeztetné! Ettől a lélek automatikusan óvja magát, óvja saját integritását. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a törés soha nem következik be: nagyon gyakran bekövetkezik, erre a gyakorló pszichológus, de még a hétköznapi megfigyelő is számtalan példával szolgálhat.

Az asszimiláció egyik fő színtere a már említett vegyes házasság. Itt a leggyorsabb a nyelvváltás: a gyerekek szinte mindig a többségi nyelvű szülő nyelvét beszélik jobban, többségi nyelvű iskolában tanulnak, a kisebbségi nyelvet konyhanyelv szinten sajátítják el, az unokák pedig már annyira sem.[18] Két ember, vegyes nyelvi és kulturális közegben könnyen megtalálhatja a közös hangot, a családok már nehezebben csiszolódnak össze. A gyerekek nevelése újabb kihívások és döntések elé állítja a párt és a szélesebb rokonságot is. Bizonyára ezek a szaporodó kényszerű döntések (és kompromisszumok) vezetnek oda, hogy a vegyes házasságok nagyobb arányban bomlanak fel, mint a homogén kapcsolatok.

Az asszimiláció útjára lépett egyén azonban, a családon kívül, más pszichikai próbatételeknek is ki van téve. Teljes elfogadottságában soha nem lehet biztos és ebbéli félelmei nem is alaptalanok. Viszonylagos társadalmi béke, konszolidált viszonyok mellett ritkán adódnak ebből konfliktusok, de krízis idején könnyen semmivé válhat egy egész életre szóló integrációs törekvés és akár a feltétlen megalkuvás. (Erre vég nélkül sorolhatnánk a példákat a volt Jugoszlávia „testvériség-egységben" felnevelkedett nemzedékeiről és a krízisről, amelynek következtében egyik pillanatról a másikra ugyanezek az emberek azon kapták magukat, hogy térdig gázolnak a vérben.)

6. A nemzet születése – genezis-elméletek

A vita már jó ideje folyik, nem csupán az írott szó (média) lehetséges hatásairól az egyes, korunkat foglalkoztató társadalmi folyamatokra, hanem arról is, mi lehetett a tényleges szerepe olyan, korszakokat meghatározó entitások kialakításában, mint a nemzet. A témában született nagy, mihamar klasszikussá avanzsáló elméletek és szerzők olyan gondolati fellegvárakat hoztak létre, amelyeket egy ideig nem volt ildomos megkérdőjelezni. Erkölcsi, ideológiai, politikai attitűdök kapcsolódtak hozzájuk és kíméletlenül címkézték a velük kapcsolatba

18 Ez utóbbi kapcsán gyakori minden határon túli magyar közösségben tapasztalható összeomlás: amikor azzal szembesül, hogy nem ért szót anyanyelvén az unokájával, sok addig sikeres, saját identitását sértetlenül őrző, de a többségi társadalom irányában is nyitott, kellően integrálódott nagyapa összeroppan. Társadalmi, gazdasági státusztól függetlenül nem ritka a depresszió, alkoholizmus vagy akár az öngyilkosság.

kerülőket „haladókra" és „retrográdokra" – bár ezt híveik természetesen mindig tagadták. Bár ez bizonyos mértékig máig így van, annyi mégis kiderült, hogy egyik tetszetős elmélet sem képes – maradjunk most a nemzet genezisénél – egy általánosan érvényes, koherens modellt felépíteni. Típusok, altípusok és azok végeláthatatlannak tűnő változatai körvonalazódnak az újabb és újabb elemzések során, amelyek aztán magukkal rántják az elméletek addig szilárdnak hitt tartópilléreit is. Ha nem az egyes iskolák feltétlen híveként közelítünk a dologhoz, ez végeredményben bizonyos elégtételt jelenthet számunkra: nem is kell annál több, mint a belátás (beismerés), hogy a jelenség sokkal összetettebb, mint valaha is gondoltuk és hogy valószínűleg minden eset más és más. Ez a sokszínűség nem engedi, hogy valamiféle sommás ítélet szülessen, lesöpörve, maradisággal vádolva minden egyéb elképzelést. Ez az a momentum, ami miatt érdemes áttekintenünk a témában zajló diskurzust, a vita egyes irányai, elemei ugyanis segíthetnek megtalálni azokat a vonatkozásokat és eszközöket, amelyek alkalmazásával közelebb juthatunk saját térségünk megértéséhez.

Az a leegyszerűsített elképzelés, miszerint a nacionalizmus egyszerűen a kapitalizmus, sőt, az iparosítás által támasztott igény kielégítésére született, ma már nehezen tartható. Anderson elképzelt közössége, amely Gellner „euklideszi logikája" szerint[19], maradéktalanul alkalmas az ipari társadalom számára szállítani a mobilis és „csereszabatos" munkaerőt, frappáns leírása lehet bizonyos társadalmak helyzetének, bizonyos történelmi korszakban. A modell tehát működik, csak nem általánosítható.

Érthető módon a történészek voltak az elsők, akik megpróbálták megérteni és leírni a nacionalizmus születésének körülményeit. Közülük kerültek ki legdühödtebb ellenfelei is, akik egymással versengve bizonygatták e jelenség új keletű, mesterséges és romboló mivoltát. Igyekeztek tehát leleplezni a nemzeti ethosz mítoszát, bebizonyítani, hogy ott, ahol a nacionalisták a múltba öröktől fogva beágyazódott gyökereket hirdetik, valójában nincs semmi ilyesmi, a nemzeti múlt nem létezett, mert amíg „fel nem találták", nemzet sem létezett. Megszületett tehát a mítosz tagadása, egy ellenmítosz, amely dramatizálja a nemzeteket létrehozó modernizáció narratíváját.[20] Semmi létjogosultsága nincs tehát a primordialisták elképzeléseinek, amelyek szerint valamiféle etnicitás a kezdetektől végigkíséri az emberiség ismert történelmét. Viszont e nélkül nehezen érthető a nacionalizmusok elemi, átütő sikere a modernitásban – még a tetszetős elméletek magyarázatai ellenére is. Anthony D. Smith arra figyelmeztet, hogy csak magunknak ártunk, ha nem veszünk tudomást arról, hogy a premodern korban is, (így nem csupán a középkorban, hanem már az ókorban is) a világ számos területe társadalmi és kulturális szempontból egymástól különböző etnikai közösségek, etnikumok szerint tagolódott, mint ahogy ma is és hogy ezen etnikai közösségek olykor bizonyos elemeikben megegyeznek a modern nemzetek jellemzőivel, mint például a származási mítoszok, emlékek, kulturális hagyományok, név, terület, stb.[21] Nem arról van szó tehát, hogy a modern nemzetfogalmat ab ovo visszavetítsük a múltba, hanem arról, hogy a modernitásban meghatározóvá váló nacionalizmus genezisét és példátlan sikerének titkát jobban megértsük.

Ebben az is segítségünkre lehet, ha a türelmetlen, átfogó elméletek helyett figyelembe vesszük a történelmi eltéréseket. Születtek olyan tipológiák is, amelyek igencsak árnyalják a

19 Ernest Gellner: A nacionalizmus kialakulása: a nemzet és az osztály mítoszai. In Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek*. Budapest, Rejtjel, 2004. 58.

20 Anthony D. Smith: *A nacionalizmus és a történészek*. Regio, 2000. 2. 5–33.

21 Uo.

korábbi „kultúrnemzet – államnemzet" erősen sematizáló koncepcióját. Hugh Seton-Watson szintén az eltérő történelmi múltat veszi alapul, amikor megkülönböztet „régi és folyamatos nemzeteket" (angol, francia, holland, skót, dán, svéd, lengyel, magyar, orosz) és „új" (szerb, horvát, román, arab, indiai) nemzeteket.[22] Itt természetesen nem a már megszületett nemzetek bármiféle rangsorolásáról az „ősiség" bizonygatásáról van szó, ellenkezőleg, éppen hogy az ideológiai megközelítés helyett olyan, a nemzettudat kialakulását elősegítő folyamatok vizsgálatára igyekszik átterelni a figyelmet, mint az állam, a nyelv, a vallás, a földrajzi körülmények, stb. Ez a megközelítés minden esetben indokolt lehet, számunkra pedig némileg orvosolja azt a szakirodalomban rendkívüli módon elterjedt (és mi tagadás eléggé irritáló) gyakorlatot, hogy a történelmi Magyarország létezéséről, annak valószínű, tényleges hatásairól a majdan megszülető modern magyar nemzettudatra, a mindenkori szerzők egyszerűen nem vesznek tudomást.

Ernest Gellnerre visszatérve, aki váltig hangoztatta, hogy a modern ipari állam kizárólag mobilis, írni-olvasni tudó, egységesített kultúrával bíró, így tehát egymással felcserélhető egyénekből álló népességgel működőképes, még mindig nem világos, hogyan lehetett volna ez az iparosítási elvárás vagy kényszer, a nacionalizmus kiváltó oka vagy csak ösztönzője, mondjuk 1848-ban Magyarországon? Ráadásul tovább haladva érvelése mellett, azt is tudjuk, hogy az egységes kultúrát nem más, mint az államilag fenntartott, standardizált oktatás képes megteremteni, aminek 1850 előtt nem csupán Magyarország, de a jóval fejlettebb nyugati országok is híján voltak. Gellner önmagát materialistának (de nem marxistának) vallja és a nacionalizmus kialakulását tehát tisztán gazdasági okokkal magyarázza, elvetve például a marxisták elméletét, amely a kapitalizmusban kifejlődő osztályok szerepét hangsúlyozza és nem osztja az olyan gazdaságon kívüli elméleteket sem, mint amilyen Anthony Smith politikaközpontú megközelítése. A kérdés továbbra is az, hogy a kétségkívül számos esetre – sőt egy bizonyos történelmi határon innen talán mindre – érvényes, széles körben elfogadott modell miért nem magyarázza meg az európai nacionalizmusok tényleges genezisét.

Talán közelebb kerülünk a kérdés megválaszolásához, ha megfontoljuk Michael Mann felvetését, miszerint a nemzetet elképzelt közösségnek nevező Benedict Anderson, marxistaként nyilván soha nem tenné ugyanezt a társadalmi osztályokkal, pedig azok éppen annyira imaginárius oknak tekinthetők. A nemzettudat és osztálytudat egyaránt két elképzelt vagy imaginárius közösséget feltételez, amelyek együtt, egymáshoz kapcsolódva alakultak ki a modernizáció során.[23] Ehhez még hozzá kell tennünk az írás helyzetének gyökeres megváltozását, közelebbről a nyomtatás elterjedésének hatását, majd a diskurzív írástudás fogalmát. Anderson közismert tézisei a nyomtatás-kapitalizmusról (amelynek sarkalatos pontja volt a McLuhan után idézett tétel: a könyv volt az első modern stílusú tömegtermeléssel előállított ipari termék), nyilvánvalóvá tették, hogy a nyomtatás-kapitalizmusnak alapvető szerepe volt a nyomtatott köznyelv, „nyomtatott nemzeti nyelv", annak pedig a modern nemzet kialakulásában. [24]

A nyomtatás elterjedésének egyik következménye volt az az igény, hogy az emberek nem standardizált, diskurzív szövegeket írjanak le és olvassanak. Az effajta írástudás terjedése pedig nyilvánvalóan egyik előfeltétele annak a kommunikációnak, ami a nacionalizmus kiala-

22 Hugh Seton-Watson: Nations and States, London, Methuen, 1977.

23 Michael Mann: A modern európai nacionalizmus kialakulása. In Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek*. Budapest, Rejtjel, 2004.

24 Benedict i. m. (12. lj.) 41.

kulásához szintén kellett. Anderson magvas állítása, miszerint a 19. századi polgárság volt az első osztály, amely olvasni tudott, így elképzelt alapon nyugvó belső szolidaritást alakíthatott ki magának,[25] szintén erősen leegyszerűsítettnek tűnik. Országonként változó, de mindenütt nagyon is heterogén volt az a réteg, az a „burzsoázia" amely a diskurzív írástudás révén birtokba vette az azt terjesztő médiumokat.

Végül meg kell említenünk még egy fontos tényezőt, amely több szerző szerint szintén jelentős szerepet játszott a modern európai nacionalizmusok genezisében, ez pedig a korabeli országok geopolitikai vetélkedése, annak szerteágazó társadalmi következményei. Michael Mann tézise szerint, a nacionalizmus kialakulásának időszakában az Európai nagyhatalmak egymás ellen viselt háborúi döntően megváltoztatták az állam és a nép viszonyrendszerét. A 17. században az állam még csupán a nemzeti össztermék 3–5 százalékát vonta el különböző adók formájában saját céljaira, a 18. századra ez 10 százalék körülre emelkedett – békeidőben. Háborús körülmények között azonban az elvonások elérhették, sőt meghaladhatták a 30 százalékot és a hadseregek létszámának, korábban elképzelhetetlen megnövekedése miatt, jóval többen lettek közvetlenül is érintettek (katonáskodás). Mivel ily módon az állam mind drasztikusabban beavatkozott a lakosság életébe, a diskurzív írástudás médiumai mind inkább átpolitizálódtak, egyszerre fontos lett a politikai képviselet kérdése, hogy ellenőrizni lehessen, kik fognak adózni és milyen célok érdekében. [26]

Michael Mann tehát arra mutat rá, hogy az európai korai nacionalizmusok kialakulásában még nem játszhatott akkora szerepet az indusztralizáció, amint azt Gellner és követői állítják. Az általa vizsgált négy korabeli nagyhatalom, Anglia, Franciaország, Németország és az Osztrák–Magyar Monarchia eltérő utakat járt be a maguk nacionalizmusainak kialakításában és ebben a megközelítésben az első három sikeresnek mondható, a negyedik viszont elbukott. Evidens, hogy az egységesebb, a mobilizáltabb nemzetállamok voltak a sikeresek, míg a belső feszítő erőkkel küszködő Monarchia szükségszerűen széthullott. (Ugyanígy hullott szét a maga további belső nacionalizmusait kezelni nem tudó magyar nemzetállam is.) Csupán érdekességként érdemes megemlíteni azt a magyar kuriózumot, hogy állami ünnepeken, politikai szónoklatokban igen gyakran szokás emlegetni István király intelmeit Imre herceghez, amelyben az „egynemzetiségű ország gyengeségére" hívja fel a leendő uralkodó figyelmét. Túl azon, hogy az idézetet következetesen félreértelmezik (ország a korabeli szóhasználatban = udvar), a történelmi kontextus iránti végletes vakság is nyilvánvaló. Miközben az elmúlt kétszáz év egyértelműen és kizárólag az erős nemzetállamok dominanciájáról szól, és a magyarság éppen, – az oszmán hódítások és a Habsburg uralom miatt – „nem eléggé egynemzetiségű" országa okán szorult egykori szálláshelyének egyharmadára, nem kis balgaság, valamiféle visszájára fordult önigazolás jegyében ezt a félreértett mantrát hajtogatni. (Más kérdés, hogy attól függetlenül, mennyire életképtelennek bizonyult Európában az elmúlt történelmi időszakban a konföderális felépítésű állam, ma ez számít korszerűnek és kívánatosnak. Két tényező azonban kérdésessé teheti a gyakorlati megvalósítást: egyrészt még mindig változatlan lendülettel folyik az újabb lokális nacionalizmusok genezise és az azok a törekvések, hogy ők is megszerezzék nemzetállami szuverenitásukat, másrészt a körvonalazódó szövetségek esetében mindig felmerül a kérdés, hogy ki legyen a vezér, a legfőbb integráló, aki majd ténylegesen „megvalósítja az egyenlőséget"?)

25 Uo., 42.

26 Mann i. m. (23. lj.) 123.

Azt viszont leszögezhetjük, hogy a klasszikus, a kulturális mítoszteremtésre és a kapitalizmus profán igényeire alapozó nacionalizmus elméleteket mindenképpen ki kell egészítenünk további releváns tényezőkkel: a diskurzív írás-olvasás elterjedése, (nem csupán a „burzsoázia" köreiben!) az osztály és nemzeti öntudat egy időben való kifejlődése és a politikai képviselet és a modern állam intézményei általi egybeforrása, és a háborúk hatása, amely egyrészt az államokat hatalmi koncentrációra késztette, másrészt elősegítette, felgyorsította a „nép" mint érték és legitimációs tényező megszilárdulását.

Az iparosítás, a kapitalizmus és a ma már említett, klasszikusnak számító többi tényező leegyszerűsített ok-okozati összefüggéseit a modern nacionalizmus kialakulásában mind több, a témával foglalkozó szerző kérdőjelezi meg. Így Liah Greenfeld is úgy véli, hogy történetileg tekintve, a nacionalizmus (a nemzeti identitások és a különféle nacionalista ideológiák kialakulása) megelőzte az iparosítást és a kapitalizmus intézményesülését, valamint az állam kifejlődését, illetve a kultúra szekularizációját. Így aztán, hacsak nem kívánunk teleologikusan gondolkodni, a nacionalizmust nem tekinthetjük e későbbi fejlemények következményeinek. Sokkal inkább reális azt feltételeznünk, hogy éppenséggel egyik kiváltó okuk volt.[27]

A társadalmi mobilitás „varázserejét" sem tartja elégségesnek a nemzeti eszme hihetetlen sikerének magyarázatában:

> „Az igaz, hogy mind a kapitalizmushoz, mind az iparosításhoz flexibilis társadalmi rétegződési struktúrára van szükség, azonban egyik sem képes valamilyen titokzatos módon egy ilyen berendezkedést létrehozni, ahogyan pedig számos, az indusztrializációt a modernitás alapvető alkotóelemének tartó indusztrializációelmélet feltételezi. A rugalmas társadalmi rétegződési rendszer az indusztrializációtól és a kapitalizmustól függetlenül alakul ki, és éppenséggel ez utóbbiak kifejlődését teszi lehetővé."[28]

Felhívja viszont a figyelmet a fejlődés különböző fázisaiban lévő nacionalizmusok (és gazdasági rendszerek) kölcsönhatására. A folyamat ugyanis gyorsan továbbgyűrűzik először a ma Nyugatként aposztrofált régióban, majd egész Európában és a világ más részein is. Franciaország és Anglia kölcsönhatása mindenképpen meghatározó.

> „A pénzt és a pénzcsinálást, a Franciaországban hagyományosan lenézett *bourgeoisie* foglalatosságait, mint nem francia dolgokat határozták meg. Ez különösen akkor vált világossá, amikor a »kapitalista« szóval jelölt tulajdonságok komplexumát Angliával azonosították. Az Angliával szembeni neheztelés vagy precízebben *ressentiment*[29] jellemezte a francia nacionalizmus kialakulásának végső fázisát. Ez a pszichológiai körülmény számos nacionalizmus fejlődése során jelen volt, mindegyik, a nemzet eszméjét kívülről behozó ország szükségszerűen a származási országra függesztette tekintetét, és arra reagált. A kiindulási modell definíciójából következően magasabb rendű, mint az azt utánozni igyekvő, ez utóbbi saját értékelése szerint. A reakció a *ressentiment* alakját öltötte akkor, ha maga a kontaktus az utóbbi alacsonyabb rendűségét emelte ki. A *ressentiment* az integrált értékek átértékelését segítette elő, ami az esetek többségében azzal végződött, hogy az őshonos tradícióból az

27 Liah Greenfeld: Nacionalizmus és modernitás. In Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek*. Budapest, Rejtjel, 2004. 183.
28 Greenfeld i. m. (27. lj.) 184.
29 nietzsche ***kifejezése***

ellenséges elemeket választották ki és kezdték tudatosan kimunkálni. A francia nacionalizmus volt az első, amelynek kimunkálásában a *ressentiment* fontos (habár nem meghatározó) szerepet játszott; tulajdonképpen ez volt az első nyugatellenes nacionalizmus."[30]

Ez, a mi szempontunkból érdekes megvilágításba helyezi azokat a nacionalizmusokat, amelyek kialakulásakor többek között a magyar nacionalizmus szolgált modellként. A szerb és a román nyilván elsősorban a „magyarok ellenében" határozták meg saját nemzeti identitásukat, bár nem kizárólag, hiszen jelentős volt a török és bolgár kontaktus és hatás is. A horvát genezisében szintén a magyarra reflektált elsősorban, de a folyamat már történelmi léptékben is régen lezárult, így az ellenpólus áttevődött máshová – főként a szerbekre. Ezzel szemben a szlovák nemzeti tudat máig „nem nélkülözheti" a magyarokkal szembeni *ressentiment* hajtóerejét.

Hézagosak és leegyszerűsítők tehát azok a modellek, amelyek egyszerűen a kapitalizmus és a modern államszervezet hatékony működésével, illetve annak igényével próbálják magyarázni a modern nemzet és identitás genezisét. Ráadásul ezek főként az „alapmodellként" kezelt államnemzeti koncepcióra vonatkoznak, még több kérdést hagynak nyitva az ún. „kulturnemzeti" vonal esetében. (Ez a felosztás véleményünk szerint szintén erősen leegyszerűsítő és mint ilyen, rendkívül pontatlan is, de egyelőre tekintsük kiindulási gondolati alapnak, a kritikát hagyjuk későbbre.) A kulturális összetevők esetében szokás, némi csúsztatással, az andersoni elképzelt közösségek fogalmát összemosni a nemzeti eszmerendszert megalapozó történelmi tudattal, azaz ironikusan polemizálni a közös múlt és emlékek, a mítoszok szerepéről. Az összemosás semmiképpen sem indokolt, viszont kétségtelen tény, hogy a kutatások fényében, a nemzettudat genezisének bizonyos szakaszaiban irrelevánsnak tűnik, hogy a felsorolt és más, a kulturális kategóriába sorolható tényezők valós alapokon nyugszanak, vagy pedig tényleg utólagos konstrukciók. Amíg a nemzet modernista meghatározása a gazdasági szükségszerűségekre teszi a fő hangsúlyt, Anthony D. Smith szerint eközben fontos összetevőket hagy figyelmen kívül. Egy nemzetnek, mint nemzetnek még ma is közös történelemmel és kultúrával kell rendelkeznie, vagyis közös leszármazási és eredetmítoszokkal, közös emlékekkel és kulturális jelképekkel. Ha nem így lenne, akkor csak territoriális államokról beszélhetnénk. A kulturális vagy „etnikai" elemek összekapcsolása és egymásba fonódása a politikai, területi, oktatási és gazdasági tényezőkkel, amelyeket „állampolgárinak nevezhetnénk, az, ami a modern nemzetet létrehozza. A mai nemzeteknek legalább annyira szükségük van a közös mítoszokra, emlékekre és jelképekre, mint az egykori etnikai közösségeknek, mert épp ez utóbbiak segítettek megteremteni és fenntartani a nemzetekre jellemző és az őket megalapozó szolidaritás hálózatait. Ezen túlmenően individualitást is kölcsönöznek a nemzeteknek.[31]

7. Magyar mítosz, magyar múlt

Az, hogy a közös múlt és a mítoszok milyen viszonyban vannak egymással, nincs tehát döntő hatással egy nemzetépítés sikerességére, viszont nagyon is számíthat az érintettek érdeklődésére. A genezis időszakában nyilvánvalóan nagyon fontosak lehetnek a mítoszok, de nem

30 Greenfeld i. m. (28. lj.) 201–202.

31 Anthony D. Smith: A nemzetek eredete. In Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek*. Budapest, Rejtjel, 2004. 213.

nélkülözhető szerepük van a felnövő nemzedékek önazonosság-tudatának kiépítésében és fenntartásában is. (Ezt a célt szolgálják pl. a nemzeti ünnepek, emlékhelyek is.) Viszont az is kívánatos, hogy a nemzet „felnőtt" tagjai azért nagyjából tisztában legyenek a mítoszok és a nemzet számára releváns történelmi tények valós viszonyával. Nem kisebbíti például az elkötelezettség mértékét, ha nem vesszük készpénznek a szellemi örökségünk fontos részét képező Turul-mondát, de joggal nehezményezzük, ha ugyanezzel a mértékkel mérik és a ködbe vesző legendák világába utalják a nándorfehérvári diadalt vagy (ami egészen általános a nemzetközi publikációkban) az egész középkori magyar államot. Számunkra fontos az Oszmán birodalom által megtépázott és a Habsburg birodalomba ugyan betagozódott, de fizikai valóságában ténylegesen létező Magyarország folyamatos jelenléte a Kárpát-medencében, és fontos az is, hogy ez nemzeti identitásunk egyik fő pillére. Nem szeretjük tehát, ha nemes egyszerűséggel a „kultúrnemzetek" közé sorolnak be bennünket, nem azért, mert ez a kategória alacsonyabb rendű volna az „államnemzetekkel" szemben (bár egyes szerzők kétségkívül ezt sugallják), hanem egyszerűen azért, mert ez nem felel meg a valóságnak. Az évezredes magyar állam folyamatosan identifikációs alapként szolgált az évszázadok során, válsághelyzetekben (amelyekből nem volt hiány) pedig bőségesen produkált olyan hazafias megnyilvánulásokat és irodalmi alkotásokat, amelyek később kész elemekként beépülhettek a modern nemzettudatba. Az kétségtelen tény, hogy ezek az elemek főként egy „laterális etnikai csoport"[32] (a magyar nemesség) rétegére voltak jellemzőek, de a megfelelő történelmi pillanatban ez a nemesség még saját kiváltságainak feladása árán is készen adta át őket az „új nemzet" egészének. (Ez a megközelítés természetesen nem jelenti a kritikátlan visszatérést a nemzeti öncélúságot, az autochtóniát[33] hirdető narratívához. Nem jelenti a visszatérést Szekfű Gyula *nagymagyar* historicista identitásprogramjához, még kevésbé Szabó Dezső etnoprotekcionista összeesküvés-pszichózist gerjesztő nemzetfelfogásához, de még Németh László *kismagyar* programjához és *mélymagyar–hígmagyar–jöttmagyar* felosztásához sem. A már megharcolt vitákat teljesen felesleges lenne újravívni, viszont megismerésük nagyon is ajánlott, különös tekintettel a levonható és már levont tanulságokra, mint amilyenekkel Bibó István művei szolgálnak. Ugyanakkor a régi tézisek és levont tanulságok újbóli összevetése a megváltozott körülményekkel, az új, korábban még nem ismert tényezőkkel szintén elkerülhetetlen. A sematikus gondolkodás kifejezetten káros, semmiféle skatulyázás nem lehet elég szent és érinthetetlen ahhoz, hogy örökérvényűnek fogadjuk el.)

A vonatkozó szakirodalom üdítő kivétele Alain Dieckhoff, Egy megrögzöttség túlhaladása – a kulturális és politikai nacionalizmus fogalmainak újraértelmezése című munkája. A szerző, nagyon helyesen, figyelembe veszi az egykori keleti blokkon belüli népek és országok egészen eltérő történelmi múltját és helyzetét, ahelyett, hogy mindenáron egy kaptafára próbálná őket húzni. Még egy gyakori hibát elkerül, amikor szintén történelmi szempontok alapján differenciál a felbomlott Osztrák-Magyar Monarchia (sok szerzőnél egyszerűen: Ausztria) utódállamai között. Ennek megfelelően Magyarországról és a magyar nemzeti mozgalmakról rajzolt képe is jóval árnyaltabb, pontosabb. Megállapítja, hogy a magyar nemzetnek, már a középkorban is volt politikai reprezentációja, még ha a nemesség egyedül saját magát ismerte is el annak megtestesítőjeként. Így a Habsburg birodalomban Magyarország a jogait és kiváltságait védelmező arisztokrácia hatására képes volt megtartani valódi autonómiáját,

32 Uo., 212.

33 Dénes Iván Zoltán: *Az „illúzió" realitása.* Budapest, Argumentum, 2011. 27.

melyet csak az 1848-as forradalom bukása után húsz évre sikerült elnyomni. Az első magyar nacionalisták az ország alkotmányos különállási törekvéseinek, sőt az 1000-ig (Szent István megkoronázásáig) visszamenő állam hagyományának előhívásával képesek voltak szembeszállni Bécs központosító szándékaival. Egyszóval rendelkezésükre álltak a nemzeti követeléseiket éltető és alátámasztó politikai érvek. Így marginálisabb szerep jutott a kulturális nacionalizmus bevetésének.[34] Ugyanakkor felhívja a figyelmet a latint felváltó magyar nyelvű irodalom jelentős szerepére, a germanizáció elleni harcra és a nyelvtörténeti eredetiség miatt a szláv környezettől való elhatárolódásra építő romantikus nyelvi–politikai mozgalomra. Magyar szerzőkre hivatkozva kiemeli, hogy Kossuth programja „Szabadság, Egyenlőség, Testvériség" címmel jelent meg és hogy a felkelés célja elsősorban a magyar politikai szuverenitás visszaállítása volt és nem a kulturális elkülönülés megszállott védelmezése.[35]

Más szerzők jóval kevésbé megértőek a 19. századi magyar törekvések iránt és legjobb esetben is nagyvonalúan eltekintenek a történelmi kontextustól. Jellemző azonban az az álláspont is, miszerint a magyarok visszaéltek a kiegyezés utáni domináns helyzetükkel, ami főként a példátlanul durva magyarosításban nyilvánult meg. (Ami persze nem alaptalan vád, de ami ezúttal is hiányzik, az a megfelelő történelmi kontextus: nem említik a párhuzamosan zajló nyugat-európai hasonló folyamatokat, például a nem kevésbé kíméletlen franciásítást, amelynek során eltüntették a francia nemzetállam területéről a regionális nyelveket. Úgy tűnhet, az egyetlen mérce, ami a jót és a rosszat, a feketét és a fehéret elválasztja, az a sikeresség. A francia homogenizálás sikeres, ezért az így létrejövő egységes nemzetállam etalon és példaértékű, a magyar – jól kitapintható történelmi okokból – sikertelen, ezért bűnös és elítélendő.)

8. Ideológiai háború

A „rossz nacionalizmus" elleni küzdelemnek biztosan nem a nemzeti identitás a priori elutasítása, elavultnak, túlhaladottnak, retrográdnak nyilvánítása a hatékony eszköze, hanem a nemzeti hovatartozás szabad megélése. Ha kigúnyoljuk, tiltjuk, elítéljük, attól még biztosan nem szűnik meg, különösen, ha közben más nacionalizmusok részéről is állandó veszélyeztetettségnek van kitéve. Az ostromlott vár védőinek meddő és visszás dolog pacifizmusról prédikálni. Ezzel szemben a szabadon, fenyegetettségek nélkül megélhető nemzeti identitás éppen azt a fölös „hevületet", türelmetlenséget és agresszivitást teszi feleslegessé, ami nem kívánt konfliktusokhoz vezethet. Ésszerűtlen tehát a teoretikusok részéről a nacionalizmust, mint komplex társadalomformáló erőt mindenestől elítélni és tűzzel-vassal kiirtandónak kikiáltani. Felesleges erőfeszítés olyan teóriákat gyártani, amelyek mintegy nem létező, „sohasem is volt" rémálomnak igyekeznek beállítani a nemzetet és minden velejáróját. (Ha el is fogadjuk a sokak által vallott nézetet, miszerint a nacionalizmus csak afféle múló, átmeneti jelenség az emberiség történetében és ha kellően „felnő", minden bizonnyal túlhaladja azt – vajon eszébe jutna-e bárkinek is „betiltani a kamaszkort"? Tudjuk ugyanis, hogy az egyéni személyiségfejlődésben

34 Alain Dieckhoff: Egy megrögzöttség túlhaladása – a kulturális és politikai nacionalizmus fogalmainak újraértelmezése. In Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek*. Budapest, Rejtjel, 2004. 306.; *Regio*, 2002. 4. 7–22.

35 Uo.

a felnőtté válást megelőzi a sokszor eklektikus, a környezet számára is problematikus pubertás, de vajon épeszű embernek eszébe jutna ideológiát gyártani az ellene való küzdelemhez?)

A szabadon megélt identitás magától értetődő – ahogyan azt a történelem és a jelen társadalmi valóság sok helyen igazolta és illusztrálja. A nyugati teoretikusok, akik a konszolidált nemzetállamok organikusan fejlődött társadalmi viszonyai közepette szocializálódtak, borzadva rácsodálkoznak az „elmaradottak" nacionalizmusára. A megoldatlan nacionalizmusoknál már csak ők türelmetlenebbek és követelik, hogy „azonnal hagyjuk abba"! Erre szólítják fel, a saját nemzeti identitásukban fenyegetett kisebbségeket és felesleges, veszélyes hőzöngésnek ítélik autonómia törekvéseiket, a megmaradásért folytatott küzdelmüket. A politika persze ugyanebben sokszorosan túltesz a teoretikusokon – nem csoda, hiszen a 21. századi politika ugyanúgy nemzetállami politika, ahogyan a 20. századi volt. Pedig nyilvánvaló, hogy fordítva ülnek a lovon: ha a cél a nemzeti alapú konfliktusok túlhaladása, akkor nem a „békétlen", autonómiáért küzdő kisebbségeket kell megfékezni és lecsendesíteni, hanem éppenséggel teljes erővel azokat a megoldásokat kell keresni és támogatni, amelyek mindenki számára biztosítják saját nemzeti identitásuk szabad megélését. Hogy ez szinte lehetetlen? A régi sémák szerint bizonyosan, de ha legalább annyi energiát fordítanánk rá, mint pl. a nacionalizmus elleni totális háborúra, bizonyosan nem maradnának el az eredmények.

A nacionalizmus elítélése és az ellene folytatott ideológiai háború a jelen történelmi helyzetben egészen más eredményeket produkál, mint amit legfőbb szószólói reméltek. Egyrészt a kampánynak közvetlen haszonélvezői azok a nemzetállamok, amelyek voltak olyan szerencsések, hogy nyertesként élhetik meg a jelenlegi status quot. Ők hátradőlhetnek és mosolyogva szemlélhetik a „békétlenkedők" megleckéztetését. Hozzájuk hasonlóan azoknak sincs komolyabb aggódni valójuk, akiknek ugyan még nem sikerült maradéktalanul megvalósítaniuk a nemzetállami hegemóniát, de az idő nekik dolgozik, hiszen a globalizációval megerősödött asszimilációs folyamatok, durva, látható eszközök nélkül is egyre közelebb hozzák az áhított célt. Ezzel szemben a megmaradásért küzdő kisebbségek folyamatos nyomás alá kerülnek, hogy adják fel anakronisztikus és konfliktusokat okozó törekvéseiket és elégedjenek meg az egyéni jogokkal. A nacionalizmus elleni ideológiai küzdelem az ő esetükben még egy jó nagy púpot rak a hátukra: nem elég a kisebbségi lét pszichikai és hétköznapi megpróbáltatásait elviselniük, ráadásul azzal a lelki, szellemi tehertétellel is együtt kell élniük, hogy identitásuk megőrzéséért folytatott küzdelmük valami elmaradott, elítélendő és szégyellni való törekvés. (És ha azt hinnénk, a kisebbségek szégyenpadra állítása már a végső abszurditás, akkor látnunk kell, hogy az adott kisebbséget támogató anyanemzet/anyaország még inkább célpontja ennek az ideológiai hadjáratnak.) Pedig adott esetben a lelki, társadalmi hatások semmivel sem enyhébbek és alig kevésbé elviselhetetlenek, mint a szó szerinti kisebbségek esetében. (A magyarság helyzete erre nyilvánvalóan evidens, de nem kizárólagos példa.) A gyógyítás eszköze természetesen nem a szupremációs viszonyok megfordítása lenne (a történelem ezt már megmutatta), de nem is a probléma valódiságának megkérdőjelezése és a teljes elfojtás.

A feldolgozatlan traumák okozzák térségünkben és szerte a világon a leginkább megoldhatatlannak tűnő identitástorzulásokat. Dénes Iván Zoltán szerint, aki Bibó István szellemi örökségére támaszkodva értelmezi a jelen társadalmi valóságát, ezek az ellentétek univerzálisak és csak addig gondolhattuk azt, hogy bizonyos népek saját karakterológiával bírnak, amíg a vonatkozó, addig csak saját nyelvükön létező irodalmat nem fordították le angolra és más, elterjedtebb nyelvekre. Ez a megdöbbentően banális tény azonban kulcskérdés az elmúlt két-három évszázad történéseinek megértésében. Gondoljunk csak bele, a nyelvi fal

még ma is sokszor akadálya a megértésnek, hiszen ugyanazon földrajzi térben élő népek elitjei – konkrétan kutatói – sokszor úgy végzik munkájukat, hogy nem ismerik egymás nyelvét és eredményeit. Erre jó példa azon magyar Erdély kutató történészek esete, akik nem tudnak románul és persze viszont, azoké a román kutatóké, akik nem ismerik a magyar nyelvet. A nyelvismeret tüntető hiánya nem ritkán tudatos és szándékos, mintegy kinyilvánítása annak az attitűdnek, hogy kizárólag csak a saját, otthonosan berendezett terünkben vagyunk hajlandóak gondolkodni és mozogni, a másikat meg sem akarjuk ismerni vagy egyenesen tudomást sem veszünk a létezéséről. Az így felépített valóságkép persze eleve torzult, amit Bibó, Szűcs Jenő és mások sokféleképpen leírtak már – többnyire erős kritikai hangvételben.

A feldolgozatlan traumák kezelésére alig van használható recept. A klasszikus liberalizmus felkínált eszközei (közös alapértékek konszenzusos minimuma: az egyenlő emberi méltóság, szabadság, demokrácia, népszuverenitás, mint a hatalom forrása, a hatalom megosztásának elve, a fékek és ellensúlyok fejlesztése a hatalom korlátozására stb.) a globalizáció által átformált kapitalizmus és társadalmak korában már messze nem tűnnek elégségesnek. Olyannyira, hogy feltétlen hívei is aggódva tekintenek a jövőbe és mint egyetlen „csodaszerért" a növekedésért imádkoznak.[36] A liberalizmus és furcsa mód a baloldali eszmeiség összefonódott a globalizációs kapitalizmussal és ez a furcsa gólem könyörtelenül a világ leigázására tör. Ellentmondást nem ismer, mindennemű kritikára és támadásra teljes vehemenciával reagál, kimerítve a politikai és ideológiai hisztéria minden elemét és eszközét – éppen azokat, amelyeket ellenfelének a tradicionális értékrendet preferáló irányzatoknak tulajdonít, illetve felró. A liberalizmus megdöbbentő módon feladta az eszmei sokszínűség tiszteletét, a tolerancia elvét, a nevében szereplő, lényegét jelentő szabadságot is hajlandó feláldozni az ellenfelei elleni harc nevében, a baloldal pedig, ugyanilyen meghökkentő módon, szintén szövetségre lépett a növekedés alapú, az egész bolygó ökoszisztémáját fenyegető, ember-milliárdok kizsákmányolását nyíltan célul kitűző gazdasági rendszerrel. A leküzdendő ellenség pedig minden hagyományos közösség, a család, a nemzet, a vallás – bármi, ami valamiféle immunitást nyújthatna a könyörtelen individualizáció ellenében.

A traumák tehát a felkínált „haladó" eszmerendszerek receptjei szerint feldolgozhatatlanok. A kép azért is lehangoló, mert immár befejezett tény a nagy kísérlet, a néhány évtizeddel ezelőtt még világjelenségnek számító szocializmus bukása is. A nagy kísérlet többek között az imperializmus és a nacionalizmus okozta sebek gyógyulását is ígérte. Ígéretét virágkorában sem tudta betartani, amit pedig maga után hagyott, az rosszabb esetben háborút, etnikai tisztogatást, káoszt jelentett, szerencsésebb népek megúszták annyival, hogy a lefojtott traumákkal kénytelenek újra és újra szembenézni.

Ha a közép- és kelet-európai népekre összpontosítunk, igaznak és jellemzőnek kell elfogadnunk Dénes Iván Zoltán állítását, miszerint valamilyen egykori sérelem, félelem és megaláztatás szinte mindenkinek az életében szerepet játszik. Az igazi veszélyt pedig az jelenti, hogy ez a helyzet azt indukálja, hogy mindenki mindenáron azt szeretné biztosítani, hogy a sérelem megismétlődése egyszer s mindenkorra kizárható legyen, sőt ezen túlmenően, a sérelmet szenvedett, illetve leszármazottjai elégtételt szerezhessenek.[37]

36 „A többségtől csupán az általános növekedés korában várhatjuk el, hogy megfélemlítés nélkül is konform legyen, olyan időkben, amikor a társadalmi élet nem zéró, hanem pozitív összegű játék." Ernest Gellner: *A szabadság feltételei*. Budapest, Typotex, 2004. 30.

37 Dénes i. m. (33. lj.) 31.

„Egymással versengő áldozat-szerepeket és elégtétel-kereséseket fednek fel azok a jelképes polgárháborús helyzetek, amelyek szereplői a politikai közösség szimbolikus terében és idejében újra és újra, egyre abszurdabb formában megjelennek, azok kisajátítására törnek, és új, gyakran anakronisztikus jelentéssel próbálják felruházni a közösségi teret, annak idejét és az azok által megjelenített korábbi eseményeket.
Megdöbbentően sokan elhiszik, hogy választaniuk és választatniuk kell, lehet és szabad aközött, hogy a nácizmus vagy a kommunizmus okozott több szenvedést és jelentett nagyobb veszélyt és megaláztatást, és ebben a szellemben újra és újra értelmezik a nagy történelmi katasztrófákat és fordulópontokat."[38]

Ezt nevezi Bibó politikai hisztériának és megállapítja, hogy mindez szükségszerűen a gondolkodás megbénulását eredményezi. Az álmegoldások, az összeegyeztethetetlen dolgok erőltetett összeegyeztetésével születő kompromisszumok azonban csak elfedik a valóságot és hamis realitást eredményeznek. Ehhez a hamis realitáshoz aztán a szemben álló felek görcsösen ragaszkodnak, ami önértékelési zavarokhoz vezet. A hisztéria tehát beépül az identitásba és úgy vezet görcsös teljesítménykényszerhez, a siker mértéktelen tiszteletéhez, hogy a valós teljesítmény értéke igazából csökken, a triumfális elégtételekért, a propaganda értékű győzelmekért folytatott fanatikus küzdelemben.

Ez az ádáz harc a szemünk előtt zajlik – mondhatnánk – de a helyzet ennél súlyosabb: nem csupán körülöttünk, a fejünkben is dúl, mert az adott társadalmi térben és időben szinte lehetetlen kimaradni belőle. Hordozója, eszköze és virtuális tere nem utolsó sorban a média, tehát semmiképpen nem bújhatunk el, vonulhatunk félre előle. Ismert természete és technikai lehetőségei révén utolér minket, bárhol is tartózkodunk. Visszaérkeztünk tehát a kezdeti nagy kérdéshez, milyen szerepet játszhat a média identitásunk alakulásában. Leegyszerűsített, talán egyenesen pongyolán megfogalmazott kérdés, de mivel ebben a diskurzusban már az első leírt vagy kimondott szó nyomán ezerfelé ágaznak szét a szálak, ez alkalommal nem is törekszünk egzaktabb megfogalmazásra.

Nyilvánvalóan szerénytelenség volna rövid kalandozásunkat a nemzeti identitást érintő szakirodalomban valamiféle áttekintésnek nevezni. Teljes áttekintés talán, a maga szorosan vett értelmében nem is lehetséges, már az irdatlan terjedelem miatt sem, másrészt nem is biztos, hogy megérné a ráfordított időt és energiát. Ez persze erősen szubjektív vélemény, de éppen a felkapott, aztán elfelejtett, majd újra felfedezett és divatos szerzők, elméletek között kalandozva az az érzése támadhat az embernek, hogy egyre csak körben jár. Az elméletek és modellek sokasága azonban gyakran éppen azokat a kérdéseket hagyja megválaszolatlanul, amiért az adott műveket fellapoztuk. Ugyanakkor előfordul ennek a fordítottja is: miközben messze jártunk, a miénktől nagyon is különböző szellemi közegben kerestük a válaszokat, rádöbbenünk, hogy saját kis szellemi világunkban már számos frappáns válasz született, éppen a mi, specifikus világunkra szabott és alkalmazható kérdésekre. Az egyik levonható fő tanulság ugyanis éppen az (amennyiben a célunk önmagunk megismerése és saját történelmi, társadalmi problémáink megoldása), hogy az erőltetett, univerzális elméletek helyett ésszerűbb a konkrét, specifikus esetekre vonatkozó kérdésekre és válaszokra összpontosítani. Ezért érdemes (és szükséges) szerintünk újra – körben járás helyett – továbbgondolni például Bibó István és Szűcs Jenő vonatkozó téziseit.

38 Dénes i. m. (33. lj.) 31.

9. Örökség

Van ennek a történetnek egy különösen zavaró eleme. Egy olyan kérdés, ami folyton felmerül, amikor a súlyos áron megszerzett történelmi tapasztalatok mai alkalmazásáról, még inkább, mellőzéséről esik szó. A baloldali és liberális értelmiség gyakran veti szemére a mai jobboldalnak, hogy szemlélete végletesen anakronisztikus, sok területen olyan visszalépést jelent, amire már régen létezik kimunkált válasz. Ilyen a nemzeti identitás, a történelmi fordulópontok, eszmetörténeti viták sora, amelyekről úgy folyik a mai diskurzus, mintha azok előzményei (netán eredményei) nem is léteznének. Mintha szó szerint igazolni szeretnénk a közhelyet, miszerint az a nép, amely nem ismeri a múltját, annak újbóli és újbóli megismétlésére kárhoztatott. Arról a zavarba ejtő jelenségről, hogy miként kerülhetett az európai (és a magyar) baloldal tekintélyes része a globális kapitalizmus oldalára az elszegényedő tömegekkel szemben, már szóltunk. Azonban nem kevésbé talányos, hogy ugyanez a baloldali–liberális értelmiség, miközben látványosan a fejét fogja, amiért a társadalom amnéziában szenved, újfent beleesik a túlhaladott nemzeti, etnicista mitológiába, és torzult tudattal folytatja azokat a diskurzusokat, amelyeket évtizedekkel, netán évszázadokkal ezelőtt a magyar elit már lefolytatott, hogyan állhat mégis látványosan a globalizáció és azt hatékonyan szolgáló kereskedelmi média oldalára? Hiszen a globalizációt gátlástalanul célul kitűző, növekedés–orientált kapitalizmus nem rejti véka alá, hogy számára az ideális polgár a teljesen individualizált, az elé vetett, kereskedelmi, szórakoztató médiatartalmakkal beérő fogyasztó. Ettől az individuumtól nem várható el, hogy olyan „felesleges" ismeretekkel tömje a fejét, mint a nemzeti történelem tanulságai, egyáltalán, hogy bármit is olvasson a divatos lektűrökön és a reklámújságokon kívül. A baloldali–liberális értelmiség tehát vagy nagyon őszintétlen ebben a kérdésben és valójában egyáltalán nem vár el ilyesmit csak hőzöng kicsit a látszat kedvéért, vagy pedig egyszerűen csak nem tudja még levetkőzni a tradicionális oktatás hatásait, aminek valójában még maga is a terméke.

Csak egy példa: Dénes Iván Zoltán több kitűnő tanulmányban elemzi Szekfű Gyula, Szabó Dezső, Németh László és Bibó István több évtizedre kiterjedő diskurzusait a magyar identitásról, a történelmi tudatról, a történelmi fordulatokról, a politikai hisztériáról és így tovább. Többször is megállapítja, (teljes joggal és a maga nevében tiszteletre méltó hitelességgel) mennyire fontos lenne ismerni és figyelembe venni Bibó következtetéseit, hiszen:

> „Bibó István feldolgozta és meghaladta a nemzeti jellegről folytatott vita, az *alkat-diskurzus* kényszerpályáit, újraértelmezte az asszimilációt és interpretálta a magyar politikai hisztéria, később a közösségi skizofrénia okait és történetét. Azt, ami napjainkban ismét rendkívül időszerű."[39]

Vagy:

> „S ott van még az »ezeréves Magyarország« szóösszetétel, amelynek éppúgy a mitikus bizonyosságteremtés adja meg a jelentését, s nem a történelmi valóság. Az ezeréves hosszú tartam irrealitásának szerepét, az utólagosan folytonossá tett etnikai tudat historikus konstrukcióját, kritikáját az 1988 óta halott Szűcs Jenő példaszerű életművének egyik legfontosabb gondolatmenete hagyta ránk – mindhiába."[40]

39 Dénes i. m. (33. lj.) 221.

40 György Péter: Vaktérkép. In Kántor Lajos (szerk.): *Párbeszéd nemzetről, nemzetköziségről.* Kolozsvár, Korunk, 2013. 85.

Amellett, hogy Szűcs Jenő örökbecsű életművéből – éppen a halála óta eltelt két és fél évtized merőben más körülmények között zajló diskurzusainak fényében – nem biztos, hogy mindenki ezt az egy sommás következtetést vonja le – ismételten arra utalnék, hogy az ilyen életművek és szellemi teljesítmények, példátlanul gyors ütemű homályba merüléséért nagyban kárhoztatható az a társadalmi modell, amely nem tart igényt semmiféle, így az eszmetörténeti vagy történelmi tradíciók tiszteletére, elhivatott művelésére sem.

Akárhogyan is van, ez is skizofrénia a javából.

A diskurzus tehát folytatható és folytatandó. Talán éppen egy régi töréspontón – hogy ismét egy sokat emlegetett (és még többször félremagyarázott) klasszikust idézzünk – az írástudók felelősségénél. Mára, az elszabadult globalizáció világában már teljesen nevetségessé váltak Julien Benda dörgedelmei a szakrális szerepét feladó, eláruló írástudók irányában. Hiszen alapkövetelmény lett az, amit ő még kárhoztatott. Ám ez korántsem jelenti azt, hogy nem volt igaza. Az értelmiség elárulta a szellemi világot és nyíltan az anyagi boldogulás szolgálatába állt – ez már Benda idejében, nyolcvan évvel ezelőtt is nyilvánvaló volt, ámde azóta a tömegmédia sosem látott virtuális dimenziókba emelte (kényszerítette?) az emberi létezést. Meglehet, a rövid, dicstelen kitérő után az írástudók kénytelenek lesznek újra elfoglalni rendelt helyüket és felvállalni az új világ spirituális kihívásait.

Múlékony hősök és igaz sztárok nyomában

A nemzeti identitást megtestesítő és meg nem testesítő sztárok

Povedák István*

1. Célok, avagy amiről e tanulmány szólni szeretne

Tanulmányomban többszörösen is nehéz vállalkozásba kezdtem. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy miért és hogyan változik meg a történelmi hősök iránti attitűd, miként és hogyan követel magának egyre több helyet az identitáskonstrukcióban a sztárok és celebek kultusza, s mindez mennyiben járul hozzá a kortárs társadalom különféle szociokulturális problémáinak megoldásához vagy elmélyüléséhez? A feladat több tényező miatt is problémás. Egyrészt, mint a saját kultúrát kutató antropológus, ismételten szembetalálkoztam azzal a dilemmával, amelyet igazán sikeresen nem lehet megoldani. Ennek lényege az, hogy miként lehet úgy elemezni a kortárs kulturális folyamatokat, amelyek személyes identitásomnak is szerves részét képezik, hogy sem a túlzott involválódás, sem a mértéktartó elutasítás és kritika vádja ne érhesse soraimat? Hol van az a határ, amely még valóban a társadalomban létező válságot és folyamatokat tükrözi, és hol az, ami ennek csak individuális összetevője és ezzel már privát véleménnyé válik? Hogyan lehet levetkőzni a kortárs társadalom több bevett sztereotípiáját, amelyek elképzelhető, hogy korántsem a teljes valóságot mutatják? Ezzel párhuzamosan, hogyan lehet a sztárkultúra kutatásában meggyökerezett, ám néha téves vagy csupán felületes képet megragadni képes hipotéziseket és módszereket hátrahagyni, és hogyan lehet a vizsgált jelenségekre – hősökre és sztárokra – egy eddig nem használt, új értelmező keretet adni, és mindezt nem csupán a teóriák szintjén megtartani, hanem a valóságba visszacsatolva igazolni? Bonyolult kérdések, miközben a végezetül kapott eredmény nagyon is egyszerűnek tűnik.

2. Identitásválság, régi-új hősök, és ami mindezek mögött rejlik

Közhelyként jelenik meg a tudományos szakirodalom mellett immár a sajtóban, közbeszédben is, hogy napjaink globalizált világa válságban van.[1] Ezt hallván, elsősorban az ökológiai, gazdasági, politikai válság juthat eszünkbe, miközben legalább ennyire elterjedt a globális identitásválság jelenségköre is, amelynek hatása egyáltalán nem lebecsülendő, annál is inkább, mert a társadalmi szintű identitásválság politikai konfliktusokat és gazdasági folyamatokat is gene-

* Tudományos munkatárs, MTA-SZTE Vallási Kultúra Kutatócsoport

1 Jelen tanulmány alapját képező kutatásokat az OTKA NK 81502 programja, az MTA Bolyai János Ösztöndíja és az MTA-SZTE Vallási Kultúra Kutatócsoportja támogatta.

rálhat,[2] azaz közvetlen hatással bír a globális válság egyéb formáira is egyben. Mindezek jól megfigyelhetők és elemezhetők a kortárs magyar társadalomban, amely – a határokon belül- és kívül is széleskörűen elterjedt nézet szerint – „kontinuus identitásválságban szenved", aminek legfőbb okaként a nemzeti hagyományokat felülíró és elhalványító globalizációs folyamatokat, valamint az ezeket terjesztő tömegmédiát szokás meghatározni.[3] Mint szinte minden, a köztudatba beívódó beidegződéssel, ezzel a megállapítással kapcsolatban is komoly aggályokat lehet megfogalmazni. Egyesek hangsúlyozzák, hogy a válság nem a történelem egy-egy időhöz kötött epizódja, hanem az emberi lét állandó, lényegi eleme. Mások szerint nem állandó, hanem a történelem során időnként újra és újra kibontakozó válságról van szó, megint mások látják ugyan, hogy léteznek problémák a világban, ám hisznek abban, hogy minderre a jelenleg fennálló kulturális-, gazdasági rendszerek megtalálják, sőt magukban hordozzák a megoldást.[4]

2.1. Történelmi előzmények: az irredentizmusból az internacionalizmusba tartó zsákutca

Természetesen a magyar társadalomban zajló mentális folyamatok és válság elemzésekor nem feledkezhetünk meg az utóbbi, nagyjából egy évszázad politikai történéseiről sem, így a Horthy-korszak irredentizmusából a kommunizmus internacionalizmusába való hirtelen átmenetről, amelynek során a nemzeti identitás politikai és akadémiai szintről (történészek, néprajzkutatók, írók stb.) kiindulva oly mértékben elmélyült, hogy a nacionalizmus gyakorlatilag „nemzetvallásként" funkcionált[5] a széles társadalmi közegben is, azaz már a vallás-

2 Előbbire számtalan példát lehetne sorolni a világtörténelemből, vagy akár a Kárpát-medencéből is a nemzeti öntudatra ébredés korától kezdődően, amikor az identitáskonstrukciós folyamathoz kötődő szimbolikus politika megteremtette, kitalálta saját, kizárólagos nemzeti szimbólumait, nemzeti tereit, nemzeti táját, nemzeti hőseit, amelyek egy jelentős részét más nemzetek is magukénak vallották, illetve vallják napjainkban is. A teljesség igénye nélkül gondoljunk például a szlovák–magyar kettős-kereszt vitára, Hunyadi Mátyás magyar vagy román voltára, vagy a folklorisztikában jól ismert, ún. „vadrózsapörre", amelynek során a Kriza János gyűjtötte *Kőmíves Kelemen* és *Molnár Anna* című balladákat Julian Grozescu az eredeti – azaz román – után írt hamisítványnak nevezte, l. Alexics György: Vadrózsapör. *Ethnographia* 1897. VIII. (1897), 73–88,, 184–192,, 279–290, és 362–377. Vagy legújabban a Tokaji borvidék határai kapcsán folyó konfliktusokra.
A nemzeti identitás válságából fakadó gazdasági folyamatok alapvetően két irányt ölthetnek. A gyengülő nemzeti identitással jellemezhető állam gazdasága könnyebben oldódhat fel a globális gazdaságban, ellenben pont a globalizáció okozta fenyegetettség érzése erősítheti fel a glokalizációt, amelynek során a globálissal szemben a lokális kötődésre helyeződik a hangsúly. A válságba került, ám önmagát újradefiniáló és ennek során identitását újra felépítő társadalom a hazai ipar védelmére építő gazdasági szemlélettel a globalizációs trendektől függetlenedő nemzeti ipart teremthet. Ennek felülről és alulról is szerveződő irányzatai felfedezhetők a kortárs magyar gazdaságban is. (L. őstermelői piacok terjedő hálózata, „Hazai termék" védjegy, MAG hálózat stb.)

3 A nemzeti identitás és a tömegmédia-használat közötti korrelációkat egyértelműen igazolta Dobos Ferenc a határokon túli magyar csoportok esetében. Vö. Dobos Ferenc: *Nemzet identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében. 1999-2011.* Budapest, Médiatudományi Intézet, 2012.

4 Minderről bővebben: Hankiss Elemér: *A Nincsből a Van felé. Gondolatok az élet értelméről.* Budapest, Osiris, 2012. 44–50. Hankiss Elemér az első kategóriára Heidegger, Jaspers, Tillich, Nieburh, Löwith vagy Hamvas Béla nevét említi, a második kategóriába sorolja többek között Max Webert, Ortega y Gassetet, Ricoeurt vagy Hobsbawmt, a harmadikba pedig Habermast vagy Dahrendorfot.

5 Ahogy Gerő is hangsúlyozza, a „nemzeti identitás viszont (…) mindenütt szekularizált és egyben szakrális pontokat is teremt. A szekularizálás azt teszi, hogy túlnyúlik a vallási, illetve rendi világon, hiszen ez az új közösség szociológiai lényege (…) Ugyanakkor ahhoz, hogy mindezt megtehesse, szinte rögtön szakralizálnia is kellett önmagát (…) A nemzetből egyfajta istenség válik – az egyszerűség kedvéért ezt nemzetistennek hívom. A szekuláris vallási struktúra teljessége pedig maga a nemzetvallás." Gerő András: *Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX-XX. századi történetéből*. Budapest, PolgART – Eötvös, 2004. 18–20.

hoz hasonló megnyilvánulási dimenziókat is mutatott.[6] Ennek széles körben -- a populáris kultúrában, politikában, akár a megélt vallásosságban is – feltűnő megnyilvánulása volt az az identitáskonstrukció, amely a magyarságot mintegy történelmi előjogokkal, privilegizált szerepkörrel rendelkező nemzetként határozta meg a Kárpát-medencében, gyakran szakrális jelleget kölcsönözve neki.

> „A kor történészei kidolgozták például a magyarok Kárpát-medencei elsőbbségének a tézisét, amely szerint a honfoglalás pillanatában idegenek nem, illetve csak elhanyagolható számban éltek a magyar törzsek által birtokba vett területeken. A historizáló gondolkodás ebből azt a konklúziót vonta le, hogy a Kárpátok északi lánca és az Adria közötti területekre *történeti joga* egyedül és kizárólag a magyar nemzetnek van. A magyar békedelegáció vezetőjeként és az 1928-as *Igazságot Magyarországnak* című kötet nyitó tanulmányának szerzőjeként *Apponyi Albert* a magyarság kulturális fölényét és különleges politikai szervezőképességét hangsúlyozta. A magyarságot ezek a képességei — Apponyi szerint — a térség minden más nációjától megkülönböztették, és egyedül őt tették alkalmassá a keresztény Nyugat védelmére, valamint a római és a brit világbirodalmakéhoz hasonló civilizatórikus misszió betöltésére a Duna-medencében."[7]

Ebből a gyakran szélsőséges formát öltő identitáskonstrukciós folyamatból villámcsapásszerűen, néhány év leforgása alatt lezajlott felsőbb politikai és ideológiai szinten is a kommunista internacionalizmusba való átmenet, amelynek szellemisége a nemzeti sajátosságokat eleinte egyáltalán nem, majd csak korlátozottan viselte el. Mindezen változások kezdeteit jól szemléltetik Keresztúry Dezső[8] *még 1946-os sorai:*

> „Nem mondhatunk le nemzetiségünkről, szabadságunkról, önálló létünkről, egyéniségünkről. De tudomásul kell vennünk, hogy kis nép vagyunk, amelynek nem lehet ma előbbre való kötelessége annál, hogy vereségeinek tanulságait levonja. Vállalnunk kell tehát s értékesítenünk mindazt, ami a régi magyarságból történelmünkben, hagyományainkban, szokásainkban elevenen él. De meg kell vizsgálnunk e hagyományt, külön kell választanunk benne azt, ami dísznek, emléknek való muzeális érték, s azt, ami valóban építő része lehet életünknek"[9]

Ahogy Romsics is hangsúlyozza, a Rákosi-kurzus ezután a nemzeti hagyomány folytonosságának egyáltalán nem a megszakítására, hanem sokkal inkább az újraértelmezésére törekedett. Ennek az újraértelmezett történelmi tudatnak központi elemévé — álságos módon — a nemzeti, illetve az állami függetlenség vált. Az 1867-es hagyománnyal, vagyis a független nagyhatalmisággal szemben tehát Bocskai, Zrínyi, Rákóczi és Kossuth, azaz a független

6 Ennek változatos megnyilvánulási formáit mutatja be a kultúra különböző szintjein (úm. „elit- és populáris" kultúra). Vö. Zeidler Miklós: *A magyar irredenta kultusz a két világháború között.* Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002.

7 Romsics Ignác: Nemzet és állam a modern magyar történelemben. In Pritz Pál – Sipos Balázs – Zeidler Miklós (szerk.): *Magyarország helye a 20. századi Európában.* Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 2002. 7–26., 17.

8 Keresztúry Dezső (1904–1996) a Tildy- és a Nagy Ferenc-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere 1945–1947 között a Nemzeti Parasztpárt színében.

9 Romsics (2002) i. m. (7. lj.) 19.

kisállamiság került piedesztálra.[10] Ez a szemlélet gyakorlatilag a teljes magyar történelem újraértelmezését maga után vonta, aminek következtében a későbbi, Aczél György nevéhez köthető „három T ideológia" mintegy előzményeiként bizonyos szereplőket és eseményeket, a róluk való diskurzust, tiltották, másokat háttérbe szorítottak, de megtűrtek, megint másokat pedig piedesztálra emeltek, gyakran valós jelentőségüknél lényegesen nagyobb fontosságot és szerepet tulajdonítva nekik. Így vált a Rákosi-érában gyakorlatilag elfeledetté a „Szent Korona tan" mellett több, a kereszténységhez kötődő történelmi szereplő, köztük például Szent Gellért, Szent Özséb, Szent Imre emlékezete, háttérbe szorította pl. az arisztokrata Széchenyi István kultusza, aki sokáig nem tartozott a politikai elit által preferált szereplők közé, hiszen majd csak az 1970-es évek második felétől kezdte el, akkor már a Kádár-féle rezsim újból előtérbe állítani, jelentőségét hangsúlyozni, amivel egyben saját reform, haladó jellegét is kívánta mutatni. Bár a Kádár-rendszerben már nem volt tiltott Széchenyinek szobrot állítani, mindezek mellett csak ekkortól vették fel művelődési intézmények, iskolák, közterek a nevét, és csak ekkor került át a tűrt kategóriából a támogatottba. Ellentétes folyamattal, a tömeges „hősteremtéssel" is találkozhatunk, amely hasonlóan a szimbolikus politika többi megnyilvánulásához – pl. közterek átnevezése, köztéri emlékművek tömeges emelése – nem pusztán a múlt átértelmezését képezik le, hanem az identitás újraértelmezését is egyben. Ahogy Hobsbawm is megjegyzi, az ilyen „kitalált hagyományok" használatával tudja többek között egy új, fennálló hatalom szimbolikus nyelven nyilvánvalóvá tenni a társadalom tagjai számára a közelmúlttal való szakítás tényét.[11] A „kitalált hagyományok" mellett megjelentek a felsőbb szintről, futószalagszerűen, sematikus tulajdonságok és tettek alapján kreált „kitalált hősök", akik kultusza az esetek egy jelentős részében olyannyira felszínessé vált, hogy még a helyi kötődésű személyekről alkotott lokális közösségi emlékezetben sem tudtak gyökeret ereszteni. Ezek szinte kivétel nélkül tartalom- és mögöttes értékek nélküli, információt, identitásformáló erőt nélkülöző üres névvé váltak, hogy aztán majd mindenféle megrázkódtatás vagy törés nélkül tűnjenek el az 1989 utáni, újbóli identitás dekonstrukció-rekonstrukció során. Jelentőségüket fokozó, sokszor a történelmi valóságot meghazudtoló „felnagyításon" ment keresztül a rengeteg vélt vagy valós „munkásmozgalmi hős" alakja[12] mellett többek között Martinovics Ignác és a magyar jakobinusok mozgalma is. Viszonylagosan állandó, pozitív megítélése maradt ugyanakkor néhány történelmi hősünknek. A kommunizmus idején Kossuth, Petőfi és az 1848-as forradalmárok a hivatalos állami ideológia legalizációs alapjául is szolgáltak, aminek magyarázata, hogy a kommunisták 1948-ban vették át totális értelemben a hatalmat, 100 évvel azután, hogy Kossuth és társai kirobbantották a forradalmat az „elnyomó" Habsburgok ellen, így minden tekintetben magukat tekintették 1848 örökösének.

10 Uo. 21.

11 A kitalált hagyomány fogalmát Eric Hobsbawm alkotta meg, mely nem csupán teljesen új, ám hagyományosnak látszó társadalmi gyakorlatokra utal, hanem ezeken keresztül egy fennálló politikai rend identitáskonstrukciójára, szimbolikus legitimációjára is, a már nem megfelelő „régi hagyományokkal" való szakításra is egyben. Eric Hobsbawm: Introduction: Inventing Traditions. In Eric Hobsbawm – Terence Ranger (szerk.): *The Invention of Tradition.* Cambridge, Cambridge University Press, 1985. 1–14., 7–8.

12 A gyakran kitalált „munkásmozgalmi", valamint kommunista hősök egyik legjelesebbikéről, a valós személynek hitt Guszev kapitányról l. Vörös Boldizsár: „Hiszen Guszev nem is létezett". Egy kultusz lerombolása az 1950-es évek közepétől az 1990-es évekig. *Századvég,* 2008/3. 127–143 .

„Az örökség azért őket illeti, mert a dolgozó nép felemelkedésén fáradoznak; mert a szabadságot hozzák el, mivel az elnyomókat felszámolják; mert ez a nemzeti érdek; mert csak így lehet Magyarország ura önmagának, azaz független. Ezért – történelmi jogon – jár nekik a hatalom, ez igazolhatja kérlelhetetlenségüket a törvények között kibúvót kereső megalkuvókkal, összeesküvőkkel szemben. Igen, a meg nem alkuvó, következetesen radikális magatartás az egyetlen pozitív politikai viselkedésforma, s ezt a kommunisták jelenítik meg. Következőleg nemcsak történelmileg, hanem erkölcsileg is igazolható hősies harcuk az új és új álcát öltő ellenséggel szemben. 1948-ban Rákosi Mátyás, a kommunista vezér Kossuth Lajos."[13]

Egy diktatúrában pedig a hivatalos ideológia teljes lelkesedéssel való követése kötelezőnek számít. Az 1948 óta felnövő generációk számára Kossuth Lajos a szabadságharcosok mintaképe, az elnyomás elleni küzdelem vezére lett. Ugyanez a generáció 1956-ban és 1989-ben azonban Kossuth Lajost és az 1848-as követeléseket a kommunista elnyomással szemben használta fel. A folyamat működését tekintve a reformáció-ellenreformáció hirtelen vallási változásaihoz hasonlítható, amikor egy-két évtized alatt a lakosság a katolicizmusról a protestantizmus valamely ágára tért át-, majd vissza, bizonyítván, hogy vallási ismereteik kellőképpen felszínesek voltak ahhoz, hogy világképük, identitásuk megrendülése nélkül, harangnyelvként ingázzanak a felekezetek között. Ugyanígy történelmi hősök is csak akkor tűnhetnek el, értelmeződhetnek át teljes egészében, ha a populáris kultúrában a róluk szóló tudás és ismeretanyag hiányos-, felszínes volta ezt lehetővé teszi.[14]

Mindezen folyamatok mellett a nemzeti identitás egyéb dimenziói is átértelmeződtek, legtöbbször vesztettek értékükből. A hagyomány politikai szintről induló devalválódása fokozta le a folklórt turisztikai látványossággá, „népies giccsé", egyfajta elmaradott, meghaladott egzotikummá. S emiatt tekintett a szocialista kultúrpolitika a hagyományos szokásokra, a népi-paraszti tárgykultúra egyes elemeire mint múzeumi reliktumokra, kétségbe vonván többek között a megújulásra való képességét vagy a folklór esztétikájának meglétét,[15] nem vévén figyelembe, hogy a populáris- vagy tömegkultúra[16] több műfaja is a folklóralkotások *survival*jaiként[17] fogható fel, bizonyítva ezzel a népi tudás változatlanságába vetett hit téves voltát.

Mindezeknél lényegesen direktebb volt az ünnepi kultúra átalakulása, amely a közösségi emlékezet repetitív, nyilvános manifesztációjaként és megerősítőjeként is funkcionál egyben. A kommunista-szocialista éra nemzeti ünnepei jól láthatóan nem vagy csupán alig tartalmaztak nemzeti jelképeket, s helyettük az azonosulás, a személyiségtípus új értékei és mintái törtek előtérbe. A május 1-i felvonulások kommunista szimbólumai, a szovjet zászlók, a kanonizált kommunista hősök, a „kvázi szenteknek" minősülő Marx, Engels, Lenin, korábban Sztálin és Rákosi portréi, a sztahanovista mozgalom kiemelkedő

13 Gerő i. m. (5. lj.) 69.

14 Természetesen más a helyzet a politikai rendszerek megrendülésével antihőssé váló egykori politikai hősökkel, akik a bukott rezsim szimbólumainak számítottak.

15 A folklór esztétikájáról bővebben l. Voigt Vilmos: *A folklór esztétikájához*. Budapest, Kossuth, 1972.

16 A fogalmak magyarázatához l. Povedák István: Népi kultúra vagy populáris kultúra? *Tiszatáj,* 2004/8, 84–89.

17 A *survival* fogalmát a néprajzi szakirodalomban olyan kultúrelemekre használják, amelyek eredeti kialakulásának és teljes funkcionálásának korából régebbi jelentőségét elveszítve, a megszokás erejénél fogva későbbi időszakokban is fennmaradnak.

élharcosainak minősülő, helyi „kiváló dolgozók" nevének harsogása, a szorgalmas munka mitikus dimenzióba emelése; az április 4-i „felszabadulás napi" ünnepségek vagy a november 7-i „Nagy Októberi Szocialista Forradalom" piros betűs ünnepe gyakorlatilag mellőzött mindenféle nemzeti és keresztény reprezentációt, eltüntetve – vagy új jelentéssel telítve – a tradicionális, a magyar történelem emlékezetét élővé tevő nemzeti ünnepeket is egyben. Így vált március 15., a forradalom és szabadságharc ünnepe, sokáig nem is piros betűs ünneppé, „az ifjúság napjává", augusztus 20., a Horthy-korszak „Új kenyér ünnepe" az „Alkotmány ünnepévé", Karácsony „fenyőünneppé", a „szeretet ünnepévé", Szent Miklós püspök Télapóvá, Krisztus feltámadásának ünnepe kölnivel pénzt tarháló dőzsöléssé; és így következett be október 6. emlékezetének kilúgozása vagy Pünkösd teljes eltüntetése is.[18] Ezek az új, profán ünnepek úgy váltak kanonizálttá, hogy miközben tagadták a keresztény vallást, egyértelműen a korábbi vallási minták formáinak alkalmazásával szakralizálták önmagukat. Egyszerre próbáltak űrt képezni a nemzeti identitás és a vallások, vallásosság háttérbe szorításával az identitás két dimenziójában is, hogy aztán helyükre lépve, internacionálissá és spirituálissá válva, „identitás- és valláspótlékként" betöltsék a – reményeik szerint – létrejövő vákuumot.

Azt, hogy törekvésük nem valósult meg, s a nemzeti identitást nem tudták maradéktalanul elnyomni mutatja, hogy a hivatalos nemzeti szimbólumok átalakítása Rákosi minden szándéka ellenére érintetlenül hagyta pl. a nemzeti *Himnusz*t, amely az ellenőrzött nyilvános szférában a hivatalos attitűd szemszögéből értékét, jelentőségét erodálva egyenrangúvá vált ugyan az identitáspolitikai változást és az ország nemzetközi politikai orientációját jelző nemzetközi munkásmozgalmi himnusszal (*Internacionálé*), illetve a kötelező tananyaggá váló *Szovjet himnusz*szal, ugyanakkor a mindennapi élet szintjén immár a privát szféra ünnepi rítusain (pl. lakodalom, temetés) is helyet kapott.[19]

Ide lehetne még sorolni a kényszerű szekularizációt, a vallási és egyben közösségi rítusok háttérbe szorítását,[20] ami szintén az összetartozás-tudatot, a párt által ellenőrizni, kordába szorítani nem képes közösségeket volt hivatva bomlasztani, hiszen a kommunizmus vezetői minden esetben tisztában voltak azzal, hogy a közösség egyben erőt is jelképez, amely alkalmas tagjainak irányítására vagy a hivatalostól eltérő, azt megkérdőjelező, sőt gyakran elutasító ideológiák követésére. Emiatt is próbálták ellenőrizni, s ha lehet akadályozni töb-

18 Az ünnepi struktúra változásait foglalja össze rövid tanulmányában Barna is: Barna Gábor: Napjaink ünnepkultúrája. Nemzeti és kalendáris ünnepeink emlékező rítusai. In Barna Gábor (szerk.): *Vallások, határok, kölcsönhatások. Religions, borders, interferences.* Budapest, Akadémiai, 2011. 19–25.

19 Bálint Sándor (1904–1980) a rendkívül népszerű és nagy hatású, a kommunista-szocialista rendszer által nyilvántartott, megfigyelt és koncepciós perben megvádolt, meghurcolt szegedi néprajzkutató professzor temetésén a megjelent több ezres tömeg spontán módon kezdett bele a *Himnusz* és *Szózat* éneklésébe, ennek eredményeképpen a „puha diktatúra" (!) hatóságai még a temetést vezető – mellesleg ügynök – Hamvas István plébánost is behívatták, s számon kérték rajta mindezt, valamint azt, hogy miért volt piros-fehér-zöld virág a sírra helyezett első koszorún. A plébános válasza, ti. hogy „Nem ő gondolta ki, hogy temetése tüntetés legyen", jól mutatja a társadalmi tudatban változatlanul meglévő magyar nemzeti identitás erősségét és az internacionalista kommunista identitás számtalan esetben felszínes meggyökereződését, illetve meg nem gyökereződését. Bálint Sándor temetéséről bővebben l. Csapody Miklós: *„A világban helytállani…" Bálint Sándor élete és politikai működése 1904–1980.* Budapest, Korona, 2004. 404–408.

20 A felekezethez tartozás a múltban nem csupán vallási mutató volt, hanem gyakran egy közösség, település, etnikum jelzője is volt, amelynek szemléletes példáját adja a Trianon óta határokon túl élő magyarság több csoportja is pl. Kárpátalján, Erdélyben vagy a Délvidéken.

bek között a vallási kisközösségek, megújulási mozgalmak létrejöttét, amelyekre nem csupán mint a megtűrt vallásosságot erősíteni akaró, ezáltal a hivatalos ideológiával ellenkező értékrendszert valló közösségekre tekintettek, hanem mint olyan szerveződésekre, amelyek mindezek mellett alkalmasak a hivatalos ideológiával aktívan szembenő tevékenységekre is.[21] Hasonló károkat okozott a nemzeti összetartozás-tudat terén a szelektív történelemszemlélet, amelynek lényege, hogy egyes, a nemzeti identitást romboló történelmi folyamatokról, pl. a Trianon után a határokon túlra került magyarság sorsáról, gyakorlatilag nem létezett nyilvános diskurzus. Mivel emléküket a nemzeti tudatból, történelmi emlékezetből több oknál fogva sem lehetett kitörölni, megpróbálták ideológiai síkon megmagyarázni a rendszer közönyét az elszakított magyarság iránt. Egy 1959-es pártdokumentum odáig ment e téren, hogy egyenesen szembeállítja az 1920-as trianoni és az 1946-os párizsi békeszerződést, azt hangsúlyozza, hogy „A párizsi békeszerződés demokratikus jelleget viselt, amely a Duna-völgy békéjét, a népek összefogását szolgálta, a fasizmus újjászületése ellen irányult."[22] Kiemeli, hogy a „ellenforradalmi nacionalista demagógia" egyik fontos eleme a „határkérdés feszegetése", amely gyakorlatilag idejétmúlt, ha úgy tetszik „reakciós" cselekvés, hiszen „a nemzetiségek, köztük a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek is, felszabadultak nemcsak a burzsoá földesúri kizsákmányolás alól, hanem a nemzeti elnyomás alól is. Miután a munkásosztály hatalomra jutott, a nemzeti gyűlölködés helyébe a szocializmus építésének közös ügye lép."[23]

A Kádár-rendszer idején tehát több történelmi eseményről, szereplőről, a határon túli magyarság helyzetéről nem folyt nyilvános beszéd, így „össznemzeti elfojtás" (Mérei Ferenc kifejezése) alakult ki velük kapcsolatban. A kommunista éra ebből a szempontból „hideg" kultúraként értelmezhető, hiszen „befagyasztotta" az emlékezetet. Kialakított egy hamis történelmi tudatot, amelynek megváltoztatására, hiányzó részeinek kiegészítésére nem volt lehetőség. Ahogy Orwell megfogalmazta, „a történelem nyugvópontra jutott. Már csak az örök jelen létezik, melyben a pártnak mindig igaza van."[24] A történelmi eseményeket elmesélő „természetes mítosz" helyére egy „mesterséges mítosz" lépett, amelyet konstruálói a társadalom manipulálására használtak.[25] Több felnövekvő generáció kulturális emlékezetéből ennek következtében gyakorlatilag kimaradtakvagy tévesen értelmeződtek történelmi periódusok, aminek leglátványosabb példája talán az 1956-os események ellenforradalomként való újraértelmezése, majd a „kollektív tudattalanba való száműzése" azzal, hogy gyakorlatilag meg nem történtté tették minden társadalmi diskurzus mellőzésével. A társadalom depolitizálása ugyanis csak úgy valósulhatott meg, ha a nemzet történelmi emlékezetét minél teljesebb

21 Ilyen közösségekről számol be például: Tomka Ferenc: *Halálra szántak, mégis élünk! Egyházüldözés 1945–1990 és az ügynök–kérdés.* Budapest, Szent István Társulat, 2005. vagy Povedák Kinga: Catholicism in Transition. In Giselle Vincett et al. (eds.): *Christianity in the Modern World – Changes and Controversies*. Farnham, Ashgate, 2013. (megjelenés alatt).

22 Romsics (2002) i. m. (7. lj.) 22.

23 Idézi Romsics (2002) i. m. (7. lj.) 22.

24 George Orwell: *1984.* Budapest, Európa, 2003. A „hideg" és „forró" emlékezetről, kultúrákról l. Jan Assmann: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, Atlantisz, 2004. 66–70.

25 A mesterséges és természetes mítoszokról bővebben l. Pethő Bertalan: Mesterséges mítosz és történelmi tudat. Posztmodern repríz. In Csonka–Takács Eszter – Czövek Judit – Takács András (szerk.): *Mir–susné–xum. I. Tanulmánykötet Hoppál Mihály tiszteletére.* Budapest, Akadémiai, 2002. 165–168.

mértékben „kilúgozták", szorgalmazták a „kollektív amnéziát".[26] Ahogy György Péter is megfogalmazta:

> „A brutális megtorlások, majd az azt követő konszolidáció évtizedeiben a forradalom szinte teljesen marginalizálódott, és a magántörténelem, a személyes »oral history« csatornáiba terelődött. A kollektív memória helyett kialakított kollektív amnézia ugyanolyan intézmény volt, mint a kulturális emlékezet fenntartására szolgáló egyéb instrumentumok."[27]

Az elfojtás eredményeképpen az egykori sérelmek azonban elraktározódtak a társadalom tudatában, és bár kimondásuk, megoldásuk az adott pillanatban nem lehetséges, ám egy adott szituációban mindaz, amit mesterségesen elnyomtak, újból napvilágra kerülhet. Ahogy De Man aláhúzza, „minél radikálisabb a múlt elutasítása, annál nagyobb a múlttól való függés."[28] Azaz minél erősebben próbálják a múlt egyes részleteit kitörölni a kollektív memóriából és a nemzeti identitásból, annál nagyobb erővel fog előtörni és újból élővé válni, ahogy történt mindez az 1989-es rendszerváltozás idején is. Ezt a történelmi tudatot keltette életre az 1989. június 16-i újratemetés,[29] amellyel – Zempléni András szavaival élve – a nemzeti emlékezet regresszív rekonstrukciója valósult meg. Ezek az 1989-ben kezdődő újratemetések (1989: Nagy Imre és társai, 1991: Mindszenty József bíboros, 1993: Horthy Miklós) emelték ki a kollektív emlékezetet az amnézia állapotából.[30] Ahogy Connerton is megfogalmazta, olyan repetitív rítusról van szó, amelyben az ismétlés automatikusan utal a múlttal való folytonosságra, ám nem egyszerűen sugallja a múlttal való folyamatosságot, hanem kifejezetten emlékeztet e folyamatosságra.[31]

> „A kelet-európai országokban 1989-et követően azonban – többnyire a nyugat-európai trenddel ellentétben – az új politikai elit egyfelől a hiányzó társadalmi kohézió, közösségi ideológia, másfelől saját legitimitása megteremtése végett az osztálypolitikát a nemzetpolitikával váltotta föl, annak megfogalmazása érdekében pedig »a« nemzeti történelemhez, annak mítoszaihoz folyamodott (…) Ez volt a szobordöntések és utcanév-változtatások, az újratemetések időszaka, amikor részben a kommunizmus időszakát akarták feledtetni az emberekkel, részben pedig idealizált történelmi időszakokat találtak ki, amelyek mintául szolgálhattak a bizonytalan jelenben. Kelet-Európában a

26 Gyáni Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, Napvilág, 2000. 46.

27 György Péter: *Néma hagyomány. Kollektív felejtés és kései múltértelmezés. 1956 1989-ben. A régmúlttól az örökségig.* Budapest, Magvető, 2000. 20.

28 Idézi: Paul Connerton: Megemlékezési szertartások. In Zentai Violetta (szerk.): *Politikai antropológia*. Budapest, Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, 1997. 64–82. 75.

29 Az újratemetésről Zempléni Andrástól több tanulmány is született, továbbá Tari Jánossal közösen filmet is készítettek az eseményről (*Reburial Rituals in Hungary*, 1997. 55'). Dégh Linda pedig folklorisztikai elemzést írt róla: Dégh Linda: Mass movements as rituals of dissent. In Bente Gullveig Alver – Selberg Torunn (szerk.): *SIEF 4th Congress–Bergen, June 19th–23rd 1990. Papers II.* Bergen, University of Bergen, 1990. 117–128. Nincs módom hosszabb teret szentelni az újratemetési szertartásnak. Így terjedelmi okokból nem tudok állást foglalni annak kulturális-, társadalomlélektani, a kollektív emlékezetre stb. gyakorolt hatásaival kapcsolatban.

30 Zempléni András: Sepulchral Land and Territory of the Nation: Reburial Rituals in Contemporary Hungary. In A. Gergely András (szerk.): *A nemzet antropológiája. (Hofer Tamás köszöntése).* Budapest, Új Mandátum 2002. 73–80., 74. Ezekhez az újratemetésekhez sorolhatjuk érintőlegesen Petőfi állítólagos csontjainak hazaszállítására és eltemetésére irányuló egykori kísérleteket is.

31 Connerton i. m. (28. lj.) 66.

két világháború közötti időszak emlékezetét lengte be a nosztalgia, de ugyancsak gyakran történt hivatkozás az autenticitást, a sajátosságot bizonyító nemzeti eredetmítoszokra is. Niedermüller Péter – másokhoz hasonlóan – az 1989-et követő időszak politikai nyelvezetének mitikus jellegét és erős múltra orientáltságát emelte ki."[32]

2.2. … és a jelenkor útelágazódásai: a múlt átértelmezései mint megoldási kísérletek

A politikai változásokkal, a „kollektív elfojtás" évei után, 1989-tól ennek megfelelően több, korábban elnyomott, elhallgattatott, tiltott jelenség is a felszínre került, ám problémát okozott, hogy a gyors politikai változást nem követte, mert nem volt képes követni, egy hasonlóan gyors múlt-újraértelmezési folyamat, s ezzel együtt a nemzeti identitás, annak tartalma is bár újradefiniálásra szorult, gyakorlatilag máig sem szűnt meg folytonos politikai-, tudományos-, közéleti vita tárgya lenni. Mindezt mutatja, hogy míg 1989-ben és 1991-ben Nagy Imre és Mindszenty József esetében gyakorlatilag társadalmi konszenzus létezett az újratemetési rítus szükségességéről és szimbolikus jelentéséről, addig Horthy Miklós esetében mindez már nem zajlott ennyire egyértelműen. Jól látható, hogy a Horthy-korszak és szereplőinek megítélésében továbbra sincs – s úgy látszik még néhány évtizedig nem is várható – konszenzus, amit világosan reprezentálnak a két világháború közötti Magyarország több jelentős politikusáról (pl. Teleki Pál, Bethlen István) készített köztéri emlékművek és a velük kapcsolatos, gyakran élénk médiafigyelmet kiváltó politikai felhangú viták. Természetesen ez a fajta ambivalens értékelés nem a gyors politikai változásokkal van csupán összefüggésben, hanem pontosan azzal, hogy a több mint két évtizedes történelmi korszakot a valóságot meghamisítva átértelmezték a kommunista rezsim idején, és napjainkban még egymás mellett él a kommunizmus-szocializmus uralkodó nézetének reliktuma, valamint az újraértelmezés több, gyakran a valóságtól szintén távol álló irányzata. Ez utóbbiak egyik legfőbb jellemzője, hogy nem pusztán önmagából kiindulva határozzák meg a korszakot, hanem a kommunista-szocialista értelmezéssel szemben, azt élesen elutasítva. Az ilyen interpretáció azonban az esetek egy jelentős részében – főképp a populáris kultúra szintjén, a közgondolkozásban – bináris oppozíciókkal operál. Azaz a népmesék világképéhez hasonlóan csakis pozitív és negatív értelmezéseket ismer, aminek következtében történelmi személyiségei is kizárólag jók vagy kártékonyak lehetnek a magyarság számára. Legélesebben mindez természetesen aktuálpolitikai preferenciákhoz kötődően figyelhető meg, amit jól szemléltet az alábbi két, Horthy Miklósról szóló, eltérő politikai orientációjú idézet.[33]

„Magyarországot 1920-tól 1944-ig olyan ember kormányozta, akire büszke lehet minden magyar állampolgár! (…) A rendszerváltás előtti több évtizedes ideológiai megtévesztés, valamint a megfélemlítés eredményességét jól érzékelteti, hogy eddig senki sem tett említést egy Horthy szobor felállításának tárgyában. A felelősségre vonás elmaradásától »felbátorodott« ortodox bolsevikok viszont

32 Feischmidt Margit – Rogers Brubaker: Az emlékezés politikája: az 1848–as forradalmak 150 éves évfordulója Magyarországon, Szlovákiában és Romániában. *Replika,* 37. (1999), http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/honlap/ (Utolsó letöltés dátuma 2008.11.18.), 67–90.

33 A Horthy-kép alakulásáról bővebben l. Romsics Ignác: Horthy–képeink. *Mozgó Világ* 2007. október http://mozgovilag.com/?p=2479.

már-már követelik, hogy Kádár elvtársuknak állítsanak emlékművet. (…) Horthy emberfeletti lelkierővel reagálta le a családját sújtó sorozatos tragédiákat, munkájában képes volt függetleníteni magát személyes gondjaitól. »Úriember« volt, a szó szoros értelmében! Ellenfeleivel és ellenségeivel (is) *gentleman* módon viselkedett, talán túlzásba is vitte a *gentlemen's agreement*et, mert fel sem tételezte, hogy külföldi vagy hazai »partnerei« másképpen gondolkoznak (…) Hazáját mérhetetlenül szerette, széleskörű nemzetközi kapcsolatait felhasználva még Portugáliában is (az emigrációból) sokat tett a magyarságért, bár itthon csak pejoratív szövegkörnyezetben emlegették a hatalom szószólói. "[34]

„Horthy Miklós nem olyan személy volt, aki uralkodásának 25 éve alatt kivívta volna ezt a tiszteletet. Az állami politika rangjára emelte az antiszemitizmust. (…) Ezt követték a '30-as,'40-es években a zsidótörvények, amelyek állampolgári jogaikat korlátozták, és amelyek közel félmillió magyar állampolgár elpusztításával tetőztek. Horthy a zsidók iránti ellenszenvét önéletrajzi írásában is kifejtette. De nem bánt sokkal jobban a keresztény vallású honfitársaival sem. (…) A »fegyverbarátság« jegyében kétszázezer, ruházattal és fegyverzettel rosszul felszerelt katonát küldött az orosz télbe, a biztos halálba. (…) Az egyesek által sikeresnek nevezett regnálása alatt nyerte el hazánk a hárommillió koldus országa, nem éppen hízelgő jelzőt. (…) Hosszú évek keserves munkája, és súlyos nélkülözése kellett, amíg a lerombolt országot lakhatóvá tettük. Az anyagi károk mellett olyan maradandó lelki és erkölcsi károkat szenvedett ez a nép, amelyet (…) napjainkig sem hevertünk ki."[35]

2.3. A múlt átértelmezései mint megoldási kísérletek: folytatás

Természetesen ez a fajta újraértelmezés nem csak a két világháború közötti korszak politikai szereplőit érintette, hanem a magyar történelem más meghatározó személyeit is.[36] Közülük a legérzékletesebb, a kortárs politikai folyamatokat leginkább tükröző egyértelműen az államalapító Szent István király és Koppány alakjának újraértelmezése, amely a történelmi forrásokat az akadémiai történelemtudomány nézetétől teljes mértékben eltérően interpretálja és építi be érvrendszerébe. Ennek eredményeképpen válik egyes szubkultúrák ideológusai szerint az államalapító, a kereszténységet felvevő Szent István királyból a nyugatnak behódoló, az ősi hitet képviselő Koppány vezért és negyvenezer társát kegyetlenül lemészároló judeokeresztény diktátor.[37] Ezzel szemben Koppányból a magyar értékek, magyar tradíciók őrzője, aki önmagát feláldozva próbálta megakadályozni az idegen ideológiai inváziót s vele együtt az ország nyugati politikai-gazdasági érdekeknek való alávetését. „a magyarul alig tudó, alig beszélő, testileg is, fizikailag is korcs – hat ujjú – István (…) Koppány Nagyúr pedig a »Régi Hit« (szeretet vallás) követője, követője és védelmezője…".[38]

34 http://karpatiharsona.info/index.php?option=com_content&view=article&id=7459:horthy-miklos-kormanyzo-roevid-eletrajza&catid=116:prof-dr-bokor-imre-b

35 http://mszpnyugdijastagozat.mindenkilapja.hu/html/19104367/render/vezercikk

36 Az egyes szélsőséges politikai csoportokban megfigyelhető újraélesztett, vagy akár kontinuusan meglévő kultuszokat – pl. Szálasi Ferenc, Kádár János alakja körül – jelen tanulmánynak nem célja elemezni. Ugyanis az említett személyeknek csak szubkulturális szinten létezik kultuszuk, s nem ölt össztársadalmi méretet.

37 Erről többek között l. Molnár Tamás: *Harmadik Könyv: Földről az égbe – A magyar összövetség feltámadása (A magyar kánon.)* http://kuruc.info/r/7/57048/)

38 http://magyarkereszteny.network.hu/blog/egyetemes-magyar-kereszteny-ertekeket-kovetok-kozossege-hirei/koppany-felnegyelese-a-karpat-medence-elso-papai-keresztrefeszitese

Az esetükben megfigyelhető tendencia jól láthatóan az Európai Unióhoz való csatlakozás környékén jelent meg, mintegy párhuzamot vonva az ezredforduló keresztény Európájához való kapcsolódás és napjaink politikai-, gazdasági folyamatai között. Mindezek mellett érzékelhető a megjelenő véleményen az elmúlt több mint fél évszázad felerősödő szekularizációs tendenciája és a vallási palettán lezajlott színesedési folyamat is az utóbbi két évtizedben. A szekularizáció – alatta az aktív vallásgyakorlás visszaesését, illetve a vallási ismeretek felszínesedését értve[39] – hatását egyértelműen mutatja a kereszténységgel, az intézményesült keresztény egyházakkal – esetünkben elsősorban a római katolikus egyházzal – szemben megjelenő ellenséges attitűd.

> „A Jeruzsálemmel szemben leginkább ambivalens magatartást tanúsító katolikusokról annyi jót azért el tudunk mondani, hogy nem protestánsok, de ezzel már a pozitívumok végére is értünk. Ők az örök negatív hivatkozási alap ugyanis, a globális bokszzsák, mert a katolikus egyházat komoly felelősség terheli a történelem sötét, kínos, gyomorforgató zsákutcáiért. Vatikán régi ámokfutásai jó alapot szolgáltattak bármilyen ellenszenvhez (…). A katolikus egyház egyszerűen nem érzi jól magát, ha nem hághatja át azokat a törvényeket, amelyeket tényleg az emberiség egyetemes erkölcsi érzéke szült."[40]

Ugyanakkor látható az intézményesültség elutasításának növekedésével párhuzamosan zajló, a kötetlenebb, lényegesen kevésbé formális, ám egyben jelentős mértékben *do-it-yourself* jellegű, brikolázs vallásosság terjedése is.[41] Ez az irányzat Magyarországon egy olyan szinkretikus, összetett, többek között vallási jellegű jelenséghalmazt hozott létre, amely egyszerre nyilvánul meg a speciálisan magyar jelleget öltő újpogány orientációjú vallási csopor-

39 A szekularizáció fogalmáról bővebben l. Tomka Miklós: *A vallás a modern világban. A szekularizáció értelmezése a szociológiában.* Budapest, Semmelweis Egyetem Mentálhigiéné Intézet – Párbeszéd (Dialógus) Alapítvány, 2011.

40 Idézet a http://gyuloltellensegeink.blog.hu/2011/06/21/a_katolikusok honlapról. Utolsó letöltés dátuma 2013.06.23.

41 A kortárs, mediatizált kultúrára és vallásosságra vonatkoztatva célszerű egy lényegesen tágabb meghatározást alkalmazni, amely felöleli azt a tényezőt is, hogy napjainkban egyre nagyobb mértékben kell számolnunk a tömegkommunikációs eszközök által is terjesztett, saját történelmünkhöz kevéssé köthető vallási jelenségekkel (egyfajta „új spiritizmussal" is). Edward I. Bailey erre a kortárs, szinkretikus, gyakran a „profán" populáris kultúrából eredeztethető jelenségeket is magába olvasztó entitásra a „populáris vallásosság" *(popular religion)* terminológiát alkalmazza. Ebben jól megférnek egymás mellett a hagyományos népi vallásosság átalakuló formái (pl. az egyházi ünnepek változó tartalma és megélése), valamint olyan „pszeudo-vallások", mint a sztárkultusz, egészségkultusz. Természetesen mindehhez hozzá kell fűzni, hogy a vallásosság mindig és minden szinten szinkretikus jelenség volt. Primiano hatására kezd terjedni a nemzetközi szakirodalomban a „vernakuláris vallásosság" *(vernacular religion)* terminus (vö. Leonard Norman Primiano: Vernacular Religion and the Search for Method in Religious Folklife. *Western Folklore,* 54. [1995], 1. 37–56.), ami nem a hivatalos / nem hivatalos vagy a különféle vallási kánonokhoz való kötődés alapján telítődik meg tartalommal, hanem a megélt vallásra vonatkozik (*„religion as it is lived"*). Mindaz a mód, ahogy az egyének találkoznak a vallással, megértik, értelmezik és gyakorolják a modern és a tradicionális, városi és falusi közösségekben egyaránt. Lényege tehát elsődlegesen a vallási tapasztalat, a vallási élmény (*„religion as it is experienced"*). A definíció alkalmazása interdiszciplináris megközelítési módot vonz maga után, hiszen felöleli az egyének vallási életét, vallási hiedelmeit, a verbális-, viselkedési- és materiális megnyilvánulási formákat egyben. Utóbbi kettő rokonértelmű tehát a „brikolázs/barkácsolt vallásosság" kifejezéssel, ám amíg ez a „vallás" felépítésére, szerkezetére, szinkretikus jellegére utal, addig a „populáris", valamint a „vernakuláris vallásosság" annak a mindennapokban megnyilvánuló működésére, ezáltal a néprajzi szempontú elemzések számára lényegesen használhatóbbak.

tosulásokban,[42] a kulturális térben, szabadidő-kultúrában,[43] sőt az intézményesült keresztény egyházakban is, gyakran nagyfokú zavart idézve ezzel elő a hivatalos- és a megélt vallásosság viszonyában.[44] Legérzékletesebb példái lehetnek e búvópatakként létező folyamatnak a pálos rend eredetmítoszának – a pálosok akarata ellenére történő – újrafogalmazása, aminek eredményeként Szent Özséb rendjét „fehér táltosokként", a pilisi „szívközpont őrzőiként" aposztrofálják[45], vagy akár Babba Mária alakjának újradefiniálása, amelynek során Szűz Máriából, a *Patrona Hungariae*-ből[46] előbb a Babba Mária népi kultuszra építve Baú sumer-magyar istenasszony,[47], majd a „Fény Szüze", aki egyben a magyarság „Istenanyja",[48] vagy a „Magyarhonban" élő és 93 évesen a Mátrában „fénnyé váló" Szent Szűz Mária[49] válik. Mindezt úgy, hogy közben e folyamathoz mindvégig Szűz Mária nevének korábban csak egy etnoregionális csoport körében ismert változatát terjesztik ki a teljes magyarságra. Hasonlóképpen jelenik

42 Az újpogányság magyarországi megjelenéséről l. Szilágyi Tamás – Szilárdi Réka: *Istenek ébredése. Az újpogányság vallástudományi vizsgálata.* Szeged, JATEPress, 2007. Az újpogány orientációjú csoportok Magyarországon jelentős mértékben eltávolodtak a jelenség eredeti, nyugati variánsaitól – ezekről pl. l. Michael Harner: *A sámán útja: erő és gyógyítás megváltozott tudatállapotokban*. Budapest, Édesvíz, 1997. és James R. Lewis – Murphy Pizza (szerk.): *Handbook of Contemporary Paganism*. Leiden – Boston, Brill, 2009. – amelyek elsősorban a természethez és egyben a kereszténység előtti vallási formákhoz (főleg samanizmus, boszorkányság) való visszafordulást hirdetik. A magyar újpogányság ezeknél lényegesen szinkretikusabb módon magába olvasztott ezoterikus elemeket, illetve talán leghangsúlyosabb dimenzióként a magyar történelem és a magyar nemzet szakralizációját. Mindez jól vizsgálható a hozzá kötődő szakrális tereken, erről l. – Povedák István: Transforming Sacred Places. In Mare Köiva (szerk.): *The Inner and the Outer.* Tartu, Estonian Literary Museum, 2011. 27–42. és Povedák István: Atillától a szívcsakráig. posztmodern zarándoklatok. In Pilipkó Erzsébet (szerk.): *Népi vallásosság a Kárpát–medencében 8.* Veszprém, Laczkó Dezső Múzeum, 2013. 131–147. Legkidolgozottabb és legelterjedtebb megnyilvánulása az Arvisura, valamint az Ősmagyar Táltos Egyház mitológiája. Összetettségénél fogva a jelenség összefoglalóan újpogányságként való definiálása téves.

43 A több százezres tömeget vonzó „hagyományőrző", keresztény-újpogány-nacionalista-patrióta stb. elemeket egyszerre tartalmazó fesztiválokról, pl. Kurultaj, Magyarok Országos Gyűlése bővebben l. Povedák István: A Vessel of Ritual in Post–Socialist Hungary. In Jurij Fikfak – Laurent Sébastien Fournier (szerk.): *The Interplay of Performance, Performers, Researchers, and Heritages.* Ljubljana, ZRC SAZU, 2012. 147–158. A nemzeti szimbólumok jelentésének újrakonstruálásáról l. Povedák István: The Visual Dimension of Hungarian Civil Religiosity. *Hereditas,* 2011/1, 101–116.

44 A létrejövő, rendkívül összetett jelenségkör azonban nem elkülönülten fejlődik, hanem folyamatos visszahatással rendelkezik a keresztény történelmi egyházakra is a hívek megélt vallásosságának szintjén, amire viszont egy idő után az egyház hivatalos testületeinek is reagálniuk kell. Ez történt az ún. „újpogányságról írt" 2009-es Római Katolikus püspökkari körlevélben, a verőcei Kárpát-haza templom vagy a bösztörpusztai Hétboldogaszony hajléka kapcsán. Ezekről l. Povedák István: Transformations after the Collapse of Socialism. Sacred Spaces in Post-Soviet Hungary. In Wojcziech Bedynsky – Remegius Mazur Hanaj (szerk.): *The Tree, the Well and the Stone. Sacred Places in Cultural Space of Central–Eastern Europe.* Warshaw, In Crudo, 2011. 97–107.

45 Erről többek között l. Baráz Csaba írását.
http://www.mariaorszaga.hu/index.php?menu=bovebben&tipus=tortenelem&kod=240&kat=1&PHPSESSID=bc85d2e089492c7c12c2db539230a5

46 Szűz Mária mint *Patrona Hungariae,* illetve az országot megtestesítő allegorikus Hungária alakjának összemosódása nem új jelenség. Már a 19. századi nacionalizmus idején születtek reprezentációi, majd aztán a két világháború közötti revizionizmus és irredentizmus széles körben elterjedt szimbólumává vált, amelyet gyakorlatilag felélesztett és új tartalmakkal bővített napjaink (neo)nacionalizmusa.

47 Daczó Árpád: Csíksomlyó titka. Mária-tisztelet a néphagyományban. Csíkszereda, Pallas Akadémia, 2000. 90-94.

48 Badiny Jós Ferenc: *Jézus király. A párthus herceg.* Budapest, Ősi Örökségünk Alapítvány, 1998. 296.

49 Erről l. az Ősmagyar Táltos Egyház tanításait. http://www.szellemvilag.hu/szent-szuz-maria/szuz-maria-elete-3-resz

meg magyar hősként Nimród, a sumer-magyar „őskirály”[50] vagy a hun-magyar rokonság eszméjét sokadszorra felélesztvén Attila is.

Gyakorlatilag a kollektív emlékezet olyan regressziójáról van szó, amelynek eredménye nem a történeti folklorisztikából már jól ismert, a múlt történéseiből merített korszakokon átívelő vándormotívumok jelensége,[51] hanem annak pontosan ellentettje. Ennek során a jelen történései indítanak el egy olyan folyamatot, amelynek következtében egy-egy szüzsé kapcsolódik a történelmi időfolyam felett átívelve a múlt, jelen tapasztalatából újraértelmezett eseményeihez. Ahogy Lowenthal írja, a múlt nem halt meg, még csak nem is alszik. Bennünk él számtalan emléke, amelyeket ha megpróbálunk újra felépíteni, akkor a múlt is újra felépít minket.[52] Szemléletes példáját adják ennek a politikai alapokról kiinduló identitás-rekonstrukciós mitologizációnak többek között a Bobula Ida, Badiny Jós Ferenc munkásságaira alapozó „néplélek-kutatók”, alternatív őstörténészek, akiknek nézetei széles körben meggyökereztek a populáris kultúra eleinte alternatív-, majd egyre inkább tömegesedő irányzataiban is, számtalan identitáserősítő összeesküvés elméletet megteremtve egyben.[53]

> „Mi volt a baj ezekkel a hagyományainkkal? A szkíták nagyon ősi kultúrát képviseltek és óriási birodalmakat alapítottak az ókorban és a középkorban. Ezek felidézése túlságosan büszkévé tenné honfitársainkat, ami nem volt igazán kívánatos sem a Habsburg-Rothschildoknak, sem a Kohn Béla–, Roth Manó-, Csermanek János-, Horn Gyula-féle moszkovita komcsiknak.”[54]

A Castellsnél „rezisztens identitásként” megnevezett jelenség tiszta megnyilvánulásával van jelen esetben dolgunk, amelyet azok a szereplők hoznak létre, „akik a hatalom logikája által leértékelt vagy megbélyegzett helyzetben, hátrányos körülmények között vannak, s akik ennek alapján az ellenállás, a túlélés bástyáit építik ki, a társadalom intézményeit átható elvektől eltérő vagy azokkal szembenálló elvek alapján”.[55] Ahogy Castells is kiemeli, ez az identitásépítés létrehozza a kollektív ellenállás formáit rendszerint olyan identitások alapján, amelyeket láthatólag azonosítható történelmi, földrajzi vagy biológiai adottságok határoztak meg tartós érvénnyel, megkönnyítve a lényeg kiemelését az ellenállás mezsgyéinek alapján.[56]

50 Erről bővebben l. Bunyevácz Zsuzsa: *Nimród nyomában*. http://www.mariaorszaga.hu/index.php?menu=bovebben&tipus=tortenelem&kod=302&kat=1&PHPSESSID=bc85d2e089492c7c12c2db539230a5

51 Ennek során a mitologikus gondolkodáshoz elengedhetetlen hiányos tudás, sematizálódás járul hozzá ahhoz, hogy az egyes történelmi események leegyszerűsödése, a történések általánosabbá válása folytán a bennük szereplő egyes elemek a hozzájuk tartozó jellemzőkkel szabadon vándoroljanak. Így jelenhetett meg több, Hunyadi Mátyáshoz kapcsolódó tulajdonság, esemény Rákóczi Ferencnél, valamint Kossuth Lajos alakjánál a folklórban. Ezekről bővebben l. Magyar Zoltán: *Halhatatlan és visszatérő hősök. Egy nemzetközi mondatípus Kárpát–medencei redakciói*. Budapest, Akadémiai, 2001.

52 *„The past is not dead (…) it is not even sleeping. A mass of memories and records, of relics and replicas, of monuments and memorabilia, lives at the core of our being. And as we remake it, the past remakes us. We kick over the traces of tradition to asset our autonomy and expunge our errors, but we cannot banish the past, for it is inherent in all we do and think. No one has not 'said things, or lived a life, a memory of which is so unpleasant to him that he would gladly expunge it. And yet' one achieves wisdom only by passing through 'all the fatuous or unwholesome incarnations*” Lowenthal (1985)

53 Róluk részletesebben szólok a későbbiekben.

54 http://www.mariaorszaga.hu/index.php?menu=bovebben&tipus=tortenelem&kod=309&kat=1&PHPSESSID=bc85d2e089492c7c12c2db539230a5

55 Manuel Castells: *Az identitás hatalma. Az információ kora. Gazdaság, társadalom és kultúra II.* Budapest, Gondolat – Infonia, 2006. 30.

56 Uo. 31–32.

2.4. A múlt átértelmezései mint megoldási kísérletek: további folytatás

Meg kell azonban jegyezni, hogy mindez a mitologikus gondolkodás nem csupán a távoli múlt homályosodó emlékezettel bíró hőseinek újraértelmezése során figyelhető meg, hanem a közelmúlt néhány jelentős történelmi személyisége esetében is. Nagy Imre és az 1956-os forradalom emblematikus szereplői esetében össztársadalmi szinten részben sikertelen újradefiniálási és hősteremtési folyamattal találkozhatunk, aminek több jele is megfigyelhető napjainkban. Egyrészt, megtörtént ugyan a szereplők átértelmezése, amellett, hogy sikeresen lezajlott a negatív, „antihősök" kreációja, megszülettek azok is, akik a pozitív hősök kritériumait kielégítik, de a köztudatban való jelenlétük teljes mértékben felszínes. Ennek egyik oka, hogy szinte teljes mértékben elmaradt a hősök kanonizálásának bevált módszere, azaz nevük beillesztése a köztéri emlékezettudatba. Alig születtek ugyanis 1956-os neveket viselő terek, utcák 1989 után, általánosnak az 1948 előtti nevek felélesztése mondható.[57] Másik oka, hogy a hagyományteremtés során nem sikerült megtalálni azokat a csatornákat, amelyek alkalmasak lennének az időközben felnövő, a szakirodalomban „X" illetve „Y" generációként definiált csoportok megszólítására, valamint ezen csoportok „nyelvének" alkalmazására.[58]

Bár a köztereken felállított szobrokból, a június 16-i, október 23-i, november 4-i megemlékezések rítusaiból jól látható, hogy Nagy Imre kultusza létezik, érezhető az is, hogy egy folyamat közepén tartunk. Ennek első állomásaként, ahogy Barna is hangsúlyozza, megtörtént a közösségi emlékezetben az események átértelmezése, orientációs ponttá válása.

> „Október 23. ünneppé alakulása, szimbolikus tartalmakkal töltődése szemünk láttára szerveződik abban a politikai rendszerben, amely legitimitását éppen 1956. október 23-tól, a forradalomtól veszi és a forradalommal erősíti. 1956 rendszert legitimáló eseménnyé vált. Mítosszá abban az értelemben, hogy nemcsak egy magasabb rendű igazságként megfogalmazott történetként jelenik meg, hanem normatív erővel is rendelkezve alakítja életünket."[59]

57 Ezen a ponton érdemes ugyanakkor megjegyezni az ambivalenciát, amelynek lényege, hogy egyszerre utasítja el a Horthy-korszak vezető személyiségeinek kanonizációját, ugyanakkor rekonstruálja a korszak szellemiségét azzal, hogy az 1989 utáni köztér-átnevezések során gyakorlatilag teljes egészében az 1948 előtti utca- és térnevekhez tértek vissza.

58 Az „X generáció" a szakirodalomban általánosságban az 1964–1981 között született generációt értik, amely lényegesen kevésbé idealista, mint szüleik generációja („*baby-boomers*"). Legfontosabb eszméik a posztmodernizmus, fogyasztói civilizáció, szabadversenyes kapitalizmus, pluralizmus, tolerancia, individualizmus, eklektikus spiritualitás, New Age, öko-tudatosság, globalizmus. Ezzel szemben az 1982 után született „Y generációt" leginkább az határozza meg, hogy már beleszületett a digitális forradalom, az internet korába, amely a kultúra hibridizációjához, ugyanakkor a globalizáció ellenhatásaként fellépő glokalizáció megjelenéséhez is vezetett. Vö. Sara Savage – Sylvia Collins–Mayo – Bob Mayo – Graham Cray: *Making Sense of Generation Y. The World View of 15- to 25-year-olds.* London, Church House Publishing, 2006. 6–7. Az internet mint külső emlékezettároló elterjedésével átalakult a hagyományokhoz, történelmi szereplőkhöz, eseményekhez való viszony is egyben. Jó példát szolgáltat erre a március 15-vel kapcsolatos központi és iskolai megemlékezések, ünnepségek színdarab-szerű műsorainak fogadtatása. Az, hogy a korábban „ifjúság ünnepének" kikiáltott ünnepségeken zömmel nem napjaink ifjúsága, hanem a szülők, nagyszülők generációja vesz részt a még gyermek hozzátartozókkal, jól jelzi a felnövekvő generációk körében létező szociokulturális beágyazottságot. Ezek és korábban elvégzett kérdőíves felméréseim alapján kijelenthető, hogy a középiskolás korú diákok számára március 15. életvitelük, világképük szempontjából nem rendelkezik lényeges funkcióval. A diákok a műsorokat nem értik, de legalábbis „nem érdekli" őket, „unatkoznak közben". Kossuth Lajos nevét mindezek mellett az oktatási folyamat során felszínesen megjegyzett információk alapján olyan fogalmakkal társítják, mint a „szabadság", „hősiesség", ám az jól látható, hogy e generációk számára már nem ezek a fogalmak és személyek testesítik meg a legfőbb értékeket.

59 Barna Gábor (szerk.): *1956. Emlékezés és emlékezet. Október 23-a megünneplése és a forradalom történelmi emlékezetének megszerkesztése napjainkban. Egy kutatószeminárium tanulságai*. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2006. 243.

Ezek azok a rítusok, amelyek lehetővé teszik a központi szereplők hősként való értelmezését is egyben, aminek következtében érzékelhetővé válik Nagy Imre mint velünk élő történeti hős hatása közösségi mindennapjainkra, a kollektív magyarságtudatra. Mindez azonban már csak felszínesen valósult meg. Létezik ugyan egy sematikus „Nagy Imre-kép" a társadalom jelentős részében, ám ez több oknál fogva is elégtelen ahhoz, hogy kialakítsa Nagy Imre élő kultuszát.

Egyrészt Nagy Imre talán azért tölt be kevésbé hangsúlyos szerepet egyéni szinten, mert az 1956-os események „hétköznapi hősei", azok a „kisemberek", „pesti srácok", akik feltehetőleg részt vettek a forradalmi eseményekben, illetve szenvedtek a forradalom és szabadságharc leverése után, még részben itt élnek körünkben. Tagjai kisebb-nagyobb közösségeknek, településnek, ismerősi körnek, baráti körnek, családnak. Minél kisebb közösségről van ez esetben szó, annál valószínűbb, hogy a forradalom eseményei, hősiessége elsősorban a közösség e tagján keresztül manifesztálódnak, és csak másodsorban Nagy Imre alakján keresztül. Változás e téren csak akkor következhet be, ha e „hétköznapi hősök", „kisemberek" emléke elhalványul vonatkozási csoportjukon belül, és ezzel az elhalványulással párhuzamosan vetítik ki a nagyobb közösség, a nemzet hőseire (esetünkben Nagy Imrére) mindezen pozitív attribútumokat. Így adja át a helyét a biografikus emlékezet a megalapozó emlékezetnek.[60]

Nagy Imre kultusza természetes módon elsősorban a hivatalos ünnepségek elemeit felhasználva alakul. Ezek az ünnepségek alkotják a kollektív emlékezet folyamatában a konnektív struktúrát és döntő részben konstruálják az ún. kulturális emlékezetet, azaz az értelem hagyományozását.[61] Nyilvánvaló tehát, hogy ezek a rítusok, színjátékszerű drámák sablonjaikon keresztül jelentős mértékben képesek befolyásolni a közönség attitűdjét, az eseményekről, szereplőkről – ezen belül elsősorban Nagy Imréről – kialakított mentális képet. Mindezek miatt fontos megvizsgálni, hogy milyen építőelemek kerülnek elő egy-egy ilyen rítus során.

Tartalma, mondanivalója alapján alapvetően háromfajta megemlékezés különböztethető meg.[62] A lokális közösség 1956-os forradalmi élményeire, szereplőire, tehát a „saját forradalomra" építő műsorokban Nagy Imre neve csak elvétve jelenik meg, hiszen ezek a saját – az emlékezést, átélést segítő – környezetük viszonyítási pontjaira építenek.[63] Az országos eseményeket kronológiaszerűen – versekkel, korabeli forrásokkal gazdagítva – bemutató műsorok fő hangsúlya a politikai történésekre helyeződik, következésképp Nagy Imre személye kerül a középpontba. Általában három –négy esemény kapcsán említik: először a forradalom kitörésének napján elmondott beszédnél, a szovjet csapatok kivonásának bejelentésekor, majd a november 4-i szovjet bevonulás miatt elhangzott segélykérő rádióbeszédnél, végezetül a forradalom utáni fogva

60 „A kommunikatív emlékezet a közelmúltra vonatkozó emlékeket öleli fel. Olyan emlékekről van szó, amelyekben az ember a kortársaival osztozik. Jellemző példa a nemzedéki emlékezet. Az emlékezetnek ez a válfaja történetileg tapad a csoporthoz; az idők során keletkezik, és idővel – pontosabban hordozóival – elenyészik. Ha megtestesítői kihalnak, újabb nemzedéki emlékezetnek adja át a helyét." Assmann i. m. (24. lj.) 51.

61 Uo. 20.

62 A műsorok elemzése kapcsán közel 50 ünnepség forgatókönyvét tekintettem át, amelyek közt szerepelnek középiskolai, gimnáziumi, általános iskolai műsorok, városi rendezvények, pártrendezvények, állami rendezvények, köztük hivatalos állami vezetők beszédeivel. A műsorok elemzéséhez felhasználtam a következő tanulmánygyűjteményt: Barna i. m. (59. lj.).

63 Kiskunfélegyháza kapcsán.ilyen műsor leírását adja pl. Pázmándi Judit: „'56 ilyen politikai ünnep" Kiskunfélegyháza 2005. október 23. In Barna Gábor (szerk.): *1956. Emlékezés és emlékezet. Október 23-a megünneplése és a forradalom történelmi emlékezetének megszerkesztése napjainkban. Egy kutatószeminárium tanulságai*. Szeged, Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2006. 9–36.

tartása és kivégzése esetleges említésekor. A harmadik koncepció a forradalmi események mondanivalójára, a szabadság eszményére, a hősiességre, az elnyomás sanyarúságára, az áldozatokra helyezi a hangsúlyt. Ilyenkor Nagy Imre nevét említik ugyan, így az emberek fejében pozitív forradalmi eszmékkel tűrsítva, ám nem az ő személye, hanem az ideák vannak a középpontban.

Az események, szereplők kapcsán a műsorok bináris oppozíciós rendszerben használják a jelzőket, értelmezéseket. Szembe kerülnek egymással a „pozitív hősök", az általuk elképzelt „idealisztikus" rendszer,[64] a minden tekintetben „negatív antihősökkel".[65]

Mindezek alapján egyértelmű, hogy a forradalomra emlékező rítusok struktúrája csak korlátozott mértékben alkalmas arra, hogy Nagy Imre alakját mitologikus dimenzióba helyezze. Ennek többek között oka az is, hogy 1956 emlékezete továbbra is átpolitizált, a pillanatnyi politikai érdekek alapján értelmeződik újra politikai preferenciák szerint eltérő módon.[66] Hangsúlyozni kell továbbá, hogy 1956 mitologizálódásának legnagyobb relevanciája a Kádár-rendszer alatti politikai ellenállásban volt. Mivel azonban maga a rendszerváltás nem volt forradalmi, emiatt nem volt nagy hajtóereje a mitologizálódásnak sem, így a későbbi idők mindennapi élményei sem találtak vele aktív kapcsolatot.

Ezt erősítik meg a középiskolás/egyetemista, valamint a középkorú/idősebb lakosság körében felvett kérdőíves kutatásunk eredményei is, amelyekből alapvetően három kategória megléte igazolható. A Nagy Imre személyét egyáltalán nem vagy csak említés szintjén ismerők, akik nevén kívül alapjában véve nem tudtak információt szolgáltatni, a fiatalabb korosztály körében nagyjából a megkérdezettek 1/3-át, a felnőtt lakosság esetében nagyjából 1/5-ét tette ki. Mindkét korosztály több mint fele csak általánosságokat tudott megfogalmazni a személyével kapcsolatban, amelyek közül tulajdonságaira utalnak pl. a „mártír volt", „kitartó volt", „hős", „hazaszeretet", „kiszolgáltatott helyzetben volt", „jót akart", „társai árulása miatt halt meg", politikai pályafutásáról szólnak, az általa betöltött pozíciók megnevezései. Az életét a diákok nagyjából 1/10-e, a felnőttek 1/5-e ismerte.[67]

Ezek az adatok is alátámasztják, hogy külön kell választani egymástól az „Y generáció" és az őket megelőző generációk tagjait, mivel teljesen eltérő módon zajlik körükben a nemzeti identitás konstrukciója, aminek elsősorban nem az az oka, hogy a felnövekvő generációk csupán tanulmányaik pillanatnyi állása miatt rendelkeznének ennyire felületes ismeretekkel,[68] hanem egyrészt az, hogy ennek a generációnak az értékrendjét már (vagy jobb esetben még?) nem a kérdéses személyek és a hozzájuk társítható jellemvonások testesítik meg. Az ő

64 Az ezen a ponton gyakran megjelenő sablonok: „ez egy nagyszerű, világraszóló esemény volt", „tetteikkel előttünk jártak, a jó ügyért, tiszta lelkiismerettel", „megrendítően nagyszerű, félelmetesen magával ragadó dráma", „az agyonsanyargatott nemzet kihúzta magát", „kétségbeesetten nehéz helyzet", „ártatlan áldozatok tömkelege", „hirdették a tiszta mondanivalót, ami a szívükből fakadt", „a mi ügyünk, a mi sebünk" stb.

65 Egyértelmű a negatív oldal megjelenítése, nélkülözve a jó legkisebb „csíráját" is: „a ragadozók nem engedték ki könnyen kezükből a hatalmat", „sztálini rémálom", „zsarnokság", „gyilkosok, vérszívók gyülekezete".

66 Ezt támasztják alá a kérdőívek során előkerülő ambivalens értékelések is, melyek jórészt kommunista múltjára vonatkoztak („félreérthető hős", „túldefiniált", „kommunista volt, de végül is a magyarság javát akarta", „nemzeti hős volt, bár mindvégig kommunista maradt").

67 Előbbiek esetében jórészt a történelem tankönyvek tananyagát lehetett visszahallani. Zömük ennek megfelelően a közvetlenül az érettségi előtt állók közül került ki. Jelentős mértékben hasonló eredményt hoztak a kutatások során Kossuth Lajosról, Széchenyi Istvánról felvett kérdőívek is. Ezekről bővebben l. Povedák István: Álhősök, hamis istenek? Hős- és sztárkultusz a posztmodern korban. Gerhardus – SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2011. 43–79.

68 Hiszen elvileg általános iskolában már mindegyik személyről tanultak, nevüket az iskolai ünnepségeken hallották.

szemükben 1956 jelentős történelmi esemény ugyan, ám nemzeti önazonosságtudatuk alapvetően nem a nemzeti ünnepek mögött rejlő történelmi fordulópontokon nyugszik. Hasonló jelenség ez ahhoz, amire Converse figyelt fel: a „nemzeti vonatkozású gondolati szerkezetek, amelyek általános elterjedettségét oly szívesen feltételezik (…), valójában a népesség egy szűk kisebbségére korlátozódnak, és a nagy többség számára egyszerűen jelen sincsenek."[69] Másrészt, történelmi emlékezetük, (nemzeti) identitásuk konstrukciójára alapvetően nem a „hagyományos" csatornákat (úm. nemzeti ünnepek kommemoratív rítusai, történelmi könyvek, írott források) használják, hanem jelentősebb részben külső tárolókra – főképp tömegmédia, internet – támaszkodik,[70] amelyek tartalma, ünnepi üzenete, ha létezik egyáltalán, sok esetben nem illeszkedik a központba állított eseménnyel, azaz gyakorlatilag alkalmatlan a nemzeti identitás pozitív előmozdítására. Mindezekhez kötődik, hogy Nagy Imre szerepe a populáris kultúra megélt szintjére, az egyéni életvitelre „nem jelentős". Részben a szocializmus évei miatt nincsenek Nagy Imre alakját megőrző folklóralkotások, prózai történetek, s elenyésző a naiv művészeti alkotások száma is.

Természetesen mindettől még létezhetne kultikus attitűd a fiatalabb generációk körében, hiszen ahogy korábban láthattuk, a hiányos tudás a mítoszok keletkezését elősegíti, ám mindez csak akkor valósulhat meg, ha a hiányosan ismert jelenség élő a kollektív emlékezetben, és aktív, szerves részét képezi a hétköznapi kultúrának, aminek következtében létezik egy mögöttes megismerési-, megmagyarázási vágy, ami a mítoszok és a kultusz keletkezését inspirálja. Jelen esetben ilyen kultikus beállítottsággal jórészt csupán az idősebb korosztály körében találkozhatunk, akik maguk is szenvedői voltak az események következményeinek.[71] Számukra Nagy Imre és az 1956-ért kivégzettek személyesítik meg a kommunista uralmat elszenvedő magyar népet. Mindezek mellett e csoport körében Nagy Imre egyértelműen legalizációs alap. Alakja a demokratikus értékrend, a kitartás, a becsületesség, az elvhűség, a hazaszeretet szimbóluma. Kultuszában ugyanakkor más történelmi hősökhöz – pl. Kossuth Lajos, Széchenyi István – viszonyítva lényegesen erőteljesebben összemosódik személyének a tisztelete, helytállása, bátorsága és az 1956-os események és hőseinek együttes tisztelete. Nagy Imre oly mértékben vált az események szimbólumává, hogy magába olvasztja azok jellemzőit, lényegét. Egyfajta szimbiózis alakul tehát ki: 1956 és Nagy Imre kvázi eggyé váltak.

69 Csepeli György: *A nagyvilágon e kívül… Nemzeti tudat és érzésvilág Magyarországon 1970–2002*. Budapest, Jószöveg Műhely, 2002. 64.

70 Ez legélesebben Széchenyi István kultusza kapcsán figyelhető meg, ahol a fiatalok számára a legfőbb információforrást *A Hídember* című film jelentette. Hasonló filmet Kossuthról egyáltalán nem készítettek, a Nagy Imre életének utolsó két évét bemutató *Temetetlen halott* megértéséhez pedig egyfajta érettség szükséges, így azt általában csak az érettségi előtt állók tekintik meg iskolai keretek közt, ellenben az általános iskolákra ez nem jellemző; a *Szabadság, szerelem* című filmben pedig Nagy Imre alakja csak érintőlegesen jelenik meg.

71 A körükben megnyilvánuló, Nagy Imre személyéhez és 1956-hoz kapcsolható értékek szakrális mivoltát jelzi, hogy a forradalom 50. évfordulóján történt események sokak szemében elsősorban az „ötvenhatos eszmék és személyek" megbecstelenítését jelentették.

2.5. Az átalakuló kulturális kánon hatásai

Felmerülhet mindezek után a kérdés, hogy az újraértelmezési folyamat miért alakított ki ennyire sokféle leágazást s miért nem egyirányú folyamattal találkozhatunk? Mi az oka annak, hogy a trianoni békediktátum identitásformáló ereje látszólag lényegesen nagyobb hatással van a fiatalok szubkultúráira, mint az 1848-as és 1956-os forradalom emlékezete együttvéve? A magyarázat némiképp kézenfekvő a magyar nemzeti identitás fejlődésének zavaros turbulenciái ismeretében, amelyek 1989 után gyakorlatilag társultak az infokommunikációs forradalom legújabb és talán legdrasztikusabb társadalmi átalakulást eredményező folyamataival. A megváltozó kulturális körülményekben kell keresnünk tehát a válasz kulcsát, ahogy Csepeli is megfogalmazta.

> „Az információs korszak nem egyszerűen átalakítja a nemzeti identitást, hanem gyökeresen megváltoztatja kialakulásának és fennmaradásának feltételeit. Az átalakulás kifejezés azt sugallja, hogy valami, ami korábban volt, az megváltozik, új alakzatoknak adja át helyét, és egyben el is múlik. Az információs társadalomban a nemzeti identitás úgy alakul át, hogy megmarad, már korábban elmúltnak hitt változatok feltámadásának helyet ad, s közben radikálisan új kifejezési formákat is ölt. A nemzeti tudás, melyből mindenki egyaránt vehet, soha nem látott bőségben ontja a testreszabott változatokat, melyek biztonsága tetszőleges méretű és kiterjedésű csoportokra terjedhet ki."[72]

Ez a meglehetősen bonyolult és néhol kusza nemzeti nézetrendszer a befogadó közösségek jellegét tekintve jól láthatóan két részre osztható. Egyrészt jelen vannak a társadalom ideológiai elitjének eszméi a nemzeti ünnepeken, a kanonizált történelmi hősökről való közgondolkozásban, az iskolai történelem tankönyvekben és értékkijelölő funkcióként. Ám mindezek mellé létrejött egy olyan, alulról jövő, közösségi igényre ráépülő, a kommunikációs hatékonyság szempontjából a széles tömegek nemzeti témájú gondolkodását tekintve meghatározó populáris ideológia, amely pontosan a tömegek igényéhez igazodó jellege miatt válik vonzóvá. Ez azonban ambivalens módon tömeges jellege miatt egyben túlságosan összetetté és szinkretikussá is alakult,[73] miközben ideológiai szinten a folklórból jól ismert népmesei látásmód egyszerűségének tükrözője is egyszerre, hiszen főképp bináris oppozíciókra építő szubkultúraként létezik, amely leegyszerűsített (abszolút jó magyar – negatív ellenséges népek) képekkel operál.

Bár alulról jövő, a hivatalosan elfogadott ideológiával több szempontból ellentétes nézeteket valló alternatív ideológiaként indult – és ezt a jellegét erőteljesen őrzi mindmáig szerveződési formáiban, igénybe vett kommunikációs csatornáiban – napjainkra már egyre növekvő mértékben van jelen a tömegkultúrában. Hatalmas kulturális- és szórakoztató jellegű divat trend épült rá, amely jól felismerhetően megjelenik a ruházatban, zenében; közösségi, tömeges rítusaival, fesztiváljaival szervezi a szabadidő-kultúrát és az ünnepi struktúrát is egyben. Ez utóbbinál fogva lényegesen jobban beilleszthető az ünnepi kultúra fesztivalizációs folyamatába is, amelynek lényege, hogy az emlékezési folyamat megkonstruálása során nem az események puszta felidézésén keresztül teremtődik meg a kapcsolat a múlttal, hanem a jelen szórakoztató történéseivel színesített felszínes, happening és élményközpontú rendezvény

72 Csepeli i. m. (69. lj.) 162.
73 Uo. 64.

részesei lehetnek a résztvevők, amely lényegesen jobban illeszkedik napjaink kultúrájának uralkodó eszméi közé.[74] Ahogy Hankiss Elemér és sokan mások utaltak rá, „új reneszánsz" korban élünk,[75] amikor a múlt értékei helyett az egyén mindennapi problémája kerül középpontba, a közösségi emlékek felé való visszatekintés helyett pedig a jelen személyes küzdelmeinek minél sikeresebb megvívása. A fogyasztói civilizáció

> „amely ma már világszerte huszonnégy órán át sugározza százmilliók és milliárdok számára a maga értékeit, eszméit, a maga válaszait az emberi élet mindennapos és végső nagy kérdéseire. Harsogja az önmegvalósítás, a teljesítsd ki az életed parancsát. Harsogja – különös, új, torz formákban – a hajdani reneszánsz eszméit, értékeit, mítoszait, életelveit. S teremti meg azt az érték- és magatartásvilágot, amelyben ma már nyakig benne élünk."[76]

Általánosságban megállapíthatjuk, hogy a fogyasztói civilizáció korában az ünnepek egyre inkább elvesztik emlékezés-központúságukat, átadva a helyet az esemény-központúságnak (happening), a fesztivalizációnak.

2.6. … és mellékhatásai

A nemzeti identitásrekonstrukció lehetséges módjait gazdagítja továbbá a határokon túl élő magyarság identitása, esetükben külön kell választanunk egymástól a környező országok kisebbségben élő lakosságát, valamint az emigrációban élő magyar populációt. Míg előbbiek nemzeti öntudatát az egyes „nemzetiesítő"[77] országok többségi hatósága változó intenzitással, de minden esetben erőszakosan próbálta elnyomni és megszüntetni, addig a nyugati emigrációban élők teljesen más utat jártak be. Esetükben a magyar öntudat fennmaradását sok esetben az biztosította, hogy nem a megtört, elnyomott, megcsonkított magyar valóság felett sajnálkoztak és az uralkodó kommunista-, szocialista rezsimmel szemben határozták csupán meg magukat, hanem az, hogy egyben visszafordultak a magyar történelem dicső korszakai felé, amivel a magyarság történelmi nagyságát is kívánták hangsúlyozni. Ennek alapja részben a

74 Ezzel kapcsolatban közölt részletes tanulmányt Feischmidt Margit és Roger Brubaker 1999-ben. A forradalom 150. évfordulójára rendezett állami ünnepségről megjegyzik, hogy a nagyszabásúra szánt rendezvény délelőttjén mindössze egy-kétezer ember gyűlt össze, a nap délutánján rendezett koncertre viszont megtelt fiatalokkal a helyszín. Feischmidt megállapítja, hogy jól láthatóan „varázstalanították" az ünnepet, megfosztották mindenféle pátosztól, és egyértelműen a szórakoztató jellegre helyezték a hangsúlyt, azaz megszületett hazánkban is a „szórakoztató nemzeti ünnep" koncepciója. Feischmidt – Brubaker i. m. (32. lj.). Az már más kérdés azonban, hogy a „szórakoztató nemzeti ünnepek" közül melyik vált valójában „szórakoztatóvá és nemzetivé", melyik csupán jelentés nélküli „szórakoztatóvá".

75 Hankiss Elemér: *Proletár reneszánsz. Tanulmányok az európai civilizációról és a magyar társadalomról*. Budapest, Helikon–Korridor, 1999.

76 Uo. 21. Hankiss műve 26. oldalán összegzi a „proletár reneszánsz" céljait, értékeit, magatartásformáit, amelyek a következők: Szeresd önmagad! Valósítsd meg önmagad! Éld ki szabadon vágyaidat! Légy sikeres! Keresd a könnyű és gyors sikert! Élvezd az életet! Fogyassz! Szerezz minél többet! Légy független, autonóm! Hódítsd meg a világot! A gazdagság az igazi siker stb.

77 A nemzetiesítő államokról bővebben l. Rogers Brubaker: *Nacionalizmus új keretek között*. Budapest, L'Harmattan – Atelier, 2006.

kommunizmus alatt emigrációba kényszerült, majd 1989 után hazatért csoportok pl. Badinyi Jós Ferenc és körének ideológiája, amely részben a nemzeti identitást elnyomó, a magyarságot megcsonkító évek után a magyarság sérelmeit a dicső múlt felnagyításával próbálta kompenzálni. Ez a feltörő kompenzációs folyamat azonban sok esetben a mitikus magyar történelemben találta meg saját, nemzeti identitásépítő kincsesbányáját, ami a mítoszok keletkezésének elméletét ismerve egyáltalán nem nevezhető meglepőnek, hiszen, ahogy a mítoszok létrejöttének egyik előfeltétele a hiányos tudás,[78] amit a képzelet által kreált, a szüzsébe beilleszthető elemekkel lehet teljessé tenni, úgy a múltba vesző, felületesen ismert – és feltehetőleg komplex képet soha nem adó – ősmagyar történelem számtalan homályos periódusa is kiegészíthető gyakorlatilag tetszés szerinti elemekkel.[79] A mítosz „kontrasztot vet" a jelennek.[80] A jelen hiányosságainak tapasztalatából kiindulva idéz vissza egy olyan múltat, amely az emlékezetben többnyire az aranykor vonásait ölti.[81] Mindez jól illeszkedik abba a keretbe, amit Smith fogalmazott meg a nemzeti történelmi aranykor fontosságáról a nacionalizmus létrejötte során:

> „az »aranykor« kultusza irányt ad a közösség sorsának, az által, hogy megmondja kik vagyunk, honnan jöttünk és miért vagyunk egyediek. A válaszokat a minden nacionalista mitológia alapját jelentő »etnikai eredetű leszármazás mítoszokban« találhatjuk meg. Miután a nacionalista nemzetnevelő értelmiségiek nem tudományos, hanem társadalmi célokat tartanak szem előtt, azaz a nép erkölcsi megtisztulását és politikai mozgósítását, ezért a közös történelmet az alapítás és felszabadítás mítoszainak sorozataként, illetve a hősök kultuszaként adják elő. Együttesen ezek alkotják az aranykor mítoszát, amelynek a jelen megújulását kell inspirálnia."[82]

Ennek eredménye az a számtalan leágazással rendelkező ideológia, amely egyszerre jelenik meg a politikai-, a tudományos-, a kulturális- és a vallási térben hihetetlen mér-

78 A mítoszok keletkezéséhez szükséges hiányos tudásról bővebben l. Voigt Vilmos: Miért hiszünk a hiedelmekben? A hiedelmek paradigmatikus és szintagmatikus tengelye. In Frank Tibor – Hoppál Mihály (szerk.): *Hiedelemrendszer és társadalmi tudat. 1.* Budapest, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1980. 282–289.

79 Mindennek legkorábbi példáit Bobula Ida, Badinyi Jós Ferenc munkásságában, illetve az ezekre épülő Ősmagyar Egyház tanaiban lelhetjük meg. L. Badiny Jós i. m. (48. lj.) és Kovács–Magyar András: *A képzeletet csak a valóság múlja felül. Magyar szentjeink a szellemi szabadság harcosai.* Budapest, Energia Gyógyító Központ, 2007.

80 Kapitány Ágnes és Gábor a szakirodalom nézeteit összegezve a mítoszok alábbi funkcióit sorolja fel: a) világkép-adó illetve világkép-közvetítő, b) világkép-megerősítő, -visszaigazoló, illetve -megújító; c) társadalom-összetartó; d) csoport-összetartó; e) hatalom-legitimáló; f) individuálpszichológiai megerősítő funkció. A napjainkban jelen lévő „modern mítoszok" tanulmányozása kapcsán a következő tulajdonságlistát adták meg a mítoszok definiálásához: „a mítosz mindenképpen az adott valóság világától különböző, abból kiemelő Másik világot (másvilágot) teremt, de oly módon, hogy azt az adott valóság világára hatónak feltételezi." Kapitány Ágnes – Kapitány *Gábor: Modern mitológiák*. http://www.socio.mta.hu/site/fileadmin/documents/Kapitany_Modern_mitologiak.pdf

81 Assmann i. m. (24. lj.) 79.

82 Anthony D. Smith: A nemzetek eredete. In Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény.* Budapest, Rejtjel, 2004. 204–229. 223. Dolgozatomnak nem feladata a (neo)nacionalizmus ideológiájának elemzése a poszt-szocialista Magyarországon, vagy annak összevetése az ún. „klasszikus" nacionalizmusokkal. Mégis érdemes felfigyelnünk arra a különbségre, hogy amíg a nacionalista ideológia a történelem során mindig az értelmiség köreiből származott elsősorban, addig a kortárs Magyarországon ennek létezik egy olyan áramlata, amely csupán tudományosnak, értelmiséginek kíván látszani, ám a tőlük származó eredetmítoszok mindezt nem támasztják alá.

tékben növekvő népszerűségre szert téve.[83] Ez a komplex, teljes világképpel rendelkező mitológia megrajzolja a magyarság eredetétől kezdve a kultúraalakító küldetésén át a jövőbeli, profetikus szerepkört is egyben, amivel gyakorlatilag a történelem során többször megcsonkított nemzet sérelmeit a dicső múlt – szomorú jelen – világformáló, üdvözítő jövő felvázolásával, a nemzeti „profetikus szerepkör" tudatával próbálja kompenzálni; azt hangsúlyozva, hogy a magyarság „küldetése", „kiválasztottsága" okán kiválik a népek tömegéből.

> „Meg akarta fosztani népünket ősi hagyományaitól! Ezt híresztelték: mit dicsekedtek, ti, magyarok, még bibliai eredettel is. Mintha Nimród utódai volnátok! Megcsökött, hitvány fajzatok vagytok, minden nemesebb indoeurópai népségen kívülállók, sőt alábbvalók. Halszagú rokonaitok vannak csupán, ott, valahol az északi sarkkör primitívségében, a buta medvekultusz félelmetességében, még elfogadható mitológiátok sincsen. (…) Megszülték a finnugor elméletet, és akkorára növesztették, hogy sajnos még a mai magyar tudományosság is ennek a nyűgét nyögi. (…) Ez volt tehát a cél: az, hogy nem legyen olyan ember ezeken a tereken aki magyarul beszél."[84]

Mindez olyan gazdag megnyilvánulási formákkal rendelkezik, hogy egyszerre jelenik meg radikális politikai ideológiákhoz kötődve, a kulturális piacon, a gazdaságban, valamint a vallási térben,[85] sőt a múlt újraértelmezésével kapcsolatban a történelmi hőskreáció ideológiai központjaként is egyszerre. Ez a vélekedés tehát egyfajta „prófétai tudatot" tükröz. Hasonló „prófétai tudat" meglétét ismerjük pl. a zsidóság esetében, de felfedezhető az amerikai „civil vallásosságnál" is.[86]

A határokon túl, a környező országokban élő magyarság szerepe mindezek mellett jelentős mértékben hozzájárult az összmagyar-gondolkodás és identitástudat megerősödéséhez a társadalom egy jelentős részében, amit jól mutat az olyan szimbolikus jelentéstartalommal bíró rítusok népszerűvé válása, mint a csíksomlyói pünkösdi zarándoklat, amely egy etnoregionális, római katolikus tradícióból alakult át a nemzeti összetartozást reprezentáló identitásrekonstrukciós bázissá az azon évenként résztvevő több százezres tömegek számára, illetve

83 A magyar történelem mindezen folyamatai összecsengenek azzal a teóriával, amely racionális módon valamiféle hiány meglétéből származtatja a mítoszok eredetét. L. Kapitány – Kapitány (2000) i. m. (80. lj.) 2. Ilyen hiány általában a félelem, az ismerethiány vagy az identitásválság is. Mindez teljes mértékben magyarázza, hogy miért jelent meg olyan nagyszámú, gyakran a fantazmagória világába tartozó eredetmítosz, felélesztvén a 19. század végi „őstörténeti csodabogarak" variánsait, s miért alakul(t) ki olyan nagyszámú összeesküvés-elmélet, amelyek középpontjában a magyarság – bizonyos csoportok általi tudatos – elnyomása áll. (Gondoljunk e ponton a „Habsburg történelemhamisítás" elméletére, amely gyakorlatilag minden ilyen új, „pszeudo-tudományos" eredetkonstrukció kiindulási alapjaként szolgál.)

84 Daczó i. m. (47. lj.) 34.

85 A jelenség radikális jobboldali kötődéséről l. Szilágyi Tamás: The Neopagan Intellectual Orientation and Its Effects on Contemporary Hungarian Mentality and Politics: Some Remarks. *Hereditas*, 2011/1, 117–127. A gazdasági szerepkört jól érzékelteti pl. a MAG – Mintaként Alkalmazott Gondviselés mozgalom több kezdeményezése, pl. az Élőfalu Hálózat (http://magtar.hu/oldal/mintakent-alkalmazott-gondviseles-mag-program). Míg a kulturális piacon a jelenség fő ideológusainak pl. Szántai Levente, Papp Gábor, Molnár V. József, Badiny Jós Ferenc munkáit jelentősebb példányszámban adják ki, mint a témával foglalkozó ún. akadémiai tudományossághoz tartozó kutatóké.

86 Phillip E. Hammond: The Sociology of American Civil Religion. *Sociological Analysis,* 37. (1976), 2. 169–182.

az összmagyar jelképpé váló *Székely himnusz* elterjedése,[87] amelyet hivatalos eseményeken sok esetben akkor is „második" himnuszként énekelnek, ha az adott rítusnak nincs, vagy csak felületesen van, határokon átnyúló tartalma.[88]

A kortárs poszt-szocialista magyar valóság megtapasztalása során jól érzékelhető tehát egyfajta identitásrekonstrukciós válság, amelynek legfontosabb jele, hogy tartalommal kell(ett) megtölteni olyan fogalmakat, mint a nemzeti identitás, a kényszerű feledés évei után újra meg kellett fogalmazni és válaszolni olyan, a társadalom egy jelentős része számára alapvető kérdéseket, mint hogy mi és mitől magyar a magyar?[89] Ez bizonyos társadalmi rétegekben viszonylag sikeresen lezajlott, más társadalmi rétegekben ez a fajta identitásrekonstrukciós folyamat szélsőségessé, a nacionalizmust „nemzetvallássá" alakító kompenzációs jelenséggé nőtte ki magát, a társadalom egy harmadik csoportjában a nemzeti identitás, a nemzethez kötődés több aspektusa is felszínes maradt. Hogy ez mekkora tömegeket érint, jól jelzi egyrészt a nemzeti ünnepek társadalmi beágyazottsága, a nemzeti ünnepeket látogatók száma és életkori összetétele, de a történelmi hősökhöz való viszony is.

Ezt az ambivalenciát mutatja több olyan szimbolikus jelentéstartalommal bíró (nem csak) politikai vita a közelmúltból, mint ami a Szent Korona, a kettős állampolgárság, a *Magyarország* című szám, illetve legújabban az összetartozás dala című szerzemény kapcsán generálódott. Mint ismert, 2000. január 1-én a keresztény-konzervatív Orbán-kabinet az esztergomi székesegyházból a Parlamentbe szállíttatta a Szent Koronát (a királyi jogarral és az országalmával együtt), mondván, az állami jelképnek ott van az egész nemzet számára mondandóval rendelkező méltó elhelyezése. Az esemény és a törvény kapcsán élénk vita bontakozott ki, amelynek során többen megkérdőjelezték azt is, hogy a korona egyáltalán állami jelkép-e s ha nem, akkor miért nem a Nemzeti Múzeumban őrzik? Egyesek hangsúlyozták többek között, hogy a Szent Koronára utoljára a náci vezető, Szálasi Ferenc tett esküt 1944-ben.[90] Ugyanígy fordulhatott elő többször is, hogy a nemzeti *Himnusz* könnyűzenei feldolgozásait a jobboldali szavazóbázis nem egyszer „megszentségtelenítésként" fogta fel,az ellenkező oldalon pedig gyakran reakciót sem váltottak ki;[91] vagy legutóbb éppen fordított

87 Az ún. *Székely himnusz* Mihalik Kálmán és Csanádi György közös szerzeménye, amely eredetileg a két világháború közt a csonka-Magyarországra költöző határon túli magyarságot összefogó SZEFHE (Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete) legfontosabb rítusára, az ún. „Májusi nagyáldozatra" született, eredetileg „SZEFHE-dalként" megnevezett ének, amely néhány év alatt vált informális, majd később hivatalos székely himnusszá. Erről részletesen l. Povedák István: Identity preserving strategies. In Barna Gábor – Povedák István (szerk.): *Politics, Feasts, Festivals.* Szeged, 2013. (megjelenés alatt).

88 A jelenség ambivalens értelmezését tisztán mutatja a 2010-es parlamenti választások után felálló második Orbán-kormány beiktatása, amikor a jobboldali parlamenti képviselők a nemzeti *Himnusz* eléneklése után spontán módon kezdek bele a *Székely himnusz* éneklésébe, megdöbbenést, sok esetben meglehetős felháborodást kiváltva a baloldali képviselőkből.

89 Az ezredforduló állapotait jól tükrözi Kapitányék monográfiája, amely átfogó precizitással térképezi fel a magyarságszimbólumok megnyilvánulási dimenzióit: Kapitány Ágnes – Kapitány *Gábor: Magyarságszimbólumok*. Budapest, Európai Folklór Intézet, 2002.

90 http://www.hetek.hu/hit_es_ertekek/201002/ofelsege_a_szent_korona Utolsó letöltés 2010. 05.03. A korona 1945-től nem volt Magyarország területén, 1951–78 között az Amerikai Egyesült Államokban, Fort Knox katonai támaszponton tárolták, így a koronára való eskütétel lehetősége nem volt adott, ám a katonai eskütételnél a másolata jelen volt.

91 Többek között Oláh Ibolya énekesnő *Magyarország* című száma váltott ki bizonyos körökben felháborodást, mert a zenéhez szöveget író, köztudottan liberális politikai orientációjú Geszti Péter egyfajta „modern himnusznak" szánta. http://hu.wikipedia.org/wiki/Magyarorsz%C3%A1g_%28dal%29 Utolsó letöltés 2010.05.02.

irányból ingerelve a nemzeti tűréshatárt a jobboldali kormány megbízásából született *Barackfa – Nemzeti Összetartozás Dal* kapcsán.[92]

Összefoglalóan mondhatjuk azt, hogy a magyar történelem nagyfokú turbulenciái, az egymást váltogató, egymással ellentétes kulturális-politikai kánonok változásai a nemzeti identitást is összezavarták, hiszen a társadalom identitása a politikai változások üteménél lényegesen lassabban alakul át, aminek következtében egy hosszabb-rövidebb átmeneti időszakban egyszerre van jelen az újradefiniálás több irányú folyamata, valamint a megelőző politikai-kulturális rendszer hagyatéka. Az ilyen társadalmi átalakulások idején nő meg az orientációs pontoknak számító nemzeti hősök szerepe, akikből kiindulva valósulhat meg a szimbolikus identitáspolitika építkezése. Ezek után csak az problematikus, hogy akit a társadalomtudományok, a politika vagy akár a közfelfogás is nemzeti hősnek tart, nem biztos, hogy a társadalmi tudatban be is tölti ezt a szerepkört. Helyettük, mellettük olyan új „hősök" emelkednek fel, akik közel sem biztos, hogy be tudják tölteni a történelmi hősök kultuszának gyengülésével keletkező űrt.

3. A nemzeti hősök újraértelmezése és változó intenzitású kultuszuk

Ha abból a feltételezésből indulunk ki, hogy minden korszak hősei az adott történelmi kor körülményeire, igényeire, válságaira épülnek rá, akkor logikusnak tűnik a feltételezés, hogy napjaink szupramediatizált korszakának válságaira is, köztük a nemzeti identitás struktúrájának hibáira is választ adnak bizonyos karakterek, azaz léteznek a nemzeti identitást reprezentáló sztárok.Ahhoz azonban, hogy ezt a kérdést megválaszolhassuk, fel kell fejtenünk egy olyan definíciós problémát, amely túlságosan mélyen gyökeredzik napjaink nyelvhasználatában s ezáltal megakadályozza a pontos válaszadást.

3.1.Hősök – sztárok – celebek. Definíciós problémák és megoldási lehetőségük

Ennek lényege, hogy amíg a hős fogalma akár a hagyományos folklórban, (népmesékben, mondákban), akár a kortárs populáris kultúra alkotásaiban (filmekben, irodalomban stb.) jól meghatározható (olyan pozitív vagy negatív szereppel rendelkező, a történetek középpontjában álló személyek, akik egy közösség ideáltípusát is képviselik), továbbá tulajdonságaik, életútjuk jól elemezhető,[93] addig a kortárs kultúra „hőseivel" kapcsolatban már korántsem vagyunk ilyen könnyű helyzetben. Napjainkban a közbeszéd hajlamos hősként aposztrofálni egyszerre több kategóriába sorolható szereplőket anélkül, hogy bármiféle hősies személyiségjegyeket (pl. bátorság, önfeláldozás) tulajdonítana az egyes személyeknek. Ennek következtében hősként nevezik meg napjaink sztárjait, sőt celebjeit is egyben. A zavaros használat mögött részben a magyar

92 Érdekes módon ezt pont a kormánnyal szembenálló körök minősítették a nemzeti identitáshoz méltatlan szerzeménynek, amit szemléletesen bizonyít a következő vélemény. „a dal a magyar zene nacionalista gyilkossága (…), a nemzeti ízléstelenség csimborasszója (…), a nemzeti kultúra megcsúfolása, a nemzeti giccs legújabb és eddíg [sic!] legnevetségesebb kitüremkedése (…), a dal a nemzeti aranyare [sic!], a dal a nemzeti kabarémúzeum díszpéldánya" http://hvg.hu/itthon/20130604_Na_de_miert_pont_barackfa__teszteltuk_a?FullComment=true#comments Utolsó letöltés ideje: 2013.06.16.

93 Joseph Campbell: *The Hero with a Thousand Faces*. London, Fontana Press, 1993.

nyelv pontatlansága, részben a tömegmédia összemosó hatása, részben pedig a témával foglalkozó szakirodalom alapvető hiányossága rejlik. Hiszen amíg a szakirodalom megpróbál minduntalan definíciós megoldásokat adni a sztár fogalmának meghatározására, időbeli megjelenésére, a sztártípusokra, sőt egyesek még arra is kísérletet tesznek, hogy különféle tipikus jelzőket gyűjtsenek össze a sztárokról, mögöttes értékrendjükről, addig többségében elfeledkeznek meghatározni azokat a komparatív tényezőket, amelyek alapjánmás, hasonló tartalmú fogalmakkal összehasonlítva válik lehetővé elkülönítésük és definiálásuk. Ezeknek a kísérleteknek az eredményei azok a pontatlan, összemosó, felületes meghatározások is, amelyek a sztárokat pusztán mint hírességeket, a hírek központi szereplőit adják meg. A sztár fogalmának mindez csupán jelzőként való használata, amely alkalmatlan a mögöttes tartalom mélyebb elemzésére. Az igaz ugyan, hogy a sztárság alapvető kritériuma az ismertség, ám az ismertség önmagában még nem teremt sztárokat. Nem nevezhetünk valakit sztárnak pusztán azért, mert *híres,* hiszen ez alapján például gyakorlatilag minden ismert politikust, köztük a miniszterelnököket, köztársasági elnököket is sztárként aposztrofálhatnánk. Ettől az alkalmazástól tehát meg kell különböztetnünk a sztárt, mint főnevet, hiszen ez a kategória lényegesen többet foglal magába. Ebben az értelemben a latin „*celeber*" kifejezés van benne, ami nem egyszerűen csak ismertségre, hírességre utal, hanem arra a pillanatra is, amikor egy nagy tömeg ünnepli, magasztalja, isteníti a hőst.[94] Az ismertség mellett alapvető fontosságú kritérium, hogy „tartósan" hatást gyakoroljanak a közönségre, azaz kialakuljon körülöttük a személyüket pusztán ismerők közösségéből egy olyan csoport, amely elismeri őket és tiszteletük tettekben is megragadhatóvá válik.A tettekben, cselekvéses anyagban is megragadható tiszteletet nevezzük kultusznak. Teljesen esetleges azonban annak meghatározása, mekkora tömeg szükséges ahhoz, hogy a kultusz meglétét igazolhassuk, továbbá milyen időbeli kiterjedés megléte elengedhetetlen ahhoz, hogy valaki elváljon a celetoidoktól vagy „*Bubble celebrity*ktől",[95] akik legfontosabb tulajdonsága, hogy ismerőik tábora hirtelen mértékben megemelkedik, majd rövid idejű „ragyogás" után kipukkadnak, és eltűnnek. Ezen utóbbi kategória megfelelője a magyar nyelv celeb kifejezése, ami kizárólag „híresség" jelentéssel rendelkezik. A kifejezés mellékjelentésként azt a tartalmat is hordozza, hogy az ismertség alapja nem (vagy nem szükségszerűen) az illető tudása, illetve egyéb autonóm képessége, hanem egy, a média által róla mesterségesen kialakított kép, amely beépült a fogyasztók (olvasók, nézők) gondolatvilágába.[96] Ahogy Boorstin is hangsúlyozza: „a sztár olyan személy, aki azért híres, mert közismert."[97] E mellékjelentés nem tagadja, hogy az egyébként celebnek kikiáltott személyek társadalmilag valóban értékes teljesítményt produkálhatnak, csupán arra utal, hogy e produktum nem szükségszerű.[98]

94 Hankiss Elemér: Legenda Profana, avagy a világ újravarázsolása. In Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (szerk.): *„Jelbeszéd az életünk" 2.* Budapest, Osiris, 2002. 96–123. 105.

95 A celetoid olyan híresség, aki ismertségét pusztán a médiában való jelenlétének köszönheti, és csupán addig marad ismert, amíg a média mesterségesen fenntartja őt a hírek középpontjában. *A „media generated, compressed, concentrated form of attributed celebrity".* Bővebben l. Chris Rojek: *Celebrity*. London, Reaktion Books, 2001. 18. A „*bubble celebrity*" kifejezést Podjed kezdte el használnia a közösségi portálokon keresztül hirtelen kiugró népszerűségre szert tevő személyekre, akik a róluk szóló kommunikáció elmaradásával nyom nélkül eltűnnek a közösségi emlékezetből is egyben. Dan Podjed: Slovenian Bubble Celebrities: Establishing and Maintaining Celebrity Status on the Internet. In Povedák István (szerk.): *Heroes and Celebrities in Central and Eastern Europe.* Szeged, 2013. (megjelenés alatt)

96 „*The celebrity is a person who is known for his well-knowness.*" Daniel J. Boorstin: *The Image. A Guide to Pseudo–Events in America*. New York, Atheneum, 1982. 57.

97 Uo.

98 http://hu.wikipedia.org/wiki/Celeb Utolsó letöltés dátuma 2009.02.27.

Mindezek a jellemzők távolról sem elegendők ahhoz, hogy meghatározzák a sztárokat, hiszen, ahogy Hankiss is megjegyzi, a „híresség”, azaz olyan emberek, akiket sokan ismertek, s akiket a rang, a hatalom, a pénz, valami nagy és különös teljesítmény vett körül sugárzó aurával talán mindig is, már a hagyományos társadalmakban is léteztek. Ezeket a hősöket szokások és a gondosan megszerkesztett ceremóniák, rítusok sokasága és végső fokon a mítoszteremtő képzelet vett körül, és emelte őket emberfeletti magasságokba.[99] E ponton merül fel a kérdés, hogy akkor mi az a tényező, amely elválasztja egymástól a hősöket és a sztárokat, hiszen a két kategóriát összehasonlítva első látásra jelentéktelennek tűnhet a köztük lévő különbség? Vajon tényleg mindkettő ugyanannak a jelenségnek, ugyanannak az igénynek a különböző korokban való megnyilvánulása?

A sztárkultúra kutatói nagyjából egyetértenek abban, hogy a sztár-jelenség alapvetően a tömegmédia megjelenésével párhuzamosan alakult ki, majd alapos érvrendszerrel és forráskutatással alátámasztva, nagy vehemenciával igyekeznek meghatározni, hogy pontosan mely évszázadban, évtizedben és milyen tömegkommunikációs műfajhoz kötődően is történhetett mindez?[100] Ahogy Boorstin is megfogalmazta:

> „számunkra a »sztár« elsősorban egy személy, egy »ünnepelt személy«. Ez a fajta használat alapvetően a grafikus forradalom korai éveiből, az 1850 körüli időszakból eredeztethető. Emerson 1848-ban írt a »divat és gazdagság sztárjairól«. Ma az amerikai szótárak a sztárokat »közismert, a médiában szereplő személyekként« határozzák meg. A sztár ebben a megkülönböztető modern értelemben nem létezhetett korábbi korokban, illetve az amerikai grafikai forradalom előtt.”[101]

Ez alapvetően fontos ugyan, ám több tényezőre nem ad magyarázatot vagy tévútra vezet. Ha elfogadjuk azt a feltételezést, hogy a tömegmédia valamikori megjelenése teremtette meg ezt a kategóriát, akkor abból logikusan az következne, hogy korábban nem léteztek sztárok, illetve ezután nem léteznek hősök, amely nyilvánvalóan téves, hiszen a két jelenség egymást átfedve létezett és létezik. Logikusan végiggondolva felmerül a kérdés, hogy mennyiben tér el egymástól két híres személy megítélése csak azért, mert az egyik orális úton, a másik írásos források alapján vált népszerűvé? Boorstin mindezek mellett egy olyan téves képpel is apellál, amely feltételezi, hogy a grafikai forradalom megjelenése kiszorította volna az orális információáramlást, ami valójában napjainkra sem és feltehetőleg soha nem fog bekövetkezni. Ha jobban megvizsgáljuk napjainkban a hősök kultuszát, akkor szép számmal találhatunk példát olyan történeti személyiségekre is, akik népszerűségük fennmaradását, esetleg (újbóli) kialakulását a tömegmédiumoknak köszönhetik, illetve olyan sztárokat, akik népszerűségüket alapvetően nem a tömegkommunikációs eszközökön keresztül szerezték, hanem kezdetben, attól függetlenül, önmaguk miatt keletkezett, s a tömegmédia csak ké-

99 Hankiss Elemér példaként az ókori héroszok, a keresztény szentek, az isten-királyok, arisztokraták, pápák, főpapok mellett megemlíti a híres hadvezéreket, hírhedett kalandorokat, lázadókat vagy népi hősöket is, mint Roland lovag, Jeanne d’Arc, Don Juan, Savonarola vagy Tyll Ulenspiegel. A sort természetesen folytathatnánk magyar megfelelőkkel is. Hankiss (2002) i. m. (94. lj.) 105.

100 Rojek i. m. (95. lj.). Gamson alapvetően a filmiparhoz: Joshua Gamson: The Assembly Line of Greatness. Celebrity in Twentieth-Century America. *Critical Studies in Mass Communication,* 9. (1994), 1. 1–24.; Buda pedig a 18–19. századi sajtóhoz köti: Buda Béla: *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei.* Budapest, Animula, 1994.

101 Boorstin i. m. (96. lj.) 57.

sőbb szippantotta be őket. Tehát a tömegkommunikációs eszközök megjelenése nem jelenti azt, hogy a hős kategória eltűnt volna, és azt kiszorítva a sztárság jelensége vált volna kizárólagossá. A hősök kultusza – legyen az akár történeti hős, író, költő stb. – továbbra is fennmaradt és egymás mellett él a sztárkultusszal, bár népszerűsége, a populáris kultúrában való aktív jelenléte, identitásformáló ereje fokozatosan csökken. A sztárok gyakorlatilag kiszorítják a hősöket a mindennapi vagy „népi" kultúrából és a „magas" kultúrába száműzik őket. Mindez annak a folyamatnak a része, amely a tömegkommunikáció megjelenésével keletkező tömegkultúra mellett fenntartja vagy újra előidézi a „népi-" és a „magaskultúra" szétválását és keletkezését.[102] Míg azonban a korábbi korszakokban a magaskultúra több eleme folytonosan leszüremlett a népi kultúrába, és a magaskultúra folklorizálódott elemei szerves, elválaszthatatlan részét képezték a népi kultúrának, addig napjainkban ez a kapcsolat lényegesen felszínesebb, és a két kultúra egyre jelentősebb mértékben fordul el egymástól, sőt utasítják el egymást.

Hasonlóképp nem vezet eredményre, ha a sztár-kultúra lényegét a sztárok tipologizációjában véljük meglelni, mert az egyes sztártípusok ugyan maguk után vonják a körülöttük keletkező kultusz eltéréseit, hiszen teljesen különböző életkorú és műveltségű csoportok tartanak szimpatikusnak egy hollywoodi filmszínészt, egy fotómodell külsejű focistát, mint akár egy olyan énekest, színészt, írót, aki a szocializmus éveiben megtestesített egy korhangulatot vagy tömegízlést.[103] Tehát alapvető tényező a kultusz egyes megnyilvánulásainál, hogy milyen területen vált híressé az adott személy, hiszen amíg egy zenész, színész kultuszánál fontos jellemző például külsejének utánzása, addig ilyet nem találhatunk a politikus sztároknál, akik viszont lényegesen nagyobb mértékben formálják a világképet, a kulturális emlékezetet. A „specialitás" formái roppant változatosak – főleg napjainkban, amikor a média válogatás nélkül használják a sztár jelzőt mindenkire (sztárügyvéd, sztárbróker, sztárfodrász, sztárszakács stb.) – így felsorolásuknak jelen esetben nincs értelme, annál is inkább, mivel mindez csupán a sztártípusok közötti belső eltérések felvázolására alkalmas, nem pedig a sztár fogalmának komplex meghatározására.[104]

Lényegesebb különbség rejlik a keletkezés módjában. Amíg a szakirodalom egy része – helyesen – hangsúlyozza, hogy a hősök tömegigényre keletkeznek, alulról generálódó társadalmi-, szociokulturális igényeket, hiányt, vágyakat testesítenek meg és elégítenek ki, aminek következtében valójában orientációs pontként funkcionálnak a szélesebb társadalmi közeg számára, addig a sztárok alakja az esetek többségében kreált, a tömegkultúra igényeire épülő. Ez pedig, noha kapcsolatban áll a befogadó közeg elvásárásaival, mégsem teljes mértékben azonos a tömegek igényeivel. Habár az nyilvánvaló, hogy teljes mértékben mesterségesen, a tömegek akarata ellenére nem lehet sztárokat sikeresen kreálni és köréjük tartós kultuszt építeni, de ez nem jelenti azt, hogy a tömeg csak a saját igényeit kielégítő jelenségeket lenne

102 Povedák (2004) i. m. (16. lj.)

103 E ponton számtalan példát lehetne sorolni, ám közülük csak két párost kiragadva is jól érzékelhető az eltérés: David Beckham „macho imázsa" és Puskás Öcsi a „nemzet hőse" karaktere között, vagy az épp aktuális szórakoztató tinédzser zenekarok, valamint az Illés zenekar szimbolikus identitást meghatározó és véleményformáló szerepe között.

104 Arról, hogy kik, milyen tipologizációt alkalmaztak, bővebben l. Munk Veronika: Sztárság, elméletben. *Médiakutató,* 2009. tavasz, 7–16. és Povedák (2011) i. m. (67. lj.) 80–85.

képes befogadni.[105] Tökéletes példát szolgáltatnak erre a celebek, hiszen pontosan ők a megtestesítői ennek a felülről kreált igényteremtési folyamatnak. Habár rövid idejű felvillanásaik és élettartamuk nem csak azt mutatja, hogy a fogyasztói civilizációban mindent el kell adni, és ezt csakis a folyamatos megújulással, illetve egyéb marketing technikákkal lehetséges elérni, hanem azt is, hogy a mesterségesen teremtett személyek csak annak köszönhetik ismertségüket, néha népszerűségüket, hogy ritkán pozitív, gyakrabban negatív módon, kirívóak és érdekesek, de mindez a megismerésük után elszáll, s ezzel megszűnik az a tényező is, amely személyüket a figyelem központjában tartotta.

A sztárok és a köréjük felépített mitológia némiképp a középkori exemplumokhoz hasonlóan fejezi ki a modern és posztmodern társadalom embereinek társadalmuk, kultúrájuk átalakulása miatt keletkező nyugtalanságát,[106] és e problémák megoldására való igényét.[107] Mindez azonban nem lehet teljes, mert alapvetően nem egy, az egyének által közösen kreált megoldási mintán keresztül történik, hanem egy követési, utánzási modellt kapnak, amely azt a hamis illúziót sugallja, hogy mindez a saját személyes, szabad választásuk eredménye, hogy a követés valójában az egyén önkiteljesítése és önmegvalósítása, saját problémáinak megoldása lenne. Miközben a kortárs sztárkultusz esetében a nem követés lehetősége gyakorlatilag szinte csak úgy létezik, hogy az egyén valami/valaki mást követ helyette, amelyhez viszont ugyancsak igazodnia kell, elveszítve ezzel azt a lehetőséget, hogy tisztán saját igényeit valósítsa meg, saját félelmeit orvosolja.

Nem létezik már az a preventív közösségi cenzúra, amely a hagyományos társadalmak különféle folklór jelenségeinél lehetővé tette, hogy az egyének közössége elfogadjon, részben megváltoztasson vagy elutasítson, hanem felváltotta az aktivitás látszatát sugárzó passzív viselkedésmód. Ebben az értelemben a sztárkultusz és annak elsekélyesedett kései leágazása, a celeb-kultusz nem más, mint egy pszeudo-esemény,[108] egy valódi szimulakrum.[109] Azaz

105 A témával foglalkozik többek között a tömeghisztéria kutatása kapcsán Blackman és Walkerdine, akik kötetükben megjegyzik, hogy a befogadó tömegekkel korántsem lehet annyi mindent elfogadtatni, mint korábban gondolták. Kiemelik, hogy a tömegek is képesek ellenállni és kritikusan viszonyulni a média közléseihez. A médiák sikerüket – véleményük szerint – annak köszönhetik, hogy mindazokat a jelenségeket kompenzálják, amelyek hiányoznak az egyének életéből. Lisa Blackman – Valerie Walkerdine: *Mass Hysteria. Critical Psychology and Media Studies*. New York, Palgrave, 2001. 13. és 50.

106 Nicolae Constantinescu: Narratív kategóriák a kortárs folkórban. In Zsigmond Győző (szerk.): *Napjaink folklórja*. *Folclorul azi.* Bukarest, A Magyar Köztársaság Kulturális Központja, 2003. 152–159. 155.

107 Napjaink problémái közt – a kultúra különböző aspektusait kutatók egybehangzó véleménye szerint – egyértelműen kiemelkedő pozíciót foglalnak el az individualizáció, a szociális háló átalakulása és az „értékválság". Az individualizáció alatt társadalmunk atomizálódását, a szociális kapcsolatháló átalakulását értjük. Ennek lényege, hogy a tömegtársadalom olyan egyénekből áll, akik egymáshoz úgy kötődnek, mint az atomok, azaz nincs köztük jelentőségteljes morális kapcsolat. Természetesen ezt sem vegytiszta értelemben kell elképzelnünk, ahol az egyes atomok egymástól teljes mértékben izoláltak, hanem olyan rendszerként, ahol a tagok viszonya pusztán szerződésszerű, távoli és szórványos, s nem közösségi és integrált. Ilyen helyzetben, amikor az emberek nem rendelkeznek biztos morális rendszerrel, hamis – vagy pszeudo – értékrendszerek bukkannak fel, vö. Dominic Strinati: *An Introduction to Theories of Popular Culture.* London–New York, Routledge, 1996. 6–7.

108 Daniel J. Boorstin klasszikus munkájában az egész sztárkultuszt pszeudo-eseményként határozta meg élesen elkülönítve a hőskultusztól. Boorstin i. m. (96. lj.).

109 A szimulakrumról bővebben l. Jean Baudrillard: A szimulakrum elsőbbsége. In Kis Attila – Kovács Sándor – Odorics Ferenc (szerk.): T*estes könyv 1*. Szeged, Ictus – JATE Irodalomelméleti Csoport, 1996. 161–194. Chidester monográfiájában a populáris kultúra több jelenségét is olyan hamis (*fake*) jelenségként értelmezi, mely egyben vallási funkciókat is mutat szubkulturális szinten, vö. David Chidester: *Authentic Fakes. Religion and American Popular Culture.* Berkeley & Los Angeles, University of California Press, 2005.

egy időben korábbi jelenség *a priori* formáin alapul, funkciója, valamint a populáris kultúra struktúrájában betöltött szerepe hasonló, ám az eredeti jelenség funkcióját, jellemzőit teljes egészében soha nem sikerül adaptálnia.

További eltérés a két kategória között, hogy az ismertség megszerzésének csatornái mellett különböznek a megszerzés módjában is. Míg a tömegkommunikáció megjelenése előtti korokban a hősök először lokális hősök voltak, s kultuszuk a kis közösségből terjedt el orális úton, addig a modern vagy posztmodern kor sztárjai a tömegkommunikációs eszközöknek köszönhetően egyből a széles nyilvánosság előtt jelennek meg. Kultuszuk tehát (általában) nem a lokálisból indul ki.

A kultusz mélysége kapcsán figyelhetők meg érdekes, ugyanakkor az esetek egy jelentős részében túlságosan is felszínes, érzelmi alapú elemzések, amelyek némelyike a sztárkultuszra mint vallásos jelenségre, a vallás visszahúzódásával részben a helyére lépő, a keletkező űrt kitöltő „kvázi-, pszeudo- vagy para-vallásos" jelenségre, „valláspótlékra" tekintenek. Ahogy Rojek vagy Cashmore is megfogalmazza: „A sztárok emberi formában megjelenő istenekként vagy elmúlt istenek szimulakráiként nyilvánulnak meg. A sztár-kultúra ebben az értelemben a vallással funkcionálisan egyenrangúvá válik, amelyben a vallással társított hiedelmek és gyakorlatok a sztárokhoz kapcsolódó megnyilvánulásokká alakulnak át."[110] Ezen elemzési kísérletek közös vonása, hogy az ún. intézményesült vallások főképp a népi- vagy populáris vallásban manifesztálódó megnyilvánulási formái, illetve a sztárkultuszra jellemző rajongás dimenziói között kívánnak párhuzamot állítani,[111] mindezt úgy, hogy néhány hasonló karakterjegyet kiragadva vallási terminológiát alkalmaznak a sztár-kultúra leírására. Így válnak a sztárok „istenekké", „szentekké",[112] a koncertjeikre, temetésükre, sírjukhoz irányuló látogatások zarándoklattá,[113] posztereik ikonokká. Csak nagyon kevés az olyan tanulmány, amely a felszínes hasonlóságok mellett a különbségek keresésével is foglalkozna,[114] illetve elemezné, hogy az ún. vallási dimenziók melyike és milyen mélységig fedezhető fel ténylegesen a sztárkultuszban?[115] Azaz nevezhető-e ténylegesen bármilyen formában is vallásnak a sztárkultusz, kielégíti egyáltalán a vallás definiálására irányuló funkcionális követelményeket, vagy sokkal inkább egy társadalmi viselkedésformáról van szó, amely bizonyos jegyeiben a vallással, szentkultusszal, más jegyeiben a hőskultusszal mutat valamilyen szintű hasonlóságot? Minden esetre a vallással való összehasonlítás annyiban előrébb viszi a sztárkultusz meghatározását, hogy már nem önmagából kiinduló jelenségként kísérlik meg megjeleníteni.

A hősök-, sztárok-, celebek kultusza mindezeken túl erőteljesen eltérő megnyilvánulási formákat is mutatnak. Maga a hőskultusz elsősorban az identitás jelenségkörére

110 Cashmore (2006): 253.

111 Többek között Erika Doss: *Elvis Culture. Fans, Faith and Image*. Lawrence, University Press of Kansas, 1999. Erika Doss: Rock and Roll Pilgrims: Reflections on Ritual, Religiosity, and Race at Graceland. In Peter Jan Margry (szerk.): *Shrines and Pilgrimage in the Modern World. New Itineraries into the Sacred.* Amsterdam, Amsterdam University Press, 2008. 123–142. Pete Ward: *Gods Behaving Badly. Media, Religion, and Celebrity Culture.* Waco, Baylor University Press, 2011.

112 Ward i. m. (111. lj.).

113 A jelenséget részletesen elemzi Peter Jan Margry (szerk.): *Shrines and Pilgrimage in the Modern World. New Itineraries into the Sacred.* Amsterdam, Amsterdam University Press, 2008. A szerzők a „*secular pilgrimage*", azaz szekuláris zarándoklat fogalmát használják.

114 James F. Hopgood (szerk.): *The Making of Saints. Contesting Sacred Ground.* Tuscaloosa, University of Alabama Press, 2005.

115 Povedák (2011) i. m. (67. lj.) 182–190.

épül, így a gondolkodás, érzelmek szintjén (pl. emlékezet, tisztelet) és az ezzel kapcsolatos cselekvésekben, zömmel az emlékezéssel kapcsolatos rítusokban nyilvánul meg.[116] Modern sztárjainknál bár az identitás jelenségköre az egyik legfontosabb megnyilvánulási dimenzió, ám mindez sokkal inkább a külső, cselekvéses mintákra összpontosít – ami lehet pl. a sztár életmódjának, kinézetének utánzása, a velük kapcsolatos „zarándoklatok" stb. –, mintsem a belső emocionális szintre. A fogyasztói civilizáció szellemisége fogható meg tehát ebben az „élvezeti szempontú" attitűdben, amely háttérbe szorítja az identitás lényegibb, belülről fakadó elemeit. Ambivalens módon ugyanakkor jól látható az is, hogy a sztárok kultusza esetében ez a cselekvéses anyag sok esetben közelebbi kapcsolatot mutat egyfajta pszeudo-vallásos, hitbeli beállítottsággal, aminek eredményeképp a sztárok alakja körüli rajongás a szentkultuszhoz hasonló formákat is ölthet. Mindez azonban az identitásnak csupán kisebb szegmensét képes felölelni, és az esetek jelentős részében nem alkalmas arra, hogy megoldást adjon az önazonossággal, világnézettel, léttel, gondolkodásmóddal kapcsolatos lényegi kérdésekre. A celebek kultusza mindezeken túlmenően már nélkülöz mindenféle belső identitás-mintát, megszűnik orientációs pontként funkcionálni és megmarad a gyakran frivol, carpe diem, szórakoztató szinten.

A legjelentősebb különbség azonban a hős- és sztárkultusz eltérő alapstruktúrájában fedezhető fel. Ez a különbség hasonlít ahhoz, ami a hagyományok és a divat követése között fedezhető fel. A felszínen mindkét esetben a „követés", az „utánzás" eredményez hasonlóságot, azonban a lényegi tartalmuk eltérő. Előbbi esetében közösségi-, utóbbinál pedig individuális értékeket fedezhetünk fel. Azzal, hogy az egyének követik a hagyományt, egyúttal fenntartják, adaptálják aktuális körülményeikhez, ám mindezeken keresztül nem egy individuális cselekvéssort végeznek. Egyrészt azért, mert a hagyomány követése az esetek túlnyomó többségében közösségi színtereken zajlott, a közösség előtt reprezentálta az egyén saját személyes és közösségi identitását is egyben, a közösség pedig megerősítette az egyént mindebben. Másrészt azért, mert a hagyomány minden esetben a közösség értékeinek, tudásának, beidegződéseinek, a túléléséhez szükséges információknak a szimbolikus tárháza is. Ezzel összefüggésben, amíg a történelmi hősök fellépése, tettei, kialakuló kultuszuk alapvetően a közösségi értékek előtérbe helyezésének körülményei között keletkeztek – azaz egyéni tetteiket a közösség, a „nép" érdekében fejtették ki –, addig a sztárok teljes léte az individualizmus talaján áll. Amíg olyan hőssel nem találkozhatunk, aki azért vált volna hőssé, mert önmagát a figyelem középpontjába állítva megvalósította volna önmagát, addig olyan hőst számtalant tudunk felsorolni, aki önmagát, személyes vágyait, céljait, érdekeit háttérbe szorítva másokért tett, szenvedett. A hősök tehát soha nem értelmezhetők önmagukban, csakis egy közösség tagjaiként, annak szimbolikus megtestesítőiként, azaz közösségi azonosulási mintaként szolgálnak. Ezzel szemben a sztárok kultusza szorosan kötődik egyfajta sajátos „polgári mitológiához", amelynek központjában az individuális siker áll. Mitikus elemének lényege, hogy úgy állítja be a piac győzteseinek sikerességét, mintha e siker lehetséges volna az elidegenedés nélkül, s ezzel mintegy világrend-szinten legitimálja a „tömegkultúra" rendszerének egészét. Olyan fals, az őket követő kisemberek számára kompenzációt nyújtó képet sugároz, amely

116 Ilyen történeti hősökről és kultuszukról szól dolgozatom előző fejezete, amely többek között bemutatja, hogy ezen emblematikus személyek zömmel valamely nemzeti ünnep (emlékező) rítusai kapcsán kelnek életre, ám emellett a hétköznapokban betöltött szerepük lényegesen kisebb.

elhiteti velük, hogy a sztár útja, helyzete elérhető számukra, azaz egy individuális azonosulási mintát szolgáltat, miközben ez csak az elérhető valóság illúziója.[117]

Az alapstruktúra eltérésein túl lényegi különbségként határozható meg az a Boorstin-féle tézis, amely szerint

> „létrehozhatunk ugyan hírnevet, akár egy csapásra (persze jelentős anyagi ráfordítással), ismertté tehetünk egy-egy személyt, de nem tehetjük őket naggyá. Létrehozhatunk sztárokat, de nem kreálhatunk hősöket. Minden hős »önmaga által« válik hőssé – bár ez a folyamat mára majdhogynem elfelejtődött. A sztárkultusz és a hőskultusz tehát nem keverhetők össze."[118]

A hős- és a sztárkultusz nem használhatók egymás metaforáiként, ám mindezek ismeretében felmerül a kérdés, hogy egyáltalán ugyanazon jelenség különböző korokban való megnyilvánulásaival van-e dolgunk, azaz vajon az eltérések, a különbségek vagy a hasonlóságok az erősebbek és meghatározóbbak?

1. táblázat: Hősök – sztárok – celebek. Összehasonlító karakterológia.

	HŐS	SZTÁR	CELEB
Tulajdonság	Híres	Híres	Híres
Tulajdonság megszerzésének módja	Spontán válik híressé	Általában a tömegmédia segítségével lettek híresek	A tömegmédia segítségével lettek híresek
Létrehozó motivációk, igények	Tömegigényre váltak híressé	Általában kreált személyiségek	Kreált személyiségek
Társadalmi beágyazottság	Össznemzeti megítélés	Szűkebb-tágabb szubkulturális szinten népszerűek. Össznemzeti megítélés alig.	Szubkulturális szinten népszerűek, „népszerűtlenül híresek"
Társadalmi hatás jellege	A hőskultusz elsősorban a gondolkodás, érzelmek szintjén (pl. emlékezet, tisztelet) nyilvánul meg	A sztárkultuszban általában hangsúlyosabb szerepet nyer a cselekvéses anyag, pl. külső utánzás, ám emellett érzelmek kiváltására is alkalmas	A celebek kultuszában szinte kizárólag cselekvéses anyag. Csupán felszínes érzelmek kiváltása (taszít – vonz)
Kultusz fennmaradásának intervalluma	Tartós, akár több évszázados kultusz	Rövidebb idejű, maximum néhány évtizedes kultusz	Általában „pillanathírességek", egynyári hírességek
Kultusz mélysége	Komplett mitológia épül ki köréjük (hősmotívumok)	Mitologikus elemek jelenhetnek meg alakjuk körül	Tabloidok
Mögöttes értékrendszer	A közösségi értékek előtérbe helyezésének körülményei között keletkezett tetteiket a közösség, a „nép" érdekében fejtették ki	Teljes létük általában az individualizmus talaján áll, általában önmagukért váltak híressé	Teljes individualizmus akár negatív, destruktív, antiszociális értékrendszer is

117 Ide ismét jól alkalmazható a Baudrillard féle szimulakrum jelensége: Baudrillard i. m. (109. lj.).
118 Boorstin i. m. (96. lj.) 48.

3.2. Nemzeti identitás és sztárkultusz

Ha abból a tényezőből indulunk ki, hogy a hősökkel ellentétben nem léteznek olyan sztárok, akiknek gyakorlatilag össznemzeti megítélésük lenne, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a nemzet teljes egészét reprezentáló sztárok sem keletkeznek, ami azonban nem teljes egészében felel meg igazságnak. Az bizonyítást nem igénylő mértékben egyértelmű ugyan, hogy a nemzeti identitást megtestesítő celebek nem léteznek, hiszen esetükben a közösségi értékek teljes hánya jellemző inkább, de tőlük el kell választani bizonyos sztár-típusokat.

A fejezet alapkérdésének megválaszolásáért, azaz léteznek-e nemzeti identitást reprezentáló sztárok, ismét a nemzeti identitás változásaihoz kell visszatérnünk. Ahogy Benedict Anderson is megjegyzi,[119] a nemzeti identitás a tömegek igényére épül ugyan, ám alapvetően konstruált, „elképzelt", „megteremtett" jelenség, aminek következtében viszont az igények, kulturális körülmények átalakulásával folyamatos rekonstrukción, átértelmezésen megy keresztül.[120] Ennek a folyamatnak jellemzőit láthattuk a korábbiakban, ám mindezek mellett talán az is kiderült, hogy napjainkra, bármennyire is elutasítják sokan a fogalom használatát, a posztmodernizmus jellemző jegyei figyelhetők meg a magyar nemzeti identitás alakulásán is.Ez a fajta dekonstrukció/rekonstrukció sok esetben zavaros, egyéni szinten újraértelmezhető összetett, széttöredezett részekből individuális szinten összeillesztett jelenséghalmazt eredményez, ami csak ritkán áll össze olyan egésszé, amely maga mögött tudhatja a társadalom többségének pozitív attitűdjét és támogatását. Ilyen alkalmak voltak korábbi történelmi periódusokban a forradalmak, a szabadságharcok, gyakorlatilag a nemzet egészét megmozgató események. Napjainkban ezen események jelentős részben a médián keresztül konstruálódnak.[121] A média rítusai között is találhatunk olyan alkalmakat, amelyek aktiválják a közösség nemzeti összetartozás-tudatát, elérik annak ingerküszöbét. Ezek elsősorban a kiemelkedő sportesemények, mindenekelőtt az olimpiák, valamint megjelenhet össznemzeti megítélés a szórakoztató-ipar tartósan pozitív szerepet betöltő szereplői iránt táplált érzések terén is.

A magyarázat megtalálása a sport esetében egyszerűbb. A hétköznapi emberek a sportolók küzdelmeiben mintegy saját életük nehézségeit, harcait fedezhetik fel. Egy-egy ilyen sportesemény megtekintése során „jelentős embertömegek egy zárt tér interaktív helyzetében egy szimbolikus harc közvetett résztvevőivé válnak."[122] Ezt az átélést, involválódást segíti, hogy a valóságosan vagy virtuálisan jelenlévő közösség homogén gondolkodásmódú, azaz egy közös cél elérése, a győzelem megszerzése lebeg mindannyiuk előtt, amely

119 Benedict Anderson: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Budapest, L'Harmattan, 2006.

120 Brubaker is kiemeli, hogy nem csupán a különböző korszakok nacionalizmusai különböznek egymástól, hanem az azonos korszakban meglévő, akár azonos etnikumon belül, de különböző régiókban megjelenő nacionalizmusok is. Bővebben l. Brubaker i. m. (77. lj.). Verdery a posztmodern korra vonatkoztatva érvel amellett, hogy a nemzet mint szimbólum ismét megváltoztatja jelöletét. Katherine Verdery: „Nemzet" és „nacionalizmus": merre tovább? In Kántor Zoltán (szerk.): *Nacionalizmuselméletek. Szöveggyűjtemény.* Budapest, Rejtjel, 2004. 379–386., 386.

121 A média rítusaival foglalkozik Császi, ezen belül a médián keresztül megvalósuló rítusok jellemzőit, változásait elemzi: Császi Lajos: *A média rítusai*. Budapest, Osiris/MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, 2002. 86–108.

122 Hadas Miklós – Karády Viktor: Futball és társadalmi identitás. Adalékok a magyar futball társadalmi jelentéstartalmainak történelmi vizsgálatához. *Replika*, 17–18. www.replika.hu/archivum/17/5 Utolsó letöltés dátuma 2008.11.23.

egyben megteremti a nemzet dicsőségét, s ezen keresztül a dicsőséget kiharcoló sportoló hasonlóképp pozitív, nemzeti szinten homogén megítélését. Így válik a sport szimbolikus küzdelemmé. Ebben a harcban sokan nem csupán nézőként szerepelnek. A szurkolók a sporteseményekre már valóságos „harci díszben érkeznek", modern „törzsi" szimbólumaikkal felvértezve. Magukon viselik csapatuk mezét, ezzel jelezvén, hogy ehhez a közösséghez tartoznak, hordják a csapat jelképeit is tartalmazó sálat, sapkát, akár még testükre is festik a „szakrális" színeket. Ahogy Hadas és Karády kiemeli, a szurkolás folyamatában a „kollektív azonosulásnak a személyiség legmélyebb dimenziójával kapcsolatos *érzelmi-indulati* összetevői is hangsúlyossá válhatnak.[123]

Arra a kérdésre tehát, hogy az általam felvett kérdőívek zömében, amelyek arra keresték a választ, hogy kik azok a sztárok, híresség ek, akik leginkább meghatározzák a nemzeti identitást, akik leginkább megtestesítik a magyarságot,[124] miért szerepeltek első helyen a sportolók, főképp Puskás Öcsi, Albert Flórián, a férfi vízilabda válogatott, könnyen megtalálhatjuk a választ. Ahogy egy fiatal megkérdezett megfogalmazta napjaink körülményeibe ágyazva mindezt: „ők egy országot képviselnek, és mint Magyarország indulnak a versenyeken, és akkor az ország előrébb jut, és akkor nem lesz olyan közérzetem, hogy el akarok menni az országból"[125]

Leglátványosabban ez az össznemzeti attitűd Puskás Öcsi temetése kapcsán volt utoljára megfigyelhető, amikor ritka módon politikusok és szinte mindenki egyetértett abban, hogyan ítélje meg Puskás szerepét a nemzet szempontjából. Jól foglalja ezt össze az akkori köztársasági elnök, Sólyom László beszéde.[126]

> „Nagy embert temetünk (…), de a halálban már nem számítanak a külsőségek, a számvetés elkészült. Puskás Ferenc jó ember volt. Az egész nemzet azért gyászolja őt, mert nagy futballista volt és örömöt szerzett az embereknek. Ő azt mondta, szórakoztatta az embereket, de jóval többet adott ennél. (…) Puskás Ferenc jól gazdálkodott a rá bízott talentumokkal. Az egész világ ismerte és szerette. (…) Az ő játéktere olyan volt, ahol a valódi teljesítmény számít. Nem botrányokkal lett híres, hanem a játékával. Nekünk magyaroknak sokat adott, hogy történelmünk egy sötét időszakában adott örömet és büszkeséget (…). Felismerhetnénk újra: adni jó. (…) Összekötő kapocs lett az emberek között. Pozitív hívószó lett a világban és azóta is él, amióta nem futballozik. A fiatalok is örülnek, hogy Puskásban egy nemzeti mítoszra találnak. Aki magát adja, egységesíti az embereket. Ez az egységesítő szellem most megnyilvánul abban is, hogy a végső búcsú Puskás Ferenctől megint összehozta az embereket. Felidézi Magyarországon, hogy lehetett egykor közösen lelkesedni, közösen büszkének lenni. Most is képesek lehetnénk rá."[127]

Puskás Ferenc mint a magyarság megtestesítője, aki szinte azonos reakciót váltott ki mindenkiből, „össznemzeti" sztár volt. Olyan attitűd alakult ki tehát vele kapcsolatban, amilyet

123 Uo.

124 A kérdőívek, interjúk száma 150, ami nem ad lehetőséget arra, hogy össztársadalmi méretekben releváns információkat vonjunk le belőlük, ám a tendenciák, attitűdök érzékeltetésére mindenképpen alkalmas.

125 K.D. 17 éves nő, Szeged, 2013. 05.19.

126 Puskás Öcsi kultuszáról bővebben l. Povedák (2011) i. m. (67. lj.) 138–149. és Povedák István: Zavaros határok. A hősöktől a sztárokig. In Barna Gábor (szerk.): *Vallások, határok, kölcsönhatások. Religions, Borders, Interferences.* Budapest, Akadémiai Kiadó – SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2011. 45–56.

127 http://www.puskasferenc.hu/hu/menu.php?id=main Utolsó letöltés dátuma 2008.11.05.

a történeti hősökkel kapcsolatban figyelhettünk meg. A nemzet hőseként, az egész nemzet érzelmeit megmozdította. A nemzet megtestesítőjeként benne magát a nemzetet is tisztelik.

„Igen, állami temetést, gyásznapot! Ki miatt, ha nem Ő miatta! (...) Egy nemzet gyászol (…). A magyar nép egyik legnagyobbját siratja! Nagyon szomorú vagyok! Az utolsó magyar hős meghalt."

„Nagyon köszönjük, amit a magyar fociért, s amit Magyarországért tettél! 15 millió honfitársad gyászol, ugyanakkor büszke rá, hogy ugyanazon nemzet szülötte, mint Te! Nyugodj békében, Öcsi bácsi."

„Nyugodjék békében! Köszönjük, amit értünk tett! Volt idő, amikor egyesek hazaárulónak titulálták, de mégis ő volt a legnagyobb magyar!"[128]

Kicsit összetettebb, ám szintén a posztmodernitás töredezett, szilánkos identitásformáihoz illeszkedő kép figyelhető meg a szórakoztatóipar különféle ágazatainak szereplőit (úm. színészek, zenészek) a magyarságot napjainkban leginkább reprezentáló személyekként megnevezők esetében. Egyrészt, külön kell esetükben választani egymástól azokat a szereplőket, akik még a szocializmus éveiben váltak akár szerepeik (pl. Bessenyei Ferenc, Sinkovits Imre), akár zenéjük (pl. Szörényi Levente, Presser Gábor, Sebő Ferenc, Cseh Tamás) miatt nem csupán népszerűvé, hanem valamit szimbolizáló sztárokká is. Esetükben a mögöttes tartalom gyakran az elnyomó politikai rendszernek való teljes be nem hódolás és egyben egyfajta belső viselkedési minta, amely segített az identitás felszínesebb, felületi összetevői mellett a mélyebb szinteken is eligazodni, ami erőteljes átfedést mutat a nemzeti öntudat és a nacionalizmus jelenségkörével. Ezzel szemben a kortárs zenészek megítélése bár hasonló síkon, ám lényegesen felszínesebb tényezők alapján történt a mai fiatalok esetében. Itt a magyarságszimbólumnak tekintett népzenei hatás, valamint a magyar történelem eseményeire való reflektálás vált fontossá számukra, mintegy befolyásolva történelemről alkotott gondolkodásukat, véleményüket is egyben, ezzel párhuzamosan a külső megjelenés követése egyre nagyobb jelentőséget nyert. Napjainkban ilyen megítélést és szerepkört a megjelenő válaszok közt talán csak Kovács Ákos énekesnél találhatunk, s ezzel a nyílt politikai elköteleződéssel magyarázható talán többszöri megjelenése a listán, más esetekben már az is a magyarságtudat reprezentációjaként fogható fel, ha egy énekes, együttes akár felületesen is, de épít a népzenei hagyományra. Rúzsa Magdi, Csík János nevét azért említik gyakran, „mert magyar akart lenni, népdalokat énekel, tenni akart az országért, ki is ment az Eurovízióra, akart magyar lenni."[129]

Persze a sztárok létének egyik velejárója, a kultusz időbeli fennállásának rövidsége alapvetően meghatározza, sok esetben megakadályozza, hogy milyen mértékig képesek a nemzeti identitást reprezentálni. Ha abból a tényezőből indulunk ki, hogy egy-egy sztár kultusza – ha egyáltalán kiépül személye köré kultusz, mert az esetek egy jelentős részében ez nem következik be – általában néhány évig tart, akkor azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a nemzeti identitás formálódása szempontjából ezek csupán rövid idejű felvillanások, amelyek nem képesek tartósan mély gyökeret ereszteni az identitás – változni gyorsan, ám megszilárdulni csak lassan képes – jelenségébe. Ha fel is tűnik egy-egy ilyen sztár, néhány év múlva nagy eséllyel

128 2006.11.17-i hozzászólások a http://www.nemzetisport.hu/cikk.php?cikk=127822 fórum rovatában.
129 K. D. 17 éves nő, Szeged, 2013.05.09.

kikerül az érdeklődés középpontjából, s helyét átadja másoknak, akik – még ha nemzeti jelleget is inkorporálnak imázsukba – sokkal inkább csak trendek, áramlatok megjelenítésére alkalmasak a nemzeti identitás folyamában, semmint annak komplex reprezentálására.[130]

Mindezek mellett alapvető, gyakorlatilag összeegyeztethetetlennek tűnő problémát jelent ebből a szempontból, hogy a sztárok alakja mögött – az esetek jelentős részében – nem a közösségi felelősségvállalás a legkarakteresebb elsődleges személyiségjegy, hanem ez csak egyike a rájuk aggatott jelzőknek. Többségüknéél nem beszélheünk a nemzetért hozott cselekedről vagy áldozat-hozatalról. Mindezek után felmerül a kérdés, hogy egyáltalán szükség van-e napjainkban a nemzeti identitást megjelenítő sztárokra, vagy azok az értékek, eszmék, ideák, amelyek mellett a korábbi korszakokban ők végérvényesen elköteleződtek, napjainkra oly mértékig erodálódtak, hogy megjelenésük egy-egy sztár tulajdonságjegyeként már nem éri el azt az ingerküszöböt, amely képes lenne mozgósítani vonatkozási csoportjuk érzelemvilágát?

Annak kiderítésére, hogy létezik-e napjainkban egyáltalán igény a nemzeti identitást reprezentáló tulajdonságokra és az ezekre épülő híres személyiségekre, három egymásba kapcsolódó logikai lépésből álló kérdőívet vettem fel.

Első lépésben arra voltam kíváncsi, hogy a megkérdezettek milyen tulajdonságokat társítanak az általuk kedvelt sztárok személyiségéhez. Második fázisban az így nyert eredményt kibővítve egy tulajdonság-listát készítettem. Ezt a tulajdonságlistát egy következő csoportnak osztályoznia kellett aszerint, hogy az egyes tulajdonságok mennyire fontosak ahhoz, hogy valaki pozitív hőssé válhasson napjainkban. Harmadik fázisban az így kapott legfontosabb személyiségjegyeket felsorolva egy újabb adatközlői körnek azt a kérdést tettem fel, hogy kik azok a konkrét személyek ma, akik leginkább megfelelnek ezeknek a tulajdonságoknak? Logikailag tehát az első és a harmadik lépésben megnevezett személyeknek nagyjából azonosnak kellett volna lenniük, ám az eredmény nem teljesen ezt mutatta.[131]

2 táblázat: Milyen tulajdonságokkal kell rendelkezni napjainkban egy abszolút pozitív hősek?

Őszinteség	98.75%
Mások segítése	96.25%
Kitartás	95 %
Gyermekek gondozása	82.5%
Szegények pártfogása	81.25%
Magyarságtudat	80%
Közösségért végzett tevékenység	.67.5%
Szegénység	62.5%

130 Jelen ponton szándékosan eltekintek a kérdőívekben frekventáltan előkerülő politikusok neve mögött rejlő motivációk részletes elemzésétől. Az megállapítható, hogy a megjelenő nevek valamelyest tükrözik az aktuális pártpreferenciákat, ám az, hogy Orbán Viktor, Áder János és Vona Gábor neve mellett az általam felvett kérdőíveken Göncz Árpádot kivéve kizárólag jobboldali politikusokkal találkozhatunk, már utal arra is, hogy a nemzeti identitást fenyegetőnek érzett Európai Unióval szemben is állást foglalnak. /nehezen értelmezhető mondatok/

131 Természetesen, mivel három vonatkozási csoporttal dolgoztam, tökéletes megegyezésre nem számíthattam. Meg kell továbbá jegyeznem, hogy a felvett kérdőívek és interjúk száma (50–50) nem elégséges arra, hogy végleges következtetéseket vonjunk le belőlük.

Az táblázatból tisztán kirajzolható több következtetés. Egyrészt itt is nyilvánvalóvá válnak azok a működési, strukturális zavarok, amelyek napjaink társadalmában a legjelentősebb válsággócokként funkcionálnak, s mindezek megoldását vagy legalábbis ellensúlyozását a sztároktól várják.

Másrészt a felmerülő tulajdonságok és azok társítása, pontosabban nem társítása azzal a személlyel, akiből elvileg azoknak eredniük kellene, mutatja, hogy napjainkban nem csupán az értékek hiánya vagy túlságosan is nagy kavalkádja számít kiemelkedő válságnak, hanem az értékek tartalmának változása és átértelmeződése is egyben. Jól megvilágítja ezt a leggyakrabban előkerülő és legfontosabbnak tartott érték, az őszinteség használata napjainkban, amely jelentősen különbözik a fogalom eredeti jelentésétől. A tömegmédiában már nem is annyira az őszinte beszédet jelenti, hanem a sztár egész lényének „őszinte", azaz „sztár-allűröktől mentes" viselkedését. „Nem képzelte magáról, hogy… – hogy olyan »kivagyokén«." „Ő nemcsak prédikálta a szeretetet, meg minden, neki szívből jött". A korábbi kutatásaim során előkerült vélemények egyértelműen igazolják, hogy az őszinteség alatt sokkal inkább egyfajta gyökereknél való megmaradást értenek a sztárokkal kapcsolatban, ami közelebb áll a hitelességhez. „Akiknek fölvitte Isten a dolgát, azok csak mondják, de valójában már ők is csak lekezelik az embereket. (…) azonban, ő megmaradt olyannak, amilyen volt, őszintének (…), ő megmaradt egyszerűnek, ő nem élt vissza evvel (…). Amiben tudott, segített. Segítette a szegényeket."[132] Egyfajta közénk tartozás élmény társul tehát hozzá, ami a „nép fia effektus" beteljesüléseként is felfogható.

Harmadrészt, ha kiragadjuk az őszinteség mellett a mások segítése, kitartás, szegények pártfogása, magyarságtudat fogalmak fontosságát, akkor jól láthatóan ismét a hősöknél találjuk magunkat. Ezek a tulajdonságok ugyanis a tipikus hős tulajdonságok közé sorolhatók. Azok a személyiségjegyek, amelyek naggyá tették például Hunyadi Mátyást, Kossuth Lajost vagy akár Rózsa Sándor betyárt is a nép szemében. Ezen a ponton azonban egy újabb kérdésnél találjuk magukat. Ha napjainkban továbbra is működnek mindezek a társadalmi igények, amelyek a hősöket is kreálták, akkor gyakorlatilag ezek az igények állandónak is tekinthetők, sőt továbbmenve, ezek szerint napjainkban is léteznek kortárs hősök. Erre a kérdésre a választ akkor kaphatjuk meg, ha megvizsgáljuk, kiket neveztek meg olyan személyekként, akikre mindezek a felsorolt tulajdonságok a leginkább illenek, illetve, hogy az ő alakjuk körül kialakult tisztelet milyen motivációk, emóciók és attitűdök alapján építkezik?

A kérdőívfelvétel harmadik fázisában kapott nevek jelentős szóródást mutattak. Néhány politikus (főképp volt köztársasági elnökök), olimpikonok (Darnyi Tamás, Egerszegi Krisztina) neve mellett azonban szignifikánsan két személy neve került elő kiemelkedő mértékben, Böjte Csaba ferences szerzetes és Halász Judit. A mögöttük rejlő értékek meglehetősen homogén mintát mutattak, gyakorlatilag 3–4 tulajdonság és cselekedet alapján váltak – mondhatjuk össztársadalmi – hírességekké. Böjte Csaba népszerűségét, viselkedés és véleményformáló szerepét tekintve valódi orientációs pontként funkcionál, akinek követésében egyértelműen nem külső vagy felületes tettek játszanak döntő szerepet, hanem gondolkodásmódja és a gyermekekért végzett állhatatos munkája. Azzal, hogy 1992-ben maga köré gyűjtött utcagyerekeket, akikkel a román hatóságok fellépése ellenére is beköltözött a dévai elhagyott ferences ko-

132 P. Zs. 43 éves nő, 2001.01.20. Budapest, Csepel.

lostorba, és elkezdett róluk, illetve tömegével érkező újabb elhagyott, árva társaikról gondoskodni, egy olyan kép és kultusz épült ki személye köré, amely gyakorlatilag kiköveteli magának az őt ismerő szélesebb társadalom pozitív viszonyulását. Böjte Csaba sokak szemében megtestesíti mindazt, aminek hiányától a posztmodern társadalom szenved.

„Az érzelmek, az empátia, az együttérzés jellemzi, felvállalja az ezekben rejlő fájdalmakat."

„Emberközeli, ez jellemzi igazán. Az emberszeretete, ami fontos. Ezzel fogja meg az embereket, hogy emberként viselkedik bárkivel szemben, az elfogadást hirdeti, hiszen tele vannak az emberek előítéletekkel. Az igazi értékek kiveszőben vannak, nagyon sok embert tudat alatt is megfogja, még a nem vallásos embereket is."

„Hiteles ember, megvalósítja azt, amiről beszél, kevés ilyen ember van, aki nemcsak prédikál, a való életből vett dolgokat hozza fel példának."

„Az ember úgy van, hogy nem is nagyon akar, vagy: hogy kéne segíteni, de jó-jó, majd vagy maximum évente egyszer valami ünnepen, ő meg ezt így egész életében csinálja. Követendő példa szerintem."

Halász Judit életét, karrierjét gyakorlatilag egy misszióként értelmezték a válaszadók, ami a vélemények homogén jellegéből is kiderült. A tőle kapott legnagyobb értékként egyértelműen a szeretetet határozták meg, amely dalaiból, személyiségéből sugárzik.

„Kedves Művésznő! Jómagam az Ön dalain nőttem fel, gyermekeim most ezeken a dalokon cseperednek... Köszönjük azt a sugárzó szeretetet, amit dalaival nyújt a gyerekeknek, és szívből gratulálunk a Príma Primissima díjhoz."

„Mi is a férjemmel ahhoz a generációhoz tartozunk, akik az Ön dalain nőtt föl. Szeretnénk köszönetet mondani azért, hogy gyermekeink is megtehetik ugyanezt, hisz az Ön munkássága egy csoda. Azt hiszem sem Ön előtt, sem Ön után (bocsánat, hogy így fejeztem ki magam...) nem volt és nem lesz ilyen értékes zene a gyermekeknek, csak az Ön dalai. Örökérvényű és halhatatlan... KÖSZÖNJÜK!!!!"

„ azt kell mondjam, nagyon sokat adtak ezek a dalok az életünkhöz. Mindenekelőtt örökérvényű és halhatatlan értéket: szeretetet. Az Ön dalai megtanítanak szeretni. Még mai fejjel is, sokszor könnyeket csalnak a szemembe. Hálásak vagyunk Önnek a munkásságáért, ami egy csoda"[133]

Népszerűségüket mindketten továbbá kitartó személyiségüknek, áldozatos, fáradhatatlan munkájuknak is köszönhetik, ami szintén egyfajta reakció is lehet a napjaink gyorsan változó világának hektikusságára. „Hitelességük, elkötelezettségük hivatásuk iránt, figyelem és törődés a környezetük iránt. Bátorság, szembemenés a társadalom által elvárt

133 http://www.halaszjudit.hu/index.php?page=forum&topic=170

normákkal egy fontos cél érdekében."[134] Böjte Csabánál került elő többször, hogy becsülik elszántságát, amelynek során, ha kellett, szembement a hatalommal, hogy céljait, az általa vallott ideákat megvalósítsa. Mégis a mindkettejük esetébenleghangsúlyosabb, összefogó érték, amely minden tulajdonság és tett mögött fellelhető, az emberszeretet és a gyermekek szeretete, amelyért képesek voltak önmagukat háttérbe szorítva áldozatokat is hozni, Böjte Csaba ha kell, nélkülözni, vállalni a szegénységet, hogy a körülötte lévőknek ezáltal jobb legyen.

„Azért szeretik, mert csodálatos, hogy mennyire minden idejét a gyerekekre szánja, komolyan terjeszti is ezt, rengetegen tudnak róluk."

„A gyerekekkel való foglalkozása, ez jut eszembe, lehetőséget adni olyan embereknek, akik ezt az élettől amúgy nem kapnák meg."

Ez a tulajdonság az, ami ráébreszti az embereket saját hiányosságaikra, a körülöttük lévő kultúra emocionális passzivitására és az elidegenedettség nem kívánt jelenlétére.

„Talán a bűntudata az embereknek, hogy nem foglalkoznak a gyerekekkel, és amiatt példaképnek tekintik őt, egy idő után kialakul az ilyen emberek körül egyfajta kultusz."

„Igen, nem elég bátor és elhivatott az átlagember, és jó látni, hogy vannak még ilyen emberek."

Mindezek alapján teljesen egyértelmű, hogy mindkettejüket össztársadalmi igényeket reprezentáló orientációs pontként lehet meghatározni, akik a kultúra és értékrendszer normáit jelző sarokkövekként funkcionálnak, a társadalom jelentős részének egyetértését, pozitív támogatását élvezve. Tehát olyan személyek, akik a sztároknál felsorolt tulajdonságoknál lényegesen többet ölelnek fel, és egyértelműen a hősök karakterjegyeit hordják magukon. Ha mindehhez hozzávesszük azt, hogy ugyan mindkettejük népszerűsége a tömegmédiákon keresztül is terjedt, növekedett, ám alapvető híresség̈uket nem a televíziónak, rádiónak köszönhetik. A média esetükben egy már ettől függetlenül meglévő pozitív attitűdhalmazra telepedett rá, és nyújtott lehetőséget arra, hogy gyakorlatilag országosan ismert és elismert személyekké váljanak.[135] A kettőjük körül kialakuló tisztelet és kultusz egyben ismételten bebizonyítja, hogy létezik napjainkban is a „hősök" kategóriája, léteznek olyan személyek, akiknek ismertető jegyei közelebb állnak a klasszikus hősökhöz és az általuk képviselt mintákhoz, értékekhez, mint a napjainkban feltűnő egyéb híresség̈ekhez, hiszen tetteik közösségi premisszák alapján értelmezhetők, s valós személyiségjegyeik – nem szimulakrumok tehát! – az individuumok számára valóban elérhető közösségi azonosulási mintákat szolgáltatnak, amelyek elérése az individualizáció, elidegenedés lerombolásához is hozzájárulhat.[136]

134 Kocsis Mária: *Halász Judit.* (Szemináriumi dolgozat) 2013.

135 Érdemes lenne megvizsgálni, hogy a Campbellnél összefoglalt hős-motívumok milyen mértékben találhatók meg Halász Judit és Böjte Csaba populáris kultúrában létező életútjában. Elképzelhető, hogy más sztárok mitologizációjánál – l. Povedák (2011) i. m. (67. lj.) 176–181. – lényegesen nagyobb egyezést találhatunk e területen is köztük és a hősök között.

136 A sztárok esetében ennek egy hamis mitológiáját láthatjuk, amely a valósággal szembemenve úgy tünteti fel az individuális sikert, hogy az nem vezet automatikusan az elidegenedéshez.

„Igen, példaképnek lehet tekinteni. Olyan dolgokat csinál meg, amiket más csak elképzelni tudna." „A szegények megsegítőjeként és a magyarság összetartójaként igen, példakének lehet őt tekinteni."[137]

Mindezek alapján megállapítható, hogy a kortárs hős fogalmának bevezetése a sztároktól elkülönülő kategóriaként való használatra indokolt lenne napjainkban, hiszen léteznek olyan személyiségek – lényegesen kisebb számban ugyan, mint a sztárok –, akik híresek ugyan, hírnevük elterjesztéséhez és fenntartásához a tömegmédia is hozzájárult, ám ismertségük és kultuszuk megnyilvánulásai, identitást, értékrendszert meghatározó jellege mögött a sztárkultusz határain túlmutató tényezők is megfigyelhetők. Mindezeken túlmenően azonban félig nyitva marad a kérdés, hogy vajon Halász Judit és Böjte Csaba tényleg a magyarságot reprezentáló híresség-e? Tényleg azért lettek-e ismertek, mert a magyarságot szolgálják, vagy sokkal inkább azért, mert másokat szolgálnak és másokért dolgoznak? Azaz egy össztársadalmi hiányt elégítenek ki, egy olyan problémára kínálnak orvosságot, amelynek megítélése társadalmi konszenzust tudhat maga mögött. Ez a társadalmi egyetértés azonban nem a nemzeti identitás jelensége körül összpontosul, hanem a személyes identitás egy hangsúlyos, emocionális alapú összetevőjére[138] irányul.

4. Összegzés

Fennmarad mindezek után a kérdés, hogy léteznek-e nemzeti identitást reprezentáló sztárok vagy sem? Ha arra a tényezőre gondolunk, hogy a nemzeti identitás egyre inkább széttöredezetté válik a posztmodernitás körülményei között, akkor azt kell válaszolnunk, hogy teoretikusan nem keletkezhetnek ilyen személyek a jelenben, a posztmodernitás előtt létrejött össztársadalmi hősök kultusza pedig oly mértékben felszínessé vált, hogy ebben az értelemben róluk sem beszélhetünk. Mindennek hátterében több folyamat húzódik, amelyeket jelen tanulmány is szeretett volna megvilágítani. Talán az a történelmi sajátosság, hogy a közelmúlt magyar történelmének körülményei nem voltak kedvezőek a nemzeti sztárok létrejöttéhez, hiszen nem zajlott forradalom, sőt maga a rendszerváltozás sem nevezhető teljes mértékben forradalminak. Ambivalens módon történt minden, s a rendszerváltás kitűzött céljai nem

137 Ezen a ponton érdemes rövid kitérőt tenni Böjte Csaba jelenlétéről a 2012-ben megrendezett Magyarok Országos Gyűlése (MOGY) fesztiválon. A MOGY egy olyan, több százezer főt megmozgató fesztivál, amelynek ideológiája jól tükrözi a kortárs magyar nemzeti identitás irányzatait. Egyszerre próbál kereszténynek látszani, miközben hangsúlyosan pogány elemekre is épít, hangsúlyozza politikai függetlenségét, miközben erőteljes politikai preferenciák érezhetők a fesztiválon való jelenlét során, vö. Povedák (2012) (43. lj.). A MOGY szakrális középpontjában álló Hétboldogasszony Hajléka „kápolna", majd „sátor" a római katolikus egyház figyelmét és ellenkezését is kiváltotta. Böjte Csaba saját egyházának elhatárolódása ellenére ment el a rendezvényre, tartott előadást a hitéről, a keresztény gondolkodásról, keresztény viselkedésről. Előadásának különösen pozitív visszhangja volt. Talán ő volt az első olyan egyházi személy, aki nem vitatkozott olyan új, „pszeudo-tudományos" eszmékről, mint a magyarság isteni kiválasztottsága vagy Szűz Mária és Jézus magyar származása, hanem azt tette, amit a 2009-es püspökkari körlevél bírálói hiányoltak: kiment az emberek közé, és nem leereszkedett közéjük a hierarchia csúcsáról egyházi személyként, hanem horizontális síkon közelített feléjük, a hierarchia teljes kerülésével. Mindezzel Böjte Csaba nem csupán egy újabb, olykor kaotikusnak tűnő identitás, a magyarságtudat terén vált a jelen lévők számára orientációs ponttá, hanem egy újabb szociokulturális probléma megoldásához is támaszt nyújtott.

138 Itt a másokért való cselekedet szélesebb jelenségkörét értve alatta.

hozták meg a várva várt változást. Nem keletkeztek a nemzetért szenvedő áldozatok, hanem sokkal inkább a nemzet maga szenved(ett). Mindezek miatt a gazdasági-, politikai nyertesekkel való azonosulás nem vált lehetségessé. A politikai viszonyokon tovább haladva jól látható, hogy nincs társadalmi konszenzus a kitűzött célok terén sem. Közös ugyan a jobb élet reménye, ám ez valójában folyamatosan várat magára a széles tömegek számára, így a sorozatos kiábrándulások nem kedveztek a pozitív politikai azonosulási minták keletkezésének.[139] Az időközben felnövő és a populáris kultúra jellegét leginkább meghatározó generációk viszont már nem találnak kapcsolatot a hagyományos, történelmi azonosulási mintákkal, akik iránytűként működhetnének a zavaros folyamatokban. Élő kultuszuk már nincs, s jól látható, hogy az ezt a kultuszt fenntartani hivatott magaskultúra és országos politika nem találja meg azt a közös nyelvet, amelyen keresztül meg lehetne szólítani a fiatalokat. Történelmi hőseink egyre inkább a tankönyvi pantheon szereplőivé válnak, szignifikáns jelentés- és jelentőségvesztést elszenvedve ezzel. Kijelenthető, hogy nálunk a történelmi hősök beágyazottsága a populáris kultúrába már felszínes, elhomályosodó, sematizálódó, amit jelez az is, hogy jeles történelmi hőseink gyakorlatilag hiányoznak a populáris kultúra műfajainak főszereplői közül.[140] /szinte teljesen megegyezik a 70. lábjegyzettel/

E téren talán érdemes összehasonlítást tennünk az Amerikai Egyesült Államok történelmi hőseivel, akiknek lényegesen élőbb kultuszuk van, mélyebben beágyazódtak az amerikai nemzeti köztudatba és nemzeti közkultúrába. Tehát érdekes kontraszt, hogy ugyan sokmindent átvett a magyar kultúra is az amerikanizáció, globalizáció során, az erős amerikai nemzeti identitásépítés[141] stratégiáit mégsem tudta mintaként felhasználni. (Persze sokakban felmerülhet, hogy a hollywoodi gazdasági-, kulturális gépezet felszínes, gyakran giccses, patetikus és fals nemzeti hőskultusza vajon tényleg jobb-e, mint a hideg történelmi emlékezetbe száműzött felejtés-kultúra?)

Jól láthatóan megjelennek ugyan részidentitást többé-kevésbé meghatározó sztárok, majd a celebek, ám előbbiek csak rövid ideig képesek befolyásolni a gondolkodásmód, világkép kisebb nagyobb szegmensét, utóbbiak pedig csak felvillanásokig képesek a figyelem középpontjába, de semmiképpen sem az identitást meghatározó mezőbe kerülni. A hősöktől a sztárok majd celebek felé haladva jól látható, hogy egyre kevésbé alkalmasak a közösségi identitást is meghatározni, mert egyre csökken mögöttük a közösségi értékrend- és összetartozás-tudat megléte. Ugyanakkor hangsúlyozni kell, hogy amíg korábban a hősök keletkezése mögött olyan, széles társadalmi csoportokban azonos módon megnyilvánuló, gyakran a társadalmi helyzetből fakadó, azt megváltoztatni kívánó vágyak manifesztálódtak, amelyek gyakorlatilag csak olyan szimbolikus szereplők születését eredményezhették, akik ezt a társadalmi bázist, sokszor a nemzet egészét reprezentálták, addig az ipari forradalommal kezdődő, majd

139 Természetesen politikai preferenciák alapján találhatunk olyan személyeket, akik kiemelkedően pozitív megítélésben részesülnek vonatkozási csoportjukban, esetenként akár a nemzet megtestesítőjeként, a nemzeti jólét biztosításának letéteményeseként tekintenek rá, ám mindez csak saját táborukon belüli megítélésére igaz, az ellenkező politikai táborba tartozó személyek körében – a bináris oppozíciók talaján maradva – pontosan ezek a személyek megítélése telítődik negatív, a nemzet egészét károsító attitűdökkel. Minderről bővebben l. Povedák (2011) i. m. (67. lj.) 159–175. – ahol Orbán Viktor kultuszán keresztül elemzem a folyamatot.

140 Kivételt képez talán *A Hídember* című film, ám e helyütt figyelembe kell venni, hogy túlságosan is összefonódott a közoktatással, ahol a történelem tananyag és osztályfőnöki órák beépített elemeként van jelen, emiatt képtelen a felnövekvő generációk szempontjából a „szórakoztató kultúrába" kerülni. (Lásd még: 70. l.j.!)

141 Robert Neely Bellah ennek kapcsán kezdte el használni a civil vallás fogalomkörét! Robert Neely Bellah: Civil Religion in America. *Daedalus,* 96. (1967), 1–21.

az infokommunikációs forradalommal remélhetőleg betetőződő elidegenedési, társadalmi atomizációs folyamat korában új, az egyének individuális szituációiból fakadó belső emóciók is megjelentek, amelyek korábban elképzelhetetlenek lettek volna az alapvetően közösségi értékekre épülő, tradicionális kultúrákban. Kijelenthető, hogy felbomlanak a hagyományos közösségek, átalakulnak az uralkodó értékek, maguk után egy olyan értékpluralizmust hagyva, amely sokfélesége folytán nem tud kialakítani egyfajta uralkodó kánont, hanem az egyénre bízza a választás jogát, aki azonban ezzel nem minden esetben tud élni. Ahogy Hankiss megjegyzi: a magára maradt embernek már nincs mibe és kibe kapaszkodnia, csak vergődik a diadalmas öntudat és a félelem végletei között.[142] Megnő tehát az igény a kulturális sarokpontok iránt, s ezt az igényt jelenítik meg a sztárok, akik az általuk „választott" értékek, eszmék „üdvözítő" voltát hirdetik.[143] „Az összetartozás és a felismerés szimbólumai ők, amelyek távol tartanak minket az Isten-utáni világ értelmetlensége fölötti félelmünktől."[144] Ez az iránymutató funkció az esetek döntő többségében éppen individuális mintája és alapja miatt alkalmatlan a keletkezett társadalmi problémák megoldására, és ez alatt nem csupán az összetett társadalmi problémákat értve, hanem azokat is, amelyek a sztárok keletkezését is generálják. Ahogy azonban a Böjte Csaba és Halász Judit kultusza mögött rejlő motivációk is mutatják, létezhetnek olyan kompenzációs folyamatok, amelyek eredményesen töltenek be egy hiányt, mutatnak kiutat a válságból, ám ez már nem a sztárokhoz, hanem a rajtuk túlnyúló, kortárs hőskultuszon keresztül képesek csak megvalósulni. Az már természetesen egy újabb átalakulási folyamat meglétére utal, hogy ezeket a hagyományos hősminták alapján operáló hírességeket széles körben ismerik ugyan, ám identitás- és világképformáló hatásuk nem minden társadalmi rétegben tudatosul. Hasonló folyamattal találkozunk, mint a történelmi hősök kultuszánál, illetve a tömegkultúra áramlatainak vizsgálata során, azaz hangsúlyosan megfigyelhető, hogy az elmúlt korok dichotómiában működő népi- és elit- vagy magaskultúrája a tömegkultúra összemosó trendjei ellenére is újragenerálódik. Ehhez a kortárs „elit kultúrához" pedig sokkal erőteljesebben kötődik a hősök kultuszának ismerete és fenntartása, ezzel szemben a tömegeket felölelő „népi"[145] változatához a sztárok- és celebek kultusza. Problémát jelent, hogy amíg a korábbi történelmi korszakokban folyamatos kölcsönhatás létezett a két kultúra között,[146] addig mára lényegesen erőteljesebbé vált a kettő közötti elszigetelődés. Ez viszont újabb társadalmi feszültségek keletkezését generálja s csak bízni tudunk abban, hogy léteznek olyan kulturális sarokpontok, akik ezt a feszültséget csillapítani tudják.

142 Hankiss (1999) i. m. (75. lj.) 32.
143 Uo. 36-39.
144 Rojek i. m. (95. lj.) 95.
145 A kortárs körülmények között elit- és népi kultúráról beszélni, a fogalmak eredeti jelentése szerint nem igazán lehetséges. Povedák (2004) i. m. (16. lj.).
146 Erről lásd a folklorizmus – folklorizáció folyamatát! Voigt (1980) i. m. (78. lj.).

Kik vagyunk?

Egész Európa az identitását keresi

Hódi Sándor*

1. Bevezető

Arra vonatkozóan, hogy kik vagyunk, ki a magyar, mi a magyar, aligha lehet két embert találni a 15 millióból, akinek a nézetei azonosak volnának. Már azon is hajba kapunk egymással, hogy valójában hányan vagyunk?

A nemzeti identitásról (nemzeti öntudatról) beszélve hamar rájövünk arra a furcsaságra, hogy ami tudományos szempontból nehezen körülírható, nem mérhető, szinte megfoghatatlan, az ugyanakkor reális valóságként él bennünk, általunk, közöttünk; jelenvaló, létező valóság, az volt tegnap is, és vélhetően az lesz holnap is.

Magyar identitásról beszélünk, de a nemzetfogalom körülhatárolása ugyanolyan nehéz más népek esetében is, tulajdonképpen a nemzet fogalmára vonatkozóan nincs nemzetközi egyetértés, nincs rá vonatkozóan egységesen elfogadott definíció. Sőt különböző nemzetek néha olyannyira mást értenek nemzet alatt, mintha nem is ugyanarról beszélnének. Ugyanakkor a mindennapi életben eza kérdés semminemű gondot nem jelent, az emberek minden szellemi elmélyültség nélkül pontosan tudják, hogy kicsodák: magyarok, németek, csehek, lengyelek, oroszok, románok, horvátok vagy szerbek. Számukra a nemzeti hovatartozásuk nem elméleti kérdés, hanem magától értetődő valami, maga az élet, pontosabban életük egyik jellegzetessége.

1.2. A minőség sokfélesége

Minden nép az egyetemes emberi lét sajátos minősége. Ez a minőség sokféle ismeretben, tapasztalatban, érzésben, gondolatban, cselekvésben, alkotásban, magatartásban testesül meg. Mindegyik nép a világ más-más arcát ragadja meg, ahogyan minden nyelv is „külön látomás a világról".[1] A népek és nyelvek sokfélesége egy-egy lehetséges világot jelent, ami, ha a Teremtő műveként értelmezzük, megsokszorozta az élet fönnmaradásának lehetőségét, de ha az evolúció eredményeként tekintünk az emberiség sokféleségére, ebben az esetben is azt kell mondanunk, hogy a kulturális sokszínűség, a sokféle nyelv és hozzá társuló nemzeti tudat növeli az emberiség túlélésének esélyét. Sokszor elhangzó közhely, de mély igazságot takar: minden nyelvi kultúra pusztulása pótolhatatlan veszteség.

Történelme során minden nép átesik kisebb-nagyobb identitásválságon, gazdasági, politikai, demográfiai krízíseken. A nemzet helyzetének drasztikus változásait, különböző mér-

1 *Széchenyi István Stratégiakutató Társaság, Ada

Szőcs Géza kifejezése. L. Dávid Gyula-Veress Zoltán (szerk).: *Kik vagyunk és miért. Írások az identitásról.* Stocholm-Budapest, Erdélyi Könyv Egylet, 2008. 325.

tékben, a közösség egésze megszenvedi sokszor anélkül, hogy az érintettek többsége az okokkal, körülményekkel tisztában lenne. Nem vállalkozom arra, hogy akár egyetlen nép, akár a magyarság történelmi sorsfordulóit körvonalazzam, kivéve az utolsó évszázad demográfiai, politikai, háborús katasztrófáinak említését, amelyek társadalmi strukturális és szellemi, mentális bomlasztó hatása napjainkig tart. Sőt globalizálódó világunkban, amelyet az ún. „nemzetspecifikus vonások" háttérbe szorulása jellemző, ez a népesedési, társadalmi strukturális és mentális válság fokozódik.

1.3. Sorsfordulók

Felmerül a kérdés, hogy a magyarság XX. századi népesedési és mentális válságai mennyiben tekinthetők a két világháború katonai, területi, gazdasági és polgári embervesztesége következményének, és mennyiben járulunk mi magunk hozzá a krízis előidézéséhez. Egy bizonyos, hogy a robbanásszerű népességfogyás és a vele járó szellemi arculatvesztés aligha a véletlen műve.

Tény, hogy a magyarság katonai, területi, gazdasági és polgári embervesztesége, a XIX. század végi, XX. század eleji kivándorlók tömege, a megszállás és elszegényedés, a mindmáig tartó erkölcsi, politikai romlás és a velejáró szellemi leépülés olyan méreteket öltött, ami pszichológiai szempontból már-már társadalmi öntudatvesztésnek nevezhető, magyarán szólva félő, hogy a nemzeti közösség a szemünk előtt arcnélküli tömeggé, sodródó masszává züllik.

A demográfusok becslése szerint a hadi események, a kivándorlás, valamint az első és második világháború idején kialakuló születéskiesés következtében mintegy 2 vagy 2,5 milliós embervesztesség ért bennünket. A trianoni ítélet kártételeiről és embervesztességéről nem is beszélve, ami a magyar állam népességét 10 millió fővel csökkentette, és közel 3 millió magyart juttatott kisebbségi sorsba.

Ez a történelmi trauma, amely mindmáig látványosan jelen van a közösségi tudatban nemcsak a magyar népességtörténet sorsfordulója, hiszen a békediktátumot követően a Kárpát-medencében kimutathatóan a magyarság száma növekedett a legkisebb mértékben,[2] de a nemzeti önazonosság szempontjából is sorsforduló, hiszen azóta tart a közösségi tudat (és tudás) devalválódása, amit társadalomlélektani szempontból akár „morális, intellektuális leépülésének" is nevezhetünk. A kollektív önismeret hiánya az elmúlt években elérte azt a mélységet, amikor a populáció veszélyeztetettségét és megmaradását illetően akár nemzeti amnéziáról is beszélhetünk.

2 Míg 1910-ben 100 magyar nemzetiségű kárpát-medencei lakosra 118 nem magyar nemzetiségű lakos jutott, ez az arány 1990-ben 145 főre emelkedett. Napnál világosabb, hogy az első és második világháború utáni magyar elvándorlás, menekülés, lakosságcsere, politika, gazdasági, tanügyi, szociális, presszió, az erőszakos asszimiláció valamint az utódállamokból betelepülők tömege idézte elő az említett arányok kialakulását. Vö. Dányi Dezső: Sorsfordulók a XX. század magyar népesedésében. In: *Most a holnapért. Szövetség Magyarországért*. Budapest, Püski, 1997. 13.

1.4. Kisebbségben

Kisebbségben vagy szórványban a nemzeti hovatartozás elméleti (politikai) és gyakorlati (egzisztenciális) vonatkozásai hamarabb és kiélezettebben jelennek meg. A magyarsághoz való tartozás a határon túli kisebbségiekben naponta fölkavaró, eldöntésre váró kérdéseket vet föl, megkerülhetetlenül jelen van a mindennapi életben, szüntelen állásfoglalásra késztet, sokszor a lét és a nemlét közötti sorsharcot jelenti. Azt is mondhatnám, hogy kisebbségben élve a felismertető és beláttató erő hamarabb szembesít azokkal az önazonossággal és összetartozással kapcsolatos nyelvi-kulturális, erkölcsi, spirituális kérdésekkel, amelyeket az anyaországban még csak a nagyon bátor gondolkodók, az idők szavát értő szellemóriások érzékelnek és mernek szóba hozni.

Az egzisztenciális bizonytalanság, a létromlás és a tudatzavar általában együtt járnak. Kisebbségi értelmiségiként már évtizedekkel ezelőtt a hátrányos helyzettel való illúziótlan számvetésre kényszerültem. Fel kellett ismernem, hogy a magyarságnak lelki, szellemi felfrissülésre van szüksége, különben megmaradásunk veszélybe kerül. Többször is találkoztam azokkal a „végzetszerű próféciákkal," amelyek szerint a magyarságot a „nagyhatalmak" és/vagy a szomszéd népek mindenáron „ki akarnák irtani".[3] Ezek a próféciák ahelyett, hogy cselekvésre mozgósítanának bennünket, azt a hamis látszatot keltik, hogy nemzeti és maradék emberi szuverenitásunkat máris visszavonhatatlanul elvesztettük, holott erről szó sincs. A jövő – a haladás iránya – teljes bizonyossággal még a globalizálódó világban sem jósolható meg. Nem vitás például, hogy a globalizációs folyamatok kedvezőtlen módon hatnak a kis népekre és nyelvi kultúrákra, voltaképpen magára a nemzeti identitásra. Állítólag több száz nyelvet már a legnagyobb jóakarattal sem lehet megmenteni, ami, ha igaz, meglehetősen szomorú tény. Más szakemberek viszont a globálissá váló nagy nyelvek túlélését vitatják, rámutatnak arra a jelenségre, hogy az angol nyelv például a terjeszkedés folyományaként eddig is tucatnyi nyelvre esett szét. Ez történt korábban a rómaiak által beszélt latin nyelvvel, de az egykori gyarmatbirodalmak területén beszélt francia nyelvvel is. A térhódító nyelvek a helyi nyelvekkel keveredve ún. kreol nyelveket hoznak létre, amiből számos probléma adódik, a legkevésbé látszik valószínűnek, hogy az emberek valaha is egy nyelven fognak beszélni.

1.5. Nemzeti önismeret

A nemzettudat állapotáról beszélve azt kell konstatálnunk, hogy a nemzethez való kötődés és a nemzeti önismeret terén általában nagy zavar uralkodik bennünk, e téren a nemzet különböző politikai körülmények között élő részei között jelentős eltérések figyelhetők meg. Ott, ahol eddig teljesen természetesnek tűnt, hogy valaki magyar, például Magyarországon, a nemzeti önismeret az előttünk tornyosuló problémák hatékony kezelése szempontjából elégtelennek bizonyul, ellenben a Magyarországon kívül élő magyarok esetében – ahol a körülmények nap mint nap szembeállították az embert nemzeti énjével – a nemzethez való

3 „Ez a szerencsétlen nép máig nem ébredt rá, hogy ki akarják irtani. A valamikori nagyhatalom fél évezred óta morzsolódik. Trianon már nyilvánvaló átgondolt kísérlet volt az elvéreztetésre" – írta Fekete Gyula a 2004-es népszavazás utáni keserűségében. L. Dávid Gyula-Veress Zoltán (szerk): i. m. (1. lj.) 326.

kötődés meglehetősen mély. Gondoljuk meg, hogy az elcsatolt nemzetrészek az első világháború óta a magyar élet részét képezik.

Anélkül, hogy a külső veszélyt, jelesül a trianoni békeszerződés következményeit alábecsülném, annak a tapasztalatomnak szeretnék hangot adni, hogy ez idő tájt a magyarság kollektív tudatállapota nagyobb problémát jelent számunkra, mint a politikai széttagoltság. Az elszakított magyarság politikailag, gazdaságilag, demográfiailag ugyan nagyarányú lemorzsolódásnak van kitéve, nemzettudata nincs végveszélyben. Ezzel ellentétben Magyarországon a nemzettudat vonatkozásában egészségtelen viszonyok uralkodnak, ami a nemzet megmaradása szempontjából ez idő tájt legalább olyan nagy veszély forrása, mint amit korábban a „külső ellenségtől" elszenvedett pusztítások végeláthatatlan sora okozott számunkra. Persze, tudom, a nemzettudat kérdése bonyolultabb ennél. A történelmi Magyarország utódállamaiban is jelentős tudatváltozás ment végbe, ahogyan a Magyarországon élők körében sokan vannak, akikben nagyon erős a magyar nemzethez való tartozás érzése, ami árnyalja az imént mondottakat, de ezekről majd később.

1.6. Egyet gondolunk, mást mondunk

Azon az általános tendencián. hogy az erős nyelvek és népek terjeszkednek a többi rovására, nem sokat tudunk változtatni. A kis népeket, különösen azokat, akik gyenge identitástudattal rendelkeznek, állandóan az a veszély fenyegeti, hogy beolvadnak valamelyik nagy nép gyarmatbirodalmába. Ez a veszély a magyarságot is gyakran fenyegette, hiszen a törökök százötven évig, az osztrákok kétszáz évig, az oroszok negyven évig próbálkoztak vele, amíg el nem söpörte őket a történelem. Most éppen az európai „egységesülés" gyakorol nyomást a kulturális értékeikhez ragaszkodó nemzetekre, köztük ránk, magyarokra, hogy a fejlődés állítólagos „rendje" érdekében mondjunk le nemzeti alapelveinkről.

Sokak szerint nemzeti azonosságunk a Trianonban szentesített új határokkal változott meg, azóta vagyunk bajban, ha nemzetünkre – Duray Miklós szavait idézve – „a hazánkra, a szülőföldünkre vagy az otthonunkra gondolunk".[4] Trianon előtt mindezek egy történelmi és politikai egységet jelentettek, azóta egyet gondolunk és mást mondunk, igyekszünk tekintettel lenni az utódállamok érzékenységére, ugyanakkor nem akarunk szembekerülni saját gondolatainkkal és érzéseinkkel. Ebben a skizofrén állapotban élünk több mint kilencven éve.

Az elgyengülő népek azonban előbb-utóbb az erősebbek áldozatául esnek. Trianonban leckét kaptunk a „népek testvériségéből". Lehet siránkozni, panaszkodni, hogy a nagyhatalmak „égbekiáltó igazságtalanságot" követtek el ellenünk, de egyszerűbb lenne belátnunk, hogy azért „vesztünk el", mert nem népesítettük (nem laktuk be) azt a térséget, amire jogot formáltunk.

Egy nép vagy ország nemcsak háborúban veszhet el, hanem békében is. A magyar példánál maradva: az utolsó 50 évben több magyart öltek meg a nőgyógyászati rendelőkben, mint az elmúlt száz év háborúiban és forradalmaiban együttvéve.[5] Az önpusztítás más formáit is említhetnénk, amelyekben a magyarok szintén élen járnak, de erről majd a későbbiekben.

4 Duray Miklós: *Hazától a nemzetig. A kárpát-medencei magyarság helyzete és esélyei. Cikkek, elemzések, beszédek és interjúk, 1990–2004. Méry Ratio, Somorja, 2005.* 257.

5 Dr. Ádám Sándor: *Magyarok pusztulása*. Budapest, Szerzői kiadás, 1998.

Olyan kérdések ezek, amelyek valahogyan kiszorultak a nemzet kollektív tudatából, amnézia övezi őket. Itt-ott néha szóba jönnek, de korántsem súlyuknak megfelelően. Nem beszélünk például kellő nyomatékkal a természetellenes fogyásról, arról, hogy évente egy kisváros lakosságával azonos számú honfitársunkkal vagyunk kevesebben. Ez majdnem két mohácsi csatavesztés embermennyiségét jelenti. Hallott-e valaki arról, hogy emiatt a harangokat félreverik?

1.7. Tabu témák

Negyven évvel ezelőtt az öngyilkosságot választottam szakdolgozatom témájául, majd ebből írtam doktori disszertációmat. Mondanom sem kell, hogy a hivatalosság részéről milyen kemény falakba ütköztem. Az öngyilkosság tabunak számított, ahogyan az abortusz is. Mindkét esetben gyilkosságról van szó. Az előbbi esetben az áldozat ezt magán hajtja végre, az utóbbi esetben a család, az anyaorvosi segítséggel magzatgyilkosságot követ el.

Azóta, hogy elköteleztem magamat kutatási témámnak, annyian haltak meg öngyilkosság következtében, mintha Szeged vagy Debrecen városát letörölték volna a föld színéről. Az abortuszok számát még súlyosabb hallgatás övezi. A jelzett időponttól máig öt, más becslések szerint hét millió magyar életét oltották ki. Ha ez az iszonyatos mészárlás nincs, ma több mint kétszer ennyien lennénk. és nem lennénk a világ leggyorsabban öregedő népe.[6]

De ez nem minden. Az önpusztítás különböző formái – a magyarság demográfiai zsugorodása, az elöregedés, az apró falvak elnéptelenedése, a katasztrofális népegészségügyi helyzet, az elvándorlás, a szellemi leépülés, az alkoholizmus, az irdatlan méreteket öltő nemzeti tudatvesztés – mind szoros összefüggésben állnak a kollektív lelkülettel, a nemzeti tudat sérülésével, amellyel nincs erőnk szembenézni.

Az amnézia falain nehéz áthatolni. A súlyosbodó tudatzavarban további tehertételt jelentettek egészen a legutóbbi időkig a Trianonban elcsatolt nemzetrészek. Hosszú évtizedeken át ezek puszta létezéséről sem történt említés sem a politikában, sem a közbeszédben, még kevésbé a kulturális és tudományos életben. A határon túli kisebbségek beolvasztására irányuló törekvés, rohamos anyanyelvi lemorzsolódásuk, szórványosodásuk, társadalmi deklasszálódásuk, elűzésük, kivándorlásuk, a tömeges asszimilálásuk a tabu témák közé tartozott egészen a közelmúltig.

1.8. Szekfű Gyula: Mi a magyar?

Amikor tanulmányomnak azt a címet választottam, hogy *Kik vagyunk?,* a Szekfű Gyula szerkesztette *Mi a magyar?* kötet járt az eszemben. Már tanulmányaim során magamban megfogadtam, hogy éveket fogok majd szentelni a magyar valóság alaposabb megismerésének, beleértve a hozzá szükségesnek tartott egyetemi stúdiumokat is.

Azonban bármennyit is olvastam, a magyar életre, lélekre, népre vonatkozó ismereteim csak nem akartak bennem egységes egésszé összeállni. Sőt egyre távolabb kerültem attól, hogy pontos és megbízható képet alkossak magunkról, arról a szellemi-kulturális örökségről, amellyel földi életem során a magyar világunk megajándékozott. Nem is a szellemi-kulturális

6 Uo.

örökséggel volt baj, hanem a magyar élet mindennapi megítélése (és megélése) nem jutott soha arra nyugvópontra, ami lehetővé tette volna számomra a tárgyilagos mérleg elkészítését.

1.9. Lelki alkat és magyar sors

Már az öngyilkosság-kutatás kapcsán szükségesnek látszott a „magyar jellem" felrajzolása, legalább vázlatosan, főbb vonásaiban. Olyan kérdésekre kellett választ találni, hogy miért nagyobb bennünk, magyarokban a hajlandóság az önpusztításra? A statisztikai adatok ugyanis több mint száz évre visszamenően ezt igazolták. Igyekeztem egységesen látni a szétfutó szálakat, az egymásnak ellentmondó adatokat, de mivel vizsgálatom tárgya egy kollektivitás, egy egész nép, nem pedig valamilyen egyén, nem állt rendelkezésemre semmilyen módszer, amivel a nemzeti lélek mélységeit sikerült volna megragadnom.

A magyar „lelki valóságból" merít az irodalom, a történelem is, de egyik tudatforma semhatja át és kényszeríti a népesség többségét olyan mélységű öneszmélésre, hogy azokból a magyar létproblémák napi szinten, konkrét formában mindenki számára kirajzólódnának. Lehet, hogy a tudattalanból föltörő költészet, amelynek néha eléggé bús és komor kijelentései vannak a magyarságról, a „magyar lélekről" igazat mond, de az öngyilkossági gondolatokat fejükben forgató honfiak, akik úgy érzik, hogy a mindennapok küzdelmében alul maradnak, aligha mind hasonló látnokok. Különben is, ahányan vagyunk, annyiféle színben látjuk önmagunkat, a magyar sorsot. A „magyar lélek", ha van ilyen, azt gondoltam, külön tudatos szándék nélkül is meg kellene hogy nyilatkozzék.

Ahogy „a megvakult tükördarabok szilánkjaiból nem lehet tiszta és egész tükröt összeállítani"[7], úgy a pszichológiai stúdiumokból sem derült ki, mit jelent például a lélek, hogyan kell a lét alapvető problémáinak a gyökeréig hatolni, szebbre, jobbra törekvő emberként élni, önmagunkban harmóniát, magunk körül értékalkotó közösséget teremteni.[8] Arra vonatkozóan sem szereztem megnyugtató támpontokat, hogy milyen úton s módon lehet különböző népeket jobban megismerni. A magyarság bújáról-bajáról, hányattatott történelméről, tengernyi problémájáról, csalódásokról, politikai marakodásokról, a szomszéd népekkel való huzakodásról, a puha gerincű kollaboránsokról szóló irodalmi művek pedig végül teljesen összezavarták a fejemet, így a magyar nemzet-karakterológia előmunkálatai bennem más irányt vettek.

A lelki alkat, a tudatalatti, a spirituális tartalom helyett „a magyar sors" kezdett érdekelni. Nem a nyelvi kultúrában, szellemi termékekben tárgyiasult lélek, hanem maga a konkrét helyzet, ahogyan a problémákkal szembesülünk, a normák, a minták, a fenyegetett helyzetben tanúsított viselkedünk. Így jutottam el akkor az elidegenedés gondolatköréig, amit mai szóhasználattal talán közösségvesztésnek lehetne nevezni.

1.10. Az egyéniség bálványozása

A gyökértelenséget az individualizmus testesíti meg. Az egyén és közösség viszonyáról itt dióhéjban csak annyit, hogy a közösség szabadon társuló szuverén (autonóm) emberek műve,

7 Szekfű Gyula (szerk.): *Mi a magyar?* Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1939. 9.
8 Rókusfalvy Pál: *Pszichológia: az emberi életdráma tudománya*. Nagyvárad, Partium, 2011. 13.

ez adja meg a közösség jellegét és értékrendjét. Semmi esetre sem fölé- és alárendelt helyzetet jelent valamely hatalom vagy párt által meghirdetett (megkövetelt) eszme, cél, ideál értelmében. Amennyiben a fölé- és alárendeltségi viszonyok mégis megjelennek (a gyakorlatban szinte mindig ez a helyzet), ez együtt jár az egyedi emberek életének kisiklásaival, nehézségeivel, vereségeivel. Ez utóbbiak (mármint a nehézségek, kisiklások, vereségek) a közösségi élet mindenkori kritikáját jelentik (és jelenítik meg). Az öngyilkosság a leglátványosabb megkérdőjelezése a kollektíva hitelességének.

Az individualizmus ma divatos életfelfogást, erkölcsi rendszert, politikai magatartást, társadalmi szemléletmódot, gondolkodási formát jelent, amelyben az egyén áll a világ középpontjában – a saját (képzelt) szabadságával és (valós) magárahagyottságával.

Az individualisták az egyéni célok és vágyak elérését állítják az élet középpontjába, elvetve minden külső befolyást, jöjjön az akár társadalomtól, az államtól, más egyénektől vagy intézményektől. Az individualizmus szembehelyezkedik a közösségi létformával; nemcsak a fasizmussal, a kommunizmussal, a totalitarizmussal, amelyek az együttélést illetően csakugyan elrettentő történelmi tapasztalattal szolgáltak, hanem mindenfajta kollektivizmussal, emberi csoportosulással. Szembehelyezkedik mindennel, ami azon az elgondoláson alapszik, hogy bizonyos közösségi- vagy csoportérdekek, vérségi kötelékek, kulturális vagy nemzeti alapú érdekközösségek elsőbbséget élveznek az egyéni boldogulással szemben. Az individualisták nem fogadják el, hogy a hagyományok, erkölcsi szokások, vallási tiltások, társadalmi elvárások az egyéni választás lehetőségét bármiben is korlátozhatnák.

Az individualizmus mint az önmegvalósítást hirdető eszmerendszer pszichológiai értelemben az egoizmus szinonimája. Az önzés szélsőséges formája, függetlenül attól, hogy az „önmagát megvalósító" individuum károsít-e másokat vagy sem ezzel a magatartásával. Az egyéniség bálványozása, előtérbe helyezése a másokkal való együttműködési formák hatékony elsajátítása helyett, a személyiség fejlődésének az akadályát jelenti azáltal, hogy társtalanná, kiszolgáltatottá, érzelmileg függővé, sérülékennyé teszi az embert.

Ezzel a kis kitérővel azt szerettem volna csak érzékeltetni, hogy bárbennünket, magyarokat sokszor nemzeti öneszményítéssel vádolnak, a lelkiséget, vagy amit ez alatt értünk, inkább a közösségi eszmék hiánya jellemzi. Illetve talán nem is az eszmék hiányoznak, hanem a magyar élet, a magyar valóság töredezett szét.

1.11. Nemzetismeret

Annak idején, fiatal egyetemistaként én is mély értelmet tulajdonítottam annak, amit a tanáraink mondtak, és mint „szent tehénre" tekintettem az irodalomra, művészetre. tudományra. Büszke voltam arra a tudásra, amit innen-onnan összecsipegettem magamnak, jóllehet igazában kényszerűen azokban a sablonokban gondolkodtam, amelyek megfeleltek a kor szellemének: nevezetesen, hogy a magyar „vendégszerető nép", „a boraink pompásak", „a konyha utolérhetetlen", eleink valamikor „bátrak voltak", „lóhátról hátrafelé nyilaztak", századokon át foggal-körömmel „védték a kereszténységet", „világra szóló forradalmakat robbantottak ki", de sajnos a többszörös „túlerővel szemben" rendre elbuktak, mert „igaz harcukban" senki sem segített nekik.

A nemzetismeret nem volt mentes az öntömjénezéstől. Felettébb tehetséges nép a magyar. Dacosan őrzi nyelvét és kultúráját. Ragaszkodik a szabadsághoz. Elképesztő mennyiségű tudást

nyújt a világnak. A „híres emberekről egyébként is előbb-utóbb kiderül, hogy magyarok voltak vagy lesznek, csak még nem tudnak róla" – írja csúfondárosan – de találóan – Lackfi János a *Milyenek a magyarok* című ragyogó „útikalauzában"[9]. A Nobel-díjasok, a fizikusok, matematikusok, orvosok, zeneszerzők, rendezők, színészek, operatőrök mind egy szálig maradandót alkottak.

Aztán persze kiderült, hogy ebből a portréból – nem kevésbé a közbeszédből, a domináns médiából, az értelmiségi vitákból, a szakmai publikációkból – hiányzik valami, a magyar élet, a magyar valóság, a problémák nevükön való nevezése. Mindegyre erősödött bennem az az érzés, hogy a magyar valóság elhallgatásokkal, elfojtásokkal, mellébeszélésekkel képeződik le a kollektív tudatban. A nemzeti sorsproblémák rendre kimaradnak belőle, háttérbe szorulnak, a tudat alatti szintre kerülnek. Ez a felismerés sarkalt arra, hogy – ki tudja hányadszor? – körüljárjam újra azokat a kérdéseket, amelyeket a közbeszéd (a média, a politika, a szaktudomány) folyton hárít, elfojt.

2. Az amnéziás beteg

2.1. Pszichogén amnézia

1985 májusában az egyik napon különös látogatóm érkezett. Egy olyan beteg nyitotta rám a rendelő ajtaját, aki nem tudta megmondani, hogy kicsoda és mit akar. Az eset maradandó élmény maradt számomra, mert a maga drámaiságban mutatta be, milyen végtelenül esetlenné és kiszolgáltatottá teszi az embert az amnézia.[10]

Gyakori jelenség, hogy közlekedési baleset során elszenvedett agysérülés következtében valaki elveszti múltja egy darabját, esetleg a nevére sem emlékszik. Ezt az emlékezetkiesést amnéziának nevezzük. Általában idegrendszeri károsodás áll a háttérben, ezért orvosi ellátást igényel.

Ekkor szembesültem először azzal a drámai helyzettel, amikor egy látszólag ép ember emlékezetkiesésben szenved: nem tudja megmondani, hogy kicsoda, nem vesz tudomást róla, hogy mi történik körülötte, s nem emlékszik a vele megesett eseményekre.

Balesetet, fejsérülést szenvedő embereknél tehát gyakori, hogy traumához köthetően, az agyi struktúrák és egyéb idegi mechanizmusok sérülése következtében, hosszabb-rövidebb ideigemlékezetkiesés lép föl. Emlékezetzavar azonban erős stressz következtében is felléphet, amit pszichogén, más néven funkcionális vagy disszociatív amnéziának nevezünk.

Van amikor az amnézia a *self* (én) és a személyes identitás elvesztésével jár, teljes önéletrajzi emlékezetkiesés jelent, máskor csak részleges és időleges emlékezetkieséssel állunk szemben.

Egyes meglátások szerint súlyos stressz hatására a szervezet mellékvese hormont, úgynevezett glükokortikoidot választ ki, amelynek túltermelődése károsítja a legtöbb glükokortikoidot felhasználó területet, a hippocampust, ami a pszichogén amnézia oka lehet. A pszichogén amnézia kapcsán végzett kutatásokból kiderült, hogy a betegek nem mutatnak teljes hiányos-

9 Lackfi János: *Milyenek a magyarok? Útikalauz kül- és belföldieknek*. [Budapest], Helikon, 2012.

10 Mint utólag kiderült, a beteg Korszakov-szindrómában szenvedett. Ez a központi idegrendszer sérülése – jelentős alkoholfogyasztás (kifejezetten rossz minőségű alkoholok, likőrök, aromás alkoholok) következtében kialakuló betegség. Az agy károsodása (neuronpusztulás) lelki funkciózavarhoz vezet, ami az emlékezés súlyos károsodásával jár együtt. A betegség kialakulása után az illető nem képes új dolgokat megjegyezni, megtanulni.

ságot az esemény utáni emlékek felidézésben, bár explicit módon képtelenek például felidézni a fényképeken mutatott arcokat, implicit módon mégis reagálnak azokra.[11] Magyarán szólva nyomokban él valami az emlékezetükben a felidézése azonban akadályokba ütközik.

Az identitásukat vesztett, pszichogén amnéziában szenvedő betegek esetén elkerülhetetlen a gyógyszeres kezelés. Az esetleírások azonban azt sugallják, hogy a támogató pszichoterápia, a relaxációs kezelés, a hipnózis, illetve a nyugtató hatású szerek használata elősegíti a betegek gyorsabb felépülését. Ezeket a kezeléseket gyakran kombinálják „proszociális" oktatással is, amely lényegében azt jelenti, hogy újra kell tanítani a betegeket a saját életükre.[12]

2.2. Kollektív emlékezetkiesés

Az amnéziás kóresetet azért említem a pszichogén amnéziára vonatkozó rövid kitérővel (tájékoztatóval) együtt, mert a „funkcionális amnézia" egy közösségen belül is felléphet, amit „kollektív társadalmi emlékezetkiesésnek" vagy „kulturális amnéziának" nevezünk.

A társadalmi emlékezet kutatása valójában interdiszciplináris tudományterület, de meglehetősem általános az a vélemény, amely szerint a múlt „igaz elbeszélésének" joga egyedül a történetírást (történészeket) illeti meg. A legitimitására nagy súlyt fektető politika azonban régóta a hazug ideológiai konstrukciók szolgálatába állította a múlt történelmi megközelítését, ennek következtében a történetírás „elveszítette ártatlanságát", s vele együtt a szavahihetőségét. Tudjuk, minden jelentősebb politikai változás után újra szokás írni a történelmet. A hitelvesztés ellenére a történelemírás és -tanítás komoly társadalmi befolyáshoz juttatja ma is a történészeket. Az aktuális történetírói kánon elfogadtatásával ma is a hivatalos történetfelfogás jelöli ki a társadalmi emlékezés határait. Ami a hivatalos fölfogásba (kánonba) nem fér bele, az (látszólag) kiesik a közösség emlékezetéből. Látszólag, mert a történészek által megalkotott múlt képe utólag gyakran bizonyul hiteltelennek a kollektív és az egyéni emlékezet igazságaival szemben. Ennek a folyamatnak ma is tanúi lehetünk.

A kommunista érával járó történetszemléleti torzulások egyike Magyarországon a nemzetietlen (denacionalizált) történetkép erőltetése és számonkérése volt. Ez nem volt szükségszerű. Magyarországon a nemzetköziség jegyében igyekeztek kiradírozni az emberek fejéből a nemzeti lét fogalmát is, a többi kommunista országban, például Romániában, kifejezetten nacionalista nemzeti történetírás volt a követelmény.

A magyar amnézia, amelyet emlegetünk, nem kis mértékben a nemzeti történetszemlélet hiányának a következménye, ami csak 1989 után változott meg valamelyest, de azóta is csak kevesek számára és felemás módon vált ismertté a régebbi korok átértelmezése.

2.3. A nemzeti emlékezet határai

Ezen a ponton röviden ki kell térnünk a kollektív emlékezet problémájára.[13] A fogalom Maurice Halbwachstól ered, aki szerint a kollektív emlékezet olyan egyéni vagy csoport-

11 Daniel L. Schacter: *Emlékeink nyomában*. Budapest, Háttér, 1998. 301–340.

12 J. Brandt, W. G. Van Gorp:: Functional („psychogenic") amnesia. *Semin Neurol*, 2006 Jul. 26(3), 331–340.

13 Gyáni Gábor: *Nemzet, kollektív emlékezet és public history*. Forrás: http://members.upc.hu/neumer.katalin/identitas/Nemzet,%20kollektiv%20emlekezet.pdf

hoz kötött tudat, amely nem (csak) racionális megismerésen alapszik, hanem bizonyos értelembenszemben áll magával a történetírói („tudományos") beszéddel is. A kollektív emlékezet sokrétű tartalma miatt lényegében véve inkább társadalmi lélektani, mint történelmi gyűjtőfogalom, amely felöleli a múltra reflektáló összes szóba jöhető érzelmi és tudati megnyilvánulást.

Elvárható lenne, hogy a kollektív emlékezet és a történetírás lehetséges és kívánatos kapcsolata az értelmiségi diskurzus homlokterében álljon. Úgy tűnik, hogy nincs többé visszaút ahhoz a korábbi gyakorlathoz, amely kizárólag a történetírás (a történészek) számára biztosított szabad (legitim) hozzáférést a múlt megismeréséhez, a róla való beszédhez.[14] A történetírás, amely racionális érvek kíséretében korábban a nemzet(ek) igazságát képviselte (és képviseli ma is), fokozatosan átadja helyét a kollektív emlékezetnek, ami viszont többnyire partikuláris csoportok igazság iránti igényeit elégíti ki. E szerint többféle múlt és többféle igazság létezik, s ezek a múltat idéző részigazságok nem mindig férnek össze sem egymással, sem a racionális megismerés kívánalmaival, még kevésbé a tudományos igényű beszéddel. A kollektív emlékezés mai „túlburjánzása" önkényes szellemi konstrukciók sokaságához vezet, és fennáll az a veszély, hogy a történelem egységébe vetett hit – voltaképpen a nemzeti történelem – szétesik, megszűnik. Az a körülmény, hogy a nemzetállam nem képezi többé (hiánytalanul) az egyedül lehetséges történelmi referenciát, kezünkbe adja ugyan a múlt elbeszélésre váró különböző történeteit, de semmi sem állja útját annak, hogy például a doktriner globalizációs elvárásoknak eleget téve felerősödjenek a nemzetellenes erők. A politikai hatalom kánonja ma már nem szabhatja meg a nemzeti emlékezés határait, a sajátos csoportérdekeknek, tradícióknak, színeknek, karakterjegyeknek mindenképpen teret kell adni, de nem annak árán, hogy aztán egymást kioltva, elsorvadva átadják helyüket az uralkodó – uniformizáló, nemzetek felettiséget hirdető – ízlésirányoknak. Ezért lenne jó, ha a kollektív emlékezet és a történetírás lehetséges és kívánatos kapcsolata az értelmiségi diskurzus homlokterébe kerülne.

2.4. Amerikai amnézia

Lehullottak a bombák, az emberi civilizáció romokban hever, és az újabb evolúcióra vagy a teljes pusztulásra vár. Az *Amnesia Moon*[15] **(Amerikai amnézia)** hőse egy nagy amerikai sivatag közepén éldegél egy mutánsok lakta porfészekben, tele degeneráltakkal és perverzekkel. A főhős egyetlen kapcsolata a világgal kimerül abban, hogy néha elmegy cigiért és szeszért, esetleg a ritka kincsnek számító leves-konzervekért. A legközelebbi település lakói látszólag „normálisak", nem keverednek a mutánsokkal, bár a nagyfőnök álmai különös módon a környék minden lakójának a fejébe beférkőznek. Zavaros történetek, teóriák követik egymást, a főhős hiába próbálja megérteni múltját és jelenét, ez valahogy nem sikerül neki. Viszont kiderül, hogy a bombák talán sosem hullottak le, az igazság mindenesetre némileg komplikáltabb ennél, de hogy mennyire, annak nem jutunk a végére. Annyi azért kiderül, hogy az atomtámadás csak a látszat, Amerika sok kis közösségre esett szét, mindegyiknek megvannak a saját törvényei és a saját félelmei. Az egyetlen közös dolog, hogy sehol senki sem tudja vagy akarja elmondani, hogy mi volt *azelőtt,* és senki sem emlékszik pontosan, mikor is következett be a változás. Minden

14 Uo.

15 L. Jonathan Lethem: *Amerikai amnézia*. Budapest, Metropolis Media, 2008.

önmagába zárt világot önjelölt helyi hatalmasságok, az úgynevezett *álmodók* irányítanak. A főhős, mondjuk, Charlos egy helyi kislánnyal (nem világos, hogyan és miért keveredik a történetbe), akinek az egész testét (a csoda tudja, miért) finom bunda borítja, szóval ez a Charlos a kislánnyal nekivág a nagy semminek, a sivatagnak, végig a néptelen autósztrádákon, az amerikai rémálom nyugati határvidéke felé botorkálva, hogy az igazság nyomára jusson. Habár nem így tervezte (ki tudja, tervezett-e valamit), a kaland önmaga felkutatásává fajul, álmokon, töredezett valóságokon és álommal keveredett valóságpótlékokon keresztül. Az „igazság", amire rátalál, eléggé komplikált, a főhős körül – saját személyazonosságának (mondhatnánk identitásának) és elveszett szerelmének keresése közben – darabokra hullik a valóság.

Nyilván sokféle olvasata van a könyvnek, igazi sci-fi, megszokott amerikai „poszt-apokaliptikus" mese, amelyben helye lenne némi társadalomkritikának, deakkor a történet, ha egyáltalán beszélhetünk történetről, nem lenne amerikai. Igaz, hogy a főhős sajátságos vándorútja során különböző kalandokba keveredik, mikrovilágokba vetődik, amelyeket a jelenkori Amerika torz víziójának tekinthetünk, de a zavaros történetből végül ugyanaz olvasható ki, ami az unalomig ismert cowboy-filmekből, nevezetesen, hogy az ember (mármint az amerikai hős) álmai segítségével képes alakítani nem csak a világot, hanem, ha kell, a valóságot is. Szándékos vagy a véletlen műve, de a regény amerikai amnéziának elmegy.

2.5. A „múltat eltörölni"

Olvasatomban Jonathan Lethem könyve nem a kollektív emlékezet hiányáról szól, hanem a tömegtársadalom emberének elveszettség-érzéséről. És talán arról a félelemről, hogy a nagy Birodalom (vagy az amerikai álom?) egyszer szétesik.

Egyébként életünk során – nem kell ahhoz atomtámadás, űrlényekkel való kilátástalan küzdelem, elég hozzá egy szerelmi csalódás, egy baljós egészségügyi lelet, állásvesztés, baleset, bedőlt hitel – sokszor hullik darabokra körülöttünk a világ. Az identitászavarban szenvedő ember azonban a társadalmi szokásoknak, hagyományoknak, rítusoknak, az emlékezet különböző formáinak és területeinek köszönhetően, egy idő után megtalálja önmagát. Nagyobb gondot jelent, ha egy közösség szenved emlékezetkiesésben, árnyaltabban fogalmazva: „hagyománynélküliségben". Márpedig a jeles gondolkodók közül egyre többen figyelmeztetnek rá, hogy a modern társadalom a hagyománynélküliség felé halad. A múlt jelentősége egyre csökken, a jelenre kifejtett hatása csak korlátozott mértékben tarthat számot érdeklődésre. A múlt csak annyiban hasznos, érdekes, amennyiben összecseng a modern társadalmak működésével. Kétségtelen, hogy látszólag a történelmi emlékezet bűvkörében élő magyarsághoz képest Nyugaton a századvég kultúrájából meglepő módon hiányzik az emlékezet és a hagyomány iránti érdeklődés. Rosszmájúan azt mondhatnánk, hogy nekünk van mire emlékeznünk, még ha bizonyos téren kollektív emlékezetkiesésben is szenvedünk.

A „demokrácia bajnokai" azonban, akik sokszor útszéli hangon ostoroznak bennünket a múlt felemlegetéséért, érthetően szívesen megfeledkeznének saját történelmükről, beleértve a velünk kapcsolatos történelmi mulasztásaikat és melléfogásaikat is (Trianon, 1956). A rabszolgatartásra, gyarmatosításra vonatkozó történelmi múlttal való szembenézés helyett egyszerűbbnek látják, ha fátylat borítanak felemelkedésük látványos történetének.

Egyébként „a múlt eltörlésének" gondolata, tudjuk jól, nem hiányzott a marxizmusból sem. A marxista hagyomány a múltra fordított figyelmet és érdeklődést a korábbi társadalmi

formák „irracionális maradványának" tartja. „A halott generációk hagyománya" – írja Marx a Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikájában – „rémálomként vetül az élők gondolataira".[16] Ez a szemlélet előrevetítia későbbi elméleteket, amelyek szerint az emlékezet lenyomataival nem sokra megyünk, ami alatt azt kell értenünk, hogy a hagyományok őrzésének, a nyelvi kultúra ápolásának, az identitásunkhoz való ragaszkodásnak a jövő szempontjából nincs értelme. A múltat el kell törölni! Végképp! Látjuk, hogy ez a jelszó hová vezetett. Ennél mélyebb gödörbe talán már nem is kerülhettünk.

De a marxizmusnak legalább volt jövőképe. A mai fejlett világ azonban nemcsak múlt, hanem jövő nélküli is. A fogyasztói társadalom egyetlen jelszót ismer: éljünk a jelennek! Ennek a jelszónak a jegyében akár egy szökőár, úgy árasztotta el az emberi kultúrát a fogyasztói világ szelleme.[17] Sokan már-már egy világkatasztrófa bekövetkezésével riogatják az embereket. Bizony, ahogyan a *Világ helyzete* című könyvben olvashatjuk, amelyben ötven híres kutató és gyakorlati szakember fejti ki véleményét az oktatás, a média, az üzleti élet kérdéseiről, a kormányok, hagyományok és társadalmi mozgalmak problémáiról, meglehetősen ellentmondásos az út a gyarmatosítástól a demokráciáig, ha közben utat nem tévesztünk. [18] Márpedig a könyv pontosan ennek a veszélyére figyelmeztet bennünket.

3. A lét időbelisége

Ember nemcsak térben, társadalomban, hanem időben is él. Az időbeli léttől elválaszthatatlan kérdések: „ki vagyok én" „milyen voltam" „mivé válhatok". Az ember személyes léte időbeli határoltságának nagy jelentősége van abban, hogy ki mivel azonosul? A létezés időbeliségében minden ember vagy egy láncszemnek tekintheti magát valamely közösség tagjaként, vagy sohasem ismétlődő, előzmények nélküli, semmiben sem folytatódó, egyszeri epizódnak.

Az individualista szemléletmód más valóságismeretre és önismeretre sarkall, mint ha önmagunkat valamilyen közösmúltból eredeztetjük: valamely család, rokonság, törzs, vallás, nemzet, etnikum tagjának tekintjük. A kétféle szemlélet az egyén életútját vagy annak egyes epizódjait más-más perspektívában helyezi el. Az identitás kérdése a kétféle létmód antropológiai, filozófiai, pszichológiai jellegzetességétől függően merőben másként merül föl.

Az eredet, a leszármazás, a „honnan jöttünk", „kik vagyunk", „merre tartunk" kérdések azokat az egyéneket (és közösségeket) foglalkoztatja, akik (amelyek) létezésük időbeli behatároltságába nehezen nyugszanak bele. Az egyének személyes létezésük szűkre szabott idejét a közösség révén szeretnék a múlt és a jövő felé kiterjeszteni. Ami fordítva is érvényes: a közösség fennmaradása szempontjából elengedhetetlen, hogy tagjai tovább éltessék. Ebből táplálkozik a családtörténeti érdeklődés, a nemzeti eredetmitológiák teremtése, a nyelvi kultúrák védelme, a hagyományőrzés, a közösségteremtés becse.

A közösségteremtésnek identitásképző és identitáserősítő funkciója van, amelyben a múlt és a jövő orientációs szerepet játszik. Vitathatatlan, hogy ebben a szellemi munkában a képzelőerőnek, az emlékezetnek, a hagyományoknak, kulturális sajátosságoknak nagy szerepük van, de

16 Karl Marx: *Louis Bonaparte* brumaire *tizennyolcadikája*. Budapest, Magyar Helikon, 1960.
17 *A világ helyzete 2010. A kultúra átalakítása. Fogyasztástól a fenntarthatóságig.*Budapest, Föld Napja Alapítvány, 2010.
18 Uo.

annak a közvetlenül megfigyelhető tárgyi valóságnak (viszonyrendszernek) is, amit életközösségként élünk meg. Sokak szerint csak „elképzelt közösségről" beszélhetünk, ami közvetlenül nem, hanem csak politikai, gazdasági-szociális és kulturális vetületben ragadható meg. Ezek a dimenziók azonban nem mondanak ellent a nemzet teljes körű önállóságának, ami a globalizmus térhódítása következtében sokat csorbult az utóbbi időben, ami az emberek lelkében gyökeres változást idézett elő. A nemzet jelentősége a kulturális értékek és normák univerzalizálódása ellenére nem szűnt meg, változatlanul a benne és általa megtestesülő kulturális sajátosságok biztosítják az egyének számára az otthonosság különleges érzését, sőt mi több, az értékek, ismeretek és jelentések tág univerzumához való hozzáférés kódjait is a nemzeti kultúra adja kezünkbe. A közösség az identitásteremtéssel olyan értelmezési keretet hoz létre, amely az egyén számára lehetővé teszi, hogy el tudja magát helyezni térben és időben, és képes legyen arra, hogy közösségét kapcsolatba hozza személyes élettörténetével, céljaival, törekvéseivel, önbecslésével.

3.1. A gyökerek keresése

A magyar etnogenezis és az identitástudat kialakulásában mindmáig nagy a tájékozatlanság. Az átlagos tudatlanság-szintnél talán nem nagyobb, de az emlékezet meglehetősen szelektív. Van aki a múltból csak a hajdani nagyságot és dicsőséget emlegeti, van aki viszont folyamatos pusztulására és vereségére emlékeztetet bennünket.

Az őstörténet dolgában nehezíti a tisztánlátást, hogy amíg a korábban a tudomány egy tőről eredeztette a nép- és nyelvrokonságot, ma már tudjuk, hogy a nyelvi és a genetikai hovatartozás néha bizony beszélő viszonyban sincs egymással. Ennek ellenére, ahogyan Czakó Gábor írja, a sokféle téves elképzelés ma is változatlanul érettségi tétel.[19] Egyébként is a mai helyzetismerethez képest aligha juthatunk közelebb nemzeti mibenlétünk titkához, ha a bronz- és vaskorig megyünk vissza képzeletbeli időgépünkkel…

Ami őseink tulajdonságait illeti, nem sokat tudunk róluk, találgatásokra vagyunk ítélve. Az alkalom szülte jellemzések pedig mindig más képességet tulajdonítanak nekik. Az identitás megerősítéséhez szentekre, királyokra, hadvezérekre, nagy formátumú államférfiakra van szükségünk. Az egyszerű emberek élete, vergődése, jelleme nem érdekel senkit. Pedig az államalapítással, a kereszténység fölvételével, a hittérítéssel, vallásháborúkkal, tatárjárással, török hódoltsággal, parasztfelkelésekkel, boszorkányüldözéssel kapcsolatos eseményekkel összefüggésben az egyszerű emberek sorsa minden bizonnyal tanulságos lenne. A történelemformáló személyiségek viselt dolgairól meg a történészek dolga foglalkozni. Ennélfogva nem fogunk itt a „bevándorlással" kapcsolatos „prioritási", ősiségi vitákba belekeveredni, vagy a nyelvrokonság és a magyar „vérvonal-kód" nyomába eredni.

Egyébként is lelki épségünket illetően veszélyes kaland a múltban – akár gondolati síkon – időutazást tenni. Mai lelkületünkkel szinte képtelen lelki megterhelést jelentene őseink emberi gyarlóságaival szembesülni. Előbb-utóbb annyiféle érzelmi hatás ér bennünket, hogy azokvégül teljesen „elkérgesítenék" lelkünket, eladdig, hogy vajmi kevés azonosságra volnánk képesek saját eleinkkel. Nem is biztos, hogy azonosságtudatunk hajszálgyökereit mindenáron a múltban, ebben a tátongó fekete lyukban kell keresnünk, ami időről-időre szerencsénkre magával nyeli az élet mindennapi szennyét.

19 Czakó Gábor: Az ismeretlen eredetű magyarság. *Aracs*, 2013/2., 54.

Mert mi az, amivel az időutazás során történelmünk több mint ezeréves zajlásában – a királyaink korszakalkotó cselekedetei és a magyar állameszme folytonosságát megőrző eleink küzdelme mellett – újra és újra szembe kellene néznünk? Bármennyire ámultba ejtő államépítő nagyjaink bölcsessége és erénye, a múltbanézés csak vak hit, ha az egyszerű halandók mindennapi életéről megfeledkezünk. Ha megfeledkezünk a fennmaradásért folytatott folyamatos küzdelemről, a hatalmi harcról, nyereségvágyról, szadizmusról, bosszúszomjról, kínzásokról, kivégzésekről, rablásról, gyújtogatásról, gyilkosságokról, vadállati kegyetlenségről. Ezek a tettek sajnos elválaszthatatlanok a hajdani dicsőségtől és vereségektől. Továbbá szerves – és nem kevésbé kiábrándító – részét képezi a múltnak az állandó éhínség, a nyomor elleni lázadások, fölkelések, azok vérbefojtása, az azt követő lefejezések, kerékbetörések, az elevenen való megégetések, amit a nemzeti emlékezetállandóhányattatásnak, vérveszteségnek, folyamatos szétesésnek, atragédiák sorozatának él meg.

Azt mondják, hogy a „történelem ismerete", az „ősök példája" elvezethet minket a remény visszaszerzéséhez, az összefogás gondolatához, a megmaradáshoz és a felemelkedéshez.[20] Lehetséges. Az is lehet, hogy ez csak egy rögeszme, egy sajnálatos pszichológiai félreértés. Az, amit léleknek hívunk, bármit értsünk alatta, nem állandó princípium bennünk, magyarokban. Más népekben sem az. A néplélek évszázadokon keresztül nem egy és ugyanaz, minthogy az emberek sem ugyanazok, hanem mindig annak a kornak a leképeződései, amelyben élnek. Persze hozzátapad ehhez valami, ami a múltból ránk marad. A megmaradás azonban folyamatos alkalmazkodást jelent a változó viszonyokhoz. A sikeres boldogulásához megújulásra, minden korban más személyi adottságokra van szükség. Nyilvánvaló, hogy őseink mások voltak az államalapítás idején, a tatárdúlás, a török hódoltság alatt, a forradalom és szabadságharc idején, nem olyanok, mint amilyenek mi vagyunk napjainkban. Gondoljuk csak el, szép is lenne, ha európai parlamenti képviselőnk valamelyike úgy próbálna Brüsszelben hatékonyan föllépni, ahogyan annakidején Botond vezér tette, aki buzogányával akkora rést ütött Bizánc érckapuján, hogy azon aztán ki-be lehetett járni. Lehet, megengedem, sőt, magam is úgy vélem, hogy ebben az értelemben némelyik magyar képviselőtől több civil kurázsit és honszeretet várnánk el, de önvédelmi reflexünknek és fellépésünknek meg kell felelnie a korszellemnek.

3.2. A múlt „szennyese"

Félve mondom, de egy kicsit a korszellemnek megfelelően kellene néznünk a magyar katasztrófák mérföldköveire is: Muhi (1241), Mohács (1526), Világos (1849), Trianon (1920), Párizs (1946), Budapest (1956). Az ember a sorscsapások hatására (és hányat nem soroltunk?) nemcsak azt érzi, hogy földbe taposott, gerince törött nép vagyunk, amely „megbűnhődte már (…) [a] múltat s jövendőt", hanem reményt sem látunk többé a talpráállásra.

De vajon miért is eresztettük ennyire búnak a fejünket? Jól látjuk a helyzetet? Hol van már a Német-Római Császárság, hol vannak a tatárok, az Oszmán Birodalom, a Habsburg uralom, a Szovjetunió? Ezek a birodalmak hihetetlen erőt képviseltek ellenünkben, de már nyomuk sincsen. Nyilvánvalóan túl fogjuk élni az Európai Uniót is, amennyiben a népek ellenére szerveződik.

20 Dr. Ádám Sándor: *A magyarok pusztulása*. Budapest, Szerzői kiadás, 1998. 4.

Mindez nem jelenti azt, hogy nem kell komolyan elgondolkodnunk mindazon, ami történt velünk, minden vereségre emlékeznünk kell, arra is, amire nem akarunk emlékezni, de azért ne feledkezzünk meg arról, hogy minden veszedelmet túléltünk. A sorscsapásokban a rajtunk erőszakot tevő külső ellenség mellett ugyanakkor nem szabad szemet hunynunk a belső gyengeségeink fölött, mulasztásaink és ostobaságaink fölött, a nemességnek, a főuraknak, a királyoknak, a párt-elitnek, az értelmiségnek az árulásairól, az ország népe, még inkább a nemzet előtti hitelvesztéséről.

A múlt valóban forrásvidéke az el-elfúló magyar eszmélkedésnek, amely keretében a magyarságra, a nemzet mibenlétére vagy napjainkban a demokráciára vonatkozó nézetek érvényességéről lehet és kell vitatkozni. Az egészséges nemzettudat érdekében mindent bírálat tárgyává lehet tenni. Erős lélekkel minden kényszerhelyzetből ki lehet vergődni, de ezzel együtt a mindennapok valóságára, a magyar és a nemzetközi politikai porondra is oda kell figyelni.

Annál inkább oda kell figyelnünk, mivel korszakváltás küszöbére érkeztünk. A múlt politikai-ideológiai optikáját feladva új eszmék, igazságok, törekvések kápráztatnak el bennünket. Legnagyobb mai káprázatunk a demokrácia, (abban a formájában, ahogyan láttatni akarják velünk) mert ez a délibábos eszme a szabadsághoz, jólléthez, igazsághoz fűzött reményben jut kifejezésre. Korábban is áltattuk magunkat hasonló eszmékkel, amelyek a történelem során mindig úgy úsztak a mindennapok felszínén, ahogyan – Csengei Dénes találó hasonlatával élve – „a mosópor habja úszik a mocskos, sötét levet eresztett történelmi szennyes fölött”.[21]

3.3. Kulturális evolúció

Ha képzeletben csakugyan egy időutazásban vennénk részt és visszamennénk egészen a honfoglaló magyarokig, sőt az idők kezdetéig, azt látnánk, hogy az élet, lépésről-lépésre, szinte minden vonatkozásban egyre jobban eltér a mai helyzettől. Nemcsak a nyelv régi állapota tér el mind jobban a maitól, nemcsak a régiek beszéde, szóhasználata, hangzása, kifejezésmódja tűnne idegennek, hanem az is, amit az emberek egymással beszélnek, ahogyan a világot látják, amilyennek a természetet érzékelik. Ha valamilyen csoda folytán találkozhatnánk felmenőinkkel, könnyen meglehet, hogy nem szívesen vállalnánk velük közösséget.

A régi időkben bizonyára spontánabb, ösztönösebb volt a beszéd, őseink kevesebb szót használtak, a mainál kevesebb lehetett az alakoskodás, a mesterkéltség, a mellébeszélés. Feltehetően minden egyes szónak világos volt a jelentése, ahhoz, hogy megértsék egymást, amondatokban rejtőzködő elemi összefüggések után nem kellett hosszasan nyomozni, mint manapság.

Kezdetben, mondják a tudósok, az egymástól elkülönülő embercsoportok között nem volt átjárhatatlan különbség. De idővel, az állatvilággal szemben, az állatvilágból való kiemelkedés eredményeként, a különböző embercsoportok nem biológiai, nem faji, genetikai értelemben különülnek el egymástól, hanem a túlélést jelentő társadalmi tapasztalatokban, közösségi tudásban. Elvileg lett volna lehetőség a biológiai elkülönülésre is, de a humánevolúció nem ezt az utat választotta, fajelkülönülés helyett kulturális és etnikai elkülönülés következett be.

Ezzel kapcsolatban joggal merül föl a kérdés, hogy van-e valamilyen értelme az emberiség népek, nyelvek, nemzetiségek szerinti megoszlásának? Ha igen, mi az értelme ennek az elkü-

21 Csengei Dénes: *Mezítlábas szabadság*. Budapest, Püski, 1990. 158–159.

lönülésnek? Jogos-e a nyelvi kultúrák között kimutatható különbségeknek akkora jelentőséget tulajdonítani, hogy az a nemzetállamok létét igazolná?

Nos, a válasz: igen. Minden nemzet, minden nyelvi kultúra értékhordozó a maga nemében. A kulturális fejlődés során kialakult elkülönülés, amit „kulturális evolúciónak" nevezünk, tulajdonképpen tudás és kommunikációs jellegű (nyelvi, hitbeli) elkülönülés. Ennélfogva minden nép érték. Nemcsak a teremtettség jogán, ahogyan sokan érvelnek, hanem azért, mert az emberi szellem (tudat) sajátos minőségét jelenti, az emberi szellem (tudás, tapasztalat) lesz gazdagabb, változatosabb általa. Szellemi érték alatt társadalmi tapasztalatot, valóságismeretet, társadalmi rendet, alkotmányt, jogrendszert, értékes alkotásokat, irodalmat, hitet, műremekeket kell érteni.

A magyarság – ahogyan más népek is – azért érték, mert az emberiség sajátos létállapotát jelenti. Egyetlen nép sem vindikálhatja magának a jogot, hogy döntsön más népek sorsa felől. Senki sem állhat elő azzal az igénnyel, hogy „az ő kezében van a kánon, a mérővessző,"[22] az a társadalmi tapasztalat, valóságismeret, társadalmi rend, amely az emberiség számára a túlélést biztosítja.

3.4. Népek és nyelvek

Ismeretes a nemzeti kultúrák kölcsönösen termékenyítő hatása egymásra. Ennek a felismerésnek a jelentőségét aligha lehet eltúlozni. A nyelvi-kulturális különbségek előtérbe helyezése egyes népek javára és mások rovására, súlyos tévedések lehetőségét rejti magában. Volt idő, amikor ez a különbségtevés a faji ideológia alapjául szolgált. Emiatt különböző népek intellektuális összevetésének ma is kifejezetten rossz felhangja van. Nem minden alap nélkül, hiszen az efféle vizsgálatoknak megvan az a hátulütője, hogy a pszichológia, egy elméletileg kevésbé tisztázott fogalmának (intelligenciahányados) használata miatt, korábban politikai ütőkártyaként szolgált a gyarmatosítók számára, akik ma is más népek felett állóknak, „a világ urának" képzelik magukat.

A gondolkodási és jellembeli különbségek örökletes feltételezése a nemzeti összehasonlító vizsgálatokban nyilvánvalóan zsákutca. A helyzet ugyanis az, hogy a társadalmi rétegeződéstől, szociális helyzettől függően egyazon népességen belül legalább olyan jelentőskülönbségek tapasztalhatók pl. a tárgyismeretre vagy az értelmi képességekre vonatkozóan, mint különböző népek között.

A népek és nyelvek közötti különbségeket kellően árnyaltan kell tehát vizsgálni. A nemzeti hovatartozástól függetlenül, nem lehet például általánosítani a nagyvárosok nyomornegyedeiben élők, az alacsony iskolázottsági színvonalú rétegek és a kiemelt jövedelemmel rendelkező felső tízezer gyermekeinek az iskolai teljesítménye vagy intelligenciahányadosa alapján. Az ismeretszint terén tapasztalható különbségeknek a nemzeti-kulturális sajátosságoknál sokkal triviálisabb okai is lehetnek, pl. az illető szociális státusa. Bonyolítja a helyzetet, hogy a gazdasági fejlettségi szintet egy-egy nyelvi kultúra teljesítményének megítélésénél is figyelembe kell vennünk, hiszen az közvetlenül kihat az adott népesség oktatási és egészségügyi rendszerére, az adott társadalom szerkezetéből adódó kommunikációs különbségekre.

22 Ravasz László: A magyarság. In: Szekfű i. m. (7. lj.) 30.

4. A megismerés útjai

Fogalmunk sincs arról, hogy hány emberfaj keletkezett és hány halt ki addig, amíg a túlélő *Homo sapiens* színre lépett, [23] ami aztán különböző emberfajtákra tagolódott, majd ezeken belül, ezek keveredése révén, jöttek létre a ma is fejlődésben, forrongásban lévő kultúrák, népek (etnikumok) és nyelvek.[24]

Evolúciós szempontból megalapozottnak látszik az az állítás, hogy az etnikai identitások kialakulása és fennmaradása az emberiség alapvető és egyetemes kulturális érdeke, sőt talán biológiai érdeke is, mivel ez is hozzájárul ahhoz, hogy bioszféránk sokfélesége fennmaradjon. Egy-egy etmikum eltűnése éppen olyan veszteség az emberiség szempontjából, mint a természet szempontjából egy-egy állat- vagy növényfaj kipusztulása.

Minden nép sajátos közösségi tudással és készségekkel rendelkezik, ami önmagában is pótolhatatlan értéket jelent. Ennél azonban többről van szó. A megismerési történetek nem önmagukban léteznek, hanem szinte minden pontjukban funkcionálisan csatlakoznak más megismerési folyamatokhoz és más történetekhez.[25] Ez az, amit a nemzeti kultúrák kölcsönös termékenyítő hatásának nevezünk. A valódi megismerő valójában az egész rendszer, a Földön élő minden ember, minden kultúra, amely különböző szerveződési szinten van, ahogyan folyamatos reprodukciójuk során maguk az egyedi emberek is. A megismerő embert korlátozza és serkenti is a felette elhelyezkedő társadalmi megismerés szintje[26] – mondja Csányi Vilmos, aki – joggal – a földi életet egy evolúciós rendszernek tekinti. A helyzetet bonyolítja, hogy a nyelvi kultúrához kötött megismerési folyamat szorosan illeszkedik, összefonódik más nyelvi kultúrákkal, a világban zajló egyéb gazdasági, technikai változásokkal. Ebbe a folyamatba tehát meglehetősen kockázatos beavatkozni. Ebből a szempontból igencsak riasztó a nyelvészek prognózisa, akik szerint „a világ népességének 94%-a a legelterjedtebb 400 nyelv egyikét beszéli, a maradék többi nyelv jövőbeni léte pedig megkérdőjeleződik."[27]

4.1. A humánevolúció és a globalizmus

A nyelvi kultúrákra úgy kell tekinthetünk, mint megismerési rendszerekre, ezért a megismerés útja szorosan összefonódik a humánevolúcióval. Ez az evolúciós rendszer elvileg nyitott, a pályája hosszabb időtartamra kiszámíthatatlan, nem megjósolható. Erre a folyamatra a globalizmus látszólag veszélyt jelent, valójában paradox jelenséggel állunk szemben. A mindenre és mindenkire kiterjedő törvények, ellenőrzések következtében a problémák globális jelleget, kozmikus alakot öltenek, de az orvoslásuk partikularizmusokat feltételez, egy-egy részrendszer szűkös időtartományon belüli gyors reagálását teszi szükségessé.

A globalizmus egyszerre és egy időben szaporodó nemzetállamok és politikai tömbök alakját ölti. Egyre több az olyan futballcsapat, amelyben mutatóban sincs hazai játékos, a fejlett országok továbbra is magukba szippantják a fiatal tehetségeket, a prostitúció, ember-és kábító-

23 SZABÓ T: Attila: Azonosság, változatosság, sokféleség. A kulturális evolúció megértéséről. In: Dávid Gyula – Veress Zoltán (szerk.) i. m. (1. lj.) 35.
24 Uo.
25 Csányi Vilmos: Édeni struktúrák. *Forrás* 2010/7–8. 17.
26 Uo., 18.
27 Keszi Csilla Gabriella: Anyanyelv és média a globalizáció korában. *Nyelvünk és Kultúránk*, 2010/3., 60.

szer-kereskedelem is globalizálódik, a globális falu képzete azonban, amit annyit emlegetnek, egyre inkább semmivé válik, mert sok tekintetben otthonát vesztetté teszi az embereket. A valakihez való tartozás igénye a tömegtársadalmakban kezd felerősödni és domináns érzéssé válni: a szekták, spirituális mozgalmak, politikai mozgalmak szinte a teljesönfeladásig menő azonosulásba kergetik az embereket, akik tudattalanul így védekeznek a globalizáció ellen.

A föld túlságosan tág tér ahhoz, hogy otthon érezhessük magunkat benne. A civilizált ember nem érzi jól magát. Ennek elsősorban az az oka, hogy felborult az egyén és a közösség hagyományos viszonya, amit – analógiával élve – úgy tekinthetünk, mintha biológiai értelemben felborulna az agy és a neuronok közötti kapcsolatrendszer.

A hatalom egész földkerekségre való rejtett kiszélesítése, amit globalizmusnak nevezünk, politikailag egy világkormány létrehozására irányul, ennek érdekében gőzerővel próbálja maga alá gyűrni a meglévő közösségi kereteket és a velük járó identitásokat. Árnyaltabban fogalmazva, a globalizáció valamilyen, az egész bolygóra kiterjedő folyamat, amelynek kulturális, gazdasági és szociális komponensei vannak, és amely idővel feltehetőleg valamiféle integrált, egységes földi kultúrát hoz majd létre. Ez utóbbitól még igen távol vagyunk, és a kommunizmus bukásán okulva kétségesnek látszik, hogy idővel lesz-e valami belőle, egyelőre még elmélkedni sem igen érdemes rajta. A globalizáció természetét illetően viszont annyit máris tapasztalunk belőle, hogy ennek a folyamatnak az elmélyülése konfliktusok sorozata felé hajszolja az emberiséget.

4.2. Állam és nemzet

Fontos tisztán látnunk, hogy a modern nemzet és a modern állam korántsem ugyanazt jelenti. A „modern állam kultúrállammá való átalakításába vetett ősi hit”[28] régóta ott él az emberekben. Ennek ellenére a modern állam példátlan anyagi és szellemi elnyomorodás állapotában van, írja Albert Schweitzer a *Kultúra és etika* című művének utolsó fejezetében. Ezért kell az embereknek adósságoktól összetörve, politikai harcoktól szétszakítva, minden erkölcsi tekintélytől megfosztva létükért új és új bajokkal megküzdenie.[29] Az államok önkényesen bánnak alattvalóikkal, sőt, akik idegen nép hatalma alá kerülnek, földönfutóvá válnak. Ellenben a nemzet ereje szellemében és erkölcsiségében rejlik, az államnak az emberek kultúra- és életigényét kellene fokozatosan kielégítenie.

A közösségi összefogásról beszélünk egy elidegenedett hatalmi konstrukció ellenében. Közösségben kell élnünk, mert mások nélkül csonka az emberségünk. A társadalom ezen a téren súlyos tudáshiányban szenved. Az ember társas lény mivoltának a lelki, szellemi, morális és spirituális lényegét nem ismerjük. Nem gondolunk arra, hogy a másik ember képe bennünk él, hogy mások lelke lelkünk része, hogy az emberi élet minősége társas kapcsolataink jellegén múlik. Az ember útja az anyaméhtől a családon át a nemzetig, különböző csoportokon és kis közösségeken keresztül mind társas kapcsolataink terebélyesedését jelenti.[30] A nemzet ebben az értelemben az egymással és egymásért való sorsközösséget jelenti, annak ellenére, hogy a mindennapokban ezek a viszonyok más formában jelennek meg.

28 Albert Schweitzer: Kultúra és erkölcs Vö. Rókusfalvy i. m. (8. lj.) 308.
29 Uo.
30 Vö. Rókusfalvy i. m. (8. lj.).

Az állam pusztán az egymás mellett élő emberek halmazát jelenti. A kollektíva jeleníti meg a nép lelkületét, már amennyiben az egyéni és közösségi tudat egyáltalán valamilyen közös sajátosságokkal rendelkezik. Ha viszont nem rendelkezik vele, abban az esetben csak tömegről beszélhetünk, de nem népről, nemzetről.

4.3. Az agy és a neuronok

A lélek a mai modern természettudományos ismereteink szerint, a mintegy másfél kiló zselés, kocsonyás agyszövetben van. A filozófusok valamikor haszontalan anyagnak tartották. Az 1600-as évek közepén rémlett úgy először valakinek, hogy az elme és az agy egy és ugyanaz.[31] Ma – természettudományos elvakultságunkban – ott tartunk, hogy az agyunk mi magunk vagyunk. A lélek, ez a hallhatatlan és megfoghatatlan dolog, ami gondolkodik, érez, irányítja, majd elhagyja a testet, a tudomány mai álláspontja szerint nem létezik. Ami van, az húsból van, és az agyban található. Emlékek, érzések és tapasztalatok raktározódnak el az idegszövetekben, és rögzülnek elektrokémiai kötésekben az agy milliónyi neuronja közt.[32] Ez bizonyára fantasztikus és korszakalkotó meglátásnak bizonyult, ennek ellenére az emberek többsége tökéletesen meg van győződve róla, hogy ennél azért többről van szó, az emberéletet nem lehet az agyműködésre redukálni. Ha az agytudósoknak szegezzük a kérdést, hogy tulajdonképpen kik vagyunk, aligha tudnak rá válaszolni.

5. Egyén és csoport

Az egyén és a csoport közötti viszony némileg árnyalja az emberről alkotott képet. Közösségben olyan változások zajlanak le bennünk, amelyek egy izolált agyban nincsenek benne. Csányi Vilmos négy ilyen változást ír le munkájában.[33]

Az első ilyen változás, hogy az emberi csoportokban közös hiedelmek alakulnak ki. Az adott csoporthoz tartozó ember fenntartás nélkül elfogadja, vallja, hiszi a csoport kulturális eszméit, mítoszait, vallását, ideológiáját. Személyiséggé válása során ezekkel azonosul.

A második változás az, hogy az ember képessé válik arra, hogy a csoportjához tartozókkal közös akciókban, magasrendű kiegészítő kooperációban vegyen részt, olyan formában és keretben, ahogyan ezt a kulturális eszmék meghatározzák.

A harmadik változás szerves kiegészítője az első kettőnek: a kulturális eszmék és a kulturálisan vezérelt akciók folyamatosan közös konstrukciókat hoznak létre a nyelvi, a gondolati, a szociális és az anyagi világban. Ez az alapja a tudásnak, beszédnek és a világ megismerésének.

Végül a negyedik változás az, hogy az ember szoros érzelmi kötődést alakít ki a csoportjával, és az állatoktól eltérően a csoport érdekében az egyéni és genetikai érdekeivel esetleg szöges ellentétben álló magatartásra is hajlandó, azaz képes akár önfeláldozásra is. (Látjuk, nem is olyan légből kapott Csoóri Sándornak az a megállapítása, mely szerint magyar az,

31 Thomas Wills (1621–1675) alkotta meg először a neurológia szót, ami hosszú évszázadok alatt a neurotranszmitterek felfedezéséhez vezetett.

32 Eduardo Punset: *A lélek az agyban van*. Budapest, Európa, 2011.

33 Csányi Vilmos: Az egyszemélyes csoport és a globalizáció. *Magyar Tudomány*, 2002/6. 762.

aki érdekei ellen is magyar akar maradni. Amúgy érthetetlen volna számunkra, hogy milyen megfoghatatlan hatalom kényszerít millió és millió embert arra, hogy akkor is magyarnak vallja magát, ha abból kára származik.)

Vitathatatlan ugyanakkor, hogy a csoporthűséggel együtt jár a csoportgyűlölet, a xenofóbia kialakulása is, de ebben a konfliktusban korántsem az általános harc vagy az elvándorlás a két lehetséges alternatíva. A kulturális evolúció során megjelennek az egyezkedési mechanizmusok, amelyek segítik a csoportokat, hogy valamilyen módon felosszák egymás között az erőforrásokat. (Nem úgy, mint Trianonban!)

Az egyezkedési mechanizmusokat vizsgálva azt találjuk, mondja Csányi Vilmos, hogy „sok bennük a racionális elem és a feszültség is, de hiányoznak vagy gyengék az együttműködés, a feltétel nélküli hűség, az önfeláldozás, a közös hiedelmeken alapuló morális támogatás elemei”[34]. A csoportegyezkedési mechanizmusok, amelyekre egyedeit maga a csoport készíti föl, csökkentették az agressziót, megakadályozták az emberi populációk biológiai szabályozó mechanizmusainak érvényesülését, és megnyitották az utat a mai társadalmak kialakulásához, amelyekben élünk.

Mindebből arra következtethetünk, hogy a csoporton kívüli egyed nemcsak azért alkalmatlan az életre, mert a megélhetéshez szükséges javakat nem tudja előteremteni, hanem azért sem, mert nem megy keresztül azon a szocializációs folyamaton, amely révén beleivódnak a csoporton belüli együttélés szabályai és a kultúrák keveredésével járó, a kultúrák közeledését lehetővé tevő szabálykövető képességek. Más szóval: éppen hogy valamely csoporthoz való szoros tartozás, a szilárd identitás teszi alkalmassá az embert a másokkal való együttélésre.

5.1. Egyszemélyes világ

A magukat „legfejlettebbnek” tekintő államok polgárai ma nem közösségi mivoltukra, családjukra, szülőföldjükre, hazájukra, hivatásukra, nemzeti hovatartozásukra büszkék, hanem individuális, személyes autonómiájukra. Egyedülállóságukat hangoztatják, ami pszichológiai szempontból képtelenség, agyrém, társadalmi szempontból pedig súlyos deviancia.

Az archaikus társadalmak tagjai idejük legnagyobb részét beszélgetéssel töltik. Ez a természetes számukra. Nincs magánélet, nincs külön szoba, másoktól való elkülönülés, izoláció. Ezek mind az ismeretlen (ezért félelmetesnek tűnő) tömeg hatása ellen manapság kialakult védekező mechanizmusok. Az autonóm, szabad személyiség, aki „meg akarja önmagát valósítani”, maga is a félelmetes tömeg része, annak mintapéldánya, aki ízig-vérig közösségellenes. Szó sincs nála szolidaritásról, lojalitásról, hűségről, erkölcsi kötelességről, barátságról, önfeláldozásról, szeretetről vagy az adott szó betartásáról. Egyedül ő számít, aki pillanatnyi érdekei szerint jár el.

„Az autonóm személyiség – írja Csányi Vilmos – a végső „csoportredukció”, az „egyszemélyes csoport”, amely akcióit, konstrukcióit maga szervezi, hiedelmeit maga válogatja, már csak önmagához hűséges, de kész egyezkedni másokkal.”[35]

A pszichológiában és a biológiában járatlan ember szemében ez a magatartás (és pszichológiai habitus) nem tűnik olyan borzalmasnak, mint amilyen valójában. Talán az „egyezkedési

34 Uo. 768.
35 Uo. 769.

hajlam" téveszt meg bennünket, amit konstruktív magatartásnak vélünk. Látnunk kell azonban, hogy az egyezkedési „hajlam" tág teret enged az önzésnek és az agressziónak. Adott esetben az ember haragjában akár mások életére is törhet, le is lőhet másokat. Ma már minden film és esti mese erről szól. A modern tömegtársadalom voltaképpen megfosztja az embert embersége alapvető jegyének megnyilvánulásától, a csoportkötődés normális kialakulásától, s ennek aztán a legkülönbözőbb mentális zavarok, neurózisok lesznek a következményei, nem beszélve az erőszakos viselkedésről, lopásokról, gyilkosságokról.

A kulturális evolúció hosszú ideig a csoporttársadalmakban és lassan zajlott. Többé-kevésbé kiszámítható volt. Ezzel szemben a felgyorsuló globalizációs folyamat korlátok nélküli technológiai fejlődés, az értékvesztés „a kultúra rendszerét nem a stabilis, zárt állapot felé tereli, hanem kiszámíthatatlan, jósolhatatlan nyitott állapotba, amelyről nem lehet tudni, melyik pillanatban borul fel, mikor hoz létre irreverzibilis, vissza nem fordítható változásokat. Mikor szünteti meg a rendszer létezéséhez elengedhetetlenül szükséges feltételeket".[36]

5.2. A jövő csapásirányai

A globális egyneműsödési tendenciák a jövőben várhatóan felerősödnek. A hosszú kulturális evolúció végterméke, úgy látszik, a magának való ember. A földön csupa magának való ember fog élni, illetve élne, ha ez a fejlemény nem jelentené egyúttal ennek a csodálatos fajnak a végét.

A globalizmus ellenére nem valószínű, hogy a jövő egyetlen, hivatalosan kultivált életvitelre és -felfogásra redukálódik. Kétségtelen, hogy korunk embere érdeklődésének, érdekeltségének, törekvésének, motiváltságának középpontjában a fogyasztás áll. Lényegében véve ez jelenti a személyi autonómia kiteljesedését. A jövő nélküli, jelenbe ragadt hedonisták tábora vélhetően tovább növekszik, akik minden bizonnyal rövid és egyre rövidebb távú célokat kergetnek.

Önmagában véve azonban már az „egyéni autonómia" kiteljesedése is számtalan formában keresztezi a szemünk előtt lejátszódó „egyneműsödési" folyamatot, amelyből a feszültségek és konfliktusok sora adódik. A jövő nélküli, jelenbe ragadt hedonisták szekértolói mellett megjelennek és felerősödnek a kollektív igények, új irányt szabva a szükségleteknek, ízlésnek, együttélési formáknak, kreativitásnak, beleértve a különféle kommunakísérleteket. Bizonytalan sejtéseink lehetnek csak arról, hogy milyen jövő áll a régi helyébe, mi valósul meg az újszerű társulási módok kínálta lehetőségekből. A globalizmus nyomán atomjaira hullik-e szét minden korábbi közösség, vagy az emberiség egyetemes céljain belülaz etnikai, nemzeti törekvések továbbra is történelmi hatóerők maradnak? Partikulárisan, elkülönülten nem képzelhető el a nemzeti jövő sorsa sem, de kétséges, hogy mint kollektív tudatforma halálra lenne ítélve.

A jövőre vonatkozóan semmi sincs végérvényesen eldöntve. Nem lehet egyetlen formulával megadni, megragadni az események menetét, mint amilyen a „történelem vége", a „globalizált világ",a „civilizációk háborúja", a „demokrácia diadala". A hasonló címkékrőlkiderült, hogy a legitimációs ideológia alapjául szolgáltak és a kiszemelt népek, térségek kifosztásához, a javak újraelosztásához kellettek csupán. Ez a jövőt illetően sem lesz másként.

36 Uo. 770.

Egyelőre a fogyasztói igények jelentik a bizonytalan jövő felé vezető egyik legszélesebb csapásirányt. Mindig „újat", mindig „jobbat", egyre „többet", még „modernebbet", „divatosabbat", „drágábbat". Jelenleg ez a korszellem, ennek tükrében a jövő sivatagnak látszik, csak az számít, ami egyetlen emberi életciklusba belefér, a többi nem számít. Ezzel a mentalitással együtt jár az egyke, a gyermektelenség, az élettársi együttélés, a válás, a magány, a depresszió, a céltalanság és gyökértelenség.

6. Magyar amnézia

A posztkommunista államokban elsősorban a szocializmust divatos kárhoztatni, mint ami megzavarta az emberek tudatát. A szocializmus-kommunizmus mint elvont társadalmi eszmény Magyarországon valóban nem kedvezett a magyar nemzeteszmének, mert a közösségi értékek helyett a személyes becsvágyat táplálta az emberekben. A nemzettudat meghaladását hirdetve a társadalom egyes csoportjaiban olyan várakozásokat és reményeket keltett, hogy egy új kollektív mi-tudat büszke hordozói (zászlóvivői) lehetnek. A jövő rózsaszín ködfüggönye alkalmas volt arra, hogy elrejtse a nemzet gondjait, bajait.

A rendszerváltásnak vagy –- találóan – „gengszterváltásnak" nevezett társadalmi átalakulás nem kedvezett a nemzet magára találásának, mert ez az átalakulás lényegében véve visszatérés volt abba a globális világba, amelyből korábban, a kommunizmus eszméjétől „megittasulva", az ország szabadulni próbált. Ez a folyamat eddig jórészt kimerült abban, hogy az önmagát politikai elitnek álcázott réteg, a média révén valóságos verbális polgárháborút keltve, megpróbálta jogszerűnek, törvényesnek feltüntetni a társadalom kifosztását, eladni, dobra verni a nemzeti vagyont, s ugyanakkor elfedni, elhazudni a súlyos és növekvő deficitet, az életminőség romlását, amit a társadalom többsége elszenved.

Ahhoz, hogy ez megtörténhessen, szét kellett verni a kárvallottak maradék önazonosságát, meg kellett fosztani őket szolidaritásérzésüktől és összetartozás-tudatuktól. Ehhez a központilag kialakított hamis és mesterkélt identitáskeretet, a hiteltelenné vált kommunizmus eszméjét fel kellet cserélni egy másik központilag kialakított hamis és mesterkélt identitáskeretre, ami a globalizmus formájában ismét nemzetekfelettiségben jelenik meg.

Ugyanakkor a szomszédságban új nemzetállamok sora jött létre, és mindegyik, ahogyan Duray Miklós írja[37] – a cseh, a szlovák, a horvát, a szlovén, a litván, az észt stb. – állam politikájának a nacionalizmus lett a legfőbb meghatározója. Ezekben az országokban a nemzeti önrendelkezésre irányuló törekvés valamelyest, mondhatnánk sikerrel, ellensúlyozza a nemzeti szuverenitás feladására irányuló gazdasági és politikai nyomást, amit a „nemzetek feletti" kozmopolita réteg diktál.

Magyarországon eközben teljes nemzeti amnézia övezi a privatizációnak nevezett szabad rablást, miközben a jövőt eldöntő tőke egyre inkább a nemzeti törekvések iránt közömbös elit kezébe kerül. A magyar közvélemény ezeknek az életbevágóan fontos kérdéseknek egyelőre háttal áll és – néhány vérszegény kísérlettől eltekintve – gyakorlatilag semmi sem állja útját az állami vagyon kirablásának és magántulajdonba mentésének.

Halkan meg kell jegyeznünk, amit jobb helyen felesleges mondani, de súlyos amnéziáról lévén szó, nem árt nyomatékkal felhívni rá a figyelmet, hogy az ország mindenkori veze-

37 Duray Miklós: Nemzetpolitika, országpolitika, kormánypolitika. In: *Ki bitorol bennünket?* Bécs, „Európa"-Club, 2007.

tőinek – függetlenül személyes és csoportérdekeiktől, politikai és ideológiai elkötelezettségüktől – a legfontosabb dolga, sőt egyetlen célja az igazságos elosztás volna, a parlamentnek voltaképpen erről kellene gondolkodnia.[38] A többi politikai maszlag, a gond pedig az, hogy a zajos verbális polgárháborúban, ami a javak újraelosztása körül zajlik, a választópolgárok hajlamosak megfeledkezni a mindenkori kormány felelősségéről, az igazságos elosztásra vonatkozó kötelességéről.

Ennek a súlyos amnéziának az a magyarázata, hogy a kollektív emlékezetért felelős elit többsége idegen doktrínákon nevelkedett, és ma is idegen érdekeket közvetít a magyar társadalom felé. Korábban látástól-vakulásig Moszkván csüggött, ma a pénzvilág hatalmasságainak lelkes szekértolói. Amikor a nemzeti identitásról, a magyar önazonosság hiányosságairól, az emberek zilált gondolatvilágáról és zavart lelkiállapotáról beszélünk, fontos ezt tisztán látnunk. Az oligarchia és a pártok által menedzselt réteg, amely megkaparintotta a hatalmat, kevés kivételtől eltekintve, orrvérzésig harcol a nemzet ellenében.

6.1. Kollektív traumák

Ez az áldatlan helyzet nem előzmény nélküli. Az elmúlt századok során elszenvedett – és fel nem dolgozott – kollektív traumák következtében a köztudatban kialakult és meggyökeresedett az a vélekedés, hogy a magyarság balsorsáért a nagyvilág, mindenekelőtt Magyarország és az a Nyugat, valamint Magyarország és a szomszédos országok közötti egyoldalú viszony a felelős. Tudjuk, Magyarország mint a „kereszténység bástyája" körömszakadtáig védte a török ellenében a nyugati országokat, amelyek viszont mindig cserben hagyták. A szomszédos népeket önzetlenül befogadta, akik aztán megpróbálták kitúrni őt saját hazájából, mindenesetre területének kétharmadát elrabolták. Ebből eredően Nyugat és a szomszédos országok, ahol a magyarok kisebbségi sorban élnek, tartósan és rendíthetetlenül mint ellenségek rögzültek a magyar nemzettudatban. Ennek folyományaként a Nyugathoz időnként a magyar nemzet sorsa iránt közömbös, olykor vele szemben kifejezetten ellenséges erő képzete tapad, de tagadhatatlanul érzékelhetőek napjainkban is bizonyos közvélemény-formáló nyugati fórumok részéről a magyarokkal szemben lekezelő vagy ellenséges érzületnek hangot adó megnyilatkozások. Hasonlóképpen a szomszéd népek is a magyar népet tekintik legfőbb nemzeti ellenségüknek. Ezek az ellenségképek kölcsönösen a Trianon-szindrómából fakadnak.

Trianont kiemelkedő hely illeti meg a magyar nemzettudat szempontjából, amennyiben a Trianon-szindrómához tapad a legtöbb kollektív memóriazavar.

6.2. Trianon lelki következményei

Trianon rányomta bélyegét az emberek tudatára és tudattalanjára, átalakította magatartásukat, gondolkodásmódjukat, értékrendjüket, egymáshoz való viszonyukat, jogfelfogásukat, erkölcsüket. A versailles-i békerendszer győztesei és áldozatai azóta is amnéziában szenvednek: csak bizalmatlanságra, gyűlölködésre telik tőlük, nehezen kormányozható népek, amelyek vonatkoztatási kényszerben szenvednek. Mondhatnánk: paranoiások. Kísért a kom-

38 Lackfi i. m. (9. lj.)

munizmus, a nemzetszocializmus, csúfosan háttérbe szorul a demokrácia, vagy éppenséggel fedezékül szolgál a magyarellenességre, amin az sem segít, hogy az utódállamok többsége az Európai Unió tagja lett.

Jól megfigyelhető volt, hogy a csatlakozásra való várakozás eufórikus vágya sem változtatott a trianoni attitűdön, amelyre a koncon való marakodás, a meggazdagodás vágya, a mohó zsákmányszerzés és annak foggal-körömmel való megőrzése jellemző. Az itt élő népek nem tudtak megszabadulni Versailles szellemétől, a franciáktól átvett nemzethatalmi érdekektől, ami továbbra is zavarossá teszi látásukat, elhomályosítja gondolkodásukat, a múltat illetően szinte teljes amnéziában szenvednek, hiszen nem emlékeznek arra sem, hogy milyen államkeretek közepette éltek akkor, amikor a térség fejlődési görbéje a zeniten volt.

Lázadások és forradalmak sora jelzi az itt élő népek frusztrációjából fakadó békétlenségét. Berlinben 1953-ban, Lengyelországon és Magyarországon 1956-ban, Csehszlovákiában 1968-ban, majd ismét Lengyelországban 1979-ben adtak hangot elégedetlenségüknek. Aztán a történelem szele elsöpörte a kommunizmust. Bekövetkezett a Szovjetunió, Csehszlovákia és Jugoszlávia szétesése. Az utóbbiban a szerbek, horvátok, szlovének, bosnyákok, albánok gyilkos háborút vívtak egymással még a közelmúltban is.

Trianoni-szindróma nem csak a népek bizalmatlanságában, frusztráltságában, békétlenségében nyilvánul meg. A magyarságon belül is zavarodottsághoz, a nemzeti önkép szétes̈éséhez, majdhogynem teljes amnéziához vezetett. Ennek ékes példája, hogy sokan – még politikusok és értelmiségiek – nem tudnak különbséget tenni a „magyar és a magyarországi között”[39]. A közvélekedéssel ellentétben nem mindenki magyar, aki Magyarországon él, és nem minden magyar él Magyarországon. Azokban az államokban például, amelyek Trianon után jelentős területet és népességet szereztek a megcsonkított országból, több millió magyar él. Ezeket a kommunista államhatalom – úgymond a békesség kedvéért – kitörölte a nemzet tudatából. Az utódállamok is nagy figyelmet szenteltek a magyar nemzettudat rombolására.A kisebbségbe került magyarok beolvasztása érdekében az állampolitika része volt, hogy Jugoszláviában bevezették a „jugoszláv nemzet”, Csehszlovákiában a „csehszlovák nemzet”, a Szovjetunióban pedig a „szovjet nép” fogalmát. Ezek az új mesterséges identitáskategóriák ugyan a kisebbségek körében nehezen gyökeresedtek meg, mégis a véleményformáló réteg, amely ezt a politikai elvárást közvetítette a nemzetrészek felé, nagy kárt tett a magyarság nemzettudatában.

6.3. Trianon politikai következményei

Amint az ismeretes a versailles-i bosszú a revansizmus felerősödéséhez vezetett a németeknél, akik bosszúért kiáltva révületükben kieszelték a más fajúak szisztematikus elpusztításának a lehetőséget, ami végül különös kegyetlen jelleget adott a második világháborúnak.[40] A második világháború győztesei, a német módszerességen felbuzdulva, gyakran éltek az etnikai tisztogatás lehetőségével, persze mellőzve a háborús módozatokat.

A második világháború után a fajok közti értékhierarchia gondolatától látszólag gond nélkül sikerült a világot megszabadítani. Ez azonban csak látszat, mert az „uralkodó faj”

39 Duray i. m. (35. lj.) 44.
40 Uo., 251–252.

gondolatköre, alakot váltva, máig ott kísért a „világnyelvek" társadalmi presztízsében, az „államalkotó népek" eszméjében és imperialista törekvéseiben.

Vannak népek, amelyek afféle helytartónak érzik magukat, hatalmuk tudatában egyremásra igyekszenek móresre tanítani korunk „szegénylegényeit", a kisebbségeket, az önálló állammal nem rendelkező népeket. Ez az agresszió mindenütt tetten érhető, ahol nemzeti-faji szupremáciát észlelünk, gondoljunk csak a szerbiai magyarverésekre, a szlovák nyelvtörvényre, a széltében-hosszában tapasztalható autonómia-ellenességre.

A közösségi emlékezet tekintetében volna még mit tisztázni, hiszen se végük, se hosszuk a történelmi traumáknak. Ezek közül csak egyet említünk még.„Emlékezetünk és identitásunk kulcskérdése", Kiss Gy. Csaba szerint, „az 1956-hoz való viszony". Nincs nemzeti konszenzus róla, a nagyvilág fontosabb eseménynek tartja, mint ahogyan maguk a magyarok vélekednek róla. „Az természetes, hogy lehet változó hangsúlya az identitás tartalmának, és egyénileg is különböző lehet az emlékezet. De ha létezik nemzeti közösség, szüksége van közösen elfogadott jelképekre, történelmi értékekre. Olyan múltbeli eseményekre, amelyeket együtt vállalta nemzet, mint identitásának meghatározó tartalmát."[41] Közösen elfogadott történelmi értékek nélkül nem létezhet teljes értékű, a nemzet minden tagját magában foglaló nemzeti identitás, teszi hozzá rezignáltan.

Hol vagyunk mi ettől? Az, hogy magyarok vagyunk, hovatovább üres nyelvi fordulattá vált, elvesztette tartalmát, az identitás kiszikkadt, elfonnyadt, a szomszédos országokban szinte már szitokszóvá vált.

A magyar társadalom passzív tömeggé vált, egymás iránt semmiféle szolidaritást nem érző egyénekre ésrétegekre bomlott szét. Társadalomról, közösségről csak nagy fenntartásokkal beszélhetünk. A tömeg csak azt lesi, hogy az állam, a kormány megélhetést biztosítson számára, munkát, ötletet adjon neki, segítse valahogy boldogulni. Az atomizálódás az ország szétdarabolásánál, Trianonnál is súlyosabb csapás, és talán helyrehozhatatlanabb károkkal is jár.

6.4. Gerenda és a szálka

Trianon óta mélyül bennünk tudathasadásos állapot, ami voltaképpen a kiegyezésig nyúlik vissza. Azóta vagyunk zavarban, ha Magyarországot említjük, mondja Duray Miklós, mert hirtelen nem tudjuk, hogy melyik országról beszélünk: az 1918 előttiről vagy a Trianon utániról. Trianon óta vannak kétségeink, hogy van-e hazánk? – mondja. [42]

Zavarban vagyunk, ha meg kell mondanunk, hova tartozunk. Zavarunkat azzal leplezzük, hogy „kettős kötődést" emlegetünk, „kettős identitásról" beszélünk. Az egyetemes magyarsághoz is tartozunk, meg azokhoz az országokhoz is, ahol épp élünk. Vajon lehetséges ez? Ha egy hazánk sincs, akkor hogy lehet belőle egyszerre kettő? Ehhez a képtelen meséhez kitaláljuk a nem létező hazát, a szellemit, a „haza magasban" fogalmát.

Paradoxon, de a határon túli nemzetrészek világa a történelmi folytonosság szempontjából autentikusabb, mint a csonka országban élőké. Ez egyáltalán nem túlzás, ha arra gondolunk, hogy a csonka országban máig nem tudatosult, hogy a Magyar Királyság nem csak egy nemzet, hanem a nemzetek hazája volt. A magyar mellett horvátok, románok, szlovákok, szerbek,

41 Kiss Gy. Csaba Kik vagyunk és miért. Írások az identitásról. Stockholm, Erdélyi Könyv Egylet, 2008, 196.
42 Duray i. m. (4. lj.) 252.

németek is éltek benne. A magyar politikai nemzet tagja volt az ország minden polgára, ahogyan ma francia minden francia állampolgár, függetlenül attól, hogy az anyanyelve nem francia. A franciák kíméletlenül maguk alá tepertek minden más etnikumot, népet. Magyarországon éppen csak megindult a németek, szlovákok, zsidók körében némi magyarosodás, szembefordultak a Magyar Királysággal, máig nemzeti ősbűnnek tekintik a magyarrá válást. A franciáknak sikerült a nemzeti tudat nagyszabású formálása, volt hozzá idejük és hatalmuk, viszont Trianonban azt rótták fel nekünk, magyaroknak, amit ők saját házuk táján kíméletlenül végigcsináltak. Velünk szemben Trianonban úgymond a népek önrendelkezési jogának szereztek érvényt, amit a nyugat-európai államok egyikében sem vettek figyelembe. Trianonban a magyar nemzetszerkezet kialakítását azok akadályozták meg, akik saját portájukon a nyelvében, kulturálisan széttagolt országot politikailag egy masszába gyúrták.

A nyugat-európai államokban a nemzetállam nem jelent mást, mint a középkori állam átalakulását polgárok államává. Ezek a polgári államok, a mi szemünkben, a többséginemzet politikai hatalmának nemzetelvű diktatúrájától nemzetállamok. Ez a nemzeti kizárólagosság érvényesül a csonka országgal szomszédos újsütetű nemzetállamokban is, ahol szabadon érvényesíthetik politikai hatalmukat a számbeli kisebbségben élő magyar közösségek fölött.

Nehéz elképzelni, hogy a franciák békességgel eltűrnék, hogy területük egyharmad része idegen uralom alá kerüljön.[43] A mi esetünkben ezt természetesnek tartják, hiszen a területrablás a második világháború után megismétlődött. Most a „baráti országokkal" való megbékélést, politikai stabilitást, lelki áthangolódást várnak tőlünk. Ezek a körülmények is hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar társadalom nem tudott és nem is akart önmagával szembenézni.

6.5. Egy abszurd dráma

Figyelemre méltó, hogy a francia mintára erőszakolt, a nyelvi kultúra helyett az állampolgársághoz kötött politikai identitás a legnagyobb tudatrombolást Magyarországon végezte. Az elszakított magyarság a senyvedő nemzetrészeketMagyarországhoz kapcsolódó szálakban a tudat mélyrétegeiben megőrizte a Szent Koronához való tartozás halványuló emlékeit, a kommunista hatalom Magyarországon kiradíroztaa 3 millió, önhibáján kívül határon túl rekedt honfitársainak az emléknyomait.

A 2004. december 5-én tartott népszavazás a magyar amnéziát illetően nem hagy semmi kétséget. Ilyesmi csak egy abszurd drámában történhet. Gyurcsán Ferenc akkori miniszterelnök tanácsára a szavazópolgárok többsége nemet mondott a magyar nemzet egységére. Képletesen szólva nem nyújtott testvéri kezet feléjük. Ellenkezőleg, a kormánya által kifosztott határon belüli polgárokat riogatta velük.

Azt, hogy mi játszódott le azok lelkében, akiktől megtagadták a kettős állampolgárság lehetőségét, Kányádi Sándor szomorú verse emlékeztet bennünket.

„Nem kellünk mi a múltnak,
nem kellünk mi a mának,
kivált jövendőnek, minket itt utálnak."

43 Uo. 254.

Miközben minden egészséges nemzetben az összetartás, a szolidaritás, az önfenntartás reflexei valamilyen szinten működnek, a nemzet egységének a gondolata a lelkek mélyén él, a magyarok a virtuális nemzetegyesítés gondolatától visszaborzadtak. A korabeli balliberális sajtó nagy empátiával foglalkozott a kínai és palesztin bevándorlók gondjaival, az afrikaiak problémáival, mindennel a világon, csak azokat büntette hallgatással, akiket Trianonban a birtokon kívülre szorítottak. A közvéleményt az sem befolyásolta, hogy a környező népek – horvátok, románok, szlovákok – merőben más példát mutattak, minden csinnadratta nélkül, magától értetődően biztosították a kettős állampolgárságot mindazoknak a honfitársaiknak, akik arra igényt formáltak. Egyedül Magyarország „népe" fordult el a vele egyazon nyelvet beszélő határon túli magyaroktól?

Nyilvánvaló, hogy a regnáló szocialista-szabaddemokrata koalíció a hatalmát féltette, ezért riogatta 23 millió éhes romániai betelepülővel és más határon túli éhenkórász kisebbségivel a magyar népet.

Tudjuk persze, hogy „akié a média, azé a hatalom". A médiában – ugyanúgy, mint a gazdasági életben, kultúrában, intézményekben – a hatalmi erőviszonyok képeződnek le. Ezek az erőviszonyok közvetlen befolyással vannak az emberek önazonosságának, nemzettudatának az alakulására. Az eset messze túlmutat a média befolyásán, a rendszerváltás haszonélvezőinek a manipulációján, a közvélemény tájékozatlanságán. Az elszakított nemzetrészekkel szembeni magatartás, a sorsuk iránti közömbösség, a velük való mindennemű szolidaritásérzés hiánya arra vall, hogy a magyar nemzet „nagybeteg": súlyos amnéziában szenved.

A hírhedt népszavazásig 15 év múlt el a „rendszerváltástól". A balliberális sajtó ugyan naponta megpróbálta lejáratni, dehonesztálni, kiforgatni értelméből a nemzetet, avíttnak, mucsainak beállítva a magyar népet, ehhez az amnéziás állapotnak a kialakulásához azonban 15 év kevés. Az amnézia gyökereit mélyebben kell keresni.

Gondoljunk csak arra, hogy a nemzetrészeket több mint háromnegyed évszázada választották el egymástól, ez alatt az idő alatt a kisebbségek kiszolgáltatott helyzetükben alaposan meggyengültek nemcsak hitükben és önbecslésükben, hanem létszámukban és gazdasági erejükben is, mégis a rendszerváltás után – hirtelen felocsúdva révületükből – a határon túli nemzetrészek politikailag megszerveződtek, talpra álltak, a nagyvilág elé tárták a sorozatos jogfosztásokat, amelyekben részük volt, kidolgozták jövőre vonatkozó koncepcióikat, sőt, szellemi vezetőik eljutottak arra a gondolatra, hogy a nemzet jövőjét az államhatárokkal szétválasztott részek autonómiájában és a részek határon átívelő újraegyesítésében látják, egyúttal a Trianon óta máig tartó és ható kérdések felvetésével mintegy visszakerültek a nemzettudatba azok a sorsproblémák, amelyeket a hatalmi politika sokáig elfojtott.

A 2004. december 5-i döbbenetes és letaglózó népszavazás a nemzetáruló értelmiségi és politikusi köröknek a védekező reflexe volt, nem élhetünk azonban abban a tévhitben, hogy a magyar amnézia, amelyről beszélünk, kizárólag az ő bűnük.

6.6. Oldott kéve

Nem tudjuk a magyar katasztrófák mérföldköveit sorra bejárni. Szívbemarkoló évszámok, de ezek szakavatott elemzését átengedjük a történészeknek. Nemeskürty István *Mi történt velünk*? című kitűnő könyve nyomán csak egyetlen látogatást tegyünk. Állítsuk meg az időgépünket 1918. október 31-én. Károlyi Mihályt Bécsből telefonon épp kinevezték minisz-

terelnökké, győzött az őszirózsás forradalomként emelgetett államcsíny. A nemzet végveszélyben. A nép már akkor is elbutítva, tétlen szemlélője az eseményeknek. Talán nem is jó szó rá, hogy szemlélője az eseményeknek, inkább el van bódítva a forradalomnak kikiáltott népcsalástól. Halálos járvány pusztít. Ennivaló alig akadt. Károlyi Mihály azon van, hogy a békekötés dolgában eljárhasson, ő akarja elrendelni a leszerelést, azon van, hogy az ellenség minél nagyobb magyar területeket vegyen birtokába az utolsó pillanatban.[44] A mindössze tíz napra kinevezett Linder Béla azonnal elrendeli a fegyverletételt. Vonatok százai viszik haza a katonákat, ahol nyomban beállnak önállóságot kivívott hazájukban katonának. Kivéve Magyarországot, ahol nem akarnak több katonát látni.

Vannak alakulatok, amelyek fegyverzettel térnek haza. Adott esetben még tehetnének valamit, írja Nemeskürty. Számolni kellene velük. A magyar katonavonatokat az istenadta nép látszólag lelkesítő szónoklatokkal fogadja, valójában a katonáktól elveszik fegyvereiket:

> „nyájas asszonyok kedveskedő mozdulattal levágják a rangjelzéseket, illetve, aki ezt nem hagyta, azt az utcán szitkozódó tömeg kapja el és tépi-szaggatja a rangjelzést, ráncigálják a puskát a vállaikról, pisztolyt a derékszíjról, kardot a kardszíjról. A megzavarodott katonákat, akik ünneplő tömeget vártak, vagy legalább is ételt-italt és szeretetet, örömet, idahaza fenyegetés és gyűlölet fogadja. Legalábbis Magyarországon."[45]

A következményeket tudjuk: az ellenség akadálytalanul hatolhatott be az országba. Azok, akiknek az lett volna a dolguk, hogy a hazát védjék, a honvéd haderő leszerelésén, szétzüllesztésén fáradoztak.

Az ellenség akadálytalanul nyomult előre. Napról napra, hétről hétre kerültek magyar területek idegen kézre. „1919 januárjában már csak az volt kérdéses, hogy marad-e egyáltalán terület magyar kézen?"[46]

Miért került Magyarország 1918. novemberétől kezdve ebek harmincadjára? – teszi föl a kérdést Nemeskürty István. [47] Okkal és joggal kérdezi, hiszen sokkal nagyobb területeket adtak fel Magyarországból, mint amennyit később Trianonban elcsatoltak.

Magyar identitás? Hol volt 1918-ban? Hol volt a nemzettudat, amikor falvak, városok százai egyetlen puskalövés nélkül kerülnek idegen kézre? Miért tűrték szótlanul az emberek, hogy az ellenség birtokába kerüljön Kolozsvár, Pozsony, Kassa, Szabadka, Pécs? „Miért nem mozdult senki?"[48] – teszi föl a kérdést Nemeskürty.

Nem volt egyetlen magyar államférfi sem, aki az ország védelmére sietett volna. Illetve nem volt mindenki teljesen vak. Volt, aki tudta, hogy az ország a vesztébe rohan. Ilyen volt például Tisza István, mondja Nemeskürty.„Az egész nemzet hallgatott és tűrt". De vajon miért? „Nem tudni, miért", teszi hozzá rezignáltan. Aztán pontosít. Azért nem hallgattak Tisza szavára, azért adták fel az országot, mert „már nem éltette a nemzetet az országot együtt tartó, országot építő eszme". És a nemzet, ahogy a költő megénekelte, „oldott kéveként" hullott szét.

44 Nemeskürty István: *Mi történt velünk?* Budapest, Szabad Tér, 2002. 46.
45 Uo., 50.
46 Uo., 51.
47 Uo., 52.
48 Uo.

6.7. Az istenadta nép

Ugorjunk be az időgépbe, keressünk egy közelebbi időpontot, amikor Nemeskürty szerint a nemzet újfent látványosan maga alatt volt.

1994. május 29-én a választásokon a magyar nép 54 százalékos többséggel hatalomra szavazta a bukott állampárt utódját, amely negyvenöt évig sanyargatta. Kútba esett a világkiállítás, lesajnáló nyilatkozatok hangzottak el a millecentenárium ünnepén, olyan pénzügyminisztert emeltek bársonyszékbe, aki az anyatejet is megadóztatta volna.

Azt mondják, a néphangulat kiszámíthatatlan. Az istenadta népet könnyű lépre csalni. Az új szelek még nem járták át a társadalmat. Friss levegő helyett pártos szembenállás, elzárkózás a kisvárosokban, falun, vidéken semmiélet, semminyüzsgés, a meghirdetett politikai célok, jóllehet országos érdekűek, jól hangzanak, nélkülözik a kulturális, szellemi hátteret, mondhatnánk – a hátszelet. Ha értékes embereket támadtak balról, rágalomhadjárattal próbálták a kulturális-szellemi életből félreállítani, a jobboldal meg se mukkant. Akkor sem emelt szót amikor saját vezetőit rágalmazták. Sorsukra hagyták a legjobbakat. Hagyták őket lejáratni, besározni. A nép a rágalmakat szívesen elhitte. Nem csoda, hogy a jobboldal ismételten elvesztette a választásokat.

Azóta politikai téren fordult a kocka, de jobbára ma is mindenki csak a maga sorsára figyel, a maga boldogulását nézi. Megszűntünk közösség lenni, lakosok tömegévé váltunk. Ez a tömeg nem érez felelősséget önmaga iránt. Egyik tömeg sem, függetlenül attól, hogy kikből tevődik össze. Nem érdekli, hogyan és miként dönt felette a mindenkori hatalom. Vállat rándít vagy morgolódik, de zokszó nélkül hajlandó mindent tudomásul venni saját pillanatnyi túlélése érekében.

6.8. Amiről nem beszélünk

Nemeskürty a bajok okát abban látja, hogy az évszázados Habsburg uralomban, főleg a szabadságharc utáni önkény miatt duzzogtunk, de magunktól semmit sem tettünk. Tulajdonképpen lelki betegség sorvasztja a magyarságot – „passzív rezisztenciában" szenved. Nemeskürty magát ezt a fogalmat nem használja, de pontosan körülírja: „Tudomásul veszszük, sőt elvárjuk, hogy mindig más döntsön helyettünk, mi legfeljebb elégedetlenkedünk."

Ez a diagnózis nagyjából helyes, de hiányzik belőle valami. Van valami, amiről a történészek, politikusok, a nemzet sorsáért aggódó értelmiségiek általában nem beszélnek. Jelesül a társadalom politikai elégedetlenségének az okáról szokott kevés szó esni.

A magyar nép azért nem lépett fel önnön sorsa érdekében, mert kisemmizve érezte magát saját közösségéből. Ez immár vagy száz éve a földkérdésként merül föl, amit máig nem sikerült megnyugtató módon megoldani. Magyarország negyed század leforgása alatt kétszer esett ugyanabba a gödörbe, 1918-ban és 1944-ben. Félő, hogy napjainkban harmadszor is bele fog esni.

A földkérdés mellett a köztehervisélés az, ami sehogy sem akar megoldódni. Pedig annak idején, 1848-ban azért lehetett mindenkinek egy emberként a magyar ügy mellé állítani, mert a magyar nép akkor nemcsak a szabadságról, hanem a beígért köztehervisélő reformkorról álmodott. És erről álmodik újra meg újra. Nemzedékről nemzedékre. Konok állhatatossággal. Ennek ellenére egyre messzebb kerül tőle.

Az éltető eszme mögé valós érdekeltség is kell. A francia és az orosz forradalom azért tartotta szívügyének az ország területét, mert a forradalom résztvevői úgy vélték, hogy közös javakért folyik a küzdelem. Igazságtalan a nemzet tehetetlenségéről beszélni anélkül, hogy erről a bántó mulasztásról nem beszélünk.

A nemzeti oldal szemében Jászi Oszkár szálka, pedig tőle is volna mit megszívlelni.

> „A nagy nemzeti élet-halál harc hősei 1848-ban abban a hitben voltak, hogy az egész nemzet megváltásán fáradoznak. A harc láza után egy másik generáció, apáikideáljait félretéve, a hatalmi pozíciót egy új osztályuralom megszilárdítására fordítják. (…) A nemzeti gondolat tetemes változást szenved. A nagy egységesítő törekvésekről keveset hallunk".[49]

Ez bizony szó szerint így van. A legkülönbözőbb fejlettségű közösségekben végzett vizsgálatok egyértelműen arról tanúskodnak, hogy az emberek mindenütt „ösztönszerűen" kívánatosnak tekintik az egyenlőséget, és hajlamosak – még saját kárukon is – helyreállítani az igazságot.[50] A többség még a becsületesen szerzett vagyont is megsarcolná, és a gazdagoktól elvett javakat a szegényeknek adná. Az emberekben tehát, bárhol is éljenek a világon, mélyen a lelkükben gyökeredzik az igazságosság és egyenlőség elve.

Ez az érzékenység nem véletlen, hiszen az egyén életesélyeit döntően az anyagi vagyon határozza meg. Ennek megfelelően ahogyan az egyenlőtlenség nő, vele nő a társadalmi elégedetlenség is. Ha a jelent nézzük, a nemzettudat állapotán kesergünk és honfitársainkat szeretnénk a passzív rezisztenciából kimozdítani, a javak elosztása terén tapasztalható anomáliákat látva azt kell mondanunk, hogy megint háttal ülünk a lovon. A nép felemeléséről ma is csak hazug frázisok vannak, ehelyett – a „haladás" jegyében – a többi ember szolgasága árán egyesek hatalmas vagyonokra tesznek szert.

Ahogyan az 1848 utáni generáció konzerválni igyekezett a „nemzetfenntartó" elemeket, a „történelmi családokat" és természetesen azokat, akik a pénzarisztokráciából ilyenekké szerettek volna válni, azóta is, kerülőkkel bár, de minden arra megy ki, hogy akinek volt, annak még több legyen, lehetőleg a kezébe kaparintson mindent…

Jászi Oszkár tévedett, amikor azt hitte., hogy a szocializmus egyenes folytatása a nagy nemzeti küzdelemnek, még nagyobbat tévedett a liberális állambölcseletet illetően. Tévedhetett, akkor még más idők jártak. Nekünk azonban igazán benőhetne végre a fejünk lágya: nyugatmajmolás helyett fel kellene ismernünk, hogy az ország megőrzésében egyenlő közteherviseléssel és a javak arányos elosztásával lehet érdekeltté tenni az embereket, egyébként nincs, nem marad semmi, ami összetartsa és közösségbe rendezze őket. Atömegtársadalmakban nemzetről, nemzeti kötődésről, abban az értelemben, amit mi értünk alatta, nem beszélhetünk. Legfeljebb azok papolnak patriotizmusról, nemzetről, akik haszonélvezői a helyzetnek.

A kommunista rendszer megbukott, de legalább annyit megtanulhattunk volna belőle, hogy amíg emberek társadalomban élnek, nem lehet megkerülni a termelés és fogyasztás kérdését, ha mégis, akkor beszélhetünk demokráciáról, akármiről, a hatalom csakpolitikai, ideológiai játékszerként használja az embereket.

49 Idézi Nemeskürty i. m. (42. lj.) 23.

50 Marosán György: Fenntartható-e a fogyasztói társadalom? *Forrás. Jövőképek*, 2010. július-augusztus, 48.

7. Zombilények

Makkai Béla a *Hija-haza* című könyvében beszámol egyik úti élményéről, ahová pécsi egyetemistákkal indult terepgyakorlatra, ahogyan mondja, a Dráva „túloldalára". Útjuk a Bilogora északi lejtője mentén, a volt Határőrvidéken vezetett keresztül. Eljutottak Zsdálára, amelynek lakossága néhány emberöltővel ezelőtt a helység Somogy-megyéhez csatolását kérte, persze ebből a jámbor óhajból nem lett semmi. A magyar honfibú orvoslására a település kapott egy tetterős „horvát papot", aki annak rendje és módja szerint „kiprédikálta" nem csak a magyar tanítót, hanem mindenkit, aki magyar emberként neki szemet szúrt, annyi bizonyos, hogy az 1910-es népszámláláson az ott lakó magyarok mind egy szálig horvátnak vallották magukat. Vajon egy szűk évtized alatt mitől fordult ekkorát a világ itt, a Dráva mentén? – teszi föl a kérdést Makkai Béla.[51]

Hol vagyunk még időben Trianontól? Jóval előtte is kísértenek a mai „politikai aktualitások". Falvak sora Szlavóniában, amelyekben a horvát-szerb testvérháború végórái után „száz számra látni kiégett, fűvel és bozóttal sűrűn benőtt emeletes házakat, vagy golyó ütötte sebekkel teleszórt épületeket." Kelet felé haladva ismerős helységnevek, folytatja útleírását, a valamikor magyarok által is lakott településekből félezernyi erre vidékre esik. Itt magyar iskola, amott református gyülekezet, megint máshol könyvtár, olvasókör vagy dalárda működött. Nyomuk sem maradt. Daruváron azonban valaki mégis akadt, aki a tikkadt utasokat anyanyelvükön szólítja. Egy helybéli horvát férfi magyar feleséget választott magának, „a szóban forgó ara nem szlavóniai szórványmagyarság kései hírmondója, hanem egy, az önfeladás stációit végigjárni szerződött dunaújvárosi menyecske."

Ilyen szempontból valóságos „turisztikai próbatétel" minden utazás, nem csak a Száván innen, Dráván túl, ahol a horvátokkal való nyolcszáz éves együttélésünk utolsó nyomait is mind nehezebb fellelnünk, hanem szerte az egész Kárpát-medencében.

A magyarok, nemcsak elnyomatásuk következtében, hanem a szükségesnél mélyebben átélt internacionalizmus folyományaként, zokszó nélkül veszni hagyják a nemzeti érzést. Makkai Béla a nemzeti mivoltukból kivetkezett, tudathasadásos zombilényekről beszél…[52]

Európa két nagy népe, a németek és oroszok közé ékelődve legalább 1200 éve él a magyarság. Bár az indoeurópai népek gyűrűjében társtalan, tucatnyi nemzet és számos etnikai csoport él mellette, ölelve-szorítva egymást, szüntelen létharcban, sorsszerű, de csak kevéssé tudatosult érdekközösségben.[53] Elmaradhatatlan, hogy a fentiekhez hozzáfűzzük Szent István Imre herceghez írott intelmeit, annak példázataként, hogy jóakarattal kell fogadni és gyámolítani mindenféle jövevényt, hogy „nálad szívesebben tartózkodjanak, mintsem másutt lakjanak."

Nem valószínű,. hogy Slobodan Milošević valaha is olvasta volna Szent István intelmeit, még kevésbé valószínű, hogy ez a hitvallás közel állt volna a szívéhez, de szinte szó szerint ezekkel a szavakkal fogadott bennünket, amikor 1992-ben a magyar autonómia ügyében felkerestük. Azt szeretném, mondta – idézem saját szavait – „ha ti vajdasági magyarok jobban éreznétek magatokat itt nálunk Szerbiában, mint Magyarországon." Tartott az elszakadástól, feltehetően ezért ígért fűt-fát, de hát azt is csak találgatni tudjuk, hogy Szent István Imre herceghez írott intelmei milyen kontextusban születtek.

51 Makkai Béla: *Híja-haza. Cikkek, esszék, tanulmányok*. Vasszilvágy, Magyar Nyugat, 2012. 59.
52 Uo., 143.
53 Uo., 166.

Mellesleg magyar részről a „befogadás" ékes példája volt az 1102-ben integrált Horvátország esete, amely 800 éven át autonómiát élvezett, ami egyúttal mind ez ideig két nép leghosszabban tartó „házassága" Európában. De a Dél-Erdélyben megtelepülő szászok is 600 évig élveztek széleskörű autonómiát. Utóbb aztán, ahogyan ez már lenni szokott, a visszájára fordult minden. A mohácsi katasztrófa után, a törökdúlás következményeként magyarság megtizedelődött, míg a beszivárgó, betelepülő idegen ajkú népesség túlsúlyba jutott a befogadó néppel szemben.

A törökkel folytatott szakadatlan harcokban kivérzett magyarság a saját földjén fokozatosan kisebbségbe került, majd a kellő pillanatban a bécsi udvar kijátszotta a „jövevényeket" a politikai szabadságáért harcoló magyarokkal szemben. A nemzetiségek Bécs biztatására területi különállást követeltek, és fegyvert emeltek a Habsburg- és Orosz Birodalommal élethalál harcát vívó magyarokkal szemben. Az 1920-as trianoni békediktátum aztán hétfelé darabolta, s alig több mint negyedére zsugorította a magyar államot. [54]

7.2. Fél szívvel

A nemzeti identitást körüljárva lépten-nyomon olyan jelenségekbe botlunk, amelyek – finoman szólva – még nem kellőképpen „földolgozottak".

Vannak, akik a történelem viharában megtartották a magyart mint anyanyelvüket, de a velük megesett dolgok miatt (holokauszt) halálukban sem bocsátottak meg a magyaroknak. Másokat a kommunista rendszer nemcsak szülőföldjük elhagyására kényszerített, hanem megbántottságukban sírkövükre, távol idegenben, a román, szlovén, horvát, görög, magyar szöveg helyett angol nyelvű feliratot kértek. Ismét mások a nemzetköziséget és jogegyenlőséget meghirdető „demokratikus" eszmék miatt szakítottak a „múlttal", voltaképpen honfitársaikkal és identitásukkal. A kikeresztelkedéseknek, elhatárolódásoknak, identitásváltásnak, önmegtagadásoknak se szeri, se száma, annyi a fel nem tárt eset, hogy lehetetlen volna akár csak kategóriákat is felállítani. Megmaradni, mássá lenni, megszokni, megbocsátani, elfelejteni, nem felejteni, bosszút lihegni, álmodozni, sovány koszttal beérni, elmenni, váltig helytállni, szerencsét próbálni: a legszűkebb családban is, nagynénik, nagybácsik, első és második unokatestvérek, szomszédok, rokonok, jó barátok, ahányan annyiféle nemzetiségűek, annyiféle történet, akiket időnként szembefordít egymással vagy kifordít magukból, gyászba borít a történelem.

Akarjuk vagy sem, ebben a térségben a nemzeti hovatartozás nem egyszerű tény, életrajzi adat, érzelmi kötődés, tudatállapot kérdése, hanem hatalmi viszony, előnyös vagy hátrányos megkülönböztetés. Sors, ami ilyen-olyan túlélési formák keresésére ösztönzi az embereket, néha az önkínzásig, vagy azon túl is.

7.3. Szabadság és identitás

Hajlandóak vagyunk azt hinni, hogy az önazonosság elsősorban nekünk, magyaroknak és Kárpát-medencében velünk élő népeknek jelent problémát. Ez azonban téves meglátás. Európában (és az egész világon) sok nép bajlódik az önmeghatározásával. Az önmeghatározás

54 Uo. 169.

bizonytalanságának nem kulturális (lelki, pszichológiai) okai vannak, hanem a *szabadság hiányából* fakad. Az önazonossági bizonytalanság arra utal, hogy térségünk fő gondja ma is a szabadság hiánya. *Szabadság* híján az identitás mindenütt kényszerpályán mozog, nehezen behatárolható tartalommal. A hangsúly nem azon van, hogy az egyén nemzeti hovatartozásáról mikor és hogyan nyilatkozik, a kérdés az, hogy a félelem (a rá nehezedő nyomás, vele szemben támasztott elvárás) mennyire határolja be gondolkodásmódját és megnyilakozását. A nemzet szabadsága híján az egyén szabadsága sem bontakoztatható ki. Azok a népek, kisebbségek, amelyek tartós identitászavarban szenvednek, nélkülözik azt a szabadságot, hogy azok legyenek, akik szeretnének.

Az önazonosság kérdése kizárólag ebben az összefüggésben, a szabadság függvényében érthető meg és tárgyalható érdemben. Más szóval a szabad identitásválasztás elve a gyakorlatban nem érvényesül mindaddig, amíg a lappangó diktatúra korszaka le nem zárul. Szeretnénk azt hinni, hogy az erőszak a múlté, a hatalomgyakorlás módja azonban, amellyel nap mint nap szembesülünk, amely alávetettségre és kényszeredett lojalitásokra épül, bár elérte működőképességének határait, még mindig virulens. Olyan történelmi feladatokkal találta magát szembe, amelyek megoldására, bármilyen nemzeti színezetet öltsön is magára, képtelennek bizonyul. Egyre csak növeli a visszafizethetetlen adósságtömeget, miközben nem tudta megakadályozni a széles néprétegek elszegényedését, lerongyolódását, lezüllését. Nem volt képes megállítani a népesség fogyását, az életminőség romlását, az önsorsrontás népbetegségeinek járványszerű terjedését. Lehetetlenné tette a családalapítást, a nemzet gyarapodását, szaporodását. Soha nem tapasztalt mélységbe süllyesztve a társadalmat, kilátástalanságba taszította és kivándorlásra serkenti a fiatalokat.

Tanulmányom második részében, árnyalanyi túlzással, a „lappangó diktatúra" következményeiről beszélünk, az amnéziával járó tünetekről, a magyar társadalom vereségéről, ami leginkább az egyetemleges légszomj érzésében jut kifejezésre.

7.4. Cápák között szabadok?

Megfordult bennem, hogy nem túl nagyra törő-e a cím: *Kik vagyunk?,* vagy a tanulmány alcíme: *Magyar amnézia*. Talán mégiscsak visszafogottabban kellene fogalmazni, szerényebben kellene az önazonosság kérdéséhez viszonyulni. De aztán úgy gondoltam, hogy se szeri, se száma azoknak az írásoknak, amelyek a nemzet gondolatát megpróbálják elásni. Már annyira megtanultunk mellébeszélni,kicsik és senkik lenni, mintha keresztülment volna rajtunk egy lánctalpas. Meg aztán azt is látom, hogy a szakmabeliek, maradjak csak a kollegáknál, mind oda, „oda Európába" igyekeznek: témaválasztásukban, magasztos retorikájukban, gondolkodásmódjukban megpróbálnak valamilyen szürrealisztikus „nyugati elvárásnak" eleget tenni, miközben mélyen rangon alulinak érzik a hétköznapi gyakorlat és az egyszálbélű emberek problémáit. A nemzet sorsát – a magyarság múltját, jövőjét – véres és kegyetlen utópiának próbálják beállítani, bizonygatva mindannak az életrevalóságát, magasabbrendűségét, ami távoli és idegen tőlünk. Megpróbálják, és majdnem sikerült is nekik elhitetniük velünk, hogy a magyar valóság tartalmatlan és értelmetlen, minél hamarabb megpróbálunk szabadulni tőle – de legalábbis áldatlan csatatérré tenni –, annál jobb nekünk. Nos, nem szeretnék bősz alabárdosként megküzdeni senkivel sem, de magyarként nem tudok erre a nemzetünkre úgy tekinteni, mint egy eltakarításra váró téglakupacra, amelyet a történelem valahogy a porondon felejtett.

Nem csatlakozom ahhoz a szokáshoz sem, hogy megmaradásunk zálogát a másokhoz való hasonulásban keressem. Azok, akik megszültek és fölneveltek, holtukban is tájékozódásra és eszmecserére köteleznek, talán valamiféle kiállásra is, arra mindenképpen, hogy ne mások tenyeréből próbáljak enni, hanem a cselekvés színtereként fogjam föl ezt az életet.

„Mi itt most egy 1789 előtti színvonalon vagyunk politikailag és gazdaságilag is" [55] – írta Csengei Dénes a fordulat idején, „cápák vannak a gazdaságban", a tőke nem nagylelkű, félő, hogy a nagyhal megeszi a kishalat. Azt is mondta, hogy Magyarország nem az az ország, ahol egész nap dolgoznak egy marék rizsért, a gazdaság talpra állításáért. Azóta csaknem negyed század múlt el, és azemlített nagy halak miatt most is „ökölbe szorított kézzel és kirabolt tekintettel" nézünk magunk elé. Ahhoz, hogy újra kezdhessünk mindent, a szavak túl könnyűnek tűnnek. A nagy szavak is. Marad tehát a próbálkozás, hogy legalább gondjainkban megtaláljuk a nemzet eszméjét.

Nem én vagyok az egyetlen, akibe keserű szájízt loptak az elmúlt évtizedek, hogy a rendszerváltás során (micsoda eufémizmus[56]) csak látszatra sikerült kivívni a szabad, független demokratikus Magyarországot, márpedig az a nép, amely – bármi okból kifolyólag – fogságban érzi magát, nem találja identitását, nem tud hinni magában, nem tud a saját lelkiismeretével elszámolni, nem tud arra a szellemi magaslatra kerülni, ami a felemelkedéséhez szükséges.

„Azt mondják, felejtsem el
anyámat, aki szült, apámat, aki nemzett,
mert él az Ember s a népek kihalnak,
felejtsem el a forradalmat,
a súlyt, amitől guggolva él a nemzet,
felejtsem, mi történt Budapesten,
Pécsett, Miskolcon, Magyaróváron,
hogy négykézlábhoztuk az országhatáron
a bevérzett drága elvet,
mit most a Nyugat elvet
és azt kéri tőlem, legyek már végre józan,
felejtsem el anyelvet,
beszéljek más nyelven, beszéljek másról:
hindukról, Holdról, haladásról,
békéről és a készülő
nagy összefogásról,
mert minden jobb lesz már holnap, mondák a
nagyhatalmak (Részlet Csokits János, *Ha elmondom mi történt velünk* c. verséből)

55 Csengei Dénes: *Mezítlábas szabadság*. Budapest, Püski, 1990. 82.

56 Ez a kifejezés a politikai fordulatra, a kommunizmus bukására, igazi hungaricum, írja Kiss Gy. Csaba, másutt nem létezik. „Ez a terminus két alapvető mozzanatot eltakar. Azt, hogy véget ért a diktatúra, továbbá azt, hogy megszűnt az ország megszállása". Avagy a *rendszerváltozás* azt jelenti, hogy mégsem vagyunk igazán az áhított szabadság birtokában? L. Kiss Gy. Csaba: Nemzeti identitás és emlékezet. In: Dávid Gyula- Veress Zoltán (szerk). i. m. (1. lj.)

8. Válaszra váró kérdések

Az elmúlt években mint pszichológusnak gyakran tették fel a kérdést: mi az identitás, mitől és miért nehéz erre egyszerű választ adni? A magyar nemzeten belül milyenek vagyunk mi, délvidéki magyarok? Mások vagyunk-e, mint általában a magyarok? A szétszakítottság, a más népekkel való együttélés leképeződik-e karakterünkben, és ha igen, miként? A kisebbségi lét mennyire hatott ki egyes nemzetrészek lelkületére? A Trianonban egymástól politikai határokkal elválasztott, sokáig szinte hermetikusan elzárt nemzetrészek a többségi népek erőszakos olvasztótégelyében mennyire tudták megőrizni közös nemzeti sajátosságaikat? Miben fakultak meg, vagy milyen új színekkel gazdagodtak?

Tágabban értelmezve, mi magyarok miben különbözünk más népektől? Van-e a magyarok gondolkodásmódjának, viselkedésének, érzelemvilágának olyan ismérve, amely más népekre nem, vagy kevésbé jellemző? Milyen kép alakult ki másokban rólunk, és milyennek látjuk mi őket?

Ezekre és hasonló más kérdésekre nehéz rövid, tömör választ adni. A személyiségvonások és nemzeti sajátosságok ugyanis bonyolult emberi viszonyokat és tulajdonságrendszereket jelölnek, amelyekre vonatkozóan sem megfelelő tudományos ismeretekkel, sem egzakt vizsgálati módszerekkel nem rendelkezünk, sőt magukra a jelenségekre vonatkozó fogalmaink sem egyértelműek.

A válaszadás tehát hosszabb kifejtést igényel, ennek folytán cikkek, interjúk, tanulmányok, könyvek sorát készítettem magam is, amelyekben megpróbáltam a nemzeti identitásra, nemzettudatra, nemzeti karakterre vonatkozó nézeteimet leírni, elmondani. Az alábbiakban eddigi ismereteimet szeretném kiegészíteni és az identitással kapcsolatos mentális-tudati hiányosságokat, érzelmi funkciózavarokat, demográfiai és népegészségügyi problémákat új összefüggési keretbe ágyazni.

Azok a pszichológiai tényezők, amelyek szorosan összefüggenek a rendelkezésünkre álló közösségi életstratégiákkal jelentős mértékben befolyásolják a túlélés minőségét és tartalmát. Az apatikus, depressziós, a helyzetüket reménytelennek érző emberek túlélési aránya – átlagéletkora – lényegesen rövidebb, mint azoké, akik szoros közösségi kapcsolataik révén megbirkózási, konfliktus-megoldási képességekkel rendelkeznek.

Azok a magatartási kockázatok, pszichés funkciózavarok, amelyek összefüggésben állnak a közösségi kapcsolatok hiányosságaival, a közösség atomizálódásával és az egyedi emberek társadalmi marginalizálódásával, nagy szerepet játszanak a népegészségügyi jelentőségű betegségek kialakulásában és lefolyásában, a munka- és alkotóképesség csökkenésében, a szétszóródásban és asszimilációban, aszületésszám csökkenésében, végső soron a népesség demográfiai zsugorodásában, a populáció lassú kihalásában.

Ez azt jelenti, hogy ha a nemzeti identitászavarok és vele összefüggésben a magyar amnézia okát vizsgáljuk voltaképpen csak a jéghegy csúcsát kaparásszuk, amely sodor bennünket magával. Ebben az elméleti keretben egy-egy tünet szakmai értékelése, kezelése és megelőzése kevésnek bizonyul. Ahhoz, hogy a társadalmi és személyiségproblémák már kialakult kóros körét kezelni tudjuk, közösségteremtésre, a szolidaritás új formájának a megtalálására van szükség. Egy ilyen megelőzési programtól csak akkor várható eredmény, ha az érintett szaktudományok (idegélettan, pszichiátria, pszichológia, közgazdaságtan) komolyan támaszkodhatnak a közösség egészének gondjait előtérbe helyező nemzetpolitikára.

A múlt század második felében tudatos társadalmi-politikai beavatkozással az Egyesült Államokban, Kanadában, Ausztráliában több mint egyharmaddal csökkent a kardiovaszku-

láris halálozási arány, ugyanezekben az években Magyarországon a 40–66 éves férfiak szív-és érrendszeri halálozási aránya 38 százalékkal növekedett. [57]

A példa csak annak szemléltetésére szolgál, hogy tudatos társadalmi beavatkozással, bizonyos rizikófaktorok csökkentésével látványos eredmény érhető el. A magyar világban az „öngyilkos serdülők", az „alkoholista harmincasok", az „infarktusban elhulló negyvenesek", a kényszernyugdíjba kerülő, „munka- és alkotóképességüket vesztett ötvenesek", egzisztenciális gondoktól ki sem látszó, a szorongásos tünetektől, depressziótól szenvedő idősebb generációk régóta jelzik azokat a társadalmi funkciózavarokat, amelyek rég túljutottak azon a ponton, ahol a populáció pusztulása, nemzet szétmállása elkezdődött. Ha elkezdődött, akkor zajlik is, felesleges azon vitatkozni, hogy a folyamat megállítható vagy visszafordíthatatlan. Minden magyar súlyos amnéziában szenved, aki a közösség működési rendellenességét nem veszi észre, nem ebből származtatja valamennyi kór eredetét, és nem ennek orvoslását tartja elsőrendű kérdésnek.

8.1. Önazonosságunk útvesztői

Mi az identitás? Mitől és miért olyan bonyolult ez a kérdéskör? Korábbi könyveimben (*Nemzeti önkép*, *Farkasveremben*)[58] kifejtettem idevonatkozó nézeteimet, ezúttal csak néhány gondolatot szeretnék belőlük felidézni.

Az identitásszerveződés az egyén társadalmi viszonyulása másokhoz és önmagához, szüntelen folyamat, amellyel meghatározzuk önmagunkat. Személyi identitásunk elválaszthatatlan az egyéni élettörténettől, azoktól a körülményektől, amelyekbe beleszületünk, azoktól a viszonyoktól, amelyek révén részévé válunk mások életének. A személyi identitás tehát nem öröklött, valami „készen kapott", előre „beprogramozott" tulajdonságunk, hanem szabad választás eredménye, ami életünk során folyamatossá és kényszerűvé teszi az önmeghatározást, azt is mondhatnánk, hogy az identitás meghatározása egyet jelent az önértelmezéssel, szellemi önteremtéssel. Nem valami állandó, szilárd pontról beszélünk, amire mindenkor támaszkodhatunk, hanem folyamatos reflexió: állandó kétség, értelmezés, viszonyítás.

Zárt közösségben élve ez nem jelent nagy kihívást, szellemi próbatétet. A stabil kapcsolatok, normák, a szokásrend, életforma szilárd keretet biztosítanak a személyi identitáshoz. A tömegtársadalmakban azonban más a helyzet. Hiányoznak a tartós kapcsolatok, elkuszálódnak a normák, az értékek mellett az élet szinte minden dimenziója viszonylagossá válik. A média kínálja a kapaszkodókat, az mondja meg, hogy adott esetben mi az „ábra", miről mit kell gondolnunk, mondanunk, folyamatosan „felülírja", korrigálja, felügyeli identitásunkat. Ennek folyományaként egy idő után már senki sem tud magán kiigazodni, még kevésbé a saját fejével gondolkodni.

A médiában, ugyanúgy, mint a kultúrában, az intézményekben, a hatalmi erőviszonyok képeződnek le. Ezek az erőviszonyok közvetlen befolyással vannak az ember önazonosság-tudatára, és ezáltal a szabad identitásválasztás lehetősége megszűnik. A média például a nemzeti identitás „meghaladásáról", „korszerűtlenségéről" beszél, azt sugallva, hogy a nemzeti érzés és tudat szembeállítja egymással az embereket, tehát veszélyes. Ez azonban csúsztatás. Nem a

57 Kopp Mária – Skrabski Árpád: Magyar lelkiállapot Budapest, Semmelweis, 2008, 19.
58 Hódi Sándor: *Farkasveremben. Van-e alternatívája az asszimilációnak?* Újvidék, Forum, 2008.

nemzeti érzés és nemzeti tudat állítja egymással szembe az embereket, hanem a hatalomvágy, területszerzés, a pénz-centrikus élet, a profit. És ezek a tulajdonságok azokban is ott vannak, akik úgymond a nemzetek feletti kategóriákban gondolkodnak. Sőt, ezekben a nemzetek felett álló csoportokban még kifejezettebbek ezek a törekvések.

A lényeg az, hogy egymás szociális ellenőrzése, befolyásolása sosem szűnik meg, csak más-más formát ölt, más politikai-ideológiai keretekbe ágyazódik. Ezért mindenféle külső befolyástól mentes, (eszmeileg, politikailag, ideológiailag) szabad identitásválasztásról nem beszélhetünk. A döntő szó azonban mindig a központi hatalomé, amely az emberek befolyásolása, manipulálása érdekében sokféle formában képesálcázni magát. Látnunk kell, hogy az identitásról beszélve, a hatalom mindig rányomja bélyegét a személyi identitás sorsának alakulására.

8.2. Szilvapálinka és vörösbor

Térjünk vissza egy pillanatra az amnéziás betegem háttérproblémájához, járjuk egy kicsit körül az alkoholizmus problémáját, ami a magyar amnézia szempontjából tünet értékű.

A szocializmus idején az a mondás járta, hogy a magyar értelmiségi előtt két út áll, az egyik az alkoholizmus, a másik járhatatlan. Akár volt más választás, akár nem volt, a magyarok derekasan ittak, diplomások és szakmunkások, férfiak és nők egyaránt. Zöldfülű egyetemistaként, a szakirodalommal ismerkedve, mindenféle kimutatást olvastam arról, amit amúgy is tudtam, hogy a magyarok közül sokan addig isznak, amíg szépen bele nem halnak. Ilyesmi környezetemben is előfordult.

A magyar ember azért iszik, mert felejteni akar. Felejteni azokat a dolgokat, amelyekre nem szabad gondolnia. Egy kis amnézia szempontjából a mértéktelen ivás kifejezetten hasznos. Egy kis szilvapálinka vagy vörösbor, és meg van oldva a probléma. Igaz, nemcsak a magyarok, mások is isznak. Franciaországban, Oroszországban, Bulgáriában, Lengyelországban. Az élen, egyesek szerint, a hajdani Szovjetunió járt, és jár talán most is. Ott nem fél deciztek, hanem csak literes kiszerelésben lehetett vásárolni vodkát.

Úgy látszik, más népek is felejtésre szorulnak. Tény, hogy kellő alkoholmennyiség híján a magyar aligha lenne képes elviselni az élet – különösképpen a történelem – igazságtalanságait. Vagy ha igen, akkor nem is magyar az illető. „Ha valaki az utcán, bérházak belső udvarában, a játszótéren belehallgat, miről társalognak a magyarok, meg kell állapítania, hogy ezek az emberek javíthatatlan pesszimisták. Vagy csak az élet jóvátehetetlenül reménytelen."[59] – írja Lackfi János a *Milyenek a magyarok*? című remek útikalauzában.

Drágul a villamosjegy, a kenyér, a tej, a benzin, a kormány semmihez sem ért, újabb adóterheket jelentenek be, a buszok túlzsúfoltak, autót tartani egy vagyon, a műszaki vizsgán tartják a markukat, a gyereknek nincs hely az óvodában, iskolában, mindenütt csúszópénzt várnak, bürokrácia meg korrupció az egész ország, az uniós előírások ellehetetlenítik az életet, a baloldal tolvaj és demagóg, a jobboldal uszít, az egészségügyben botrányos a helyzet, ahhoz is sort kell várni, hogy meghaljon az ember, pedig egy jó temetés megfizethetetlen, itt meghalni sem érdemes. Ráadásul mindenki adós valakinek, mindenkinek van valamilyen visszafizethetetlen kölcsöne, egy szörnyeteg a főnöke, az anyósa, a szomszédja, a férje, min-

59 Lackfi i.m. (9. lj.) 118.

denki válik vagy éppen elhagyta a szeretője, beteg a felesége, összetörték vagy ellopták az autóját, kirabolták a lakását, nem szülhet gyereket, vagy ha igen, nem érdemes világra hozni, mert úgyis bűnözővé válik, nem lesz munkahelye, az apjának sincsen, az egész retyerutya a nagyszülők nyakán él. Egy szó, mint száz, abszurdum az élet. Nem csoda, hogy a magyar embernek elege van belőle, annak rendje-módja szerint iszik, hogy felejtsen, a végén pedig öngyilkos lesz. Nem véletlen, hogy a magyarok hosszú idő óta élen járnak az öngyilkossági statisztikában…

Lássuk be, nehéz ennyi terhet elviselni. Pedig a magyar ember alapból rá van hangolódva a bajokra. Így nevelik. Éljen fenntartásokkal. A génjeibe van kódolva. Ezt verik a fejébe. A bajok elviselésének – az ivási szokásoktól és az amnéziától eltekintve is – komoly kultúrája van.

Ha a magyar ember rossz kedve és fenntartásai ellenére mégis ünnepelni akar, hát előszedi emlékezetéből az elbukott forradalmai emlékeit: 1848-at, 1956-ot, az aradi 13 forradalmár vértanú halála miatt kesereg, és persze fáj, nagyon fáj neki Trianon, amitől sohasem tud elszakadni.

A magyar iskolákban a gyerekek olyan hősökről tanulnak, akik bukott ügyek és elvesztett csaták közepette szereztek maguknak hírnevet. A magyar talán az egyetlen nép a világon, amely a reménytelen helyállást tartja legtöbbre. Nincs magyar ember, aki ne zárta volna a szívébe Dugonics Tituszt, aki a bástyára törők lobogót tűző törököt magával rántotta a mélybe. Zrínyi Miklósról nem is beszélve, aki maradék javait, kincsét elégetve, lovait leölve serege élén kirontott a túlerőben levő törökre, hogy ott lelje halálát a harctéren. Aztán ott vannak hőseink, akik keserű száműzetésben tengették férfi életüket, Thököly, Rákóczi, Mikes, Kossuth.[60] A magyar hősök bátran és menetrendszerűen ontják vérüket hazájukért, de a csatákat a túlerővel szemben rendre elvesztik, seregük megsemmisül. Ha meg szövetségest keresnek, valahogyan mindig a vesztes mellé szegődnek, aki mellett viszont kitartanak a végsőkig.

Azt mondják, hogy a régi dicsőség emléke tette ilyenné a magyar embert. A régi dicsőség alapján szeretne nagyobb lábon élni, mint amit ebben a keserves árnyékvilágban magának megengedhet. Ezért örökké elégedetlen, gyanús üzelmei rendre félresikerednek, s mivel eleve hajlik a búskomorságra, ha padlóra kerül, egyfajta rituális önpusztítás vagy látványos öngyilkosság lesz a vége.

A kapitalizmust, amelybe most a magyar ember visszatér, nem neki találták ki. A dicső kapitalizmusban ugyanis, azok, akik lecsúsznak, elszegényednek, a becsületükön folt esik, közpénzt sikkasztanak, ilyesmi gyakran megesik, nem lelkiznek, nem tipródnak, hanem egyszerűen letagadják tettüket, kitartóan leplezik üzelmeiket, legfeljebb jó ügyvédet fogadnak maguknak. Semmiképpen sem mondanak búcsút az életüknek, eszükbe sem jut, hogy búcsúlevelet írjanak, mielőtt puskacsövet vesznek a szájukba, és a kardjukba sem dőlnek, mint a japán szamurájok.

A kapitalizmusban az emberek élni (jól élni!) és boldogulni akarnak. Bármi áron. A magyar ennél többet akar, a lelke metafizikai magaslatokban szárnyal. A magyar ember néha eltűnődik, van-e még olyan ügy a világon, melynek oltárán a magyar vér feláldozható, kiontható. [61]

60 Uo. 110.
61 Uo. 111.

8.3. Kontrollvesztett állapot

Az alkoholizmus betekintést nyújt azokba a népegészségügyi és demográfiai problémákba, amelyek voltaképpen a magyar lelkiállapottal összefüggő amnézia következményei (megnyilvánulási formái) közé sorolhatók.

Számunkra csekély vigasz, de a tisztánlátás érdekében le kell szögeznünk, hogy emberi közösségek jelenleg tapasztalható válsága nem sajátosan magyar probléma. A modern társadalomban nemcsak az identitás befolyásolása terén alakultak ki hatékony önkényuralmi technikák, hanem az emberi kapcsolataitól, értékeitől, életcéljától, önértékeléstől megfosztott, magányosan szorongó életének minden vonatkozásában. A magányosan szorongó, identitásában bizonytalan ember könnyűszerrel manipulálható, tetszés szerinti célokra felhasználható, csak arra kell vigyázni, nehogy valamely közösségi formációban természetes védettséget találjon, ahogyan ez történt a korábbi történelmi korszakokban.

A társadalom atomizálódása és velejáróan a szorongáskeltés a XX. század folyománya, ami feltétele volt a fogyasztói társadalom kialakulásának. Ez a folyamat „pénzben, haszonban hatalomban kifejezhető, eredményes stratégia, óriási erők állnak szolgálatában. Mindazok a manipulációk, amelyek a családot, a közösséget, az emberi kapcsolatokat bomlasztják, ezek értékeit kicsinyítik vagy éppen tagadják, a hétköznapi önkénynek kiszolgáltatott, szorongáskeltéssel terelhető tömeget formálják, még akkor is, ha céljaik éppen ellenkezők."[62]

A gyökértelenséggel, elmagányosodással, szorongással kapcsolatos népbetegségek aránya egyformán magas Amerikában és a nyugat-európai országokban, amelyekhez az elmúlt évtizedekben a kelet-európai országok és népek is eredményesen felzárkóztak. Úgy hírlik, mi magyarok élen járunk a melankóliában és a szorongással járó testi és lelki nyavalyákban.

A szorongás lényege a veszélyesnek ítélt társadalmi helyzetek feletti cselekvő ellenőrzés hiánya, az ebből fakadó tehetetlenségérzés átélése, megfelelő társak hiányában a közelgő veszély elhárítására való képtelenség. Az egyén kiszolgáltatottságára azért van szükség, hogy a mindenkori hatalom minden helyzetben teljes körű döntési szabadságot kapjon, minden egyes embert függő helyzetben tartson. A csoport, a közösség megszüntetésével az egymástól elkülönült egyedeket kontrollvesztett állapotban lehet tartani, nem úgy, mint amíg kiültek a kispadra meghányni-vetni közös dolgaikat.

A kontrollvesztett állapot és a hatalommal való visszaélés kéz a kézben járnak egymással. Sajnos nem figyelünk föl rá eléggé, hogy a magány révén megvásárolt látszólagos személyi szabadságunk ezáltal nemcsak hogy köddé válik, de lassan ölő méregnél is veszélyesebb lesz számunkra.

Azt mondtuk, hogy a személyes identitás megválasztásához a szabadság nélkülözhetetlen számunkra. A szabadság ugyanis lélektanilag azt jelenti, hogy rendelkezünk a helyzetünk értékeléséhez, a problémák megoldásához szükséges információkkal, képesek vagyunk aktívan hozzájárulni saját helyzetünk alakításához[63]. Annak arányban ahogyan egyre kevesebb lehetőséggel (szabadsággal) rendelkezünk saját helyzetünk, sorsunk befolyásolásában, úgy nő szorongásunk és identitás-bizonytalanságunk.

A kiszámíthatatlantól való rettegés, a tehetetlenség betegséget válthat ki bennünk[64] – írja Kopp Mária. A szorongásos megbetegedések elsősorban neurózisokban, viselkedési és maga-

62 Kopp – Skrabski i. m. (58. lj.). 7.
63 Uo. 9.
64 Uo.

tartási zavarokban nyilvánulnak meg, de szerintem ide tartoznak a párkapcsolati gondok, az adott populáció szaporodási problémái.

8.4. Demográfiai zsugorodás

Kezdjük talán azzal, ami látszólag távol áll a nemzettudattól, a magyarság demográfiai zsugorodásával.

Ha a Föld lakosságát nézzük, népességrobbanásról beszélünk, és a folyamat, úgy tűnik, visszafordíthatatlan. Ugyanakkor ezzel párhuzamosan a modern világban, mondjuk úgy, a nyugati népek sorában, súlyos gondot jelent a népesség reprodukciója.Létszámrobbanás ott következik be, ahol az emberek meglehetősen rossz életkörülmények között élnek. Egyszerűen azért, mert nincsenek hosszú távú céljaik, nem aggódnak a gyerekek jövője miatt, máról-holnapra tengetik életüket. A nyugati ember, köztük a magyar, már kellően individualizálódott ahhoz, hogy „nyugati fejjel" – javakban, felhalmozásban, fogyasztásban – gondolkodjon. Vannak céljai, tervei, elvárásai, szükségletei, és ha úgy érzi, hogy az adott anyagi és fogyasztási viszonyokba nem fér bele a gyerek, sokszor családot sem alapít. Ha mégis családot alapít, legfeljebb egy gyereket vállal, nem vállal négyet, maximum kettőt. Ez viszont a népesség csökkenéséhez vezet.

Ez a tendencia az egész nyugati társadalomra jellemző, azzal a különbséggel, hogy francia, német, holland stb. területen sok olyan bevándorolt népcsoport él, amelyik 4–6 utódot vállal. Ezáltal a népesség fogyása kissé lassul, nem annyira szembetűnő, azonban a népesség összetétele lassan felborul, ami a nyugati emberre nézve beláthatatlan következményekhez vezet.

Legyen ez az ő gondjuk, mondja erre a magyar, aki inkább azon bosszankodik, hogy az ő életszínvonala lényegesen alacsonyabb a nyugatinál. Meg is nyugtatja magát, hogy ez a magyar népesség csökkenésnek oka: a kilátástalan jövő, a létbizonytalanság, a fiatalok jövőképének hiánya, a munkanélküliség, a nők kötelező részvétele a napi munkában stb. Ezen okok miatt a fiatalok nem is házasodnak össze, „nincs mire", mondják. És persze, ez jön nyugatról, nagyobb a személyi szabadság, nincs felelősségvállalás, egyszerűbb „visszarendezni" a kapcsolatot, ha nem jön össze valamilyen okból kifolyólag. Meg aztán az emancipált női társadalomba nehezen fér bele az anyaság. A nők, versenyre kelve a férfiakkal, karrierépítésre törekszenek, ennek érdekében egyre később mennek férjhez, egyre később szülik meg első gyereküket, sokszor nem is futja ennél többre.

8.5. Profit és porhintés

Célok, tervek, elvárások, szükségletek, állítólag ez áll a demográfiai hullámvölgy – bár ma már inkább drasztikus demográfiai zsugorodásról beszélhetünk – hátterében. Ez azonban vélhetően csak porhintés. Miért ne lennének a modern társadalomban az embernek céljai, igényei, tervei, elvárásai, szükségletei? Miért ne lennének ambícióik a nőknek is? Egyáltalán, miért haladunk visszafelé, ahelyett, hogy előre mennénk?

Több tanulmány is felveti azt a gondolatot,[65] hogy pl. a termelékenység növekedésének köszönhetően „egy mai átlagos német életszínvonalat" napi 3–4 óra munkával is meg lehet-

65 Vö. *Miért fogy (létszámában) a magyar?* http://maga-a-valosag.hu/?page_id=1119

ne valósítani. Akkor hová lesz a többlet munka értéke? – teszik föl a kérdést. Ez a profit. A társadalom rákfenéje, amely magában hordozza a fogyasztói társadalom végét, a bukást is. Profit úgy keletkezik, ha valakitől elvesszük azt, amit ő megtermelt. Egy nyilvánvalóan zárt rendszerben nem lehet a végtelenségig növelni a profitot. Már most sem munkával, termeléssel, hanem legjobban a virtuális tevékenységgel (pl. tőzsde, spekuláció) lehet keresni, és közben a virtuális szervezetek (hitelminősítők) saját malmukra hajtják a vizet. Bármennyit is dolgozhat egy ország népe, ha a „befektetők" úgy döntenek, akkor tönkre teszik. Az az ország, amelyben nincs valós, fizikai termelés, már csak virtuálisan létezik. Ha megnézzük a mai trendet, azt látjuk, hogy a pénzügyi körök először mindenhol megszüntetik a saját termelést (privatizáció), a hitelek révén mind többet vesznek el az emberektől, az adósságspirállal mindenféle javukra ráteszik a kezüket, az államadósságot az egekbe emelik, és ezzel minden ország elveszíti szabadságát és függetlenségét.

Úgy tűnik, ebből a halálos ölelésből nincs kiút. Csak egy módon, ami – a népek sokféleségéből és túlélési törekvéséből adódóan – vélhetően előbb-utóbb be is következik.

A modern társadalmak szabályai úgy vannak kitalálva, hogy a kisember mindenképp veszít, a pénz urai pedig nyernek. Bármit is teszünk, folyamatosan nő az államadósság, folyamatosan nőnek az árak, az adók, szinte a végtelenségig. Ebből kiválni csak önállósággal, önellátással lehet, amelyeket egyelőre a pénzhatalom minden erővel (manipulációval, politikai cselszövéssel, törvényekkel, fegyverrel) igyekszik meggátolni.

Egy EU-s felmérés szerint a 15 évvel ezelőtti állapothoz képest éppen a dupláját kell dolgozni egy nyugati államban azért, hogy az ember ugyanazt az értéket megteremtse. Magyarországon és a többi volt szocialista országban munkával, bármennyit dolgozzon is az ember, nem lehet azt az értéket megteremteni, hogy tisztességesen éljen. Aki képes megszakadni a munkában, az sem jut egyről a kettőre.

8.6. Majd mások megmondják

El kell felejtenünk, hogy mások elgondolása szerint éljünk, mindig mindent ugyanúgy tegyünk, ahogyan mások megmondják nekünk. Nincs semmi okunk abban reménykedni, hogy ha továbbra is azt az utat járjuk, amiről ráadásul azt sem tudjuk, hogy ki, mikor jelölte ki számunkra, egyszer majd egy külső csoda megváltoztatja az életünket. Ha az elmúlt 20 évben romlott a gazdaság, romlott az emberek lelki állóképessége, romlott a társadalmi közbiztonság, romlott az élet minősége, csökkent a túlélés esélye, fogyott, zsugorodott a magyarság, az emberek fejvesztve menekülnek, nem érdekli őket a nemzet mint sorsközösség, akkor ez a trend tovább fog folytatódni, amíg az amnézia teljes egészében el nem borítja lelkünket, és ki nem halunk egy szálig.

Változás csak attól remélhető, ha visszanyerjük nemzettudatunkat és vele társadalmi cselekvőképességünket. Ez pedig egy másik utat jelent. Azt az utat, amely a társadalmi szolidaritásra épül, és amelynek anyagi-politikai kereteit eleink már 1848-ban kijelöltek.

Ne feledjük, magyarnak lenni egy tudatállapot. Ahogyan tudatállapot németnek, franciának, orosznak, szerbnek, románnak, lengyelnek lenni… Ez sajátos tudatállapot, és amennyiben helyén van az adott nép esze, egy dolgot kell, hogy szolgáljon, a túlélést.

8.7. Evolúciós és populációs szempontok

Egy szaporodásra képtelen populáció mint populáció halott. Már azt megelőzően halott, hogy az egyedek, amelyekből áll, egyenként kihalnak. „Hiába futkos, legel egy szigeten tíz vagy száz azonos nemű nyúl, mivel ezek egymással szaporodásra képtelenek, nem számit, hogy egyedileg meddig élnek, a populáció már halott". Ebben az értelemben – mint a populáció tagja – az egyed is halott, hiába él, a populáció megújulásához, továbbéléséhez már nem tud hozzájárulni. Akinek nincs, nem lehet utóda, az populációs halott. Az, hogy ki, mit gondol magában az életről, a közösségről, az önmegvalósításról, érdektelen a populáció szempontjából. Egyedül az számít, hogy képes-e reprodukálni önmagát, képes-e szaporodni, vagy a kipusztulás felé tart.

A populáció szempontjából kétszeres gyilkosság a művi abortusz. A magzat elpusztítása a szempontjából mindenképen az, a gyakran később bekövetkező fogamzásképtelenség miatt a nő is populációs halottá válik.[66]

A magyar populációban az élet evolúciója szempontjából komoly bajok vannak. Az utódok nélkül élők mellett, nevezzük ezt „genetikai eróziónak", járványként pusztít az asszimiláció is, amit Szabó T. Attila nyomán nevezzünk „memetikai eróziónak". Mindkét esetben kimutathatóan „környezeti hatásról" van szó, amit kedvezőtlen „szelekciós nyomásnak" tekinthetünk, de nevezhetjük amnéziának is, hiszen egyértelműen arra utal, hogy nem tudjuk, mi dolgunk a világon.

Ennek a kérdésnek a felvetése kapcsán általában hallatlan ellenállásba ütközünk. Korunk embere nem szereti, ha gyarlóságára, valamilyen alkalmatlanságra figyelmeztetik. Ez azonban az evolúció szempontjából nem számít. Az evolúció egyedül a sikerre, a túlélésre emlékezik, mindent egyebet elfelejt, a népesség fogyását, kihalását kudarcnak tekinti. [67]

Miért sorolható a mentális kérdések közé a szaporulat? Erre vonatkozóan elég az albánokra utalni. Nem elég magunkba révedni és az önmegvalósítás érdekében az asztalra csapni. Csak közösségben lehet fegyelmezetten nagyot akarni. Az albánoknál a nyomornál csak a terror volt nagyobb. Mégis a semmiből egy új országot hoztak létre. Sűrű gyermekvállalással. És persze „nem méricskélték az európai jogelvek érvényesülését, nem hódoltak a trendnek" [68]. S nem fogytak el például, mint mi, bácskai és bánsági magyarok, akik egykor létszámban erősebbek voltunk náluk. Hogy ne maradjunk alul a népek versenyében, jobb lett volna több gyereket vállalni.

9. Fogy a magyar

Vészesen fogyunk, nagyobb ütemben halunk meg, mint ahogy szaporodunk, mégis azzal szoktunk mentegetőzni, hogy Magyarország az egész világon élen jár a gyerekek értékét tekintve, mivel állítólag itt gondolják a legtöbben, hogy gyerek nélkül nem élet az élet, azonban

66 Szabó T. Attila: Azonosság, változatosság, sokféleség. A kulturális evolúció megértéséről. In: Dávid Gyula – Veress Zoltán (szerk.) i. m. (1. lj.) 33.

67 Uo., 35.

68 Makkai i. m. (51. lj.) 99.

ezt a vágyukat nem tudják megvalósítani. Tény, hogy bár – legalábbis a kérdezőbiztosok szerint – állítólag nagyon sokan akarnak gyereket, mégis a legrosszabbak között vagyunk Európában a születések számát illetően, pedig más országokban is lesújtó a helyzet. A drasztikus magyar népességfogyást a születések csökkenése mellett a magas halálozási mutatók és a kivándorlás is jelentős mértékben befolyásolják.

2013 első két hónapjában 14050 gyermek született, ami 5,2 százalékkal kevesebb, mint egy évvel korábban. A halálozások száma 21615 volt, amely 5,7 százalékkal alacsonyabb a 2012 január-februári adathoz képest. A természetes fogyás 7565 volt, 539-cel kevesebb az ezt megelőző év azonos időszakához képest.

Ezer lakosra 8,8 élveszületés és 13,5 halálozás jutott, vagyis előbbi 0,3, az utóbbi 0,6 ezrelékponttal volt alacsonyabb, mint egy évvel korábban.

A drasztikus magyar népességfogyást a magas halálozási mutatók és a kivándorlás mellett elsősorban a születések csökkenése okozza.

A lesújtó adatokkal kapcsolatban elmaradhatatlanok bizonyos magyarázkodások. Nem lennénk magyarok, ha a problémával való szembenézés helyett nem próbálnánk a rossz bizonyítványunkat megmagyarázni. Például a házasodási mutatókkal kapcsolatban. A házasodási mutatók olyan alacsonyak, hogy ennél alacsonyabbak már nehezen lehetnek, mégis úton-útfélen arról hallunk, hogy a „megkérdezettek 80 százaléka a házasságot tartja a legideálisabb életformának". Vajon ki, kit kérdezett meg, ha a valóságban 2009-ben például csak 36 ezren kötöttek házasságot, ami tízmillió polgárra kivetítve (hol vagyunk már a tíz milliótól?) gyakorlatilag a házasság bojkottja. Mi magyarok, ellentétben más népekkel, a házasságot a legjobb kapcsolati formának tartjuk, mégsem házasodunk, ami pedig elengedhetetlenül fontos lenne a demográfiai helyzet javításához.

A házasságkötések csökkenése nagyban befolyásolja a gyerekszámot, ha a házasságkötések száma nem csökkent volna ilyen arányban, akkor a termékenységgel sem lenne ilyen probléma. A házasok ugyanis egyértelműen több gyereket vállalnak, mint azok, akik élettársi kapcsolatban élnek.[69]

Olyan szemléletváltással állunk szemben, amelynek folyományaként e házasságkötések száma drasztikusan tovább csökken, vele együtt a házasságkötésre vállalkozók életkora is kitolódott, ami kedvezőtlen a gyermekvállalással kapcsolatban. A fő probléma abban van, hogy nagyon megnőtt a tolerancia az élettársi kapcsolatok iránt. Húsz évvel ezelőtt a fiatalok 21 százaléka tartotta elfogadhatónak, ha egy fiatal pár házasság nélkül együtt él, napjainkban ez felment 75 százalékra. Lehet, hogy minden fiatal így gondolja.

Ezzel korántsem ér véget a demográfiai zsugorodásért felelős szemléletváltási folyamat. Az élettársi együttélést követi a tudatos gyermektelenség, vagyis az a társadalmi tudatállapot, amikor sem a család, sem a gyermek nem képvisel értéket az emberek számára. Németországban például tudatos gyermektelenség van az esetek nagyjából 30 százalékában, ami azt jelenti, hogy hiába pumpálnak rengeteg pénzt a családpolitikába, hogy emeljék a születések számát, gyereket még jelentős támogatás ellenében sem vállalnak, mert az értékek megváltoztak.

Nálunk, állítólag a helyzet még nem ennyire rossz, de félek, hogy ez csak önáltatás. Meglátásom szerint a magyar társadalomban a gyerektelenség gyakorlatilag elfogadottá vált.

Persze ezzel kapcsolatban is mentegetőzünk, magyarázkodunk, mondván, hogy a magyar nők nagy részének fontos a család. Mindennél fontosabb, ugyanakkor a családnak két lábon

69 Nincs elég potenciális anya. http://index.hu/belfold/2010/07/01/nincs_eleg_potencialis_anya/

kell állnia, a nők munkába állásának, karrierjének pedig az az ára, hogy kitolódik a gyerekvállalás, aminek az a veszélye, hogy a nő kifut az időből, és gyermektelenné válik Hiába szeretne a család gyereket, az biológiai okokból már nem jön össze.[70]

Látnunk kell, hogy házasság helyett az élettársi együttélés, a gyerektelenség olyan értékrendi változást jelent, ami egy individualista, a semmihez nem alkalmazkodó, áldozatot nem hozó szemléletnek a következménye. Félúton nem lehet megállni. Vannak, akik már előttünk járnak. Ott már a párkapcsolatok aránya is jelentősen csökkent, egyre többen egyedülállóak, maguknak élnek.

Korunk emberének az az alapérzése, hogy senkihez sem tartoznak, senkire sem számíthatnak, senkiben se bízhatnak, senkihez sem ragaszkodhatnak, mert nagy veszélynek teszik ki magukat, ha intim, függő viszonyba kerülnek másokkal.[71] A modern ember léténeklegfontosabb összefüggéseit illetően teljes amnéziában szenved, valahogy elfelejtette, hogy egymás nélkül nem élhetünk. Kétségtelen, hogy emberi kapcsolataink bonyolult világában nehéz kiigazodni, sokféle csalódásnak vagyunk kitéve, de egy csodálatos, varázslatos kalandnak is, amit maga az élet jelent. Nem lehet a szabadságra hivatkozva kockázat nélkül mindent későbbre halasztani, mindenről (szerelem, család, gyerek, haza, nemzet) lemondani. Orvosok és pszichológusok, akik a halállal szembesülő páciensekkel foglalkoznak, megfigyelték, hogy a halálfélelem sokkal erősebb azokban, akik úgy érzik, nem éltek teljes életet, sok mindent, amit szerettek volna, és talán lett is volna rá lehetőségük, elmulasztottak, kihagytak, későbbre halasztottak.[72]

9.1. Az elvándorlás népe

Azt mondják, hogy bármerre járjunk a világon, előbb-utóbb magyar emberekbe botlunk. Alig van olyan magyar család, amelynek ne lenne Nyugaton vagy a tengeren túl rokona, barátja, ismerőse. Nem lezárult folyamatról – egyszeri vagy kétszeri kivándorlási hullámról – van szó, hanem a nemzeti közösség állandóan ismétlődő demográfiai fogyatkozásáról.

Az elvándorlással kapcsolatban is, mint mindennel a Nagy Magyar Valóságban, többféle mítosz van forgalomban. Ezek arról szólnak, hogy az emberek mozgásszabadsága szent dolog, különben sem lehet ennek az általános jelenségnek útját állni.

Az illetékesek immár több mint száz éve tanácstalanok, haboznak, toporognak, az elvándorlás méreteire vonatkozóan nem rendelkeznek pontos adatokkal, homályos képük van azokról, akik elhagyják az országot, meg egyébként is, hátha javunkra fordítható belőle valami.

Szeretjük magunkat azzal ámítani, hogy a kivándoroltak a nyugati országokban nemzetközi téren „a híd" szerepét töltik be Magyarország és az őket befogadó állam között, jelenlétükkeltermészetes közvetítői mindannak, amit a magyar társadalom alkotott. Egyszóval a sok éhes száj, aki Nyugatra távozott, mintegy növeli az egyetemesmagyarság gazdasági, társadalmi, kulturális súlyát és mozgásterét. Ezt a jóhiszemű állítást azzal szoktuk megtoldani, hogy az emigránsok közül sokan fontos állami, gazdasági, kereskedelmi posztokondolgoznak.

70 Uo.

71 Vö. Hódi Sándor: *Szívügyek. Égi és földi szerelem*. Ada, Széchényi István Stratégiakutató Társaság, 2012. 261.

72 Uo., 256.

Ezeket a személyeket és posztokat, ritkán szoktuk közelebbről megnevezni, mint ahogyan az sem világos, hogy mely országokat sikerült eddig a „magyar ügynek" megnyerni.

Volt idő, amikor a múltban tárt karokkal várták az iskolázott embereket, akik közül néhányan idővel csakugyan fontos posztokat töltöttek be, összességében és egészében azonban a kivándorolt magyarok nemcsak az első számú természetes informátor szerepét nem tudták (és tudják) betölteni Magyarország és a befogadó ország között, hanem gondot jelent számukra még az otthoni családtagjaikkal, rokonsággal való kapcsolattartás is. Az internet és modern technika ellenére sem tekinthető a kapcsolattartás folyamatosnak, sokrétűnek, hanem a minőségét illetően az érintkezés inkább alkalmi jellegű, szegényes, esetleges. Gondoljunk csak arra a csüggesztően szomorú látványra, amint a sátoros ünnepeken szabadságra küldött vendégmunkások hazafelé poroszkálnak az autópályákon. Ettől eltekintve, a fényképeken, videokazettákon rögzített és haza küldött üzenetek többnyire önigazolási célokat szolgálnak, a döntés helyességét, a „jólétet" és „sikeres beilleszkedést" hivatottak illusztrálni, vagy elleplezni azt a szomorú valóságot, amivel az elvándorlás jár.

Mi ad az emberek kezébe mégis vándorbotot? Nem kell hozzá nagy szakértelem, régen is, most is, ahogyan József Attila fogalmazott, legtöbben a nyomor elől „tántorognak ki" az országból. A nincstelenség mellett a többszöri politikai felfordulás is magával söpörte az embereket. Mentek, hogy őket ne fogdossák össze.

Sokan sokféle okból fogták menekülőre: kit a „megszállók", kit a „felszabadítók" üldöztek. A két világháború alatt, után milliókat csatoltak el akaratuk ellenére. Aztán jöttek a népességcserék, teherautóval szállították a kisemmizetteket, a lapos Alföldről a hegyvidékre, vagy fordítva: magyart, szlovákot, németet, szerbet, akire épp sor került.

1956 újra „megszórta"[73] a világot magyarokkal. Az elcsatolt területeken napirenden szerepelt a „bűnös nép" fiainak az elűzése, ezeket a páriákat „vendégmunkásnak" neveztük.

Újabban, a kettős állampolgárság megszerzése révén, a határon túli magyarok az átköltözéssel valamelyest javítják Magyarországon az össznépesség számát, ez a többlet azonban rövid idő alatt el is tűnik. Minden évben kevesebben vagyunk egy kisváros lakosságával. Az átköltözés lassan el is apad, akik egyszer rászánják magukat arra, hogy elköltöznek, igyekeznek minél messzebb, ha lehet, a tengeren túlra jutni.

9.2. A vándorlás iránya

Az a tény, hogy a vándorlás iránya a magasabb fogyasztási színvonalat garantáló régiók felé mutat, ami jelzi, hogy ki nem elégített – elsősorban megnövekedett fogyasztási igények – állnak a népességmozgás hátterében.

Kelet-Európából eddig is nagyarányú népesség keresett magának jobb megélhetést Nyugaton. Ez a folyamat az ezredforduló táján felgyorsult, az egykori Jugoszláviából, illetve annak utódállamaiból, valamint Romániából, Lengyelországból, Bulgáriából, Magyarországról, Szlovákiából, Csehországból több millió ember települt ki tartós munkavállalásra a gazdagabb nyugati országokba.

A rendszerváltás után, a várakozással ellentétben, hogy az olcsó munkaerő Kelet-Európába vonzza majd a nyugati tőkét és felvirágoztatja ezt a térséget, más történt, ennek az ellentéte.

73 Lackfi i. m. (9. lj.) 91.

A nyugati államok népességfogyása az itteni munkaerőt szívja el,[74] súlyosbítva a kelet-európai népek demográfiai gondjait. Ugyanakkor az „agyelszívás" révén, amibe egyébként a magasan képzettektől a portásokig szinte mindenki belefér, jelentős anyagi és szellemi tőkét von ki ebből a térségből. A népesség és a javak „elszívásával" az Európai Unió nyugati fele a demográfiai összeroppanást néhány évtizeddel el tudja halasztani, az összeomlás azonban később, legkésőbb a század végére, mégis csak bekövetkezik. Ami pedig az Európai Unió keleti felét illeti, a népességfogyás és a kitelepülés hamarosan ellehetetleníti ezeket az országokat, amelyekben a munkaképes réteg az elaggott nyugdíjasok millióit és a forrás nélkül maradt, egyre nagyobb létszámú cigányságot nem tudja eltartani. [75]

A közbeszédben szóba nem kerülnek ezek a kilátások, holott a demográfiai összeroppanás nem csak Magyarországot fenyegeti, hanem az egész európai civilizáció zsákutcáját jelenti. Ott is figyelemre méltó változások küszöbén állnak, ahol az illegális bevándorlók hullámai és azok leszármazottai a demográfiai zsugorodást elleplezik. A párizsi külvárosok rebelliói, a dél-olaszországi bevándorlók táboraiban kipattant zavargások, a svájci népszavazás a további mecsetek építésének tilalmáról, az öltözködési és vallási szimbólumok körül kirobbant viták, az iszlám fundamentalistáknak nevezett rezervátumok szaporodása jelzik a problémahegyet.

A népességfogyás vírusa megfertőzte már az egész Európát,a nyugati civilizáció halálát jelentő fátumot azonban a „politikai korrekt beszédre" való tekintettel, nem lehet szóba hozni. A helyzetet súlyosbítja, hogy kereszténység háttérbe szorulásával a női szerep, anyaszerep, az abortusz kérdése is tabunak számít, a társadalmi amnézia tehát teljes.

Mért is beszélünk akkor magyar amnéziáról? Azért, hogy elsősorban a magunk portáján söprögessünk. Az elvándorlással kapcsolatban legalább az tudatosodjon bennünk, hogy azok, akik a magyarság ősi szálláshelyéről elmennek, semmivel sem növelik az egyetemesmagyarság gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális súlyát és mozgásterét, ellenkezőleg, súlyos demográfiai veszteséget jelentenek, pótolhatatlan emberveszteséget, amellett súlyos nemzeti – gazdasági, politikai, kulturális – veszteséget is.

9.3. A Haza visszavár

A kiáramlás felgyorsult Magyarországon is. A távozásnak, nem győzöm elégszer ismételni nehogy felesleges szemrehányásnak tegyem ki magamat, sokféle oka lehet. Felsorolásukkal azonban nem vesződöm. A leggyakoribb ok a személyes boldogulás reménytelensége, a nyugati társadalmak életszínvonala, szemben a hazai kilátástalansággal. Sok esetben az emberek egyszerűen csak jobban akarnak élni, úgy valahogyan, ahogyan azt az esti sorozatfilmekben látják.

Az elmúlt években százezrek mentek el: egészségügyi dolgozók Skandináviába, bébiszitternek, felszolgálónak, manökennek Brüsszelbe, szoftverfejlesztőnek Amerikába, mosogatónak Londonba. És örömtanyák rongyának a nagyvilágba... Ki könnyezve, ki átkozódva. Ki honvágytól gyötörten, ki a kisemmizettek konok dühében égve, vagy az elhibázott döntéstől összetörten. „Aztán verve, megint verve mentek mások". A szélrózsa minden irányába. Pedig talán egy hívó szó is elég volna? Hogy lássák, a Haza visszavárja őket. De a helyzet egyre kilátástalanabb.

74 Uo., 11.
75 Uo.

A szomszédos országok hasonló bajokkal küzdenek. Aki boldogulni akar, janicsárrá kell válnia a gazdaállamban. Megmásult szívvel álmodni, szavazni, akcentussal beszélni, beházasodni, asszimilálódni. Aki jól akar élni, annak be kell hódolnia. Idegen zászlók alá kell állni, küzdeni idegen célokért. Jó lenne megfékezni ezt a folyamatot. A létfeltételek biztosításával marasztalni a még itthon levőket, és makacsul visszahívni a nagyvilágban kallódókat…[76]

10. Asszimiláció

Magyarország abban a tekintetben is egyedülálló, hogy a várható élettartam, amely mindenhol növekszik, nálunk csökkent. És a halálozási mutatóink is rosszak, egyre rosszabbak. És nem szóltunk még az asszimilációról, ami évi egy százalékkal csökkenti az elcsatolt területeken élő magyarok számát. A *Farkasveremben*[77] című könyvemben részletekbe menően foglalkoztam ezzel a kérdéssel, itt csak néhány olyan összefüggésre hívnám fel az érdeklődő olvasó figyelmét, ami ösztönzést adhat a kisebbségeknek nemzeti identitásuk megerősödéséhez és társadalmi-politikai emancipációs törekvéseikhez.

A történelem sokféle népet sodort egymás mellé a Kárpát-medencében. A természetes az lett volna, hogy az élet közelebb hozza egymáshoz a különböző nemzetiségű embereket. Ehelyett az történt, hogy közeledés – politikai és kulturális integráció – helyett egyre jobban szétágazotttörténelmük, békés egymás mellett élés helyett végül önállóan képzelték el jövőjüket. A tarka etnikai összetételű térségen nem segített az sem, hogy itt fogadták el Európa első modern nemzetiségi törvényét.[78]

Meglátásom szerint a nemzetiségi ellentétek kiéleződése a decentralizáció elmaradásának és a társadalmi stabilitáshoz szükséges arányos közteherviselés elmaradásának a következménye. Különböző népek önrendelkezési törekvései a központosítással szembeni ellenállás sajátos kifejeződési formái lettek.

Ebben ludas az újkori nemzetállam eszméje is, a francia forradalom egyik legsúlyosabb öröksége, amely – mint ismeretes – abból indult ki, hogy a haladás jegyében meg kell szüntetni a kis törzsek különállását, és egységes nemzetté kell összegyúrni őket. Így lettek a bretonokból, keltákból, frankokból és a többiekből mind franciák. A francia nemzetállam eszméjét, s az annak megvalósításához nélkülözhetetlen asszimilációs törekvést a legtöbb európai nép átvette.

Ez az oka annak, hogy a nemzetek, kultúrák, vallások találkozása, ahelyett, hogy kölcsönös gazdagodást, szellemi megtermékenyítést hozott volna magával, ellentétekhez, összecsapásokhoz vezetett, ami a nemzeti emancipáció államjogi megoldásának szükségességét vetítette előre.

Tudjuk, hogy ez Trianonban be is következett, sőt a helyzetet csak súlyosbította. A nagyhatalmak ahelyett, hogy lehetővé tették volna a népszavazást, erőszakot tettek a térség népein. Ennek az erőszaktételnek a következtében a magyar kisebbséget „befogadó" államok, amelyek kezdettől fogva nemzetállamként definiálták magukat, birtokon belül érezték magukat,

76 Vö. Makkai i. m. (51. lj.) 113.
77 Hódi i. m. (59. lj.)
78 Szarka László: *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet–Közép–Európában*. Budapest, Ister, 1998.

és a kisebbségekkel szemben kíméletlen asszimilációhoz folyamodtak. Ez újabb sérelmeket, szenvedést, konfliktusokat szült, és előrevetíti az autonómiák különböző vízióit.

Hozzá kell tennünk, hogy az asszimilációt illetően nem is szemléletváltás, de némi politikai elmozdulás következett be Kelet-Európában. A nemzetállamok erőszakos homogenizáló politikája fél évszázados próbálkozás után látványosan megbukott, akárcsak a kommunizmus. A többnemzetiségű országok (Szovjetunió, Csehszlovákia, Jugoszlávia) széthullottak, ez utóbbiban hosszan tartó véres etnikai háborúkra került sor. A politikai többpártrendszer megjelenésével együtt a térség minden államában megjelentek a kisebbségi önrendelkezési törekvések, ami új fejezet nyitott a kisebbségi kérdés kezelésében.

10.2. Az azonosságtudat zavarai

A nemzet – nem győzöm elégszer hangsúlyozni – elsősorban tudatállapot. A kivándorlók asszimilálódása, a szórványok eltűnése, a kisebbségek demográfiai eróziója, beolvadása nem egyik napról a másikra megy végbe, hanem az önismeret elbizonytalanodásának, az azonosságtudat zavarának a következménye. Nagyon komplex jelenséggel állunk szemben. A nemzeti identitás válsága ugyanis szoros kölcsönhatásban áll a személyiség válságával, a személyiség válsága a család válságával, a család válsága pedig az egyén társadalmi kapcsolatainak, integrálódási törekvéseinek a válságával. A nemzeti identitás válsága így egyszerre és egy időben jelentia személyiség társas kapcsolatainak a válságát és az egyén társadalmi talajvesztettségét, gyökértelenségét.

Az úgynevezett önkéntes asszimiláció mögött is az önfeladás kényszere áll. Azok szánják rá magukat elsőként identitásuk feladására, akik környezetükben gyökértelennek érzik magukat. Ez vonatkozik az elvándorlókra is. Semmiképpen sem szeretném a munkanélküliségnek, a nyomor elöli menekvésnek, a szakmai érvényesülési igénynek a kivándorlásban és az asszimilációban játszott szerepét csökkenteni. Látnunk kell viszont ezt s folyamatot a közösség szempontjából is. Az emberi kapcsolatoknak, érzelmi kötődéseknek olyan anyagiakban, presztízsben kifejezhetetlen és megfizethetetlen értékei vannak, amelyek az ember számára vitális fontosságúak, s amelyek még a legszegényebb, legelmaradottabb környezetben is versenyképes semlegesítő erőt jelentenek idegen népek, országok magasabb életszínvonalat, jobb érvényesülési lehetőséget ígérő szívó hatásával szemben. Ha ez nem így volna, az emberek nem ragaszkodnak övéikhez, családjukhoz, szülőhelyükhöz, nemzetükhöz. Amint azt a *Farkasveremben* című könyvemben részletesen kifejtettem, családjukat, rokonaikat, barátaikat, szomszédjaikat, szülőföldjüket, nemzetüket, nyelvüket, kultúrájukat stb. azok tudják nagyobb fájdalom nélkül elhagyni, feladni, akik számára ezek a kötődések csak formális jellegűek, érzelmileg sekélyesek, üresek vagy éppenséggel számukra már terhesek. Normális körülmények között az ember éppen olyan nehezen adja fel kapcsolatait, érzelmi kötődéseit, mint amilyen képtelenség volna azt várni, hogy a szegényebb sorsú gyerekek a gondtalanabb élet reményében szüleiktől jól szituált családokhoz szökjenek. [79]

79 Fekete Gyula: Meditáció Amerikáról. *Kortárs*, 1983/12.

10.3. Társadalmi hiánytünetek

Az, amit végső kimenetelében természetes folyamatnak, „önkéntes asszimilációnak" tekintünk, egyáltalán nem az, ha a dolgok mélyére ásunk. Az asszimiláció, ha úgy teszik, a tudatváltás, az „önként vállalt" is, mindig a szemünk elől rejtve maradó kényszerhelyzetnek a következménye. Azért kerül sor rá, mert az adott körülmények között az érintett egyén úgy találja, hogy boldogulásra, előrehaladásra, netán meggazdagodásra csak identitáscserével nyílik lehetősége. Magyarán, úgy tud boldogulni, ha szívet és lelket cserél.

Az asszimilációra mint sorslehetőségre kell tekintenünk. És minthogy látszólag önként vállalt lépésről van szó, az asszimilációról általában mint „spontán", „természetes" folyamatról szoktunk beszélni. Ezzel a gondolatmenettel azonban értelemszerűen helyt adunk a kivándorlást és az asszimilációt serkentő tényezőknek. Nemcsak a társadalmi egyenlőtlenségnek, az alattomos beolvasztási törekvéseknek, hanem a hátrányos megkülönböztetésnek. A „lojalitás" számonkérésével akár a politikai üldöztetésnek és népirtásnak is.

A kizárólag az egyén döntési szabadságára való apellálás politikai szemforgatás, hiszen könnyűszerrel teremthető olyan hátrányos társadalmi, gazdasági, kulturális helyzet, amely a hátrányosan érintett etnikai csoportokat gyorsan megtizedeli és előbb-utóbb megszünteti.

Az asszimiláció a társadalom egyik „betegségtünete", a társadalmi egyenlőtlenségből fakadóan bizonyos társadalmi (etnikai, vallási) csoportokat sújtó „hiánytünet".[80]

Az európai integrációs folyamatban a kisebbségi, bizonyos értelemben a nemzeti kérdés jelentősége is felértékelődött, ami elméletben egyet jelent az erőszakos asszimiláció különböző formáinak a megszüntetésére irányuló törekvéssel. Az önkéntes és az erőszakos asszimiláció közötti különbségtétellel ugyan jelentős mozgástér kínálkozik továbbra is az etnikai közösségek ellehetetlenítésére, hiszen az etnikai dominanciaviszonyok jelen vannak és hatnak továbbra is a Magyarországgal szomszédos országokban, a politikai kultúra és jogfelfogás azonban mégis csak változott ebben a vonatkozásban. Egyelőre messze vagyunk még attól, hogy az asszimiláció két vagy többirányú természetes folyamattá váljon, amely csakugyan új minőséget jelentene az egymás mellett élő népek viszonyában, a nyelvek és kultúrák egymást gazdagító sokszínűségében.

De a történelemnek, hiába ábrándoznak egyesek róla, még nincs vége, sőt, ami a széles tömegek, népek, régiók önszerveződését, és az ezzel szembenálló globalizációs erőket illeti, valójában csak most kezdődik.[81] Az a társadalmi amnézia ugyanis, amelyben élünk, nem tartható fenn örökké.

11. Európa az identitását keresi

A hatalom rejtett planetáris méretűvé való kiszélesítése gőzerővel próbálja maga alá gyűrni a még meglévő közösségeket és identitáskereteket. Ezzel a folyamattal szemben jelentős ellenérdekek működnek a háttérben. A globalizmust szolgáló egyenirányított média és a társadalmi kommunikáció zárlatai ellenére érzékelhető a nagypolitikával, kormányzással, törvényhozással való szembeszegülés, a lakosság egészségügyi panaszainak sokféleségéről nem is beszélve. A

80 Vö. Hódi Sándor, i.m. 29–31.
81 Vö. Hódi i. m. (59. lj.) 200–201.

nemzet azonban nemcsak verbálisan, politikai proklamációkkal szokott tiltakozni, hanem testi, lelki, mentális, intellektuális, morális, spirituális tünetekkel is. A demográfiai problémák, beilleszkedési zavarok, lehangoltság, szorongás, elvándorlás, szétszóródás mind egy tőről fakadnak. Abból a tudatzavarból, amit a nemzeti identitás elbizonytalanodásával kapcsolatban tapasztalhatunk. Ez a tudatzavar az, ami egyre súlyosabb helyzetbe sodorja a magyar társadalmat.

Természetesen a világ más népeinek a helyzete sem rózsás, a velünk együtt élő vagy közvetlen szomszédságunkban levő népek sorsa – horvátoké, szerbeké, bosnyákoké, szlovákoké, románoké, szlovéneké stb. hasonló a miénkhez. Konfliktusaik egyáltalán nem közömbösek nekünk, közvetve bennünket is érintenek, de ne tegyünk úgy (ami egyébként gyakran megesik), mintha súlyosabb, fenyegetőbb problémáik lennének saját gondjainknál.

Ahogyan minden ember egyedi, megismételhetetlen, minden nép más világ, más múlt, más jelen, más jövő, más helyzet, más erők (emberek) küszködése, és más az illetékesség helyzetük, problémáik, esélyeik, kilátásaik megítélésében. Nem tetszeleghetünk a nemzetek fölött álló „nembeli ember" szerepében. Egyek vagyunk a sok közül, annál inkább szembe kell néznünk nemzeti adottságainkkal, társadalmi létezésünk sajátosságaival.[82]

Mint már említettem, ma a globális hatalom rossz szemmel néz mindenféle közösségi kötődést, kiváltképp a nemzeti identitás erősödését. Érthetően, hiszen egy valós közösség semmiféle hatalom részéről sem tűri el mindazt, amit az egymással szembenálló, egymással sorsközösséget nem vállaló emberek halmaza (az arc nélküli tömeg) eltűr.[83]

Azok, akik a nemzet ellen vannak, gyakran összetévesztik a totalitarizmust a társadalmi szolidaritással és kohézióval, holott a kettő beszélő viszonyban sincs egymással. A szilárd nemzeti identitás nem a szigorú központi irányítás folyománya, hanem épp ellenkezőleg, a bizalom és a társadalmi szolidaritás (hatalommegosztás, köztehervisel és, demokrácia) következménye, ami tág teret biztosít az emberek kezdeményezőkészségének, vállalkozó szellemének.[84]

Amint azt az *Önazonosságunk a globalizálódó világban* című tanulmányomban kifejtettem, a mai magyar társadalom egyik legfőbb hiányossága a társadalmi szolidaritás hiánya, az erős központosítás a hatalommegosztással, közteherviseléssel szemben, amitől az agyonszervezett társadalmak sokat szenvednek. Változás csak a decentralizációtól (demokratizálódástól) remélhető, amire az országon belül éppolyan szükség van, mint a magyar kisebbségeket fogva tartó, erős központi hatalommal rendelkező utódállamokban. Meglátásom szerint a centralizáció (központi hatalom) erős hagyománya miatt nem talált visszhangra a kisebbségi autonómiák gondolata, amelyek segítségével magára találhatott volna a magyarság az integrálódó Európában.

11.1. Kollektív identitásprogramok

Dénes Iván Zoltán könyvek sorát jelentette meg Bibó Istvánról, akinek néhány évig személyes tanítványa volt. *Az „illúzió" realitása* című könyvében[85] a témánkat szorosan érintő kérdéskörrel, a kollektív identitásprogramokkal foglalkozik.

82 Hódi Sándor: Önazonosságunk a globalizálódó világban. In: Dávid Gyula – Veress Zoltán: i. m. (1. lj.) 230–231.

83 Uo.

84 Uo.

85 Dénes Iván Zoltán: *Az „illúzió" realitása. Kollektív identitásprogramok*. Budapest, Argumentum– Bibó István Szellemi Műhely, 2011.

Már a könyv mottója is megérdemli, hogy odafigyeljünk erre a monográfiára. A Bibó-idézet, amely az „Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem" című tanulmányból való, így szól:

> „Ez alatt a csaknem száz esztendő alatt a magyar nemzet olyan politikai és társadalmi konstrukciókban élt, amelyekben a dolgokat a maguk nevén nevezni nemcsak hogy nem lehetett, hanem nem is volt szabad, ahol a tényeket nem az okok és okozatok egyszerű láncolatában, hanem azon kívül álló feltevések és várakozások jegyében kellett értelmezni és magyarázni, ahol álbajokra kellett pazarolni jó erőket és ráolvasással gyógyítani valóságos bajokat, ahol a valóságos tennivalók körén kívül s azokra való tekintet nélkül lehetett és kellett cselekedni, s ahol hiányzott a cselekedetek helyességének az objektív mértéke, és helyette a félelmek és sérelmek egy bizonyos rendszere szerepelt erkölcsi értékmérőként." [86]

Tegyük mindjárt hozzá, a helyzet, ami a hamis politikai és társadalmi konstrukciókat illeti, azóta nem sokat változott.

Bibó István 1948 tavaszán tanulmányt közölt a *Válasz*ban „Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem" címmel. Ebben a szerző nem a magyar alkatot elemezte, hanem arra kereste a választ, hogy a magyar politikai elit a döntő pillanatokban (közelebbről az 1860-as évektől 1944-ig) miért választott rosszul? A magyar nemzet miért nem talált olyan politikusokat, akik helyzetét helyesen mérték volna fel és a feladatokat illetően jól döntöttek volna?

Bibó István

> „Úgy látta, hogy a kiegyezés megkötése és a Horthy-rendszer bukása közötti időszakban olyan emberek kerültek döntési helyzetbe Magyarországon, akik nem az okok és okozatok egyszerű láncolatában gondolkodtak, s nem a maguk nevén nevezték a dolgokat, hanem a sérelmek és a félelmek logikája szerint viselkedtek, ráolvasással gyógyítottak valóságos bajokat és jó energiákat pazaroltak el rossz konstrukciók üresen őrlő malmaiban. Azért viselkedtek így, mert helyzetük a kiegyezés rendszerének, illetve a Horthy-rendszernek a hazugságára épült, amit ők igaznak fogadtak el, és ezért lényeglátásuk elvesztésével fizettek és megalkuvókká süllyedtek. Akik viszont leleplezték a helyzet hazugságát, túlfeszült, sértődött, ádáz, monomániás (és a politikai döntésekre mindinkább hatástalan) prófétákká váltak, akik belső emigráns pszichózist mutattak."[87]

Az esszé szerzője – mondja Dénes Iván Zoltán – szembenézett a magyar „alkatirodalom", a „nemzeti jelleg-vita", a nemzeti önazonosság különböző értelmezéseivel, és újragondolta Karácsony Sándor *A magyar észjárás* és, elsősorban, Németh László *Kisebbségben* című írásának állításait. Az irodalom és a „népjellem" helyetta „közösség értékítéleteiben" és „értékelési mintáiban", tehát a politika szférájában kereste a közösség közéleti megzavarodásának okait, és ezekben lelte meg az elit fordított kiválasztásának, rossz döntéseineka magyarázatát.

A népjellem, a magyarságtudomány, a nemzeti alkat témáinak az újraértelmezése során Bibó végül kilépett a nemzetkarakterológiai diskurzusból, a nemzeti jellegről folytatott vitából. Erre vonatkozó elemzését az „Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem"-ben végezte el. Nem feladatunk itt gondolatainak alakulását hosszan nyomon követni, annak

86 Uo., 9.
87 Uo., 15.

ismertetésére sem vállalkozunk, hogyan próbáltaa kollektív emlékezet görcseit feloldani. Ez történészi munka, különben is Dénes Iván Zoltán elvégezte ezt a munkát helyettünk.

11.2. „Visszahúzó erők" és a „felzárkóztatók"

Az a fontos itt számunkra, amit Dénes Iván Zoltán Bibó kapcsán a „felzárkóztatók" és a „visszahúzó erők" szembenállásáról mond. Ez a kettősség ugyanis a magyar identitászavar egyik sarkalatos pontja.

Húsz évvel a rendszerváltás után a csalódás és a kifulladás jelei tapasztalhatók szinte egy időben Lengyelországban, Csehországban, Szlovákiában és Magyarországon. Mind a négy ország a „mintakövetés" és a „felzárkózás" jegyében fogott a rendszerváltáshoz. Ezt értették a NATÓhoz és az Európai Unióhoz való csatlakozáson, valamint a jólétnek elgondolt demokrácián. A kiábrándulás törvényszerű volt, mondja Dénes Iván Zoltán. Az általános jólét nem köszöntött be. Ehelyett a több évtizedes állami elnyomás és gyámolítás után azonnal kemény „versenyhelyzetbe" került szinte mindenki, s korántsem valamiféle igazságosság vagy társadalmi esélyegyenlőség alapján.

Az európai mintakövetés nehezen ment az emberek fejében, voltaképen a gátlástalan farkastörvényeket jelentette, ami soha nem látott létbizonytalanságot, egyéni és társadalmi süllyedést eredményezett. Ennek ellenére folyik a disputa, hogyan és miért jutottunk idáig? Az európai mintakövetés hirdetői kizárólagos és egyedüli helyes útnak a fenntartás nélküli mintakövetést, alkalmazkodást tekintik. Azok, akik azt tartják magukról, hogy ezt a mintát ismerik és közvetítik, úgy érzik, fel vannak jogosítva arra, hogy a többieket tanítsák és leckéztessék. Arra, hogy megmondják nekik, mit kell tenniük, és azt is, hogy hogyan. Ők azok, akik a „gyermeki népet" kézen fogva vezetik, infantilisnak tekintik és semmibe se veszik.

Dénes Iván Zoltán találó szavakkal illeti ezt a réteget, akiket más néven komprádor értelmiségnek szoktunk nevezni. Velük szemben állnak az ún. *visszahúzó erők* (értsd: demagógok, populisták, fasiszták, nacionalisták), akika haladás, az utánzás, a modernizálás híveit akadályozva, elgáncsolva, kilátástalanságba, fasizálódásba süllyesztik az egész térséget.

A mintakövetés, mondja Dénes Iván Zoltán, az abszolutista jellegű gondolkodásmóddal és kiválasztottság-tudattal kapcsolódik össze. Az „igazlátók" majd megmondják, mi a teendő, a többieknek pedig ezt tudomásul kell venniük. Ahogyan régen a teljhatalmú uralkodók – ha szükségesnek látták – akár akaratuk ellenére is „boldogítani" próbálták alattvalóikat, a magának teljhatalmat vindikáló politikai elit is fenntartás nélküli engedelmességet követel. Ez olyan dogmákkal rokonítható, amelyeket Lenin próbált kőkeményen megvalósítani.

A mintakövető közbeszéd, amely erősen rányomta bélyegét a magyar közéletre, a civilizált világ, a gazdasági növekedés, a demokrácia és a globalizáció azonos fogalmak egymással. Ezek elérése, adaptálása és alkalmazása automatikusan megoldja majd az ország gazdasági és társadalmi gondjait, hiszen azok a korábbi „elmaradottság" következményei. Mindez rendkívül fontos az amnéziás tudatállapot megértéséhez, hiszena felzárkóztatási program illúziókra épülő légvár, a valóságot semmibe vevő érzelmi-tudati politizálás süketdemagógiája.

Ebben a konstellációban az „elhivatottak" és az őket támogató hallgatag többség áll szemben a hatalomért mindenre elszánt, gátlástalan, „lázító kisebbséggel", akik nem képesek a „történelmi feladat" elvégzésére, amiatt pedig marad a bizonytalanság, a fejetlenség, az anarchia, a csőcselékuralom.

A társadalmi amnéziához nem elég a jövőre vonatkozó tisztánlátást megzavarni, le kell rombolni a múltat is. A mintakövető előadásban számos régi legendára próbálnak árnyékot vetni: ide tartozik, mondja Dénes Iván Zoltán, az 1956-os forradalom tagadása, a „bűnös nép" fogalmának, „Hitler utolsó csatlósa" mítoszának felelevenítése, a kommunizmus rehabilitálása, a pártállam rablógyilkos, kriminalizáló rendszerének, történetének és szereplőinek eltussolása…

11.3. Nemzeti „öncélúság"

Dénes Iván Zoltán értelmezésében a közbeszéd másik típusa, „gyakran mint visszahatás az európai mintakövetésre", a nemzeti öncélúság. Ezen azt a felfogást érti, amely szerint a saját akaratnak szinte mindent meghatározó szerepe van. „Eszerint a nemzet nem mintakövető, hanem öncélú, amely értékeit magában hordozza, s amelyet múltja, jellege és történelmi érdemei feljogosítanak arra, hogy ne másokhoz igazodjon, ne idegen mintákat másoljon, hanem önmagát képviselje és mások igazodjanak őhozzá." A „nemzeti öncélúsággal" kapcsolatban Szabó Dezsőre és Németh Lászlóra hivatkozik, akik szerint „az idegen kormányzók (a különböző megszállók) nem csupán kívülre helyezték az ország súlypontját, hanem kicserélték annak vezető rétegét, szellemi elitjét és középosztályát."

A távoli dicső és a közeli gyarmati múlt – mint mondja – olyan jövőképhez társul, amely elvontan magában foglalja ugyan a mindenkinek kijáró igazságosság és méltányosság követelményét, konkrétan viszont a nemzetek „szociáldarwinista harcának" meggyőződésére épül. Arra, hogy a nemzetek közötti harcban a magyar nemzetet kivételes hely illeti meg, ami önbizalmat, erőt, elszántságot, akaratot feltételez. A „nemzeti egoizmus" nemzeti alapú „állami újraelosztást", „új rendszerváltást", erkölcsi megújulást követel. Nemzeten viszont – akarva, nem akarva – etnikai egységet ért, ami – az elszenvedett történelmi traumák miatt, nyilván azok kompenzációjaként – szinte mitikus jelleget ölt, mondván hogy olyansajátosságaink vannak, amelyekkel senki más nem rendelkezik rajtunk kívül.

Természetesen a nemzeti sajátosság olyan érték, amelyet védeni és érvényesíteni kell.[88] Ami talán rendben is volna, ha a nemzet által elszenvedett sérelmek és megaláztatások sorozata, az egymásra torlódott, feldolgozatlan, elfojtott, betokosodott, ám fájó élmények ne késztetnének az elszenvedetttraumák kompenzálására.

A magyarok azonban, bármennyire megviselték is háborúk, területi veszteségek, polgárháborúk, diktatúrák, népirtások, népességcserék, rendszerváltások, forradalmak és ellenforradalmak, nincsenek egyedül a világon. Az, hogy mikor, mit gondolunk magunkról és a világról, nem választható el a magyar nép helyzetétől, mindenkori állapotától, azoktól a történésektől, amelyek ma végbemennek a világon. Egyetlen állam, nemzet vagy nemzetrész sem képes kivonni magát a világhatalmi rendből, az új hatalmi átrendeződésből. Mindannyian részesei vagyunk a globális, hatalmi-gazdasági struktúrák és az országok, népek, régiók küzdelmének, amely meghatározza identitásunkat.[89]

88 Uo. 26-27.
89 Vö.: Hódi i. m. (85 lj.) 216.

11.5. Eszmény és valóság

A modern demokratikus társadalmakban (hol vannak?) különböző értékvilágú és világnézetű állampolgárok élnek együtt kénytelen-kelletlen tudomásul véve, hogy nincs egyedül üdvözítő értékrend, amelyet valamennyien elfogadnának. Amíg ezt tudomásul nem vették, amíg meg voltak győződve arról, hogy ők és csakis ők tudják az üdvözülés egyedüli útját, addig kíméletlenül ölték egymást, akár csak hajdanán a katolikusok és protestánsok, amíg rá nem jöttek, hogy egyiknek sincs elég fizikai ereje ahhoz, hogy meggyőződését a másikra végérvényesen rá tudja kényszeríteni. Más ellentétek kapcsán is bele kellett törődniük az embereknek abba, hogy nem tudják az egyedül helyes ösvényre téríteni az egész nyájat, el kell tűrniük, hogy azok az emberek maguk nyelvén beszéljenek, a maguk hite szerint imádkozzanak – írja Dénes Iván Zoltán *Újjáépítés és alapítás* című tanulmányában.[90] Ezt a toleranciát egyre inkább kénytelenek voltak kiterjeszteni a más kultúrájúakra, a „jöttmentekre", sőt, az ateistákra is, a más szexuális szokást követőkre és így tovább.

Igaz, hogy a totális rendszerek mindezt sok helyütt megsemmisítették, ám bukásuk után helyreállt a régi állapot, azzal a különbséggel, hogy a helyreállítás, az újjáépítés egyben alapítás is volt. Az egyenlő emberi méltóság, szabadság és a demokrácia elvein alapuló társadalomszerveződés megalapítása, amely az emberi életet beleérti az emberi méltóságba.

Elterjedt magyarázat, mondja, hogy a nacionalizmus a nemzeti ellenségre cserélve a korábbi totális ideológiák ellenségképét, intoleráns más népekkel szemben. Ám ha a nemzetté válás, a nemzetépítés programját és folyamatát nem tartjuk végzetszerűen kártékonynak és szükségképpen pusztítónak, a „Sátántól valónak", ebben az esetben nem eleve adottak, hanem magyarázatra szorulnak mindazok a negatív jelenségek, amelyeket a nemzet létéhez és a nemzeti önrendelkezés elvéhez kapcsoltak.

Marad valami, ami egybekapcsolja az egy országban élőket akkor is, ha egyébként világnézetileg áthidalhatatlan különbségek választják el őket egymástól. Ugyanakkor nem kívánnak folyamatos polgárháborút folytatni egymással. „Olyan játékszabályokat, eljárási formákat, szocializációs mintákat alakítsanak ki újra és újra, amelyeket mindenki begyakorol, betart és betartat". Ez együtt jár azzal, hogy legkisebb közös többszörösként a politikai közösség valamennyi tagja elfogad néhány közös alapértéket, az egyenlő emberi méltóságot, a szabadságot és a demokráciát, a hatalom forrásaként a népszuverenitást, és a hatalom mennyiségének és központosításának ellenszereként a hatalommegosztás, a fékek és ellensúlyok – állandó fejlesztésre és megújításra szoruló – rendszerét.

A meggyőződés, a lelkiismeret magánüggyé válik, a magánszféra egyre táguló határai pedig elfogadottá, amelytől egyre inkább elszakad a közösséghez tartozás kritériuma. Az mindinkább a jogok és kötelességek egyenlőségében, a politikai közösség megalkotásában és fenntartásában, az egyének közösségi cselekvéseiben határozódik meg. Ám a külső kényszer visszaszorítása és visszaszorulása, a személyes uralom megfékezése a társadalmi integráció, a politikai közösség kohéziójának önkéntes, szabad és állandóan meg- és újrateremtendő kifinomult formáit feltételezi. Ezek, ha léteznek, elfogadottak és hatnak, távolról magától értetődőknek, adottságoknak látszanak. Akkor érezhetjük, hogy mennyire nem így van, amikor valami miatt nem működnek.

90 Dénes Iván Zoltán: *Újjáépítés és alapítás*. Budapest, 2000: irodalmi és társadalmi havilap, 2011. 9. sz.

A szovjet birodalom által megszállt, vazallus államokká tett közép- és kelet-európai országokban a rendszerváltás kiépítése nem társulhatott a demokratikus politikai kultúra és szocializáció magától értetődő mintáira és formáira, nem valami eredendő elmaradottság következtében, hanem azért, mivel a demokratikus politikai kultúra és szocializáció mintái és formái hiányoztak és máig hiányoznak. Kialakításukat és elfogadtatásukat megnehezíti a pillanatnyi politikai haszonra való törekvés, a új politikai oligarchia kialakulása és megerősödése, az új, ellensúly nélküli hatalomkoncentrációk bénító súlya, a „színlelt kapitalizmus", voltaképpen a feudális viszonyok kapitalista kihasználása.

12. A magyar lélek rejtélye

Bibó Istvánt emlegettem, akinek a műveiről, gondolatairól, személyéről a magyar közvélemény sokáig nem tudott semmit, halála után is sokáig kiszorult a magyar emlékezetből. Az elhallgatásnak nemcsak ő az egyedüli áldozata, hanem azok is, akiket a mindenkori új hatalmi rend kitagadott, számos magyar író, művész, gondolkodó szájára téve lakatot.

Az, hogy a börtönviselt gondolkodót sokáig indexre tették, jelzi azt az amnéziát, amelybe a nemzet süllyedt. Jelzi a magyar szellemi életet és értelmiségi magatartást is, amely rendre elfordult a nagy szellemektől. A súlyos igazságok kimondóit mindig is tudatos mellőzöttség övezi, aminek nyilván gyávaság, félelem, a hatalom előtti meghunyászkodás, főképp a kisebbrendűségi érzés áll a hátterében. „Ugyanaz az önpusztító, tékozló, az önmaga értékeit, múltja kincseit herdáló öngyilkos hajlandóság ez" – mondja Csurka István – amellyel a nemzet rezzenéstelen arccal nézi az értékek pusztulását. Miért? A magyar lélek rejtélye ez, amelyben minden benne van, de semminek sincs neve – fogalmaz lényeglátóan és célratörően Csurka, mintha tudta volna előre, hogy halála után rá ugyanez a sors vár, a nemzeti tudatból való kiszorítás. A magyar szellemi élet „Bibót-felejtő gesztusa semmiképpen sem az életrevalóság és az ép öntudat jele (…) az ilyenfajta felejtésekből, nemtörődömségekből akármelyik másodvonalbeli európai körorvos is minden további nélkül diagnosztizál egy halálos kórt".[91]

Vajon miért nem kellett Bibó a magyar szellemi konszolidációnak, miért szorították ki a köztudatból Bibó eszméit? Talán azért, mert Bibó István „ízig-vérig demokrata volt. Azért, mert minden sorával az igaz, demokratikus, felvilágosult megegyezést hirdette." A fő bűne az volt, hogy „megértést és demokráciát propagált", ahelyett, hogy üzletet kötött volna a hatalommal.

A több évtizedes Bibó-felejtésnek a magyarázatát ebben a beteges korban kell keresnünk, ennek az „elferdült szellemiségű, állandó skizofréniában vergődő, korrupt, pénzimádó, istentelen kornak" a szellemiségében ebben a kényszeredett kiegyezésben a mindenkori hatalommal. Nemcsak megalkuvónak, kommunistának kellett lenni a boldoguláshoz, hanem másnak is. Egy kicsit „jellemgyengének" is. A magyarok fedezték és megbocsátották egymás szolgaságát, egymás szemmel-tartását, besúgását. Senki sem hitt a nagy hazugságban, de mindenki igyekezett úgy tenni, mintha megfelelne a követelményeknek.[92]

Tulajdonképpen ez a Bibó-felejtés magyarázata. Ez a magyar amnézia magyarázata.

91 Csurka István: *Új Magyar önépítés. Politikai írások és előadáso*k. Budapest, Püski – Magyar Fórum, 1991. 6–8.

92 Uo.

12.1. Értelmezési dilemmák

Önmeghatározásunk érdekében éber tudatunk minden pillanatában folyamatosan értelmezzük és értékeljük, történetekbe ágyazzuk a sajátos körülmények között zajló életünket. Ez egyaránt vonatkozik egyénekre és közösségekre. Az értelmezés, sem az egyik, sem a másik esetben, nem mindig felel meg a valóságnak. De nem is ez a szerepük, hanem arra szolgálnak, hogy értelmet adjanak a további küzdelemnek. Amiben hiszünk, az a valóság részévé válik. Ahogyan gondolkodunk, az rányomja bélyegét sorsunk alakulására. Önazonosságunk ezért kardinális fontosságú életszerveződésünk szempontjából.[93]

Ezért is nagy jelentősége van annak, hogy mikor, milyen gondolatrendszerek erősödnek föl a nemzetépítési és nemzet-alakulási folyamatokban, milyen konkrét tapasztalatok nyernek megerősítést vagy kerülnek elfojtásra. Úgy tűnik, hogy a „felzárkóztatók" és a „visszahúzó erők" értelmezési keretnél maradva a „nemzetben való gondolkodás" háttérbe szorult, az ún.„mintakövetés" volt a meghatározó.

Dénes Iván Zoltán jelzett monográfiájában nyomon követi a kétféle felfogás történelmi előzményeit, ennek további taglalásától itt eltekintünk. Ebből csak egy gondolatot, Bibó István – Németh Lászlóval és Szekfű Gyulával folytatott – kettős vitájának felismerését emelnénk ki, arra vonatkozóan, hogyaz ún. nemzeti sajátosságainkat miben kell keresni.

> „Egy közösség lényegét nem az adja meg, hogy a közös jelleget, a közös jegyeket a tagok valamiképpen a homlokukon viselik, hanem a közösségben mint közös vállalkozásban való részesség. Alkati vonások, nemzeti jellegzetességek tudatosítása helyett sokkal fontosabb azt tudatosítani, hogy mi mindent csinálhat egy közösségből a valóság helyes érzékelése, a tehetetlenség, hazugság és félelmek zárt köreiből való kitörés, feladatok vállalása, értük való helytállás, közös erőfeszítés és közösségi teljesítmény."[94]

Ehhez a meglátáshoz hozzá kívánkozik egy másik passzus is, amely arról szól, hogy „egy bizonyos távolságból nézve magyarnak lenni semmivel sem érdekesebb, mint mondjuk lettnek vagy albánnak" lenni. Ami pedig – mondja Bibó – „egyáltalán nem borzasztó, mert ha lettek vagy albánok vagyunk, akkor sincs más dolgunk, mint az, hogy a valóságot szemügyre vegyük, s a dolgunkhoz hozzáfogjunk, s ha ezt meg tudjuk tenni, akkor tehetségesek vagyunk, s akkor kibontakozik igazi alkatunk."[95]

12.2. „Odaadó" értelmiségünk

A magyar politikai elit teljesítményét a legnagyobb jóhiszeműség mellett is indokolt kritikával szemlélni. Ahhoz, hogy „a valóságot szemügyre vegyük, s a dolgunkhoz hozzáfogjunk" (Bibó), „odaadó értelmiségünk" – jelenlegi tudatállapotában – nem alkalmas. Különösen az a fele, amely a „mintakövetés" jegyében nyugati nyelveken folytatott magyarellenes lejáratő kampánnyal van elfoglalva.

93 Uo.
94 Bibó István, 1986, 1990. II. 615–616. Lásd. Dénes Iván Zoltán, im. (90.lj.)
95 97 Uo.

Sokan a különböző pártok, szekértáborok, elméleti konstrukciók mögött állók „megbékélésétől" és „összefogásától" várják a továbblépés lehetőségét, egy mindenki számára elfogadható pozitív nemzeti jövőkép kimunkálását. Jómagam nem sokra tartom az „írástudók összefogását", ha „megbékélésük" közben a közteherviselés méltányos gesztusa elmarad. Ilyen kiegyezésre (paktumra) már volt példa.

Közös erőkifejtésre ösztönző nemzeti jövőkép, cselekvő hazafiság, csak attól a néptől várható, amelynek társadalomszervezési kötőanyaga az együttérzés és az összefogás. A politikai elit számára tehát csak a társadalom egészének felemelkedése lehet érdemi kihívás, a többi a partikuláris érdekekért folyó hatalmi harc. A társadalmi javak kevesek általi bitorlása, s a rendszerváltás óta tartó eltékozlása ugyanis ellehetetleníti a nincstelen tömegek integrációját. A rabló privatizáció, a nemzet teljes anyagi- és egészség-vagyonának eltékozlása, a fogyasztói igények felsrófolása óhatatlanul nemzetvesztő. A hamis elméleti-politikai konstrukciók és a bulvár média által megvezetett néptömegek már ma is csak a teljes önfeladás, vagy a kivándorlás között választhatnak. Egyre többen vannak, akik jól látják, hogy „a kisemmizés, kivándorlás, alkoholmámor és öngyilkosság, a közös haza széthullása, deportálások és népirtás mind egy tőről fakadnak"[96], abból a mérhetetlen önzésből, ami ránk, magyarokra jellemző – elsősorban az idegen hatalmaknak hajbókoló politikai elitre és az értelmiségre.

12.3. A nemzettudat társadalmi tőke

A továbblépéshez mindenképpen önbizalomra, szilárd nemzeti identitástudatra van szükség. Nem mákonyra, felzárkóztatásra, alkati vonásokról és nemzeti jellegzetességről szóló felbuzdulásokra, hanem – Bibó István szavait idézve – a valóság helyes érzékelésére, a tehetetlenség, hazugság és félelmek zárt köreiből való kitörésre, feladatok vállalására. Ehhez föl kell hagynunk az önmarcangoló töprengéssel, a példakövetéssel, a mások előtti gyáva meghunyászkodással, de legfőképpen a mások rovására történő boldogulás politikai gyakorlatával.

Vannak közgazdászok, akik különböző népek gazdasági helyzetét összevetve felismerték, hogy a gazdasági sikert nem lehet csupán természeti kincsekkel, pénzügyi tőkével, technikai fejlettségi szinttel, a tudás mennyiségével és minőségével vagy egy ország nagyságával és lélekszámával magyarázni. Mindezek külön-külön és együtt vitathatatlanul fontos szerepet játszanak a népek társadalmi felemelkedésében, az életszínvonal és az életminőség javulásához azonban valami másra is szükség van, bizalomra, nemzettudatra, amit a közgazdászok találóan „társadalmi tőkének" hívnak.[97] Különféle vizsgálatok alapján bizonyítottnak látszik, hogy a nemzetek általános sikerét, beleértve gazdasági teljesítményüket is, jelentős mértékben befolyásolja az a körülmény, hogy az emberek mennyire képesek együttműködni, mennyre bíznak meg egymásban, hogyan viszonyulnak saját vezetőikhez és államukhoz. Ami érthető is, hiszen a bizalom, a társadalmi együttműködés, a szolidaritás hiánya, ami a társadalmi kohézió gyengüléseként értelmezhető, megannyi problémát von magával, kezdve a demográfiai létszámcsökkenéstől az önfeladás szelídebb vagy drámai formájáig.

A globalizációval, a nemzetek súlyának csökkenésével, az individualizmus térhódításával, a tömeges népvándorlással (elvándorlással, betelepüléssel), a népek nagyarányú fizikai keve-

96 Makkai i. m. (51. lj.) 88.

97 Hódi Sándor: Önazonosság a globalizálódó világban. In: Dávid Gyula – Veress Zoltán: i. m. (1. lj.) 232–233.

redésével a „társadalmi tőke" gyengülése világszerte megfigyelhető. A csökkenés különösen a volt szocialista országokban szembetűnő, ahol a rendszerváltás kísérő visszásságok folytán az egymás iránti bizalom súlyosan megrendült. A társadalmi kohézióval ugyan bajok voltak már korábban is, hiszen éppen a teljes bizalomvesztés vezetett a korábbi rendszer széthullásához.

A bizalom hiánya, mondják a közgazdászok, jelentős mértékben gátolja a „rendszerváltó országokat" abban, hogy összegezzék tudásukat és mozgósítsák energiáikat. Az elmélyülő bizalmi válság ezzel éppen ellentétes folyamatok felerősödéséhez vezet: összefogás és közös fellépés helyett az emberek egyedenként egymásnak esnek, a közös fellépésben (tudásban, tapasztalatban, tehetségben) megjelenő többlet így javarészt értelmetlenül elfecsérelődik.[98]

A fentebb mondottak értelmében a nemzeti kultúrák, amelyek a társadalmi kapcsolatok alakulásáért, az emberek identitástudatáért és viselkedési sajátosságaiért felelősek, gazdasági szempontból is felértékelődnek. A nemzet általános sikere, gazdasági teljesítménye, mint mondottuk, nemcsak nyersanyag, technika, infrastruktúra, munkaerő, tudás és pénztőke kérdése, hanem a *lelkületé* is. Ha az emberek önbizalma, nemzeti identitása sérül, nemhogy társadalmi sikereket nem lehet elérni, de a korábbi eredmények is veszélybe kerülnek.

Amint az *Önazonosság a globalizálódó világban* tanulmányomban kifejtettem, ez az, amit az identitással kapcsolatban legfőbb tanulságként leszűrhetünk.

13. Befejezés

A jelen írásom nem történelmi tanulmány, nem is interdiszciplináris vállalkozás, hanem annak a sajátos élethelyzetnek (életútnak) a pszichológiai elaborációja (gondolati feldolgozása), amit kisebbségi magyarként megéltem, tapasztaltam, tanultam, elszenvedtem. Pontosabban a személyes és közösségi önismerettel (nemzetismerettel) kapcsolatos hiányérzetet próbálom valamelyest pótolni, kiegészíteni azt, ami eddig munkáimból valamiért háttérbe szorult vagy kimaradt. Ezzel a személyesnek tűnő vallomással ugyanakkor azt akarom mondani, hogy hiányosnak érzem az önmagunkról való tudást, és elkerülhetetlennek tartom a magyar értelmiség további komoly és nyilvános önvizsgálatát.

Az önismeret és a nemzetismeret csakis egy közösség tagjaként merülhet föl bennünk. Ebben az értelemben mindannyiunknak van mit egymás számára mondanunk, bevallanunk, mindannyiunk lelkén száradnak a nyilvánosság előtt fel nem tett kérdések, elhallgatott félmondatok.

Ami a nemzeti gondolatot, nemzeti identitásunkat illeti, az élet valamiért elhallgatásokba, cinkosságba, önkorlátozó alkuba sodort bennünket. A modern ember – nemcsak mi, magyarok, hanem valamennyi nép, különösen Közép-Kelet-Európában – nemzettudatában erősen frusztrált: talán egyetlen téren sincs „annyi kétség, zavar, elhallgatás, csúsztatás, mellébeszélés, mint az életnek ebben a vonatkozásában", írtam a *Nemzeti önkép* című munkámban.[99] Ma is úgy látom, hogy ebben a térségben, amelyben élünk, a nemzeti identitás – elsősorban politikai vonatkozásai miatt – nem természetes állapot, mint mondjuk a testmagasság, a hajszín, megjelenés. Ha valakitől, mondjuk népszámlálás alkalmával, megkérdezik, hogy „ki vagy?", „minek érzed magad: magyarnak, szerbnek, bosnyáknak, horvátnak, bunyevácnak, cigánynak?", az illető feszélyezetté válik, igyekszik kitérni a válasz elől, kérdésünk szemmel

98 Vő: Csath Magdolna: Erős társadalmi tőke, sikeres nemzet. *Valóság*, 2002. 5

99 Hódi Sándor: *Nemzeti önkép. Régiókutatás*. Tóthfalu, Logos, 2003.

láthatóan kellemetlenül érinti. „Tapintatból" néha ki is maradnak bizonyos identitáskategóriák a népszámlálási kérdőívekből, hogy helyükre más, tolakodó identitáskategóriák kerüljenek. A kérdőíven „tapintatból" azt is feltüntetik, hogy a kérdésre nem kötelező választ adni. Arra, hogy hány szilvafája van, kötelező. Ez a helyzet, azt hiszem, magáért beszél.

Nem túlzás, ha azt mondom, hogy nemzeti tudatunk vonatkozásában bizonyos mértékig mindnyájan amnéziában szenvedünk. Még ha a szellemi életben mutatkozik is hajlam a katartikus szembenézésre, a nyilvános beszédre vonatkozó írott és íratlan társadalmi szabályok miatt az önvizsgálat rendre mellébeszélésben vagy „tollharcokban" merül ki. Bármennyire tágultak is a szabadság határai, a társadalmi nyilvánosság ma is olyan színpad, amelyen a szereplők, mielőtt lelepleznék őket, a közönség elől egy füstgéppel terjesztett köd fedezékébe menekülnek.

Ma (is) olyan kultúrpolitikai konstrukcióban élünk, amelyben a történelmi magyar sorslátást– a szemünk elől rejtett hatalmi viszonyok függvényeként – a kollektív nemzeti önértékelés negatív jellege határozza meg. Az általános leromlás és tudatzavar összemosódik idegen érdekekkel és (ön) pusztító szándékokkal. A szellem emberének (és nem csak neki) nehéz szabadsághősként viselkednie. A nagy, súlyos igazságok kimondóit mindig is hallgatás övezi, „a bátorság kisebbrendűségi érzéssel tölti el az igazság elviselésére képtelen szerényebb szellemi képességű tömeget" (Csurka) Meg aztán, hol van a mai világban a szónak, a politikának hitele? Hol van az üzletelés becsülete, a kemény munka kötelessége, a köztherviselés követelménye, a szabadon társuló szuverén egyének közössége? A közállapotok rettenetesek, a versenyszabályok tisztességtelenek, a társadalmi felemelkedés kizárólag mások rovására történik. A pénz világát az erőszak uralja, az életfeltételek elborzasztóak.

Végezetül hadd idézzek valamit, amit a minap örömmel és jó szívvel olvastam. Az idézet mai életünk egyik jelentős mozzanatáról szól, ami bepillantást enged jelenünk politikai és szellemi valóságába. Egyben példamutató kiállás, olyan megnyilatkozás, ami a sok hajbókolás, másokhoz való igazodás után erősíti közösségi tudatunkat. Orbán Viktor egy nemzeti eszmére alapozott világszervezet küldöttségének figyelmébe ajánlotta mondanivalóját:

„A mai súlyos helyzet választ követel arra a kérdésre, mit rontottunk el Európában az elmúlt húsz évben. Végül is a kommunizmust leromboltuk. A hidegháborúnak véget vetettünk. Európa esélyt kapott, hogy ismét a béke, az egyesülés, a megértés és a tolerancia földrésze legyen. S ma itt állunk húsz év elteltével, és az erősödő intoleranciára és antiszemitizmusra keressük az orvosságot. Mi történt velünk? Sokan keresik a választ, és sokféle okfejtést hallunk. Mi, magyarok két éve megadtuk a magunk válaszát, amikor megalkottuk első demokratikus alkotmányunkat. Mi, magyarok úgy gondoljuk, tévedés volt az elmúlt húsz évben azt hinni, hogy a gyenge nemzeti és vallási identitással rendelkező közösségeknek jobb esélyük van a békés együttélésre. Ma mi úgy látjuk, az erős identitás jobb alapokat teremthet egymás elismerésére és tiszteletére. Ma úgy tűnik, mindannyian, zsidók és nem zsidók akkor járunk legjobban, ha jó hazafiak és Isten jó gyermekei akarunk lenni. Ki-ki a maga törvénye szerint, de mindannyian az emberi méltóság feltétlen tiszteletének alapján állva."100

Orbán Viktor fenti szavait kommentálva Csapó Endre ezt írja az ausztráliai Magyar Élet hasábjain: „Nekünk, magyaroknak az a bánatunk, hogy az amerikai és a nyugat-európai politikai rendszer egyaránt elutasító a magyar nemzet megmaradását egyedül lehetővé tevő keresztény szellemű, demokratikus berendezésű, ősi magyar hagyományokra épült, nehéz úton elért alkotmányos rendünk iránt. Nagy veszély fenyegeti a nemzeti Magyarországot."[101]

100 Csapó Endre: Zsidó Világkongresszus volt Budapesten. *Magyar Élet,* 2013. május 16.
101 Uo.

A sorozatban eddig megjelent kötetek

1. Apró István (szerk.): *Határon túli magyar nyelvű médiumok 2010/2011* (2012)
2. Dobos Ferenc: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében* 1999–2011 (2012)
3. Csink Lóránt – Mayer Annamária: *Variációk a szabályozásra. Önszabályozás, társszabályozás és szabályozó hatóság a médiajogban* (2012)
4. Sarkady Ildikó – Grad-Gyenge Anikó: *A média-értéklánc szerzői jogi vonatkozásai* (2012)
5. Koltay András (szerk.): *A médiaszabályozás két éve (2011–2012)* (2013)
6. Paál Vince (szerk.): *Magyar sajtószabadság és -szabályozás 1914–1989* (2013)
7. Horváth Attila: *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején* (2013)
8. Koltay András – Nyakas Levente (szerk.): *Összehasonlító médiajogi tanulmányok A „közös európai minimum" azonosítása felé* (2014)
9. Dobos Ferenc – Megyeri Klára: *Nemzeti identitás, asszimiláció és médiahasználat a határon túli magyarság körében 2.* (2014)
10. Sarkady Ildikó – Grad-Gyenge Anikó: *Közös jogkezelés az audiovizuális médiában* (2014)

Médiatudományi Intézet, Budapest
A kiadásért felel Nyakas Levente
Tördelő: Majoros Sándor, Varga Ákos
Megjelent 15 (B/5) ív terjedelemben, 400 példányban.
Médiatudományi Könyvtár: ISSN 2063-5222
Médiatudományi Könyvtár 11.: ISBN 978-615-5302-07-7